Allan Sandewall

SEPARATISMEN I ÖVRE NORRLAND 1820–1855

THE LIBRARY OF THE
JUN 25 1962
UNIVERSITY OF ILLINOIS

Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag

UPPSALA 1952

ALLAN SANDEWALL

SEPARATISMEN I ÖVRE NORRLAND 1820–1855

SKRIFTER UTGIVNA AV SVENSKA KYRKOHISTORISKA FÖRENINGEN, II. NY FÖLJD
PUBLICATIONS OF THE SWEDISH SOCIETY OF CHURCH HISTORY, II. NEW SERIES

4

SEPARATISMEN I ÖVRE NORRLAND 1820—1855

AV

ALLAN SANDEWALL

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
UPPSALA OCH STOCKHOLM
I DISTRIBUTION

UPPSALA 1952
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

Till min hustru

Digitized by the Internet Archive
in 2025 with funding from
University of Illinois Urbana-Champaign Alternates

https://archive.org/details/kyrkohistoriskar04unse

274.85
K981s
s.s.
v.4

INNEHÅLL

Förord XI

Förkortningar XV

Inledning. Separationstendensernas bakgrund 1

1) Allmänna förutsättningar *3*. 2) Bestämmelserna angående de så kallade nya böckernas införande *12*. 3) Renlärighetsstriden i Piteå socken 1811—1812 *15*. 4) Konventikelmålet mot läsarna i Luleå socken 1812—1817 *18*. 5) Ytterligare konflikter i Piteå och deras avveckling genom de centrala myndigheternas ingripande *23*. 6) De religiösa motsättningarna i Skellefteå-bygden under åren närmast före 1817 *31*. 7) Fortsatta konflikter under åren närmast före den sylvanderska kommissionen *38*. 8) Den sylvanderska kommissionen och dess närmaste följdverkningar *49*.

I. Separatistiska tendenser.

I. Separationstendensernas utformning 1820—1830 61

1. Konventikelfrågan 61
2. Läsarnas dopvägran och lekmannadöpandet 69
3. Läsarnas avståndstagande från skriftermål och nattvardsgång 83
4. Prästeståndets och kyrkolagskommitténs handläggning av läsarproblemen 91

II. Separationstendensernas förstärkning 1830—1844 100

1. Den radikala Sorsele-väckelsen 101
2. Väckelsens radikalisering i Luleå-bygden. Per Erssons och Johan Riströms utveckling till separatistledare 116
3. Separationsrörelsens grundläggning i Piteå-bygden genom Per Ersson 127
4. Äldre och nyare separationstendenser i Skellefteå-bygden 130
5. Läseriet i Lövånger 140

III. Separationens direkta förberedelse 1844—1848 153
1. Separationsriktningens framställningar till Kungl. Maj:t 153
2. Separationsyttringarna i fråga om gudstjänstliv och sakrament 163
3. De moderata väckelsegruppernas hållning 174

II. Det separatistiska genombrottet.

IV. Den fullbordade separationen 1848—1855 185
1. Konventikelfrågan 185
2. De separatistiska nattvardsgångarna 189
3. Separatisternas hållning i fråga om dopet 202
4. Separatisterna och den kyrkliga vigseln..... 210
5. Separatisternas fortsatta strävanden att reglera förhållandet till kyrkan 215

V. Avgörandena i fråga om de kyrkliga böckerna och lekmännens sakramentsförvaltning 1851—1855 222
1. Avgörandet angående de kyrkliga böckerna den 29 april 1853 223
2. Kungliga brevet den 29 april 1853 som konventikelbestämmelse. Henrik Reuterdahls roll 231
3. Initiativet till förmån för de så kallade gamla böckerna vid 1853—54 års riksdag 239
4. Den så kallade sakramentallagens tillkomst 245

VI. Hämmande faktorer 251
1. Carl Olof Rosenius' inflytande 251
2. Bristen på kompetenta ledare 257
3. Den separatistiska rörelsens obestämda konturer 264

Summary 273

Bilaga 287

Källor och litteratur 297

Personregister 307

FÖRORD

Den religiösa splittringen är ett av de mest framträdande dragen i den nyaste tidens svenska kyrkohistoria. Den har också ägnats stor uppmärksamhet från den kyrkohistoriska forskningens sida. Avsikten med föreliggande avhandling är att undersöka de separatistiska brytningarna i övre Norrland under tidigare delen av 1800-talet och att därigenom ge ett bidrag till belysningen av de problem, som sammanhänga med den religiösa splittringen i allmänhet.

Vid arbetets uppläggning har det berett särskilda svårigheter att sätta en naturlig bakre gräns för framställningen. Mer utbildade separatistiska tendenser framträdde i övre Norrland från omkring 1820. Detta år torde därför vara den lämpligaste utgångspunkten för framställningen av de separatistiska tendenserna i egentlig mening. Emellertid föres man åtskilliga år längre tillbaka i tiden, om man vill erhålla en bild av dessa tendensers bakgrund. Såsom redan är känt genom tidigare undersökningar, motiverade separatisterna sitt avståndstagande från den kyrkliga gudstjänst- och sakramentsgemenskapen med att hänvisa till den enligt deras mening falska läran i de så kallade nya böckerna, det vill säga 1810 års katekes, 1811 års kyrkohandbok och 1819 års psalmbok. Upprinnelsen till kritiken mot dessa böcker bör därför utredas.

Eftersom norrlandsväckelsen uppkom redan omkring 1803—05, får det vidare anses motiverat att undersöka, i vilken mån dess historia från denna tid fram till 1820 förklarar de senare separatistiska brytningarna. Av särskilt intresse äro i detta sammanhang de i övre Norrland under dessa år förekommande läserimålen. En genomgång av justitiekanslersämbetets och justitierevisionens i Riksarkivet förvarade diarier för åren 1810—20 utvisar, att sådana mål i huvudsak endast förekommo i de bygder, där separatismen på 1840-talet fick sitt starkaste stöd, nämligen i Luleå-, Piteå- och Skellefteå-bygderna. Även om en viss försiktighet är av nöden, när man drar slutsatser ur detta förhållande, är det å andra sidan omöjligt att betrakta överensstämmelsen

såsom helt tillfällig, särskilt som det före 1820 gällde samma principiella huvudfrågor som på 1840-talet.

Sedan separationstendensernas bakgrund inledningsvis tecknats utifrån det till tiden 1805—20 hörande materialet, behandlas i avhandlingens huvudavsnitt dessa tendensers utformning och förstärkning till år 1848 samt den från sistnämnda år fullständiga brytningen fram till 1855. Att framställningen ej förts vidare efter detta år har berott på den alltför stora omfattning, som undersökningen i så fall skulle få. Om en uppdelning av ämnet överhuvud skall ske, torde också året 1855 erbjuda den lämpligaste gränslinjen. Detta år fick den separatistiska rörelsen en ny, betydande ledare, nämligen Jonas Bodell. Genom dennes inflytande och verksamhet kom norrlandsseparatismens fortsatta utveckling att i många avseenden skilja sig från dess tidigare historia.

Mot ämnet skulle måhända kunna anföras, att norrlandsseparatismen såsom rörelse ej ägde sådan omfattning, att en särskild, större undersökning är motiverad. Även om denna invändning i viss mån är förståelig, är det å andra sidan uppenbart, att ett studium av norrlandsseparatismen har sitt givna intresse för var och en, som vill tränga in i den allmänna separatistiska problematiken. Norrlandsseparatismen är nämligen den äldsta av vårt lands separatistiska rörelser. Vidare kan själva söndringsprocessen noggrannare iakttagas, när den såsom här sträcker sig genom flera decennier. Slutligen utgjorde norrlandsseparatismen en gren av den omfattande väckelseströmning, som senare till stor del uppgick i Evangeliska Fosterlandsstiftelsen. I den mån det blir möjligt att fastställa de orsaker, vilka blevo bestämmande för separationsriktningens avsöndring från den övriga väckelsen, kommer ljus också att falla över orsakerna till Evangeliska Fosterlandsstiftelsens framgångar i de gamla väckelsebygderna.

När min undersökning nu framlägges, ber jag att till mina lärare vid teologiska fakulteten i Uppsala få framföra mitt vördsamma tack för den undervisning jag åtnjutit. I särskilt hög grad står jag i tacksamhetsskuld till professor Gunnar Westin, som lämnat anvisning på uppgiften, och som följt mitt avhandlingsarbete i dess olika stadier samt slutligen granskat avhandlingen i manuskript och korrektur. Hans djupa förtrogenhet med 1800-talets kyrkohistoria har därvid på olika sätt kommit mitt arbete till godo. För all ovärderlig hjälp bringar jag honom mitt uppriktiga tack.

Professor Bengt Sundkler, som genomgått delar av avhandlingen i

manuskript, tackar jag också varmt för de råd och anvisningar, som han i samband därmed givit.

Av mina kamrater i kyrkohistoriska seminariet tackar jag särskilt pastorn, teol. lic. och fil. kand. Martin Gidlund samt pastor Carl-Erik Björkman, vilka varit mig behjälpliga vid genomgången av manuskript och korrektur samt vid upprättandet av litteraturförteckning och personregister.

Slutligen riktar jag ett varmt tack till personalen vid de olika bibliotek och arkiv, vilkas samlingar jag utnyttjat. Särskilt ha tjänstemännen vid Uppsala universitetsbibliotek samt vid Riksarkivet och vid Härnösands landsarkiv gjort sig förtjänta av min tacksamhet.

Uppsala i april 1952.

Allan Sandewall.

FÖRKORTNINGAR

EFA	Evangeliska Fosterlandsstiftelsens arkiv.
GSB	Göteborgs stadsbibliotek.
HD	Härnösands domkapitel.
HDA	Härnösands domkapitels arkiv.
HDM	Härnösands domkapitels manualhandlingar.
HDP	Härnösands domkapitels protokoll.
HLA	Härnösands landsarkiv.
JK	Justitiekanslern.
KB	Kungliga biblioteket.
KÅ	Kyrkohistorisk årsskrift.
LDA	Luleå domkapitels arkiv.
LEFA	Lutherska Evangeliiföreningens arkiv.
LiSB	Linköpings stifts- och landsbibliotek.
LUB	Lunds universitetsbibliotek.
NKA	Nederluleå kyrkoarkiv.
PKA	Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv.
RA	Riksarkivet.
SAA	Svenska Akademiens arkiv.
SkKA	Skellefteå landsförsamlings kyrkoarkiv.
SoKA	Sorsele kyrkoarkiv.
UUB	Uppsala universitetsbibliotek.
VNDA	Västerbottens norra domsagas arkiv.

INLEDNING

SEPARATIONSTENDENSERNAS BAKGRUND

De för förståelsen av den så kallade norrlandsseparatismens förhistoria betydelsefulla konflikterna mellan läsare och präster i början av förra århundradet ha tidigare behandlats av flera forskare, senast Holmgren.[1] Denne har emellertid ej haft anledning att särskilt beakta den separatistiska problematiken. På grund av främst Holmgrens undersökningar, som här förutsättas vara kända, kan dock den följande framställningen göras jämförelsevis kortfattad.

1. Allmänna förutsättningar.

Innan själva läserimålen närmare fixeras, bör en med dem nära sammanhängande fråga av mer allmän art i möjligaste mån besvaras: Hur kom det sig, att läsarna, vilka genomgående utgjordes av enkelt allmogefolk, flera decennier före folkskolereformens genomförande i vårt land överhuvud voro mäktiga att uppträda som part i uppgörelser sådana som dem Holmgren beskrivit? Deras kritik av t. ex. 1810 års katekes och av den prästerliga förkunnelsen vittnar dock om en jämförelsevis avancerad intellektuell ståndpunkt.

Svaret på den ställda frågan sammanhänger utan tvivel med väckelsens karaktär av läsarväckelse. Det budskap som framkallat norrlandsläseriet var till övervägande delen det *skrivna,* ej det *talade* ordets. Källorna vittna samstämmigt om att just läsningen av den förekommande andaktslitteraturen var något för väckelsefolket typiskt.[2] En person som anslöt sig till väckelsen började ofta ett så flitigt studium av postillor och annan andaktslitteratur, att han kom att anslå en betyd-

[1] Holmgren, ss. 201—97.

[2] Se t. ex. A. Rosenius, L. Andersson m. fl. till Evang. Sällskapet 29/9 1808. Avtryckt i Nordberg, Olof Palmgren, s. 28 ff.

ligt större del av sin tid till »läsning», än vad som eljest var fallet i dessa allmogekretsar.[3]

Därmed är i själva verket svaret givet. Ty det är uppenbart, att »läsarna» haft goda möjligheter att utvecklas för självständiga religiösa ståndpunktstaganden. Om det givna svaret skall bli något mer än en skäligen intetsägande antydning, erfordras emellertid ett ytterligare klarläggande.

Läsarväckelsens framväxt i början av 1800-talet kan sägas ha möjliggjorts av tre förhållanden: en någorlunda allmänt utbredd läskunnighet, en jämförelsevis rik tillgång på andaktslitteratur samt ett starkt intresse hos enskilda att tillägna sig innehållet i denna litteratur.[4] I fråga om läskunnigheten synas i synnerhet decennierna närmast före och närmast efter år 1700 ha varit av betydelse. I Råneå församling norr om Luleå kunde år 1655 ganska få läsa i bok.[5] Några decennier senare synas flertalet församlingsmedlemmar ha varit läskunniga.[6] I Luleå-bygden förhöll det sig på likartat sätt, så att åtminstone framemot 1700-talets mitt läsfärdigheten börjat bli mer allmän.[7] Detsamma har uppenbarligen gällt andra församlingar.[8] De som upptagits i katekismilängderna såsom läskunniga kunna dock långt ifrån alltid förutsättas ha ägt full läskunnighet. Kanske har det räckt med att man — efter föregående övning i hemmet — någorlunda hjälpligt kunnat läsa ett avsnitt ur bibeln eller katekesen på husförhören.[9] Man lärde sig ju

[3] VON SCHUBERT, Die Leser in Nordschweden. Archiv für alte und neue Kirchengeschichte 4, s. 624 ff. et passim.

[4] Detta utesluter givetvis ej impulser av mer personlig art. Sålunda bedrevs under läseriets förberedelsetid direkt herrnhutisk missionsverksamhet i övre Norrland. Se härom t. ex. RODÉN, Herrnhutismen i Norrland. KÅ 1938, s. 160 ff. och densamme, Det norrländska nyläseriets uppkomst. De litterära impulserna måste dock betraktas som de för väckelsens uppkomst betydelsefullare. Detta gäller även det herrnhutiska inflytandet. Se vidare SANDEWALL, Till frågan om herrnhutismens betydelse för norrlandsläseriets uppkomst. KÅ 1948, ss. 126—45.

[5] NORDBERG, Församlingsliv i Norrbotten under 1600- och 1700-talet. KÅ 1934, s. 245.

[6] Ibdm s. 269 ff.

[7] NORDBERG, Folkundervisningen i äldre tider, särskilt Norrbottens. Norrbottens-Kurirens julnummer 1909.

[8] FELLSTRÖM, Från kyrkbacken, s. 194 ff. — Den tyske professorn och forskningsresanden Fr. W. von Schubert, som åren 1817—20 företog studieresor i Skandinavien, Finland och Baltikum, ansåg också, att läskunnigheten i Sverige började bli mer allmänt utbredd från 1730-talet. VON SCHUBERT, Sweriges Kyrko-Författning I, s. 28.

[9] Jfr SCHÜCK, Den svenska förlagsbokhandelns historia II, s. 338.

också närmast att läsa för att kunna inhämta det mått av kristendomskunskap, som lagen föreskrev.[1]

Det kunskapsmått som inhämtats var emellertid betydelsefullt nog. Även om läskunnigheten långa tider framåt var bristfällig, möjliggjorde den inhämtandet av ett grundläggande kristet kunskapsstoff, som sedan satte starka spår i fromhetslivet, och som även kom väckelsen tillgodo. I huvudsak inhämtades detta kunskapsstoff i hemmen. Kyrkan utövade sin kontroll genom husförhören, vilkas betydelse för svenska folkets kristna fostran i gången tid var stor.[2]

Beträffande andaktslitteraturens förekomst kan under 1700-talet en kraftig ökning iakttagas.[3] Denna ökning stod givetvis i samband med bokmarknadens utveckling i allmänhet under detta århundrade.[4] Det började med andra ord i helt annan utsträckning än tidigare finnas böcker att köpa. Därtill kom, att böckerna genom den fortgående prissänkningen blevo lättillgängligare för menige man.[5]

Att utvecklingen under 1700-talet i nu nämnda hänseenden var av betydelse för uppkomsten av läsarväckelsen vid 1800-talets början inses lätt. Innan denna utveckling satte in, hade en väckelse sådan som norrlandsläseriet ej varit möjlig. Å andra sidan är det uppenbart, att de anförda allmänna omständigheterna *ej räcka till* för att förklara den för övre Norrland säregna utvecklingen av fromhetslivet. Denna kan

[1] Se t. ex. Nordberg, Folkundervisningen i äldre tider, särskilt Norrbottens. Norrbottens-Kurirens julnummer 1909.

[2] von Schubert, som trots att han var utlänning i allmänhet riktigt uppfattat och träffande karakteriserat de svenska förhållandena, har uppmärksammat och starkt betonat husförhörens betydelse. von Schubert, Sweriges Kyrko-Författning II, s. 93 ff. Jfr Pleijel, Katekesen som svensk folkbok, s. 37 ff.

[3] Holmgren, s. 332 ff. Ang. bibeln, se Pleijel, Bibeln i svenskt fromhetsliv, s. 31 f.

[4] Schück, Den svenska förlagsbokhandelns historia, särskilt sammanfattningen II, s. 337 ff.

[5] Bokpriserna voro i äldre tid av olika skäl oftast mycket varierande, och det är därför svårt att belysa prissänkningen på böcker med exakta siffror. Schück, Den svenska förlagsbokhandelns historia I, s. 246 ff. En jämförelse mellan bouppteckningarna i Umeå tingslag åren 1703—20 och 1803—09, HLA, visar dock, att bibelpriset åtminstone här, jämfört med priset på annan egendom, under den förra perioden var väsentligt högre än under den senare. Värdet av bouppteckningarnas prisuppgifter minskas visserligen betydligt därigenom, att man oftast inte vet något om kvaliteten på det som prissatts. Detta gäller inte minst böckerna. Om hänsyn tages till ett flertal bouppteckningar och det ungefärliga medelpris, som man därvid får fram, sättes i relation till priset på kreaturen, som erbjuder den säkraste jämförelsemöjligheten, märker man dock tendensen.

endast förstås, om man tar hänsyn till de för denna landsända speciellt utmärkande så kallade byabönerna.

Byabönernas tillkomst var direkt betingad av de stora avstånden till sockenkyrkan och den fåtaliga befolkningens gruppering i byar.[6] Avsikten med dessa byaböner var att bereda även dem, som ej hade möjlighet att söndagligen deltaga i församlingens gudstjänst, tillfälle till gemensam uppbyggelse.[7] Betecknande nog gäller det äldsta kända belägget (år 1621) för byaböner den tre mil utanför kusten vid Umeå belägna Holmön.[8] Här måste befolkningen ha haft särskilda svårigheter att deltaga i de ordinarie gudstjänsterna, och långa perioder, isynnerhet vår och höst, torde gudstjänstbesöken helt ha måst inställas. Å andra sidan var ej befolkningen tillräckligt talrik för att kunna avlöna präst och hålla kapell. Försåvitt det skulle bli några gudstjänster alls, måste alltså dessa ordnas på annat sätt, och »byabönen» torde därvid ha varit den enda möjlighet, som över huvud stått öppen.

För att bygudstjänsterna skulle kunna hållas, behövdes emellertid böcker att läsa ur. Tillgången på sådana var under 1600-talet mycket liten. Det var därför en angelägen uppgift att anskaffa den för byabönernas hållande nödiga litteraturen. Redan under 1600-talet ha tydligen postillor inköpts byavis för användning vid bygudstjänsterna.[9] Säkert har så varit fallet även i fortsättningen. Enligt en källa från förra hälften av 1800-talet fanns det redan vid århundradets början andaktsböcker »i mängd» för byandaktens hållande.[1] Detta visar, att byabönerna befordrat inköpen av andaktslitteratur.

Byabönernas betydelse för ökningen av allmogens bokbestånd framgår även, om man jämför andaktslitteraturens utbredning på de platser, där byaböner höllos, och där sådana ej förekommo. Enligt bouppteckningsmaterialet för åren 1781—1850 hade andaktslitteraturen ej på långt när samma spridning i städerna Piteå och Luleå som i motsvarande landsbygdsområden.[2] Visserligen synes här stadsbefolkningens av

---

[6] Ang. dessa förhållanden, se Enequist, Övre Norrlands storbyar i äldre tid. Ymer 1935, ss. 143—84; Hoppe, Vägarna inom Norrbottens län.

[7] Angående byabönerna och deras tidigare historia, se Nordberg, Byabönen genom tiderna, Luleå stifts julbok 1942, s. 26 ff.; Holmgren, s. 5 ff.

[8] Nordberg, Byabönen genom tiderna, s. 29; Vleugel, Ett örike. Västerbotten 1926, s. 125.

[9] Nordberg, En gammal norrbottensbygd, s. 462.

[1] N. J. Ekdahl, Försök til beskrifning (karakteristik) öfver läseriet i Norrland. GSB.

[2] Holmgren, s. 332 ff.

alla tecken att döma genomsnittligt sämre ekonomi ha inverkat.[3] Skillnaden är dock så pass stor, att den näppeligen torde låta sig förklaras enbart med en hänvisning till de ekonomiska faktorerna. — En stickprovsundersökning av boupptecknings i Västsverige åren 1800—1811 synes visa, att denna landsända var vida underlägsen övre Norrland i fråga om förekomsten av andaktslitteratur.[4]

Byabönernas betydelse för den kommande väckelsen inskränkte sig emellertid inte bara till att menige mans förråd av andaktslitteratur genom dem ökades. Än viktigare var, att byabönerna lärde de enkla männen och kvinnorna av folket att läsa i de inköpta böckerna och att reflektera över det de läste. Den aktivitet, som byabönerna härigenom utlöste, och de impulser till fortsatt studium, som de gåvo, sammanhängde med dessa gudstjänsters art och det sätt, på vilket de förrättades. Här fingo allmogens män föreläsa dagens predikan ur någon postilla samt de till gudstjänsten hörande bönerna ur handboken och dessutom ha ansvaret för psalmsången.[5] Att detta stimulerat åtminstone föreläsaren till tänkande över problemen på ett helt annat sätt, än vad det blotta åhörandet skulle ha gjort, är ställt utom allt tvivel. Och även åhörarna ha i den anspråkslösa samlingslokalen, där en av deras egna föreläste, kunnat vara sig själva på ett helt annat sätt än i kyrkan. Om ett ord inte klart uppfattades, eller om föreläsaren talade otydligt, kunde man bedja honom »ta om» de ej uppfattade orden. Om ett sammanhang var svårbegripligt, kunde man också avbryta läsningen med en fråga för att få meningen klarlagd. Något sådant hade givetvis ej varit möjligt i kyrkan, men i den lilla byn, där alla kände alla, gick det för sig.[6] Överhuvud höll man ej så noga på formerna, även om ritualen i stort sett anslöt sig till kyrkohandboken.

På detta sätt blevo bygudstjänsterna i vida högre grad än högmässorna i kyrkan gudstjänster med aktiva deltagare. Att de problem, som de innehållsmättade postillorna väckt till liv, kunde dryftas man och man emellan efter gudstjänstens slut och ibland till och med under veckan är säkert. Under sådana förhållanden var det endast naturligt,

---

[3] Kongl. Maj:ts Befallningshafvande i Norrbottens Län, till Kongl. Maj:t afgifne Fem-års Berättelse år 1822, s. 9. Landshöfdingarnes Femårsberättelser 1822; d:o 1828, s. 12.

[4] Nelson, Den västsvenska kristendomstypen, s. 33 ff.

[5] von Schubert, a. a. i Archiv für alte und neue Kirchengeschichte 4, s. 626 f.

[6] Edquist, Läseriet i skelleftebygden under 1800-talet, s. 9 ff.; densamme, Zakarias Lindmark, s. 7 ff.

att de mest intresserade åhörarna fortsatte läsningen privat och kanske till och med skaffade sig en och annan bok för att ytterligare fördjupa sitt vetande. På detta sätt tillägnade sig den olärda allmogebefolkningen alltmer postillornas innehåll, samtidigt som läsförmågan uppövades.[7] Den stora beläsenhet, för att icke säga lärdom, som många läsare, flera decennier före folkskolereformens genomförande i vårt land, i inlagor, skrifter och diskussioner ådagalade, åtminstone i dogmatiska frågor, får på detta sätt sin förklaring.

Emellertid måste man taga hänsyn till ännu en omständighet, om man skall kunna förstå, hur det stora religiösa intresse, som den norrländska allmogebefolkningen ådagalade vid tiden för nittonde seklets ingång, kunnat växa fram. Det är nämligen uppenbart, att byabönerna, hur betydelsefulla de än voro, inte skulle ha förmått föda detta intresse, om inte betingelserna varit så goda, som de faktiskt voro. Man levde i sina isolerade byar, där det inte var stor konkurrens om människosjälarna. Vår tids överflöd på böcker, tidningar och tidskrifter var ännu inte förhanden. Så mycket naturligare föll det sig därför, att man ägnade intresset åt vad som bjöds och läste de böcker man hade tillgång till. Trots självklarheten i denna synpunkt bör den såsom obestridligen mycket viktig, i detta sammanhang åtminstone omnämnas.

Mot bakgrunden av de händelseförlopp, vilka här översiktligt skisserats, ter det sig fullt förklarligt, att väckelser kunde uppstå. Den litteratur, för vilken allmogens intresse på antytt sätt väckts, var nämligen till ej ringa del väckelsebetonad.[8] Då andaktslitteraturen var långt ifrån enhetlig, är det vidare naturligt, att väckelsen skulle komma att splittras i olika riktningar. Såväl den herrnhutiskt färgade väckelsen i Piteå-bygden omkring 1805 som dess kända lagiskt-pietistiska föregångare ett par år tidigare hade förberetts genom herrnhutisk resp. pietistisk andaktslitteratur.[9]

Den nyssnämnda pietistiska väckelsen medförde, utom en stark motvilja mot världsliga nöjen, en intensifierad läsning »både enskilt och i sällskap» av t. ex. Petterssons och Tollessons postillor, av vilka den senare av alla tecken att döma varit den som närmast framkallat väckelsen. Att innehållet var sådant, att det mycket väl kunnat ge upphov

---

[7] Om ett sådant studium av andaktslitteraturen vittna flera uttalanden, troligen från 1819, i E. Abr. Almquists Dagboksanteckningar, concept m. m. T. 259 a. UUB. Jfr Holmgren, s. 28 ff. och s. 149.

[8] Holmgren, s. 308 ff.

[9] För det följande, se Sandewall, a. a. i KÅ 1948, s. 139 ff.

till en lagisk väckelse liknande den i Piteå 1802—03, är alldeles uppenbart. De skildringar av denna väckelse, som finnas bevarade, tyda på att den var typiskt »tollessonsk». Den evangeliska väckelsen ett par år senare kännetecknades jämte det herrnhutiska inslaget av en stark förkärlek för Luthers skrifter. Dess företrädare åberopade sig liksom tidigare Anders Carl Rutström, Arvid Gradin och Fredric Thingvall gärna på Luther, varjämte Sions sånger bland dem rönte stor uppskattning.

De båda väckelserna uppkommo huvudsakligen i samma byar, varvid den evangeliska uppenbarligen inträdde som en reaktion mot den lagiska. Att motsatsförhållandet mellan de båda riktningarna redan från början var mycket starkt är ej ägnat att förvåna. Man hade kanske på ömse håll kommit fram till sin ståndpunkt först efter moget övervägande. Meningsskiljaktigheterna gällde främst gärningarnas och nådens betydelse i det kristna livet eller, med andra ord, lagens och evangeliets förhållande till varandra. Under det att den lagiskt-pietistiska riktningen, närmast i anslutning till den gängse pietistiska litteraturen, starkt betonade vikten av den enskildes personliga insats för sin frälsning, framhöllo den evangeliska gruppens företrädare, att gärningarna härvidlag intet betydde. Argumenteringen var hämtad från Luther, som dock tolkades i uppenbart antinomistisk riktning.

Byabönsinstitutionen hade alltså ur kyrkans synpunkt sina förtjänster, men den medförde också risker. Förtjänsterna voro de redan antydda: i högre grad än högmässan gjorde byabönerna de breda folklagren förtrogna med prediko- och andaktslitteraturens innehåll. Dessa folklager fingo därigenom en påbyggnad på den mer grundläggande katekeskunskapen, som de eljest säkerligen inte skulle ha kunnat få. Riskerna voro å andra sidan uppenbara. Byabönerna uppammade lätt en religiös självständighet bland allmogen, som kunde bli farlig för den kyrkliga enheten. Förhållandet får sin illustration, om man jämför situationen i övre Norrland och i en annan landsända, där den kommande utvecklingen skulle få ett helt annat förlopp, nämligen i Västsverige.

Någon fullständig genomgång av boupptecknings arnas bokbestånd i Göteborgs stift har ej företagits. Gösta Nelsons förut nämnda, visserligen mycket begränsade men för övrigt värdefulla stickprovsundersökning synes emellertid utan vidare tillåta vissa slutsatser.[1] Två härader i vardera Halland och Bohuslän samt ett i Västergötland ha gjorts

[1] Nelson, Den västsvenska kristendomstypen, s. 33 ff.

till föremål för undersökningen, som i samtliga fall avser kortare eller längre tid mellan åren 1800 och 1811. De bouppteckningar, i vilka böcker finnas upptagna, utgjorde för de undersökta häraderna i Halland 32 resp. 44 procent av samtliga bouppteckningar. Siffrorna voro för häraderna i Bohuslän 59,5 och 46,9 samt för västgötadistriktet 62,4. Jämfört med motsvarande siffror i dåvarande landskapet Västerbotten äro dessa siffror låga. Åren 1801—1810 innehöllo 83 procent av de nu bevarade bouppteckningarna från Umeå-området förteckningar på andaktslitteratur. I Skellefteå-området var procenttalet 88, i Piteå-området 70, i Luleå-området 67 och i Kalix-området 59. Den genomsnittliga procentsiffran var 74. Dessutom faller det i ögonen, att hemmens bokbestånd i Västerbotten genomsnittligt voro större.[2]

På grund av bokfattigdomen i Västsverige förefaller det som om husförhören och den offentliga gudstjänsten där varit av väsentligt större betydelse än andaktslitteraturen för folkets religiösa fostran.[3] Detta hade kommit att medföra, att allmogebefolkningens kristendomskunskap i början av 1800-talet var mindre i Västsverige än i övre Norrland. Men sett ur den kyrkliga enhetens synpunkt innebar den religiösa utvecklingen i Västsverige en avgjord fördel. Eftersom det här inte givits stort utrymme åt den religiösa lekmannaaktiviteten, hade det religiösa livet nästan helt kommit att stå under prästerligt överinseende. När sedan den målmedvetna schartauväckelsens män framträdde, funnos alla förutsättningar för att väckelsen skulle bli strikt inomkyrklig.

Läget i övre Norrland var, såsom framgått av den föregående framställningen, ett helt annat än i Västsverige. Först och främst hade här en speciell lekmannafromhet uppstått, som, låt vara att den icke stod i direkt opposition mot kyrkans prästerskap, ej heller var inspirerad från prästerligt håll.[4] Redan detta innebar givetvis en fara, för den

---

[2] Siffrorna ha erhållits genom en omräkning på grundval av Holmgrens undersökningar. Holmgren, s. 335 f.

[3] Nelson, Den västsvenska kristendomstypen, s. 35 f.

[4] N. J. Ekdahl, Försök til beskrifning (karakteristik) öfver läseriet i Norrland. GSB. En intressant jämförelse erbjuder den omkring Fredric Thingvall uppkomna herrnhutiska läsarväckelsen i Nederkalix 1779—83. Om denna säger Chrispin Thingvall bl. a., att »prästerna besöktes till tröst, råd och undervisning, särdeles om Sön- och Högtidsdagar», och vidare att »ingen förargelse, intet fördömmande, intet partie förspordes». Jfr Chr. Thingvalls rapport i E. A. Almquists sammandrag. T. 259 a. UUB. Det är uppenbart, att den evangeliska väckelsen i

händelse väckelsens män skulle börja hysa benägenhet att gå sin egen väg. Sedan läsarna väl hade kommit fram till en självständig och särpräglad uppfattning, visade det sig, att steget från byabön till i lag förbjuden konventikel var mycket kort. Det behövdes endast, att en mot prästerskapet oppositionellt inställd byabönsledare började föreläsa även utanför hembyn, och att åhörare samlades från omkringliggande byar, för att sammankomsterna skulle vara olagliga, något som även blev fallet, om han i stället för blott föreläsning höll en regelrätt predikan.[5]

Vidare hade läsarna i och med den evangeliska väckelsen kommit fram till en dogmatisk grundsyn, med vilken de senare motiverade sina angrepp mot kyrka, prästerskap och kyrkliga böcker. Även om denna grundsyn inte *behövde* medföra någon separatistisk inställning och i flertalet fall inte heller gjorde det, skulle det dock snart visa sig, att det med denna syn gick att motivera ett avståndstagande från den kyrkliga gudstjänsten.

För övrigt hade byabönerna och den i byabönernas spår följande väckelsen givetvis — såsom redan av det föregående framgått — bidragit till att utbilda den religiösa individualism, utan vilken all separatism och all kyrklig reformation är otänkbar. De enkla allmogemännen hade genom postillornas tankedigra innehåll övat upp reflexionsförmågan, varjämte byaläsningen i största allmänhet måste ha stärkt självkänslan, vilken hos allmogen i dessa trakter, oavsett de religiösa faktorernas inverkan, var mycket stark.[6]

Därmed torde den inledningsvis ställda frågan angående de allmänna

---

Piteå genom hela sin art och uppkomsthistoria haft helt andra förutsättningar än den thingvallska att utvecklas i separatistisk riktning.

[5] I von Schubert, a. a. i Archiv för alte und neue Kirchengeschichte 4, s. 631 heter det: »Allmählich wurde des Disputirens über einzelne Lehren mehr. Seit 1810 wurden auch, zuerst in Piteå auf Ståhlbergs, Lundströms und des geistreichen Luis Andersson aus Sjulsmark, Veranlassung, ordentliche Versammlungen gehalten, in welchen geprediget und von Anwesenden, die sich berufen fühlten, Schriftstellen oder Stellen aus Luthers Postille erklärt und angewandt wurden.»

[6] Landshövdingarnas femårsberättelser, fr. o. m. 1834 inbundna i bihangen till riksståndens protokoll, vittna härom. Landshövdingen i Norrbottens län gör år 1828 följande uttalande om sina underlydande: »Till lynnet äro de alfvarsamme, hatare af tvång och tillgifne sin hembygd. Härdade av climat och lefnadssätt fördraga de tåligt mödor, besvär och äfven brist, när omständigheterne så påfordra, samt äro raske och oförsagde. De hafva mycken fallenhet för tvister och rättegångar, vid hvilkas fullföljande de visa särdeles egensinnighet.» Se Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes öfver Norrbottens län till Kongl. Maj:t år 1828 afgifne femårsberättelse, s. 11.

förutsättningarna för de separatistiska brytningarna kunna anses besvarad. De direkta orsakerna till dessa brytningar belysas av den efterföljande framställningen. En för separationstendensernas framväxt betydelsefull fråga av mer speciell karaktär bör dock redan nu ägnas uppmärksamhet, nämligen införandet av de så kallade nya böckerna.

2. Bestämmelserna angående de så kallade nya böckernas införande.

Först av de »nya böckerna» antogs katekesen, som i sin nya utformning väsentligen var ett verk av dåvarande ärkebiskopen J. A. Lindblom.[7] Kungl. Maj:ts beslut om antagande av den nya katekesen fattades den 1 mars 1810.[8] Meddelandet till Härnösands domkapitel gavs genom en kunglig skrivelse den 21 juli samma år.[9] 1810 års katekes skulle dock ej omedelbart antagas såsom ensamberättigad lärobok. I prästeståndets på pastoralutskottets betänkande grundade skrivelse, vilken Kungl. Maj:t anslöt sig till, framhölls uttryckligen, att katekesen skulle antagas så fort ske kunde.[1] Man räknade alltså med ett övergångsstadium, och domkapitlen lämnades en viss rörelsefrihet beträffande detaljbestämmelserna vid införandet.[2] Icke överallt synes man ha varit utan tvekan rörande det rätta förfarandet, och 1812 års cleri-comitialis-cirkulär antyder den villrådighet, som på sina håll rådde.[3] Det framhålles här, att prästerna borde gå till verket med »visa lämpor, foglighet och tålamod». Nybegynnare och efter hand även nattvardsungdom skulle undervisas efter den nya katekesen, men de äldre borde ovillkorligen få förbli »vid vad de i barnaåren inhämtat».

Redan i samband med offentliggörandet av kungliga skrivelsen den 21 juli 1810 till Härnösands domkapitel hade det meddelats, att närmare föreskrifter om katekesens antagande skulle ges, när den utkommit av trycket.[4] Sedan detta skett påföljande år, togs saken upp vid

---

[7] Jfr Helander, Den Lindblomska katekesen, s. 63 ff. och Liedgren, Neologien, romantiken, uppvaknandet. Svenska kyrkans historia 6: 2, s. 77 ff.

[8] Statsrådsprot. eckl. 1/3 1810. RA; Helander ger i Den Lindblomska katekesen, s. 141 ff. en utförlig framställning av händelseförloppet i samband härmed.

[9] Härnösands domkapitels cirkulär, nr 219, § 3.

[1] Helander, Den Lindblomska katekesen, s. 143 ff.

[2] Ibdm s. 155.

[3] Se detta cirkulär § 3.

[4] Härnösands domkapitels cirkulär, nr 219, § 3.

prästmötet i Härnösand år 1812.[5] Efter överläggning förordnades här, »att de barn bland allmogen, vilka redan lärt sig att utantill läsa hela gamla katekesen, må av prästerskapet tillåtas att därmed fortfara, och att de barn, som allenast gjort början med ett eller annat huvudstycke av den gamla, må rådas, men ej anbefallas, att antaga den nya». I den högre skolundervisningen önskade man ett visst företräde för den nya katekesen, så att åtminstone de blivande prästerna inte skulle sakna förtrogenhet med den.

Det ankom alltså på de enskilda prästerna att snarast möjligt men med undvikande av sådana åtgärder, som voro ägnade att framkalla missnöje, söka införa den nya katekesen ute i församlingarna. På samma gång som det ålåg dem att arbeta för den nya lärobokens införande, saknade de därvid varje befogenhet att gå tvångsvis tillväga. Detta förhållande kunde sedan norrlandsläsarna i hög grad draga nytta av i sitt motstånd mot katekesen. Inför ett kompakt motstånd hade prästerna, så som bestämmelserna voro formulerade, ej så stora möjligheter att få den nya katekesen antagen. Men naturligtvis var blotta förekomsten av en som irrlärig ansedd katekes, vilken prästerskapet mer eller mindre pliktenligt gjorde allt för att få antagen och erkänd ute i församlingarna, tillräcklig att framkalla diskussioner och strid.

Väsentligen annorlunda låg det till beträffande villkoren för den nya handbokens antagande. Då även härom en utförlig undersökning föreligger, må det också här få räcka med några korta erinringar.[6] Vad först själva fastställandet beträffar, var Kungl. Maj:ts kungörelse angående handbokens antagande daterad den 7 mars 1811.[7] Enligt denna kungörelse skulle den nya handboken från och med nästkommande första adventssöndag, dvs. den 1 dec. 1811, antagas »samt utan anseende till stånd eller personer tjäna till orygglig och oförändrad efterföljd vid den offentliga gudstjänsten och alla andra däruti förekommande heliga förrättningar samt kyrkoceremonier, så att det vid ansvar icke må vara någon tillåtet att därifrån avvika».[8] Undantag göres en-

[5] Protocoll, hållet å sista Prästmötesdagen i Hernösand den 5 Februari 1812, § 3. Bif. Härnösands domkapitels cirkulär nr 235.

[6] Helander, Den liturgiska utvecklingen i Sverige under 1800-talet I, ss. 176—204.

[7] Ibdm s. 194. Anbefallningsbrevet till prästerskapet i Härnösands stift var undertecknat av biskop Nordin och daterat 16/10 1811. Bif. Härnösands domkapitels cirkulär nr 232.

[8] Se Kyrko-Handbok — — — antagen wid Riksdagen i Stockholm År 1809, Norrköping 1811, där kungörelsen finnes avtryckt.

dast i vissa fall för främmande trosbekännare samt för sjuka och fångar. Här gavs alltså icke stort utrymme för eftergifter. Möjligen skulle man kunna säga, att kungörelsen miste något av sin hårdhet, genom att det inte stadgades något särskilt angående det ansvar för överträdelse av bestämmelserna i kyrkohandboken, som det talas om i kungörelsen.[9] Framdeles skulle det också visa sig, att en del präster i vissa fall — utan att det av dem själva eller andra betraktades som någon direkt olaglighet — faktiskt använde sig av gamla handboken.[1]

Emellertid hade det inte ursprungligen varit meningen, att den nya handboken skulle på detta sätt vara till alla delar absolut påbjuden. Helander har påpekat, att pastoralutskottet i sitt betänkande, till vilket prästeståndet sedan anslöt sig, föreslagit, att valfrihet mellan gamla och nya handboken skulle tillåtas beträffande barndop, brudvigsel samt »barnakvinnors kyrkogång».[2] Ingenting säges dock om hur lång tid denna valfrihet avsetts gälla. När sedan lagutskottets betänkande, enligt vilket den föreslagna valfriheten skulle finnas fram till den 1 dec. 1811, vilket datum handboken enligt samma betänkande borde antagas till allmänt bruk, behandlades i prästeståndet, bifölls det utan diskussion.[3] Om emellertid förslaget angående valfrihet antagits utan snäv tidsbegränsning, skulle otvivelaktigt åtskilliga strider i det följande ha kunnat undgås.

Även vad tillkomsten av 1819 års psalmbok beträffar, är det här överflödigt att göra några långa utredningar.[4] Den nya psalmboken fastställdes genom kungligt beslut den 29 jan. 1819. Samma dag avläts en skrivelse till Härnösands domkapitel angående dess antagande, varefter den av domkapitlet anbefalldes åt stiftets prästerskap.[5] Något uteslutande bruk av den var det dock icke fråga om. I de församlingar, där det icke kom till formligt antagande av den nya psalmboken, skulle den gamla fortfarande få användas. De psalmer borde då väljas vid

---

[9] Helander, sist anfört arbete, s. 197.

[1] Se t. ex. brev från J. Dahlberg till Ev. Fosterlandsstiftelsen 20/5 1857. EFA.

[2] Helander, sist anfört arbete, s. 180 och 182.

[3] Ibdm s. 185 f. Angående den vidare behandlingen av denna detalj, se s. 186 ff. jämfört med anförd kungörelse 7/3 1811.

[4] Om psalmbokens närmaste förhistoria och dess mottagande, se Liedgren, Neologien, romantiken, uppvaknandet. Svenska kyrkans historia 6: 2, s. 247 ff.; Helander, Svensk psalmhistoria, s. 87 ff.; Arvastson, Den Thomander—Wieselgrenska psalmboken, s. 1 ff.

[5] Se Härnösands domkapitels cirkulär, nr 289, § 1, där även skrivelsen i fråga finnes avtryckt.

gudstjänsten, som funnos i båda psalmböckerna. För att den nya psalmboken skulle kunna införas, fordrades beslut av sockenstämma jämte anmälan till domkapitlet.

Bestämmelserna angående psalmbokens införande voro alltså ej sådana, att några särskilt allvarliga motsättningar ute i församlingarna behövde befaras. De som önskade behålla 1695 års psalmbok kunde visserligen ej förhindra, att den nya psalmboken infördes till bruk vid sidan av den gamla. Men då någon bestämd tidpunkt härför ej fastställts, fanns det ingenting som hindrade, att tills vidare endast den gamla psalmboken användes vid den offentliga gudstjänsten.

3. Renlärighetsstriden i Piteå socken 1811—1812.

Redan under den första tiden efter väckelsens uppkomst fram till 1817 förekommo häftiga brytningar mellan läsare och prästerskap i de olika läsarbygderna. Det var i huvudsak tre anklagelser av mer graverande art, som från prästerligt håll riktades mot läsarna. Dels anklagades de för kritik av prästerskapet vid husförhör och andra tillfällen och för de beskyllningar för falsk lära, som gjordes i samband därmed, dels beskylldes de för överträdelse av konventikelplakatet, och dels lades det läsarna till last, att de avvisade den nya katekesen. Uppgiften blir närmast att undersöka, i vilken mån de antydda brytningarna äro belysande för separationstendensernas förhistoria. Därvid ägnas särskild uppmärksamhet åt de åtgärder, som de olika andliga och världsliga myndigheterna vidtogo i syfte att komma tillrätta med de problem, som läsarrörelsen skapat.

I början av 1811 utbröt i Piteå socken den första öppna konflikten mellan kyrka och väckelse. Trots att byabönerna redan vid denna tid började ersättas av regelrätta konventiklar med fri utläggning och predikan, gällde tvisten denna gång inte läsarnas förhållande till konventikelplakatet utan deras inställning till en församlingspräst förkunnelse.[6] Då en utförlig redogörelse för målets gång redan finnes, behöver händelseförloppet här endast antydas.[7]

Hösten 1811 inkom till Härnösands domkapitel en anmälan från pastorsadjunkten Johan Risberg i Piteå, vari denne förmälde, att det inom hans församling fanns sådana, som ansågo det »icke allenast onyttigt utan även skadligt» att gå i kyrkan, emedan de där ej, som det

[6] Jfr ovan s. 11, not 5.

[7] Holmgren, s. 204 ff.

hette, fingo höra något rent Guds ord predikas.[8] Vid ett husförhör, där Risberg blivit uppmärksamgjord på förhållandet, hade drängen Olof Brandell framhållit, att han drog prästernas renlärighet i tvivelsmål, och att han ofta hört Risberg predika »sedolära».[9] Sedan Brandell på Risbergs anmälan inkallats inför kyrkorådet men där vägrat att återkalla, hade Risberg, »på det högsta sårad», anmält saken till domkapitlet med hemställan, att den måtte i laga ordning upptagas inför domstol.

Domkapitlet hänsköt ärendet till vederbörande kontraktsprost, Isak Nordmark, för utredning, varvid Brandell skulle uppmanas att återkalla.[1] Brandell vägrade och utpekade Risbergs predikan på 10 sönd. efter Tref. som ett exempel på att Risberg »lagt för mycken vikt på levnadens plikter samt därigenom försvagat trons rättfärdighet».[2] Handlingarna i målet inlämnades sedan genom Nordmark till domkapitlet, som i sin tur riktade en förfrågan till Svea hovrätt angående målets fortsatta behandling. Hovrätten hänvisade till kungliga brevet den 15 dec. 1762. Rättegång fick alltså ej anställas, innan vederbörande kyrkoherde avgivit utlåtande till landsfiskalen och denne inhämtat justitiekanslerns tillstånd. Kyrkoherden ifråga, Jonas Nordvall, avgav aldrig något utlåtande, och saken förföll.[3]

Detta är alltså de yttre konturerna. Redan ett flyktigt studium av de till målet hörande handlingarna visar tillfyllest, att Risberg personligen måste sägas ha varit närmast ansvarig för att det denna gång kom till öppen konflikt. I sitt uppträdande mot läsarna brast han betänkligt både ifråga om klokhet och smidighet. Brandell var ingen ytterlighetsman och hade på det omnämnda husförhöret inte sökt strid eller uppträtt särskilt aggressivt. Det var först sedan väckelsen angripits, som han uttalade sin oförgripliga mening. Att på grund härav hos domkapitlet begära rättsligt ingripande ger onekligen intryck av överdrivet nit. Den unge och oerfarne Risberg var av alla tecken att

---

[8] J. Risberg till HD, odat., ink. 16/10 1811. HDM Luleå. HLA. Risberg var åren 1807—15 pastorsadjunkt i Piteå och åren 1822—51 kyrkoherde i Nysätra. Se vidare Bygdén 2, s. 364 f.

[9] Olof Brandell var broder till den senare kände läsarprästen Pehr Brandell. Jfr Nordberg, Olof Palmgren s. 117.

[1] HDP 13/11 1811. HLA. Om I. Nordmark, som var kyrkoherde i Luleå pastorat 1792—1823, se Bygdén 2, s. 214 f.

[2] I. Nordmarks m. fl. undersökningsprot. 28/12 1811. HDM Luleå. HLA.

[3] J. Nordvall var 1799—1816 kyrkoherde i Piteå pastorat, se Bygdén 3, s. 79 f.

döma alltför ömtålig för att skickligt kunna handskas med de stråva norrlandsbönderna.[4]

Men naturligtvis voro även de religiösa motsättningarna av betydelse för konfliktens uppkomst. Det efter läsarväckelsens genombrott rådande spänningsförhållandet mellan den akademiskt bildade prästens rationellt grundade kristendomstolkning å ena sidan och bondeläsarens utpräglat religiösa argumentering ifråga om lag och evangelium å den andra var en alltid aktuell fara för den kyrkliga enheten.

Risberg var såsom tydligt framgår av den ovan nämnda predikan på 10 sönd. efter Tref. påverkad både av tidens neologi och rationalism och av lagiskt-pietistiska tankegångar.[5] Brandell hade en klart evangelisk åskådning. Ur evangelisk-luthersk renlärighetssynpunkt hade Brandell otvivelaktigt fog för sina anmärkningar. Brandells påstående, att Risberg betonade »levnadens plikter» på bekostnad av rättfärdiggörelsen genom tron, torde ej gå att bestrida. Betydelsen av goda gärningar även för salighetens vinnande betonas energiskt hela predikan igenom. Ord som förnuft och förnuftig förekomma talrikt. Man förstår mycket väl, att läsarna måste ha ansett det »icke allenast onyttigt utan även skadligt» att åhöra en predikan sådan som Risbergs.

Den konflikt, som seglat upp omkring Risberg och Brandell, kunde lätt ha fått mer vittgående följder. Isak Nordmark, som i egenskap av kontraktsprost fick domkapitlets uppdrag att utreda målet, var vid denna tid långt mer avancerad i sin motvilja mot läseriet än t. o. m. Risberg. Den skrivelse till domkapitlet, i vilken Nordmark utvecklade sin uppfattning om Brandell, hade i varje fall närmast karaktären av pamflett.[6] Liksom Risberg ansåg Nordmark, att Brandell borde åtalas. Att motsättningarna ej märkbart skärptes genom den uppkomna konflikten måste under sådana förhållanden främst sägas ha berott på kyrkoherde Nordvalls hållning.[7]

---

[4] Jfr J. Risberg till HD, odat., ink. 16/10 1811. HDM Luleå. HLA.

[5] Predikan finnes bland HDM Luleå, 1811—20. HLA.

[6] Brandells beteende förklaras här härflyta ur »upjagad Inbillnings Kraft» och »öfverdrefven sjelfkärlek», varjämte läsarna betecknas som »svärmeandar» och »vilseförda fanatici». I. Nordmark till HD 15/1 1812. HDM Luleå. HLA.

[7] Nordvalls hållning var uppenbarligen ej bestämd av religiösa sympatier för läsarna utan berodde på hans allmänna läggning. Kyrkoherden J. Genberg i Bygdeå yttrade om Nordvall, att han var »en kall flegmaticus», och att han »tog det partiet att ej bry sig om något». Transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA. Själv motiverade Nordvall sin hållning med Gamaliels ord enligt Apg. 5: 38—39.

4. Konventikelmålet mot läsarna i Luleå socken 1812—1817.

Av stort intresse för belysandet av den separatistiska problematiken i läseriets begynnelseskede är även den konflikt, som med början år 1812 utbröt i Luleå-bygden omkring läseriets centralgestalt vid denna tid, bonden Olof Palmgren.[8] Detta mål var av vida större omfattning och väckte även större uppmärksamhet än aktionen mot Olof Brandell i Piteå. Avsikten med framställningen i detta avsnitt är bl. a. att bestämdare än som skett i tidigare undersökningar söka fixera, varför motsättningarna i Luleå blevo så mycket våldsammare än i Piteå.

Striden tog sin början, när kyrkoherde Nordmark i en inlaga till Härnösands domkapitel riktade ett häftigt angrepp mot den palmgrenska väckelsen.[9] Medan Risberg endast värjt sig själv mot beskyllningen att ej vara renlärig, anklagade Nordmark läsarna för irrlärighet. Läsarna hade vidare enligt Nordmark överträtt konventikelplakatet samt smädat och missfirmat prästerskapet. Efter sin evangeliska omvändelse hade nämligen Olof Palmgren börjat föreläsa vid byaböner, varvid han även gjort utläggningar över det lästa.[1] Snart utsträcktes verksamheten, för vilken Palmgren synes ha haft mycket goda förutsättningar, till andra byar än hembyn, och väckelser uppkommo. Att det inte alltid talades goda ord om församlingens prästerskap vid sammankomsterna är säkert. Nordmark påyrkade, att domkapitlet skulle föranstalta om åtal mot läsarna, för vad de låtit komma sig till last.

Nordmark nöjde sig emellertid inte med framställningen till domkapitlet. Efter endast några dagar uppvaktade han även landshövdingen i saken. Anledningen var uppenbarligen, att han på detta sätt snabbare ansåg sig kunna nå sitt syfte. Landskansliet var vid denna tid beläget i Nederluleå kyrkby. En anmälan till domkapitlet var med dåtida postgång tidsödande.

I och för sig var en sådan anmälan i ett konventikelmål till konungens befallningshavande ingenting anmärkningsvärt. Landshövdingarna voro genom det intima sambandet mellan stat och kyrka sedan gammalt skyldiga att se till, att kyrkolagens bestämmelser ej överträddes.[2] De

[8] Ang. denna konflikt, se Holmgren, ss. 215—39 jämte anfört material, särskilt Nordberg, Olof Palmgren, ss. 49—101.

[9] I. Nordmark till HD 19/3 1812. HDM Luleå. HLA.

[1] Holmgren, s. 212 ff.

[2] Landshövdingeinstruktionen 4/11 1734, § 4, enligt Styffe, Samling af instructioner för högre och lägre tjenstemän etc., s. 339 f. Jfr Wilskman, Svea rikes ecclesiastique verk, 1, s. 395 f.

kyrkliga myndigheterna hade rätt att av dem få biträde i sådant, som kunde anses befordra »en god ordning och rätt kyrkodisciplin».[3] Landshövdingarna skulle också under hela den följande tiden få anledning att sysselsätta sig med folkväckelsen.

Ett samarbete mellan Nordmark och dåvarande landshövdingen P. A. Ekorn låg så mycket närmare till hands, som de i vissa avseenden voro varandra ganska lika. Båda voro dugliga och nitiska ämbetsmän, samtidigt som de ägde ett väl utbildat ståndsmedvetande.[4] För båda framstod därför väckelsen såsom vådlig redan ur ordningssynpunkt. Av alla tecken att döma rådgjorde de personligen angående bekämpandet av läseriet. Deras åtgärder ha i hög grad karaktären av samfälld aktion.

Utom Nordmark och Ekorn är i detta sammanhang ytterligare ett namn av intresse, nämligen justitiekanslern H. G. Trolle-Wachtmeister. Justitiekanslern hade genom kungliga brevet den 15 dec. 1762, enligt vilket åtal i vissa religionsmål av grannlaga beskaffenhet finge anställas först sedan justitiekanslerns utlåtande inhämtats, fått ett särskilt stort inflytande vid handläggningen av sådana mål.[5] Eftersom justitiekanslern var förtroendeämbetsman och hans direktiv i de norrländska läserimålen därför kunna anses representativa för inställningen på högsta ort, är hans ställningstagande i varje särskilt fall av stort intresse.[6]

Vad särskilt målet mot Palmgren beträffar, synas de centrala myndigheternas hållning på ett tidigare stadium helt ha bestämts av de inkomna rapporterna.[7] Man kände ej närmare till förhållandena på ort och ställe och följde strikt gällande bestämmelser. Följden härav blev, att med stöd av konventikelplakatet åtal efter någon tid anställdes. Som något utslag av förföljelselystnad från höga vederbörandes sida behöver detta givetvis ej uppfattas. Men å andra sidan vittna ej heller direktiven om någon högre grad av religiös tolerans.

Av vad som lades läsarna till last, kom beskyllningen för överträ-

---

[3] Ibdm.

[4] Om Ekorn, se Elgenstierna II, s. 546 och Wedberg, Konungens högsta domstol 1809—1844, s. 414 ff. Jfr ang. Nordmark t. ex. Transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA. Genberg skriver bl. a., att Nordmark »torde ansett under sin höfva att inlåta sig i omständeligare ordvexlingar med råa bönder».

[5] Ugla, Samling Af Kongl. Maj:ts Bref och Förklaringar III, s. 103 ff.

[6] Om justitiekanslerns ställning, se Naumann, Justitiekanslersämbetet. Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow, s. 221 ff.

[7] JK till HD samt till KB i Nb 31/7 1812. JK:s registratur. RA.

delse av konventikelplakatet att väga tyngst. Från anklagelsen för irrlärighet fritogs däremot Palmgren, sedan han för förhör inkallats till domkapitlet i Härnösand.[8] Under den mot läsarna anställda rättegången försökte dessa göra gällande, att de åtalade sammankomsterna ej föllo under konventikelplakatet, enär man sammankommit på den för byaböner vanliga tiden och ej avvikit från den lutherska läran.[9] Åklagarens invändning, att obehörig person vid sammankomsterna uppträtt som predikant, att dessa icke hållits i det hus, där de för året skulle hållas, samt att jämväl folk från andra byar deltagit, vägde emellertid mer. Häradsrätten ansåg, att konventikelplakatet överträtts, och dömde Palmgren samt ett stort antal läsare till dryga böter för denna förseelse samt för förklenande tal om prästerskapet och för en del andra smärre förseelser. Svea hovrätts utslag år 1815 innebar en mildring av straffet men ej något helt frikännande. På grund av en formell felaktighet vid besvärens avlämnande kunde målet ej upptagas till prövning i högsta domstolen.[1]

Redan av de nu gjorda översiktliga antydningarna har det framgått, att vederbörande pastors personliga inställning till läseriet är en mycket betydelsefull faktor att räkna med, om man vill förstå det varierande förlopp, som utvecklingen tog i de olika läsarbygderna. I Piteå blev det, såsom redan nämnts, ingen rättegång. I Luleå däremot, där väckelsen ingalunda var mer aggressiv än i Piteå, kom det genom Nordmarks hållning till en lång och uppslitande rättegång, varvid denne för att få Palmgren och hans anhängare fällda utvecklade ett nit, som t. o. m. stiftets biskop fann överdrivet.[2]

Naturligtvis kan till Nordmarks försvar anföras, att han handlat i enlighet med gällande lag, och att han alltså endast gjort, vad han ansett vara sin plikt. Nordmark framhöll vid flera tillfällen som sin åsikt, att väckelsen var separatistisk, och det är förståeligt, om hans uppfattning i detta hänseende påverkat hans handlingssätt.[3] Det är

---

[8] Nordberg, Olof Palmgren, ss. 57—74.

[9] Luleå häradsrätts dombok 27/10 1812. Utdrag i just.rev:s utsl. handl. nr 4, 5/2 1817. RA.

[1] Högsta domstolens prot. 5/2 1817. RA.

[2] Almquist skrev till statssekr. N. von Rosenstein bl. a.: »Den eljest så agtningsvärde Doctor Nordmark gjorde ock ett faseligt väsende öfver Läsarena i Luleå.» E. A. Almquist till N. von Rosenstein 28/8 1816. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA. Om biskop Almquist, se vidare Bohlin, Eric Abraham Almquist.

[3] Se t. ex. I. Nordmark till Svea hovrätt, jan. 1814. N: 1. NKA.

dessutom uppenbart, att läsarnas kritik av prästerskapet genom det sätt varpå den framfördes måste ha varit irriterande.

Allt är emellertid inte sagt med detta, och man kommer ej ifrån, att t. ex. Nordmarks starkt affekterade utfall mot läsarna i de olika skrivelser, som han avlät, innehöllo våldsamma överdrifter.[4] Den egentliga anledningen till hans irritation är delvis ganska svårbestämbar. Att hans ovilja åtminstone i någon mån haft social bakgrund är tydligt.[5] Rent personliga motsättningar kunna också spåras.[6] För övrigt är det lätt förståeligt, att det för en gammal man med Nordmarks läggning måste ha varit prövosamt att kritiseras och motsägas av en person, som vid hans tillträde av Luleå pastorat ännu var en liten pojke. Själv hade han därtill under många år intagit en dominerande position i församlingens liv, under det att Palmgren var en enkel bonde utan egentlig skolbildning.[7]

Trots de allvarliga motsättningar mellan läsare och präster, som det palmgrenska läsarmålet vittnar om, tyder ingenting på att väckelsens separatistiska tendenser nämnvärt förstärktes under målets gång. Anledningarna härtill kunna ha varit flera. En viktig omständighet, väl värd att lägga märke till, är den hållning, som Härnösands domkapitel i motsats till det lokala prästerskapet och de världsliga myndigheterna intog. Man förstår, vilket intryck det måste ha gjort, när Palmgren efter förhöret i domkapitlet år 1812 kom hem och berättade för sina trossyskon, att han blivit frikänd från Nordmarks anklagelse för falsk lära. Den triumfen uppvägde säkert många av de nordmarkska smädelserna. Biskop Almquist tillträdde inte sitt ämbete förrän året efter

---

[4] Se t. ex. I. Nordmark till J. A. Lindblom 11/5 1814. LiSB.

[5] Se t. ex. Nordmarks i nästföregående not anförde skrivelse till Svea hovrätt. Det heter här bl. a.: »Förr voro våra Bönder i Norrland rätt och slätt beskedlige Bönder, sedermera hafva många ibl. dem lagdt sig på landthandel; nu villja de upträda som folklärare; nästa steg torde de väl villja blifva Domare; och vem kan utsätta gräntsen, där Svärmaren tänker att stadna.»

[6] I ett mycket omstritt komministerval i Luleå år 1810 engagerade sig Palmgren energiskt för Nordmarks adjunkt Olof Burman, som var gift med Nordmarks styvdotter. Nordmark röstade ej som man kunde ha väntat på Burman utan på dennes huvudkonkurrent, J. Risberg i Piteå. Se Luleå häradsrätts dombok 19/11 1810. RA. Ang. materialet till denna valstrid, se Holmgren, s. 212.

[7] Vad som anförts angående Nordmarks hållning gentemot väckelsen hindrar inte, att han i övrigt ägde många förtjänster. Se härom L. O. Boströms självbiografiska anteckningar. (Mikrofilm.) RA. Se även Nordberg, Olof Palmgren, s. 21 ff.

förhöret med Palmgren, men hans isynnerhet under detta tidigare skede gentemot läsarna välvilliga hållning var utan tvivel känd av dessa.[8]

De radikala tendenserna motverkades utan tvivel även av det stöd, som väckelsen fick av prosten Jonas Genberg i Bygdeå.[9] Någon »läsarpräst» i egentlig mening var denne ej trots sin höga uppskattning av väckelsereligiositeten, och han saknade ej sinne för väckelsens brister.[1] Han var emellertid av den uppfattningen, att såväl de svärmiska avarterna som radikalismen inom väckelsen bäst motverkades, om prästerskapet bemötte läsarna med välvilja.[2] Gentemot den nordmarkska läsarpolitiken ställde han sig följaktligen starkt kritisk.

Hur Genbergs strävanden att motverka väckelsens radikalisering i praktiken kunde yttra sig kommer tydligt till synes i ett brev till Johan Wætterdahl, skrivet strax efter det Palmgren besökt Genberg på genomresa till Stockholm, där han ämnade bedriva studier med inriktning på prästämbetet.[3] Genberg bad Wætterdahl ombesörja, att Palmgren under sin vistelse i Stockholm fick såväl den praktiska hjälp som den andliga vägledning han behövde. Han berättade även, att han hänvisat Palmgren till Wætterdahl samt till kyrkoherden i Skeppsholmen, J. P. Häggman.

Som jämförelse härmed kan nämnas, att även Nordmark gjorde en framställning beträffande Palmgren under dennes studietid, dock med helt annan syftning. I ett brev till ärkebiskop J. A. Lindblom bad han denne uppmana Samuel Ödmann att snärja Palmgren med sådana seminarieuppgifter, att hans enligt Nordmarks mening skismatiska inställning skulle blottas.[4] Någon verkan fick uppenbarligen ej denna

---

[8] Jfr E. A. Almquist till N. von Rosenstein 28/8 1816. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

[9] J. Genberg var åren 1807—19 kyrkoherde i Bygdeå och kontraktsprost i Västerbottens första kontrakt. Han blev teologie doktor år 1809 och var från sistnämnda år även riksdagsman. Se vidare Bygdén 1, s. 202 f.

[1] Se t. ex. J. Genberg till J. Wætterdahl 29/4 och 2/11 1813 samt 1/11 1815. LiSB.

[2] I sitt brev 29/4 1813 skriver Genberg bl. a.: »Den väckelsen som skedt där på orten (dvs. i Luleå) söker visst den store fienden at förvandla till Svärmeri, på samma sätt som det fordom skedde i det nu så stilla och christeliga Calix, där adjunkten Almqvist bor. Vore samma Lärare i Luleå som på sistnämnde ställe i många år varit, så skulle med Guds hjelp ingenting gådt till ytterlighet, men tyvärr det är icke så.»

[3] J. Genberg till J. Wætterdahl 13/4 1813. LiSB.

[4] I. Nordmark till J. A. Lindblom 20/3 1814. LiSB. Jfr Wijkmark, Samuel Ödmann, s. 199 f. samt Nordberg, Olof Palmgren s. 102 ff.

anhållan. I varje fall bemöttes Palmgren av Ödmann med förtroende.[5] Däremot torde det vara säkert, att Genbergs framställning bar frukt.

5. Ytterligare konflikter i Piteå och deras avveckling genom de centrala myndigheternas ingripande.

I Piteå hade efter den brandellska konflikten lugnare förhållanden inträtt. Härtill medverkade den större förståelse för väckelsen, som Risberg snart ådagalade.[6] Läsarna hade visserligen fortfarande sin dogmatiska särprägel och önskade samlas under friare former än lagen föreskrev men uppträdde ej aggressivt, om de i dessa avseenden visades hänsyn.

Lugnet förbyttes emellertid i oro, när efter Risbergs avflyttning från orten Israel Næsvall blev Nordvalls adjunkt.[7] De förvecklingar som nu följde äro av intresse främst därför, att de på ett mycket intressant sätt belysa den politik, som från olika överordnade instansers sida fördes mot väckelsen. Särskilt kommer därvid regeringens förändrade hållning i betraktande. Då dessa förhållanden måste beaktas vid bedömandet av den följande tidens separatistiska brytningar, blir det nödvändigt att framför allt i fråga om regeringens förändrade läsarpolitik vidga och precisera Holmgrens framställning.[8]

Utom Næsvall är det på läseriets motståndarsida framför allt två namn, som tilldraga sig uppmärksamhet, nämligen landshövdingen Ekorn och översten L. von Knorring. Deras bemödanden kunna karakteriseras som försök att med listig taktik och med kringgående av gällande lagar komma väckelsen till livs. Vem som varit den drivande kraften bakom de vidtagna åtgärderna är diskutabelt. Säkert är att Næsvall åtminstone formellt tog initiativet, när han den 23 dec. 1815 hos landshövdingen anhöll, att militär måtte få utkommenderas för ordningens upprätthållande i Piteå kyrkstad.[9] Enligt Næsvall hade von

---

[5] Wijkmark, Samuel Ödmann, s. 200.

[6] Se härom transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot. utdr. 12/6 1816. RA.

[7] Om I Næsvall, se Bygdén 4, s. 359 f. Næsvall blev år 1822 avsatt från prästämbetet på grund av fylleri. Den föga prästerlige Næsvall kände naturligt nog irritation över den andligt livaktiga läsarväckelsen.

[8] Jfr Holmgren, s. 247.

[9] I. Næsvalls memorial 23/12 1815 jämte bilagor. KB:s i Nb. ink. handl. HLA. — Den bristande ordningen i kyrkstäderna hade länge varit föremål för

Knorring vid förfrågan meddelat, att vad på honom ankom, skulle inte något hinder resas mot denna begäran. Det intressanta med Næsvalls framställning var, att han avsåg, att militären skulle ingripa även mot läsarnas konventiklar. I det förslag till instruktion, som han bifogade sin anhållan, var nämligen konventikelplakatet avtryckt.

Næsvall försökte alltså komma åt läsarnas sammankomster genom att få dem behandlade ur den allmänna ordningens synpunkt. Säkerligen var detta praktiskt taget den enda möjlighet, som just då stod till buds. Nordvall var säkert lika litet nu som tidigare villig att avge det utlåtande som erfordrades, för att på vanligt sätt tillstånd till väckande av åtal för överträdelse av konventikelplakatet skulle kunna erhållas.

Ekorn hade givetvis intet emot, att ett ingripande gjordes mot läseriet. Redan i samband med rättegången mot Olof Palmgren hade han tydligt ådagalagt sin negativa inställning gentemot väckelsen. Han hade för övrigt också redan tidigare ingripit mot oordningen i kyrkstäderna. För att råda bot på missförhållandena och undvika folkanhopningar, isynnerhet vid de stora helgerna, hade han i en inlaga till Kungl. Maj:t den 11 juli 1814 anhållit, att pastoraten måtte uppdelas, och att såväl begravningar som gudstjänster på lördagsaftnarna måtte förbjudas.[1] Ekorn hade även i sin inlaga anhållit, att landshövdingen skulle få det omedelbara överinseendet över ordningen i kyrkstäderna.

Huruvida Ekorn i sin aktion mot kyrkstäderna haft läseriet i tankarna eller ej är svårt att avgöra. Sedan ärendet ytterligare avancerat, framhöll han i en ny skrivelse den 2 nov. 1815, att om oordningen i kyrkstäderna icke i tid hämmades, såge han ingen annan möjlighet än att genom militärpatruller återställa lugnet.[2] Ekorns benägenhet för intriger gör det ej osannolikt, att han stått bakom även Næsvalls ovannämnda inlaga av den 23 dec., isynnerhet som hans egna tidigare uttalade synpunkter i denna tydligt komma till synes.[3] Detta skulle i sin tur kunna tyda på att redan Ekorns första angrepp mot »oordningen» i kyrkstäderna varit riktat också mot väckelsen.

---

uppmärksamhet. Jfr Nilsson, Kyrkstadsliv omkring 1800. Festskrift till Carl J. E. Hasselberg, s. 314 ff.

[1] Ibdm s. 317; KB i Nb till Kungl. Maj:t 11/7 1814. Brevkoncept. HLA.

[2] KB i Nb till Kungl. Maj:t 2/11 1815. Brevkoncept. HLA.

[3] Jfr L. O. Boströms självbiografiska anteckningar. (Mikrofilm.) RA. Boström, som ingalunda saknade blick för Ekorns förtjänster, gör ett trovärdigt intryck, även när han skildrar dennes fel.

Sedan Næsvalls anhållan inkommit, vidtog Ekorn sina åtgärder. Han har därvid uppenbarligen varit medveten om att framställningens intentioner ej varit i enlighet med gällande lag. Samtidigt som han bl. a. utfärdade en allmän kungörelse mot enskilda andaktsövningar, gjorde han med hänvisning till Næsvall hos överste von Knorring en rekvisition av militärpatruller inte blott till Piteå utan även till Luleå och Råneå men undvek försiktigtvis att i rekvisitionen säga något om att de skulle användas även mot läsarnas sammankomster.[4] Landshövdingen skulle i stället senare rådgöra med översten om patrullernas instruktion. När Ekorn tre dagar senare anmälde de vidtagna åtgärderna hos Kungl. Maj:t, nämnde han naturligtvis inte heller något angående läseriet.[5] Hans framställning har därför gett sken av att avse rena ordningsfrågor i kyrkstäderna. Ekorn upprepade vidare sitt gamla önskemål, att alla frågor, som rörde ordningens upprätthållande i kyrkstäderna, skulle underställas landshövdingens direkta avgörande.

Med stöd av en generalorder den 13 febr. 1816 trädde patrullerna i funktion, varvid de åtminstone i Luleå kommo att ingripa mot läsarna. Vid en sammankomst påskaftonen den 13 april 1816 under läsarpionjären Nils Lundströms ledning upptecknades de närvarandes namn, varefter de instämdes till tinget den 23 i samma månad.[6] Detta skedde dels med åberopande av kungliga plakatet den 12 jan. 1726 och kungliga brevet den 2 maj 1751, dels också märkligt nog med stöd av landshövdingens »därpå grundade kungörelser av den 26 mars och den 19 sept. 1812». Målet blev emellertid uppskjutet och sedermera nedlagt, sedan det felaktiga i detta förfaringssätt blivit tillkännagivet.[7]

Länge fingo emellertid patrullerna inte vara i verksamhet. Den 20 juni avgick en skrivelse från t. f. justitiekanslern J. G. Turdfjæll till landshövdingeämbetet, som visar, att denne nu var underrättad om vad som skedde.[8] Justitiekanslern önskade få närmare upplysning om hur det förhöll sig med saken och infordrade eventuell brevväxling i ämnet

---

[4] KB:s i Nb kungörelse nr 34 år 1816 samt KB i Nb till L. von Knorring 17/1 1816. Brevkoncept. HLA.

[5] KB i Nb till Kungl. Maj:t 20/1 1816. Brevkoncept. HLA.

[6] Luleå häradsrätts dombok 23/4 1816, RA, jämfört med brev från O. M. Sundberg till J. Wætterdahl 29/4 1816. GSB. Namnförteckningen visar, att deltagarna i stor utsträckning tillhörde Olof Palmgren närstående kretsar. Ang. Nils Lundström, se Holmgren, passim.

[7] Luleå häradsrätts dombok 14/10 1816. RA. Om kungörelserna den 26/3 och 19/9 1812, jfr Holmgren, s. 217 f. resp. s. 221 f.

[8] JK:s registratur 20/6 1816. RA.

och eventuellt utfärdade order. Korrespondensen insändes genom landshövdingeämbetets försorg, men då Ekorn, som för övrigt nu transporterats till Älvsborgs län, ej direkt omnämnt väckelsen, var denna korrespondens ej särskilt kompromitterande.[9] von Knorring vägrade att utlämna de infordrade orderna med bl. a. den motiveringen, att justitiekanslern ej »behagat namngiva tillskaparen och framställaren av den falska angivelsen». Översten tillbakavisade alltså beskyllningarna.[1]

Sedan handlingarna i målet inkommit till justitiekanslern, gjorde denne en energisk framställning för att få patrulleringen upphävd.[2] Efter en ingående kritik av Ekorns och framför allt von Knorrings förfaringssätt, avstyrkte han bifall till landshövdingens framställning den 20 jan. och yrkade snar rättelse i de av von Knorring vidtagna åtgärderna. Den sistnämnde beordrades också strax därefter att indraga patrullerna, och Ekorns förslag föll den 6 maj påföljande år.[3]

En jämförelse mellan Trolle-Wachtmeisters handläggning av målet mot Olof Palmgren och Turdfjälls hållning i den nu relaterade konflikten visar en tydlig omsvängning i justitiekanslerns ställningstagande. Som förklaring till den inträdda förändringen skulle kunna anföras, att den berodde på yttre, tillfälliga faktorer, och att regeringen i själva verket hela tiden varit principiellt tolerant i enlighet med upplysningstidens grundsatser. Trolle-Wachtmeister kunde nämligen av mycket naturliga skäl inte ha samma personliga kännedom om de norrländska förhållandena som norrlänningen Turdfjæll.[4] Dennes farbror var den klart väckelsebetonade komministern i Nedertorneå, Jacob Turdfjæll.[5] En broder var jordägare i Piteå socken men stupade i finska kriget.[6] Turdfjæll ägde tillsammans med änkan Långviks glasbruk i Piteå socken och ingick även äktenskap med henne år 1818.[7]

[9] KB i Nb till JK 3/8 1816. Brevkoncept. HLA.

[1] L. von Knorrings memorial 13/7 1816. KB:s i Nb ink. handl. HLA.

[2] JK:s memorial 31/8 1816. JK:s registratur. RA.

[3] Holmgren, s. 250 f.

[4] Om H. G. Trolle-Wachtmeister, se Biogr. lex. XVII, s. 360 ff. och Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen, i urval ordnade och utgifna af Elof Tegnér.

[5] Om släktskapsförhållandena, se Holmgren, s. 247 och där anfört material jämfört med Bygdén 2, s. 258 f. Jacob Turdfjælls religiösa uppfattning framgår av Rodén, Resebrev från Adolph Sten till Herrnhut. KÅ 1943, s. 222 och 228 f.

[6] Widenmark, Tal hållit vid herr majoren Jonas Turdfjells jordfästning, s. 14 f.; Inrikes Tidningar 22/7 1808; Nilsson, a. a. i Festskrift till Carl J. E. Hasselberg, s. 314.

[7] Cederlund, Långvikens glasbruk, Norrbotten 1940, s. 66, jämfört med In-

Medan alltså Trolle-Wachtmeister vid sitt bedömande av förhållandena i övre Norrland var hänvisad till de insända rapporterna, hade Turdfjæll möjligheter till ett mer allsidigt och personligt bedömande av situationen. Givetvis var det genom sina personliga förbindelser med pitebygden, som han fått vetskap om den ekornska aktionen. Detta framgår för övrigt också av Turdfjælls skrivelse till landshövdingeämbetet den 20 juni 1816, enligt vilken han endast ägde vetskap om att militär kommenderats till Piteå kyrkstad. Hade han direkt eller indirekt stått i förbindelse med t. ex. Johan Wætterdahl, som vid denna tid var en av väckelsens främste förespråkare, skulle han säkerligen också ha känt till förhållandena i Luleå och den där påbörjade rättegången, om vilken Wætterdahl underrättats genom bruksinspektoren O. M. Sundberg i ett brev daterat så tidigt som den 29 april.[8] Ännu den 31 aug., då Turdfjæll gjorde sin förut omtalade framställning till Kungl. Maj:t, synes han, av ordalagen att döma, uteslutande ha fått sina personliga informationer från Piteå.

Därtill kommer, att Trolle-Wachtmeister och Turdfjæll av alla tecken att döma varit av olika uppfattning beträffande väckelsereligiositetens berättigande. Den intensitet, med vilken Turdfjæll bekämpade de av Ekorn och von Knorring vidtagna åtgärderna, och det sätt, på vilket han uttalade sig om väckelsen, tyder på att han varit, om än ej anhängare av så dock välvilligt inställd till denna. Detta är mer än vad som kan sägas om Trolle-Wachtmeister. Såsom upplysningsman var han visserligen principiellt tolerant. Men som sådan avskydde han också den fanatism och obskurantism, som han ansåg vara utmärkande för väckelsereligiositeten.[9] Han hade därför mycket svårt att i prak-

---

rikes-Tidningar 30/10 1818. Den av Holmgren, s. 249 not 8 omnämnda Elisabeth Catharina Westman är identisk med änkefru Turdfjæll. Ang. Turdfjæll, se vidare Anjou, Kongl. Svea hofrätts presidenter, s. 146.

[8] O. M. Sundberg till J. Wætterdahl 29/4 1816. GSB.

[9] Belysande för Trolle-Wachtmeisters syn på den folkliga väckelsen är ett brev från år 1857, vilket trots att det skrevs på hans ålderdom, gäller även för hans tidigare år. Det heter här om väckelsen i hans egen bygd bl. a.: »Vi hafva visserligen här varit hemsökta af traktat-sällskaps eller evangeliska föreningars, eller hvad de kallas, utskickade eller lössläppta skojare, hvilkas rätta natur väl icke förr än för sent blifvit för deras troligen välmenande principaler uppenbar. Dessa miniatyrmissionärer hafva lyckats att vrida hufvudet på enfaldigt bondfolk och hysteriska pigor, hvilka senare, hvar de finnas, äro verkliga klenoder för missionsväsendet.» Cit. efter Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen 2, s. 287 f.

tiken omsätta sina toleransideer[1] och torde i stort sett ha hyst samma mening som Ekorn beträffande den lämpliga behandlingen av läsarna[2].

Redan det nu anförda skulle kunna åberopas som skäl för antagandet, att den förändrade hållningen på högsta ort mer berodde av tillfälliga och personliga förhållanden än av en principiellt ändrad inställning. Varken Turdfjælls energiska ingripande till läsarnas förmån, utan vilket Ekorns möjligheter att nå sina förtäckta syften skulle ha väsentligt ökats, eller Trolle-Wachtmeisters kyligt korrekta handläggning av målet mot Olof Palmgren skulle med andra ord ha haft så mycket att göra med regeringens inställning till läseriet och religionsfrihetsfrågan.

Trots detta är det uppenbart, att man på högsta ort börjat visa större förståelse för väckelsen. Det finns ingen anledning anta, att Karl Johan vid tiden för Turdfjælls övertagande av justitiekanslersämbetet skulle ha haft en annan inställning i religionsfrihetsfrågor, än den som kom till uttryck i justitiekanslerns handläggning av läsarfrågorna i övre Norrland. De omständigheter, under vilka ombytet på justitiekanslersposten skedde, peka även i antydd riktning. Trolle-Wachtmeister avgick visserligen på egen begäran och utnämndes till och med för sina förtjänster till »en av rikets herrar».[3] Trots hedersbetygelserna vid avgången synes denna närmast ha förorsakats av den vantrivsel han kände med de nya förhållandena och av svårigheten att samarbeta med Karl Johan.[4] Turdfjæll däremot var i hög grad kronprinsens handgångne man, något som gjorde honom illa tåld och säkerligen orättvist bedömd av företrädaren och de honom närstående kretsarna.[5] Mycket talar alltså för att omsvängningen i regeringens läsarpolitik vid tiden för Trolle-Wachtmeisters avgång från justitiekanslersposten i sista hand varit en följd av Karl Johans alltmer ökade inflytande.[6]

[1] Ibdm s. 287 ff.

[2] Detta synes framgå av handlingarna i de behandlade läsarmålen samt — indirekt — även av hans allmänt uppskattande uttalanden om Ekorn och dennes ämbetsgärning i Norrbotten. Jfr Wedberg, Konungens högsta domstol 1809—1844, s. 418 f.

[3] Biogr. lex. XVII, s. 364.

[4] Ibdm s. 376 f. jämfört med Wedberg, Konungens högsta domstol 1809—1844, s. 74.

[5] Ibdm s. 74 f. jämfört med Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen 2, s. 167.

[6] Enligt Anjou, Kongl. Svea hovrätts presidenter, s. 146, blev Turdfjæll, efter att »någon tid» 1814 ha varit tillförordnad justitiekansler, den 4 juni 1817 åter förordnad att uppehålla justitiekanslersämbetet, varefter han den 11 maj 1818 blev dess ordinarie innehavare. Statsrådsprotokollen i justitieärenden, RA, utvisa, att

Samtidigt med den ekornska aktionen kom det spända läget mellan prästerskap och läsare i Piteå pastorat till utbrott. I Älvsby annex hade år 1815 komministern O. Lindforss rönt stark opposition vid sina försök att övertala folket att antaga den nya katekesen.[7] Det är svårt att utifrån materialet få någon klar uppfattning om fallet, men uppenbart är, dels att läsarna här inte tillhörde det lätthanterligare slaget, dels att Lindforss gått oklokt till väga.[8] Sammanstötningen på husförhöret var så stark, att Lindforss fann sig föranlåten att anmäla förhållandet till landshövdingeämbetet, som i sin tur ingav rapport till justitiekanslern.[9]

Ett år senare utbröt på ett husförhör i Piteå stad en likartad tvist, som dock tydligare än det nyss relaterade fallet framstår som en direkt följd av vederbörande prästers inställning till väckelsen och uppträdande på husförhöret.[1] Utom I. Næsvall, vilken deltog i egenskap av vice pastor i pastoratet, tjänstgjorde stadskomministern H. Sehlstedt.[2] Denne, som senare i läseriets historia ofta skulle låta tala om sig som en pålitlig motståndare till väckelsen, beredde under årens lopp domkapitlet åtskilliga bekymmer både på grund av sitt besvärliga lynne och sitt olämpliga uppträdande i allmänhet samt på grund av sin starkt rationalistiska kristendomstolkning.[3] Ordväxlingen blev till slut på det av Næsvall och Sehlstedt ledda husförhöret så häftig, att förrättningen måste avbrytas, varefter prästerna hos den vid husförhöret närvarande landsfiskalen begärde, att tilldragelsen måtte göras till föremål för laga beivran.[4]

Turdfjæll i egenskap av tillförordnad justitiekansler deltog i konseljen 13/7—5/10 1814 samt dessutom även 11/6—30/10 1816, innan han från och med juni 1817 fick sitt sista förordnande före utnämningen.

[7] Se akterna i JK:s ink. handl. nr 1000, 17/7 1816. Om O. Lindforss, se Bygdén 2, s. 157 ff. Lindforss var komminister i Älvsbyn 1809—17 och blev slutligen kyrkoherde i Lövånger 1838—47.

[8] Bil. 1—4 till O. Lindforss memorial 27/3 1817. Strödda handlingar till KB:s i Nb supplikdiarium 1814—16. HLA.

[9] O. Lindforss anförda memorial jämfört med JK:s registratur 27/5 1816. RA.

[1] Se t. ex. H. Sehlstedt och I. Næsvall 10/6 1816. JK:s ink. handl. nr 1000, 17/7 1816. RA.

[2] Sehlstedt var komminister i Piteå stad 1811—22 och i Nederluleå 1827—38. Se vidare Bygdén 2, s. 226 f.

[3] Sehlstedt anmäldes 8/10 1814 av prosten N. Ström i Skellefteå bland annat för att han vid läsningen av trosbekännelsen hoppat över orden »Nederstigen till helfvetet». Sedan han inkallats till domkapitlet, återkallade han dock och förklarade, att »läran om Christi descensus ad inferos» innehölle »en hög Religieus och sannt gudomlig mening». HDP 12/10, 14/12 1814, 4/1 1815. HLA.

[4] H. Sehlstedts och I. Næsvalls a. skrivelse 10/6 1816.

I intetdera fallet vidtogs någon åtgärd. Den 15 maj 1816 fattades beslut härom beträffande läsarna i Älvsby. Ett par månader senare föll utslaget i fråga om läsarna i Piteå stad.[5] Utgången var helt i överensstämmelse med den nya läsarpolitiken.

Dock måste det sägas, att möjligheterna att få ett åtal till stånd redan från början varit mindre i de sist omnämnda konflikterna än t. ex. i Palmgrenkonflikten. Visserligen voro gränserna mellan byabön och konventikel flytande, men man hade dock här en bestämd lagparagraf med bestämt utmätta straff att åberopa. När det gällde läsarnas opposition mot den nya katekesen, kunde det däremot inte med fog göras gällande, att de brutit mot någon kunglig förordning angående införandet av denna katekes. Något allvarligt försök i den riktningen gjordes heller inte. Anklagelserna gällde i stället läsarnas förhållande i allmänhet, särskilt deras respektlösa uppträdande gentemot prästerna.

Läsarnas angrepp mot den lindblomska katekesen voro alltså redan ur juridisk synpunkt mindre kompromitterande än deras överträdelser av konventikelplakatet. Vidare förefanns ett utbrett missnöje med katekesen även i andra kretsar än läsarnas, vilket i ej ringa grad berodde på att katekesens bibelspråk hämtats från den ännu icke antagna bibelöversättningen. Förhållandet påtalades i prästeståndet vid 1815 års riksdag.[6] I spetsen för motståndet stod vid detta tillfälle Johan Olof Wallin, som f. ö. ansåg, att bibelöversättarna varit alltför radikala i sitt arbete.[7] Att en man som Matthias Rosenblad haft alla förutsättningar att sympatisera med en sådan opposition är säkert.[8] Det är inte omöjligt, att läsarnas ovilja mot den lindblomska katekesen av Rosenblad, Wallin o. a. vid denna tid rentav betraktades som en sund andlig livsyttring.

De attacker, som under tiden närmast efter Risbergs bortflyttning från Piteå på prästerskapets initiativ och med stöd av landshövding Ekorn och överste von Knorring företogos mot läsarna, avvärjdes

---

[5] Statsrådsprot. just. 15/5 resp. 24/7 1816. Se även JK till KB i Nb 27/5 1816 (Trolle-Wachtmeister) och 1/8 1816 (Turdfjæll). JK:s registratur. RA.

[6] Riksdagsprot. 1815, prästest. 3, ss. 1645—94.

[7] Wallin understöddes av bl. a. prof. O. Forssell samt prostarna M. Falk, J. U. Blomdahl och, märkligt nog, även Nils Ström. J. Genberg i Bygdeå var ej närvarande vid denna riksdag, men hörde till dem som voro av enahanda mening. Transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

[8] M. Rosenblad till J. A. Lindblom 5/7 1816. LiSB. Se även Biogr. lex. XXIII, s. 206 f.

alltså av de centrala myndigheterna. Vad som inträffat kunde under sådana förhållanden inte nämnvärt ha stimulerat separationstendenserna. Situationen på läsarfronten i Piteå socken omkring år 1817 torde därför riktigast kunna betecknas som status quo. De hårda, synbarligen separatistiskt färgade omdömena om t. ex. komminister Lindforss torde mer ha gällt den enskilde prästen än kyrkan som helhet.

6. De religiösa motsättningarna i Skellefteå-bygden under åren närmast före 1817.

Under väckelsens tidigaste skede fram till 1815 var det huvudsakligen läsarnas kritik av prästerna för bristande renlärighet samt deras benägenhet att överträda konventikelbestämmelserna, som kommit de redan förefintliga motsättningarna att bryta ut i öppen konflikt. De båda religionsmålen i Piteå församling åren 1815—16 visa, att även 1810 års katekes blivit ett konfliktämne. Händelserna i Skellefteå församling vid samma tid ådagalägga detta än mer. På grund av den stora betydelse som läsarnas kritik av de s. k. nya böckerna skulle få i norrlandsseparatismens historia, är det motiverat att, utöver vad som redan antydningsvis anförts, ägna ytterligare någon uppmärksamhet åt denna kritiks bakgrund och dess framväxt.

Läsarnas missnöje med de nya böckerna var direkt framsprunget ur deras antinomistiska grundåskådning. Denna antinomism kunde vara mer eller mindre utbildad. Hos vissa läsare och läsargrupper trädde den ohöljt i dagen, i andra fall var den svårare att upptäcka.[9] Själva förnekade läsarna den på prästerligt håll vanliga anklagelsen, att de ej gåvo lagen sitt.[1] Säkert är också, att prästerna gärna överdrevo läsarnas antinomism, men å andra sidan ge även läsarnas synpunkter, när de skriftligen nedtecknats, ofta intryck av att vara tillrättalagda.[2]

Rent praktiskt yttrade sig läsarnas antinomism i en avgjord motvilja mot all religiös förkunnelse och all prediko- och andaktslitteratur, som på något sätt framhöll betydelsen av människans strävan i det kristna livet.[3] Såväl den neologiska dygdeförkunnelsen som de pietis-

---

[9] Se t. ex. Nordberg, Olof Palmgren, s. 110 f. och s. 120 ff.

[1] Ibdm s. 54 jämfört med s. 59 f. samt Grape, s. 128 ff.

[2] Grape, s. 128 ff., läsarnas framställning i texten jämfört med Grapes noter. Se även Hambræus' visitationsrapport, ibdm s. 98 ff. samt von Schubert, a. a. i Archiv für alte und neue Kirchengeschichte 4, s. 636 f.

[3] Detta gäller givetvis huvudsakligen den evangeliska läsarkategori, som av-

tiska lagpredikningarna fördömdes. Att väckelsefolket hade ett särskilt gott öga till en man som Tollesson är förståeligt. Men även Arndt och Nohrborg och de övriga postilleförfattarna tog man efter hand avstånd ifrån i många väckelsekretsar. Den ende som överallt höll måttet var Luther, låt vara att läsarna till och med hos honom ej uppskattade t. ex. epistelpostillan i lika hög grad som evangeliepostillan.[4]

Läsarnas kritik av de nya böckerna är att betrakta som en direkt fortsättning på den tidigare kritiken av andaktslitteraturen. På samma sätt som man vid läsningen av postillorna slog ned på varje etisk appell och varje ord, som syntes framhålla gärningarnas betydelse i det kristna livet, på samma sätt gick man också tillväga med den lindblomska katekesen.[5]

Med detta är indirekt utsagt att kritiken mot katekesen måste ha växt fram så småningom. Man får tänka sig, att de ledande bland läsarna ganska snart haft mer allmänt klart för sig, att de ogillade den lindblomska katekesen, och att de även kunnat motivera sitt missnöje med konkreta exempel. Men den utförliga och preciserade detaljkritiken måste ha kommit senare.

Ett av de tidigaste vittnesbörden om läsarnas avståndstagande från den nya katekesen avger kyrkoherde Nordmark i Luleå i ett par brev

---

visade all annan andakts- och predikolitteratur än Bibeln, Luthers skrifter, Sions sånger och »de gamla böckerna». På en man som Olof Palmgren är det t. ex. icke tillämpligt, åtminstone inte under hans senare år. Jfr Nordberg, Olof Palmgren, s. 57 ff. Den negativa inställningen till adiafora, spritbruket undantaget, var dock trots antinomismen något för de flesta läsare utmärkande. De mer avancerade antinomisterna utgjorde härvidlag i regel icke något undantag. Grape, s. 71 och Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 180 ff.

[4] Grape, s. 2 samt transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

[5] Ur en låt vara mycket subjektivt färgad skrivelse från prosten N. Ström i Skellefteå till biskop Almquist må till belysande av detta förhållande följande citat anföras: »Att för öfrigt säga hvarföre de förkasta den nya Catechesen, dertill fordrades att genomgå densamma styckevis och bifoga deras anmärkningar. Blott några Exempel torde göra tillfyllest för att visa, huru skefva deras åsigter i christendomen äro. I svaret på 88 fr. läres, at *vi skole eftersträfva en fullkomlig hjertats renhet.* Det ordet *eftersträfva* må, enligt deras tankar, alldrig användas vid undervisning — — — Svaret på 211 frågan anse de kätterskt, ty där talas först om hjertats förändring, den de icke vilja höra omtalas, äfvensom upsåtet till det goda. Derföre blifva i synnerhet de i svaret på Fr. 212 förekommande ord: *fatta ett alfvarligt beslut af dem,* neml. synderna, *öfvergifva,* förkastade» etc. N. Ström till E. A. Almquist 12/7 1816. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

år 1814. Enligt Nordmark vägrade läsarna i Luleå socken genomgående att låta sina barn undervisas efter den nya läroboken, ett förhållande som Nordmark satte i samband med Olof Palmgrens inflytande.[6] Att misstänksamheten mot katekesen var stark även i Piteå församling framgår bl. a. av den förut omnämnda konflikten i samband med husförhöret i Älvsby annex år 1815.

Skellefteå-läsarnas missnöje med 1810 års katekes kommer till synes i ett par skrivelser från år 1815, författade av Skellefteå-prästerna Ström och Grape.[7] Här lika litet som i Luleå och Piteå var katekeskritiken någon dominerande punkt på läsarnas program, även om den var en rätt viktig sådan. Åtminstone Grape gör anspråk på att ge en någorlunda fyllig redogörelse beträffande väckelsen. Han talar utförligt om läsarnas lärouppfattning i fråga om synden, lagen, evangeliet osv. samt om kritiken mot prästerna och det starka framhållandet av Luther. Att kritiken av katekesen skulle ha varit särskilt framträdande, säges det dock intet om. Det framhålles visserligen, att enligt läsarna de barn som undervisas efter denna »insupa villfarelser och djävlalärdom». Det antydes också, att en del föräldrar, som låtit sina barn undervisas enligt nya katekesen, börjat återgå till den gamla.[8] Grape synes dock ej alls anse, att kritiken mot katekesen var något mer märkligt än kritiken mot Arndt, Nohrborg eller Tollesson. Av i stort sett samma uppfattning synes Ström ha varit, även om enligt honom katekesen möttes av starkare kritik än den övriga andaktslitteraturen.

Endast några månader efter de nyssnämnda skrivelserna utbröt i Skellefteå församling en konflikt, som ger en god inblick i motsättningarna angående den lindblomska katekesen. Initiativet till striden togs uppenbarligen av kronolänsmannen N. Clausén, som vid vårtinget år 1816 instämde ett antal personer, däribland flera av väckelsens le-

---

[6] I. Nordmark till J. A. Lindblom 20/3 och 11/5 1814. LiSB. Nordmark säger i det senaste brevet om Palmgren bl. a.: »Att Persona Qvaestionis är missnöjd med den förbättrade Förklaringen öfver Catechesen kan slutas däraf, att hvarken hans egna Barn, som äro i Deras första Läse-ålder, ej eller någon af Hans Sects Barn, varit af Föräldrarne tillåtit, att läsa den Nya, utan endast den gamla Catechesen; en principe, som ingen annan ifrån början kunnat gifva dem än Sjelfva Sectens Uphofsman, som för närvarande synes vara Dess Vice-Gud.»

[7] Skrivelserna äro publicerade i KÅ 1908, s. 297 ff. Om N. Ström och I. Grape, se Bygdén 3, s. 312 f. resp. 81 f. Ström var åren 1800—30 kyrkoherde i Skellefteå. Grape var 1814—21 komminister i pastoratet, varefter han blev kyrkoherde i Burträsk 1821 och i Piteå 1833.

[8] KÅ 1908, s. 303.

dande män, främst Anders Larsson och Gerhard Gerhardsson.[9] Stämningen gällde överträdelse av konventikelplakatet och »oanständiga uttryck» rörande religionen. Däremot säges intet om kritiken mot katekesen.[1]

Prosten Ström, som delade Clauséns starkt negativa inställning till läseriet, ingav på anmaning till tinget ett memorial, där han ivrigt påyrkade tillämpandet av 1726 års konventikelplakat, som han enligt uppgift redan låtit uppläsa från predikstolen. I detta memorial omnämndes även, att läsarna icke använde den lindblomska katekesen vid barnaundervisningen.[2] Målet kunde emellertid ej upptagas till omedelbar handläggning, då Clausén inte ingivit lagstadgad anmälan till justitiekanslern.[3]

Sedan målet anmälts till justitiekanslern bestämdes i justitiekonselj den 12 juni, att det väckta åtalet ej skulle fullföljas.[4] Skillnaden ifråga om bedömningen mellan detta beslut och beslutet angående det palmgrenska läseriet i konseljen den 31 juli 1812 är mycket tydlig. Skellefteåläsarna voro minst lika kompromitterade som läsarna i Luleå. De hade trots varning fortsatt sina mot konventikelplakatet stridande sammankomster, och det fanns ingen anledning anta, att de inom den närmaste tiden skulle upphöra därmed. Trots detta företogos inga förebyggande anstalter, frånsett att det bestämdes, att målet längre fram åter skulle komma före.[5]

Utgången var otvivelaktigt anmärkningsvärd. Visserligen föll utslaget ungefär samtidigt som Turdfjælls uppmärksamhet började riktas mot den ekornska politiken och endast en månad efter nedläggandet av målet mot älvsbyläsarna. Omsvängningen i regeringens läsarpolitik hade alltså redan inträtt. I båda dessa fall låg emellertid saken enklare till än i det sist påbörjade läsarmålet. Vad den ekornska aktionen beträffar är det nämligen uppenbart, att vederbörande lokala myndig-

---

[9] Om Anders Larsson, se Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 51 ff. et passim. Om Gerhard Gerhardsson, se särskilt ss. 61—66. En god framställning om Gerhardsson finnes även i Englund, Om det Vesterbottniska »Nyläseriet». Teologisk tidskrift 1889, ss. 165—82.

[1] Skellefteå häradsrätts dombok 13/5 1816. HLA.

[2] N. Ströms memorial 29/4 1816. JK:s ink. handl. nr 790, 1/6 1816. RA.

[3] Skellefteå häradsrätts dombok 13/5 1816. HLA.

[4] Statsrådsprot. just. 12/6 1816. RA.

[5] Däremot fick Clausén en skarpt hållen tillrättavisning för att han utan föregående anmälan utfärdat stämning. JK till A. M. Kjellerstedt 20/6 1816. JK:s registratur. RA.

heter överträtt sina befogenheter. I älvsbymålet gällde anklagelsen endast läsarnas låt vara väl kraftiga reaktion mot försöken att införa den nya katekesen, varvid det till yttermera visso kunde ifrågasättas, om de inte, enligt bestämmelserna om katekesens införande, i sak voro i sin fulla rätt.

Skellefteå-läsarna voro alltså redan från början försatta i ett sämre läge än sina åsiktsfränder i Norrbotten vid samma tid. Det är emellertid märkligt att se, hur Turdfjæll, vilken i egenskap av tillförordnad justitiekansler hade att handlägga målet, negligerade huvudanklagelsen mot läsarna och i stället tog fasta på deras missnöje med den lindblomska katekesen.[6] Det sätt, på vilket Turdfjæll betonade sambandet mellan antagandet av denna katekes och läseriets framväxt, torde ha ingett åtminstone de mindre initierade intrycket, att inte bara det förevarande målet utan även det ännu ej slutgiltigt avgjorda målet mot de palmgrenska läsarna egentligen voro parallellföreteelser till målet mot läsarna i Älvsby.

Man frågar sig onekligen, om Turdfjæll själv trott, att oppositionen mot katekesen vid denna tid varit av den vikt och betydelse, som han själv söker göra gällande, eller om hans framhävande av denna opposition skett i taktiskt syfte. Det är inte osannolikt, att det senare åtminstone i någon mån varit fallet. Häremot kan invändas, att Turdfjæll kunnat använda andra argument mot konventikelplakatets tillämpning, och att han således ej behövt tillgripa taktik. Justitierådet Josua Sylvander framhöll t. ex. år 1820 i ett visst mål, till vilket vi återkomma, att 1726 års konventikelplakat i realiteten var satt ur kraft såväl genom den sextonde paragrafen i 1809 års regeringsform som genom läsarnas gamla rätt att hålla bysammankomster.[7]

Detta till trots torde taktiksynpunkten ej helt få lämnas åsido. Helt visst funnos fortfarande inom regering och högsta domstol män, vilka i likhet med de lokala myndigheterna ansågo, att en överträdelse av konventikellagarna också borde beivras enligt dessa lagar. När justitiekanslern försökte påvisa, att läsarnas överträdelser av konventikellagarna i själva verket bottnade i en opposition mot kyrka och präster, som framkallats av den lindblomska katekesen, presterade han visserligen inte därmed något juridiskt godtagbart skäl att underlåta beivrandet av läsarnas lagstridiga sammankomster. Men han hade åt-

[6] Statsrådsprot. just. 12/6 1816. RA.

[7] Sylvanders P. M. ang. N. Clausén d. y:s rapport 25/6 1820 och N. Clausén d. ä:s rapport 26/6 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

minstone utnyttjat den goodwill, som katekeskritiken i vida kretsar hade och på så sätt skapat större förståelse för läseriet i allmänhet.[8]

Frågan om behandlingen av läseriet i Skellefteå var emellertid inte slutgiltigt avgjord i och med regeringens beslut den 12 juni 1816. I samma konselj beslöts, att förhållandena i Skellefteå skulle göras till föremål för vidare utredning och senare tas upp till behandling genom ecklesiastikexpeditionens försorg. Härigenom fick även biskop Almquist tillfälle att avge sitt utlåtande. Innan detta insändes till statssekreteraren i ecklesiastikexpeditionen, infordrade Almquist yttrande från såväl prosten Ström i Skellefteå som prosten och riksdagsmannen Jonas Genberg i Bygdeå, vilka företrädde diametralt motsatta uppfattningar om läseriet.

Ströms långa och detaljerade yttrande innehåller knappast några nya sakupplysningar av betydenhet om väckelsen.[9] Att läsarna voro antinomister är känt, liksom att de stundom kunde föra en ganska grovkornig polemik mot prästerskapet. Att de ogillade den lindblomska katekesen och satte sig över konventikelbestämmelserna innebär ej heller några överraskningar.[1] Ström framhåller det saktmod och den outtröttliga fördragsamhet, som prästerna visat mot läsarna, men hans inlaga är ett av de hätskaste skriftliga uttalanden, som överhuvud gjorts mot läseriet. Han avråder biskopen från att inlåta sig i ordbyte med läsarna och rekommenderar konventikelplakatet såsom det säkraste botemedlet mot villfarelsen.

Genberg tar i sitt yttrande läsarna i försvar och hävdar, att prästerna genom sitt okloka uppträdande och sin många gånger torftiga förkunnelse hade en god del av skulden till den på olika håll uppkomna oron. Enligt hans åsikt vore varje ingripande mot väckelsen från myndigheternas sida av ondo, och han framhåller, att om prästerna lade sig

---

[8] Jfr ovan s. 30. — En direkt följd av detta mål synes ha blivit, att arbetet på den nya bibelöversättningen tills vidare avbröts. M. Rosenblad till J. A. Lindblom 5/7 1816. LiSB. Se även Biogr. lex. XXIII, s. 206 f.

[9] N. Ström till E. A. Almquist 12/7 1816. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

[1] Av ett visst intresse är dock uppgiften angående läsarnas sammankomster i kyrkstaden under gudstjänsttid. Det är emellertid osäkert, hur det förhöll sig med dessa sammankomster, vilkas förekomst Ström för övrigt redan tidigare lämnat upplysning om. Se KÅ 1908, s. 298. Försåvitt sammankomsterna varit av den art, att de kunnat föranleda åtal enligt konventikelplakatet, hade det nämligen varit naturligt, att Clausén beivrat dem i stället för de jämförelsevis oskyldigare sammankomsterna i byarna. Jfr Skellefteå häradsrätts dombok 13/5 1816. HLA. — Ang. Ströms uppgifter om kritiken mot katekesen, se ovan s. 32, not 5.

vinn om att visa mera tålamod, skulle oroligheterna så småningom stillas.[2] Till dessa synpunkter ansluter sig också biskop Almquist, vilket är något överraskande med hänsyn till vad som eljest är känt om honom.[3] Kanske berodde Almquists optimistiska bedömande av skellefteåläsarna på att han inte haft närmare kontakt med väckelsen och därför inte satt sig in i vad saken gällde. Senare skulle han också komma att ändra uppfattning.

Alltnog. Efter Genbergs och Almquists uttalanden fick naturligtvis den toleranta religionspolitikens förespråkare ytterligare vind i seglen. I ett kungligt brev till Härnösands domkapitel den 29 jan. 1817 meddelades, att någon annan åtgärd för tillfället icke ansågs nödig, än att domkapitlet noga tillsåge, att prästerskapet tilläte var och en som så önskade att använda den gamla katekesen.[4] I ett handbrev från Nils von Rosenstein till Almquist den 10 mars samma år framhölls, att alla anklagelser vid domstolarna om möjligt borde undvikas.[5]

Sammanfattningsvis kan fastslås, att församlingsprästernas hållning i mycket hög grad bidrog till att utlösa de förefintliga motsättningarna i öppen konflikt. Läsarna voro lika litet i Skellefteå som i Piteå och Luleå särskilt radikala.[6] Trots detta bemöttes de direkt fientligt.[7] Utom

---

[2] Transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

[3] E. A. Almquist till N. von Rosenstein 28/8 1816. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

[4] Se s. 287 f.

[5] I denna skrivelse heter det bl. a.: »Kongl. Maj:t vill att så vidt möjligt är alla anklagelser vid domstolarne undvikas, hvilket icke egentligen beror af consistorio och presterskapet ensam, men hvartill likväl det senare, hvar och en i sin ort genom föreställningar kan bidraga. Att detta är det rätta medel att återföra de vilsefarande känner Tit. och har äfven i sitt underdåniga hemställande yrkat. Tillämpningen beror på klokhet och omständigheternas olika förhållande.» — I det följande inskärpes, att Kungl. Maj:t med sin tidigare förordning ingalunda avsett att motarbeta den lindblomska katekesens införande, utan blott velat anbefalla varsamhet vid införandet. Eckl.exp:s registratur 10/3 1817. RA.

[6] Den senare starkt separatistiskt inriktade Abram Abramsson från Häbbersfors, för att nämna ett exempel, var vid denna tid flitig nattvardsgångare men gjorde sig för övrigt ej bemärkt som läsare. Skellefteå husförhörsbok 1810—18, 2: 65. HLA. Enligt prosten Ström var Anders Larsson i Norrlångträsk år 1816 väckelsens ledare samt Olof Andersson från samma by och bröderna Gerhard och Nils Gerhardsson från Östanbäcken hans närmaste medhjälpare. N. Ström till E. A. Almquist 12/7 1816. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA. Jfr Grape, s. 35 f. Av de nämnda stod Nils Gerhardsson separationsriktningen närmast, men ej heller

prosten Ström böra i detta sammanhang framför allt komministern Isak Grape och pastorsadjunkten Johan Bexelius nämnas.[8]

Av de lokala världsliga myndigheterna var det under detta första skede endast länsmannen Clausén och häradshövdingen Kjellerstedt, som skulle komma att ta befattning med väckelsen. Den förre gick helt på församlingsprästernas linje och skulle även under den följande tiden komma att låta tala om sig.[9] Kjellerstedts inställning framgår väl inte direkt av hans åtgärder i samband med det av Clausén väckta åtalet, men av handlingarna i målet synes framgå, att han ej helt gillade den av Clausén och prästerskapet förda läsarpolitiken.[1]

Den oro och jäsning inom väckelsens led, som prästernas och länsmannens permanenta ovilja och upprepade försök att komma väckelsen till livs alstrade, förstärkte otvivelaktigt de radikala tendenserna hos denna. Att de omedelbara följderna icke blevo allvarligare än de blevo berodde säkerligen till stor del på biskopens och de centrala myndigheternas positiva hållning. Läsarna visste med sig, att de hade medhåll hos höga vederbörande, och detta dämpade deras opposition.

7. Fortsatta konflikter under åren närmast före den sylvanderska kommissionen.

Ännu år 1817 syntes möjligheterna att bevara den kyrkliga enheten ej vara nämnvärt mindre i Skellefteå-bygden än i läseriets övriga huvudbygder. Prästerna i församlingen bedömde visserligen läget myc-

---

han kan sägas ha hört till denna riktning. De övriga voro representanter för det moderata läseriet. Se t. ex. Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 182 ff.

[7] Hur alltigenom opsykologiskt prästerna kunde behandla väckelsefolket framgår redan av Grapes egen skildring av sina resor i församlingen år 1815. Grape, s. 33 ff.

[8] Genberg har, tydligen påverkad av Bexelius, om vilken han visste, att han tillhört herrnhutarkretsen i Stockholm, felbedömt både Bexelius' och Grapes hållning till väckelsen. Transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA. — Om Bexelius, som åren 1814—21 var past.adj. i Skellefteå och därefter komminister i Lövånger, se Bygdén 2, s. 163 f.

[9] Den skarpa tonen i justitiekanslerns tillrättavisning av Clausén, sedan denne utan föregående anmälan år 1816 instämt läsarna till häradsrätten, berodde med all sannolikhet på att justitiekanslern ägde kännedom om, att Clausén i själva sakfrågan hade en från hans egen avvikande mening. JK:s registratur 20/6 1816. RA.

[1] JK:s ink. handl. nr 790, 1/6 1816. RA.

ket pessimistiskt, men andra ansågo, att oron var av övergående art.[2] Någon avspänning inträdde emellertid ej. Redan år 1817 utlöstes motsättningarna i en intensiv strid, som kulminerade vid tiden för den kända sylvanderska kommissionen. I Piteå och Luleå däremot blevo de närmast följande åren en tid av relativt lugn.

Framställningen i detta avsnitt åsyftar givetvis ej att uttömmande behandla hela händelseförloppet i samband med den antydda striden. Avsikten är främst att visa, hur de motsättningar mellan de centrala och de lokala myndigheternas bedömande av läsarproblemen, som kommo till synes under den närmast föregående tiden, utvecklades under de följande åren. Holmgrens mer refererande framställning är i detta avseende ej tillfyllest för föreliggande uppgift.[3] Dessutom har på grundval av nyupptäckt material en fylligare bild av framför allt vissa lokala ämbetsmäns åtgöranden kunnat erhållas.[4]

Den omedelbara konfliktanledningen skulle denna gång av naturliga skäl bli av annan art än vid de föregående konfliktillfällena. Efter utslaget mot Skellefteå-läsarna den 29 jan. 1817 hade det givetvis varit meningslöst, att de lokala instanserna anhållit om konventikelplakatets tillämpande mot läsarnas sammankomster eller om laga tilltal för läsarnas motstånd mot den lindblomska katekesen vid husförhören och i andra sammanhang.[5] I stället gjordes ett annat försök att få läsarna fällda, som visade hur spänt läget var.

Efter reformationsjubelfesten i Skellefteå kyrka fredagen den 31 okt. 1817 hade några läsare gått upp i prostgården, dit ortens ståndspersoner just då voro inbjudna, och framställt beskyllningar mot prosten Ström, för att han i sin nyss hållna predikan ej varit lutherskt renlärig.[6] Deras uttalanden hade som vanligt varit hållna i kraftigaste laget, men något uppträde i vanlig mening var det tydligen ej fråga om. Mycket att göra sak av var inte detta. Ström hade tydligen också på känn, att en sådan åtgärd ej skulle anses förenlig med »det saktmod

[2] Jfr transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

[3] Holmgren, s. 262 ff.

[4] I främsta rummet avses här det omfattande aktmaterialet i JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. Att dessa akter, vilka härröra från åren 1819—23, ej tidigare observerats har möjligen berott på att de felaktigt sammanförts på angivet ställe i JK:s arkiv i RA.

[5] Jfr ovan s. 33 ff.

[6] J. S. Hofverberg till JK 27/11 1817. JK:s ink. handl. nr 1487, 20/12 1817. RA.

och den försonlighet», som hörde till hans ämbete, varjämte han fruktade, att den skulle medföra ökat hat från läsarnas sida. Landsfiskalen Hofverberg, som av alla tecken att döma var närvarande i prästgården vid ifrågavarande tillfälle, tog sig däremot saken an och begärde hos häradshövdingen Kjellerstedt att vid första lägliga tillfälle få anställa åtal mot läsarna, för att de okvädat Ström och stört »det lugn och den stilla glädje», som borde utmärka en sådan dag som reformationsdagen. Något religionsmål var det enligt Hofverbergs mening inte fråga om.[7]

Kjellerstedt som var tveksam, huruvida målet skulle handläggas som »religionsmål» eller ej, begärde emellertid försiktigtvis förhållningsorder från justitiekanslern, vilken omedelbart infordrade förklaring av Hofverberg.[8] Denne ger intryck av att vara både irriterad över Kjellerstedts anmälan och ängslig för utgången samt understryker, att han betraktat ärendet ur den borgerliga ordningens synpunkt. Någon avsikt att kränka »religionsfriheten och den tolerans i anseende till religionstänkesätten, som tidevarvet fordrar», hade han icke haft.[9] I en senare skrivelse anmälde han emellertid till den verkan det hava kunde, att läsarna nästan varje helgdag brukade samlas i kyrkstaden under gudstjänsttid, att de kringsände budkavlar i socknen för att avråda folket att deltaga i den allmänna gudstjänsten, och att samma höst många läsare bevistat ett »kyrkomöte» med sina trosfränder i Piteå.[1]

Trots detta kunde under förhandenvarande förhållanden utgången inte bli mer än en. Åtal mot läsarna skulle ej anställas, men Hofverberg fick liksom tidigare Clausén en reprimand för sitt förfarande och tillhölls att för framtiden ställa sig lag och författningar till noggrann efterlevnad.[2] Det inträffade illustrerar ytterligare såväl de lokala motsättningarna som de centrala myndigheternas utomordentligt humana religionsfrihetspolitik.

Att Ström ställt sig solidarisk med Hofverberg torde få anses säkert, även om han, efter de föregående anvisningarna från högsta ort, inte gärna kunde stämma läsarna inför rätta. Vid flera tillfällen under de föregående åren hade han påyrkat laga åtgärder mot läsarna, och det

---

[7] Ibdm. — Hofverberg var prästson från Umeå landsförsamling, där fadern var kyrkoherde. Bygdén 4, s. 231.

[8] A. M. Kjellerstedt till JK 3/11 1817. JK:s inkl. handl. nr 1487, 20/12 1817; JK till J. S. Hofverberg 13/11 1817, JK:s registratur. RA.

[9] J. S. Hofverberg till JK 27/11 1817. JK:s ink. handl. nr 1487, 20/12 1817. RA.

[1] J. S. Hofverberg till JK 8/12 1817. JK:s ink. handl. nr 1487, 20/12 1817. RA.

[2] JK till J. S. Hofverberg 23/2 1818. JK:s registratur. RA.

finns inte den minsta anledning att anta, att han nu gjort sinnesändring.[3] Utan tvivel hade Ström talat med Hofverberg om saken och kanske bett honom undersöka möjligheterna att få läsarna fällda för besöket i prostgården. Mot Ströms vilja kan Hofverberg knappast tänkas ha gjort sin framställning till Kjellerstedt.

Förhållandet mellan läsare och prästerskap, som redan förut var spänt, blev efter det inträffade om möjligt än sämre. Båda parterna voro övertygade om att de hade rätt i själva sakfrågan.[4] Att läsarna under sådana förhållanden skulle göra några eftergifter var inte att vänta, isynnerhet som de därtill — förklarligt nog — ansågo sig ha medhåll av höga vederbörande.[5] Grape, som av läsarna betraktades som den svåraste motståndaren bland prästerna, var heller inte någon kompromissernas man.[6] Hans obestridliga ämbetsduglighet och hans slagfärdighet i debatter mildrade givetvis ej skärpan i sammandrabbningarna med läsarna.[7]

Det är ur flera synpunkter ägnat att förvåna, att motsättningarna mellan präster och läsare blevo så starka just i Skellefteå. Den sociala klyftan mellan präster och allmoge kan ej sägas ha varit onormalt bred. De dogmatiska meningsskiljaktigheterna voro ej heller särskilt stora. Ingen av de i församlingen tjänstgörande prästerna var någon ytterlighetsman i lärohänseende.[8] Grape kunde till och med få enstaka erkännanden för sin förkunnelse.[9]

---

[3] Nils Ströms memorial 24/7 1815 samt 29/4 1816. KÅ 1908, s. 298 resp. JK:s ink. handl. nr 790, 1/6 1816. RA.

[4] Jfr framställningen i GRAPE, s. 48 ff.

[5] Ibdm s. 73, s. 85 f. och s. 110.

[6] Ibdm s. 90 f.

[7] AHNQVIST, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 79 ff. samt transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

[8] Beträffande Bexelius har det hävdats, att han hade herrnhutiska sympatier. Jfr transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA. Dessa sympatier synas dock ej ha varit av det djupare slaget. — Den fattige Bexelius ägnade sig först åt skräddaryrket, men med hjälp av bl. a. den herrnhutiskt sinnade kyrkoherden i Skeppsholmen, J. P. Häggman, blev han så småningom prästvigd. Se härom BYGDÉN 2, s. 163 f. Att han under sådana förhållanden också anslöt sig till Brödraförsamlingen är förståeligt. När han sedan lämnade Stockholm och universitetsstaden och under sin prästerliga tjänstgöring kom in i andra kretsar, har han sannolikt utan saknad lösgjort sig från sina herrnhutiska förbindelser. Det är delvis mot denna bakgrund, som man får se justitierådet J. Sylvanders senare synnerligen kritiska inställning till Bexelius. J. Sylvanders P. M., odat. 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA. Bexelius var också

Mest sannolikt är, att de tillfälliga, personliga faktorerna varit de huvudsakligen avgörande. Kanske hade utvecklingen i Skellefteå blivit en annan, om inte församlingen år 1814 till komminister valt en på samma gång så duglig, så ung och så envis man som Grape. Från första stund fick han den åldrande Ström med sig och torde inte ha haft någon svårighet att vinna Bexelius för sina synpunkter. Redan från början skapades på detta sätt motsättningar, som prästerna sedan ej velat eller förmått utjämna.

Redan några månader efter justitiekanslerns ovan nämnda skrivelse till Hofverberg kom den allt mer stegrade missämjan till uttryck på den av prosten Olof Hambraeus i Umeå förrättade visitation, som hölls den 1 nov. 1818.[1] Hofverbergs tidigare lämnade uppgift, att läsarna togo direkt avstånd från gudstjänsten i kyrkan, och att de i regel höllo sina egna sammankomster i kyrkstaden, återkommer även i visitationshandlingarna.[2] Kyrkan besöktes endast vid nattvardsgudstjänsterna, då läsarna deltogo i skriftermålet för att sedan avlägsna sig och återkomma under kommunionen.

Vid visitationen dominerade för övrigt de allmänna och mer principiella frågeställningarna. Katekesoppositionen, konventikelfrågorna, missnöjet med den pietistiska andaktslitteraturen osv. tedde sig som konsekvenser av läsarnas religiösa grundinställning och blevo inte var för sig föremål för särskild uppmärksamhet, ett förhållande som efter de närmast föregående årens utveckling är lätt förklarligt.

Att visitationen ej skulle medföra någon avspänning i de rådande motsättningarna stod redan från början klart. Grape ansåg sig betecknande nog föranlåten att rentvå sig från misstanken att vara visitationens anstiftare.[3] Utgången blev också i stort sett den väntade. Hambræus avslutade sin visitationsberättelse med att framhålla, att läsarnas opposition mot prästerna och deras förkunnelse ej borde tolereras utan

---

själv medveten om att han ej låg så väl till hos sina tidigare välgörare. J. Bexelius till J. Wætterdahl 18/3 1820. GSB. Bexelius ingick år 1824 äktenskap med en dotter till en av väckelsens mer framträdande motståndare i Skellefteå-bygden, kronofogden J. O. Dyhr. Bygdén 2, s. 164.

[9] Grape, s. 88 och s. 106.

[1] Holmgren, s. 264 ff.

[2] Grape, s. 108. Visitationshandlingarna finnas avtryckta å ss. 73—136.

[3] Grape, s. 94.

krävde »allvarsam rättelse», ett uttryck som väl betydde ungefär detsamma som »laga näpst».[4]

Visitationsakterna kunna ej sägas bära vittne om den klokhet och moderation vid behandlingen av läsarna, som von Rosensteins handbrev av den 10 mars 1817 rekommenderade.[5] Prosten Hambræus var icke skickad att utjämna de uppkomna motsättningarna, som i stället genom hans uppenbara partitagande för prästerna ytterligare skärptes.[6] Måhända hade utgången blivit en annan, om Jonas Genberg, såsom först var avsett, kunnat åtaga sig uppdraget.

Under tiden närmast efter visitationen skärptes motsättningarna ytterligare. Av intresse är därvid särskilt landshövdingen G. L. af Schmidts hållning.[7] Denne ingrep av alla tecken att döma utan att vara direkt uppfordrad genom någon annan instans och deltog i striden mot läsarna med mycket stor energi. Redan i början av år 1819 infordrade han sålunda yttrande av prosten Ström angående läsaroroligheterna.[8] Denne framhöll även nu, hur prästerna med »saktmodiga och ömma föreställningar och förmaningar» sökt föra läsarna till rätta. En rad delvis oerhört överdrivna beskyllningar riktades mot dessa, och de framställdes till och med som samhällsomstörtare av farligaste slag. Ström yrkade ansvar på läsarna för olovliga sammankomster samt för »böckers och personers fördömande» och uttalade som sin uppfattning, att den av myndigheterna visade fördragsamheten endast haft motsatt verkan.

Ungefär samtidigt gav landsfiskalen N. Clausén med instämmande av kronofogden J. O. Dyhr i en rapport till landshövdingen på nytt uttryck åt sin uppfattning, att laga påföljd vore det enda som kunde avhålla läsarna från deras otillåtna sammankomster och »svärmeri» i övrigt.[9] Den 12 april meddelade kronolänsmannen A. Myrenius i Ar-

---

[4] Ibdm s. 110.

[5] N. von Rosenstein till E. A. Almquist 10/3 1817. Eckl.exp:s registratur. RA.

[6] I Hambræus' släkt fanns ett starkt herrnhutiskt inslag, och såväl Hambræus' far som hans bror Johan Hambræus voro kända herrnhutare. Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 89 ff.; Westin, George Scott och hans verksamhet i Sverige I, s. 85; Olof Hambræus, som lämnade hemmet redan vid tre års ålder, kan emellertid ej sägas ha varit herrnhutare. Bygdén 4, s. 231 f.; Grape, s. 97 ff.; O. Hambræus till A. Larsson 19/12 1818, tryckt i Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 213 ff.

[7] Ang. G. L. af Schmidt, se Låstbom, Swea och Götha Höfdinga-Minne I, s. 175 f. af Schmidt var 1817—42 landshövding i Västerbottens län.

[8] N. Ström till KB i Vb 25/2 1819. Just.rev:s prot.utdr. 20/1 1820. RA.

[9] N. Clauséns rapport 18/3 och J. O. Dyhrs memorial 22/3 1819. Just.rev:s

vidsjaur, att ett mot präster och kyrka oppositionellt läseri fanns även där.[1] Med anledning av dessa rapporter utfärdade landshövdingeämbetet en allmän kungörelse mot konventikelplakatets överträdande, vilken skulle uppläsas i Skellefteå och Arvidsjaurs kyrkor.[2] De olika dokumenten insändes efter hand av Schmidt till justitiekanslern med förfrågan, huruvida åtal skulle anställas eller ej.[3] Belysande för af Schmidts inställning till läseriet och hans iver att få läsarna lagförda är en samtidig mer privat skrivelse från honom till justitiekanslern, där han framhåller lagarnas tillämpning som det bästa medlet att stilla oroligheterna.[4]

Turdfjælls reaktion inför de nya anklagelseakterna framgår ej av materialet, men att han läst t. ex. Ströms skrivelse till af Schmidt med blandade känslor, kan man antaga. För den händelse han räknat med fortsatt stöd från domkapitles sida i sin toleranspolitik, slog detta hopp fel. I ett yttrande till justitiekanslern förklarade domkapitlet, att läsarnas överträdelser av konventikelplakatet och deras smädelser av oliktänkande endast borde tolereras till en viss gräns.[5] Det vore så mycket angelägnare, att de ställdes inför världslig domstol, som de tolkade myndigheternas eftergivenhet som ett partitagande för väckelsen. Då emellertid en ny visitation var utlyst att hållas den 12 nästföljande juli, varvid biskopen själv skulle fungera som visitator, beslöt regeringen den 23 juni att uppskjuta sitt ställningstagande, till dess denna visitation hållits.[6] Dessförinnan hade nya skrivelser inkommit från domkapitlet och från landshövdingen, vilken ånyo gjort en privat framställning till justitiekanslern angående vikten av att läsarna höllos efter med lagens arm.[7]

Även i fortsättningen gjorde af Schmidt sitt bästa för att övertyga Turdfjæll om att läsarna borde bestraffas enligt gällande religionsbe-

---

prot.utdr. 20/1 1820. RA. I likhet med Grape, s. 40, sätter Clausén det relativa lugnet några månader år 1816 i samband med läsarnas rädsla för rättegång.

[1] A. Myrenius' rapport 12/4 1819. Just.rev:s prot.utdr. 20/1 1820. RA.

[2] Kungörelsen finnes i just.rev:s prot.utdr. 20/1 1820. RA.

[3] KB:s i Vb:s memorial 2/4 1819. Just.rev:s prot.utdr. 20/1 1820. RA.

[4] G. L. af Schmidt till J. G. Turdfjæll 8/5 1819. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[5] JK till HD 6/5 1819. JK:s registratur; HD:s memorial 26/5 1819. Just.rev:s prot.utdr. 20/1 1820. RA.

[6] Statsrådsprot. just. 23/6 1819; JK:s registratur 1/7 1819. RA.

[7] E. A. Almquist till N. von Rosenstein 7/5 och 31/5 1819. F 830 b. UUB; G. L. af Schmidt till J. G. Turdfjæll 2/6 1819. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

stämmelser. Före sin avresa till Skellefteå, där han ämnade närvara vid Almquists visitation, meddelade han sålunda Turdfjæll sina tvivel angående biskopens möjligheter att »omvända» läsarna och förklarade, att »den enda radikala kuren» vore att lagföra dem.[8] Efter hemkomsten från Skellefteå, där af Schmidt »konjunktive med biskopen grälat med de välsignade läsarna», framförde han på nytt sitt yrkande, varvid han dock förordade något mildare straffsatser, än vad som var fastställt enligt konventikelplakatet.[9] Den gemensamma tanken om läsarna var enligt af Schmidt, att »hopen är förvillad och anförarna kanaljer och stora advokater, som sökte krångla bort allt och med god min bjödo till att komma ifrån alla beskyllningar».

Jämfört med af Schmidt ådagalade biskop Almquist vid visitationen otvivelaktigt större förståelse för väckelsen. En av de senare mer kända radikalläsarna, Nils Johan Alexandersson från byn Ullbergsträsk, ansåg också, att biskopen som han uttryckte det »ej var så sträng mot läsarna», medan landshövdingen däremot var »farligt sträng».[1] Visserligen hade Almquist efter Hambræus' visitation fått en mer pessimistisk uppfattning beträffande möjligheterna att med lämpor och goda ord återföra läsarna till den kyrkliga gemenskapen. Hans visitationsberättelse till justitiekanslern ger dock intryck av sans och moderation, och det är uppenbart, att han åtminstone i någon mån haft läsarnas öra.[2]

Helt resultatlös blev ej heller Almquists visitation. Läsarna uppträdde under den närmast följande tiden mindre utmanande och avhöllo sig från sammankomster i kyrkstaden under gudstjänsttid. De av biskopen vid visitationen påtalade predikoresorna till Arvidsjaur återupptogos ej genast.[3] Jäsningen fortsatte dock under ytan. Lördagen den 21 aug. hölls t. o. m. en sammankomst i Skellefteå kyrkstad, som

---

[8] G. L. af Schmidt till J. G. Turdfjæll 8/7 1819. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA .

[9] G. L. af Schmidt till J. G. Turdfjæll, odat. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[1] A. Myrenius' rapport 18/9 1819. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[2] Berättelsen bifogades i avskrift Almquists brev till N. von Rosenstein 30/7 1819. F 830 b. UUB. Jfr även Almquists tal vid prästmötet i Piteå 8/7 1819, intaget i § 18 prästmötesprotokollet.

[3] Grape, s. 162 f.; A. Petrés rapport 16/8 1819. Just.rev:s prot.utdr. 20/1 1820. RA; Sylvanderska kommissionens rapport, Swensk Församlings-Tidning 1820, nr 5, s. 5. Jfr Grape, s. 175 f.

anmäldes till justitiekanslern.[4] Frågan var före i regeringen den 9 sept. och den 6 okt. men bordlades.[5] De närmast därpå följande veckornas händelser synas ha varit av avgörande betydelse för regeringens fortsatta åtgärder.

Den 13 okt. inkom af Schmidt med en ny rapport från kronolänsman A. Myrenius i Arvidsjaur, som visade, hur läget skärpts även i denna församling.[6] Särskilt synes Nils Johan Alexandersson ha låtit tala om sig. Dennes missnöje riktade sig framför allt mot Myrenius, som han bl. a. misstänkte att ha övertalat nämndemannen Pehr Olofsson att resa ner till Skellefteå och vid den där hållna biskopsvisitationen rikta anklagelser mot läsarna. Inte bara länsmannen utan även landshövdingen, som Alexandersson också hade ett gott öga till, förklarades vara djävulens tjänare och verktyg. Överhetens tvångsåtgärder i fråga om religionen avvisades i skarpa ordalag.[7]

Även om man inom regeringen ej ansåg dessa utlåtelser vara brottsliga, torde de ha gjort ett visst intryck, isynnerhet som den outtröttlige af Schmidt insänt en ny inofficiell skrivelse till justitiekanslern, där han åter framförde sin gamla och ofta upprepade åsikt, att läsarna borde lagföras.[8] De många yrkandena om lagarnas tillämpning inte bara från landshövdingen utan även från präster och länsmän kunde givetvis inte i längden nonchaleras. Å andra sidan synes man på högsta ort inte ha varit villig att utan den grundligaste prövning överge den politik som dittills förts, isynnerhet som det ej saknades uttalanden från sakkunnigt håll, vilka i huvudsak torde ha överensstämt med denna

---

[4] N. Clausén d. y:s rapport 21/8 och A. Petrés rapport 23/8 1819. Just.rev:s prot.utdr. 20/1 1820. RA.

[5] Statsrådsprot. just. 9/9 och 6/10 1819. RA.

[6] A. Myrenius rapport 18/9 samt G. L. af Schmidts memorial 5/10 1819. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[7] Ibdm.

[8] Statsrådsprot. just. 23/10 1819 samt G. L. af Schmidt till E. J. Bergenskjöld 8/10 1819. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA. Sedan Turdfjæll den 11 augusti 1819 oväntat avlidit (Inrikes-Tidningar 17/8 1819), hade han efterträtts av Bergenskjöld, vilken var tillförordnad på justitiekanslersposten till dess han år 1824 blev dess ordinarie innehavare. Bergenskjöld, som lämnade sitt ämbete år 1835, var liksom sin företrädare Turdfjæll i hög grad Karl Johans man. Några förändringar i regeringens religionspolitik medförde därför Turdfjælls bortgång icke, även om Bergenskjöld inte personligen synes ha varit lika intresserad av en mild behandling av läsarna som Turdfjæll. Om E. J. Bergenskjöld, se Elgenstierna, I, s. 327 f. Angående hans förhållande till Karl XIV Johan, jfr Wedberg, Konungens högsta domstol 1809—1844, s. 74, särskilt not 3.

tidigare förda politik. Härvid märkes i främsta rummet en odaterad berättelse, avgiven hösten 1819 av häradshövdingen Kjellerstedt.[9] Denna intressanta inlaga, som tidigare ej observerats, förtjänar att något närmare granskas.

Kjellerstedt avvisar i sin inlaga många av de beskyllningar, som från olika håll riktats mot läsarna. Han anser, att de i huvudsak voro renläriga, även om de kunnat misstaga sig i fråga om betydelsen av goda gärningar och om den fria viljan. Han avvisar vidare påståendena, att läsarna voro likgiltiga beträffande lagar, moral och sedlighet och förnekar, att de undergrävt respekten för överheten och dess befallningar. Kjellerstedt förklarar också, att de ofta uttalade farhågorna i fråga om väckelsens skadliga ekonomiska verkningar voro överdrivna.

Till väckelsens avigsidor räknade Kjellerstedt läsarnas benägenhet för oblida omdömen om oliktänkande, deras alltför stora nit, när det gällde att övertyga andra om de egna åsikternas riktighet, och deras förvissning att sitta inne med den allena saliggörande sanningen. Läsarnas uppträdande hade enligt Kjellerstedts mening ibland varit sådant, att prästernas överilade handlingssätt varit förklarligt om än ej ursäktligt. Följande citat ur Kjellerstedts inlaga torde så nära som möjligt återge hans syn på de uppkomna oroligheterna.

»Få saker gifvas, som ej kunna blifva både skadliga och gagneliga, betracktade från särskilde Syn-puncter. Så är det också med Läsarne. Värma för Religion och forskning af den Heliga Skrift äro i sig sjelfve egenskaskaper, som måste anses gagneliga i den mån de utveckla kundskapsbegär och bilda meniskan för emottagande af sann upplysning; Men ledes icke dessa begär af en varsam, Faderlig hand, upprättas icke den felande med saktmod och råder icke tolerancen äfven då, när den villade af villsefördt nit, af brist på uppfostran och hyfsning, ja ock af Passion öfvergår till ytterlighet, så uppkommer partianda samt tvedrägt i Församlingen, och Religionen, ämnad till den lidande mensklighetens tröst och förbättring, blifver till sina höga ändamål missbrukad.»

---

[9] Berättelsen finnes bland JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA. Att Kjellerstedt är författaren framgår bl. a. av att han hänvisar till den av honom gjorda framställningen till justitiekanslern den 3 nov. 1817. Vad dateringen beträffar är biskopsvisitationen den 12 juli 1819 terminus post quem. Kjellerstedt uppger att han kom till Skellefteå år 1814, där han vistats i fem år. Detta tyder på att inlagan skrivits år 1819. Eftersom den sylvanderska kommissionen ej omnämnes i den ganska utförliga redogörelsen, måste denna förutsättas vara tillkommen någon gång mellan Almquists visitation och Sylvanders undersökning, kanske just i oktober månad 1819.

Endast om alla förmaningar visade sig fruktlösa, ansåg Kjellerstedt, att de gällande religionslagarna kunde få komma till användning, varvid dock den allra största varsamhet borde iakttagas.

Kjellerstedts berättelse visar, att det fanns inflytelserika förespråkare för en human läsarpolitik även i Skellefteå. När man på regeringshåll skulle ta ställning till de många kraven på ett strängare tillämpande av religionslagarna, beaktade man givetvis även de yrkanden som gjorts i motsatt riktning. Med hänsyn till bl. a. Kjellerstedts berättelse vågade man förklarligt nog inte helt lita på prästernas, länsmännens och landshövdingens rapporter, isynnerhet som flera av dessa rapporter måste ha tett sig osannolika och överdrivna. Regeringens åtgärd att tillsätta en undersökningskommission får ses mot denna bakgrund. Även om Kjellerstedts berättelse tilläventyrs inte skulle ha inkommit före konseljen den 23 okt., då beslut fattades i frågan, torde det med hög grad av sannolikhet kunna antagas, att de i saken ansvariga på regeringshåll känt till, att det också fanns en annan syn på läsarfrågorna, än den som vanligen framkom i de officiella klagoskrifterna.[1]

I kronolänsmannen Myrenius' rapport den 18 sept. liksom i af Schmidts memorial den 5 okt. accentuerades läsarnas opposition i vissa avseenden mot överheten. Att detta inte helt saknat betydelse för kommissionens snabba tillsättande är möjligt. Revisionssekreteraren N. W. Stråle, som sedan deltog i kommissionen, har till och med framhållit, att den egentliga orsaken till dennas tillsättande vore »någon farhåga för utländskt inflytande».[2] Om en sådan synpunkt vid ärendets beredning framkommit, synes den emellertid inte ha varit avgörande. Av materialet att döma är det långt mer sannolikt, att kommissionen tillkom som ett led i en religiöst tolerant regerings bemödanden att inte annat än i yttersta nödfall tillgripa de gällande religionslagarna. I åratal hade man försökt att komma tillrätta med de anmälda missförhållandena under mindre uppseendeväckande former. När trots detta allvarliga anklagelser inte bara för religiös villfarelse utan t. o. m. för opposition mot överheten fortsatte att inkomma, kan tillsättandet av den kungliga undersökningskommissionen inte sägas ha varit något förhastat steg eller tyda på någon allvarligare rädsla för samhällsomstörtande strävanden.

---

[1] Ang. tillsättandet av den kungliga kommissionen, se vidare Holmgren, s. 274 ff. jämte anfört material.

[2] N. W. Stråle till J. A. von Hartmansdorff 1/6 1820. RA. Ang. N. W. Stråle, se Wedberg, Konungens högsta domstol 1809—1844, ss. 477—507.

8. Den sylvanderska kommissionen och dess närmaste följdverkningar.

Att justitierådet Josua Sylvander blev den kungliga undersökningskommissionens ledare var helt i överensstämmelse med regeringens — och Karl Johans — tidigare förda religionspolitik. Sylvander var hängiven herrnhutare och om möjligt en ännu ivrigare försvarare av läsarnas intressen än Turdfjæll. Redan under sin livstid var han ett mycket omdiskuterat namn. Sin konungs ynnest ägde han i högsta grad. Hans religiösa åsiktsfränder värderade honom högt, och bland norrlandsläsarna kom han snart att omstrålas av ett legendariskt skimmer.[3] Men hans religiösa särprägel och den kungliga gunst han åtnjöt förskaffade honom också fiender.[4] Hans följeslagare till Skellefteå, revisionssekreteraren Stråle, som icke delade hans religiösa syn eller hans sympatier för väckelsen, fann resan just genom Sylvanders sällskap så obehaglig, att han var »rätt innerligt glad», när han återsåg hemmet.[5]

Sylvanders undersökning blev framför allt en undersökning av *läsarnas* synpunkter. Sylvander rönte åtskillig kritik för just detta.[6] I rättvisans namn måste dock sägas, att motsidan åter och åter framlagt sin uppfattning i de insända rapporterna, medan läsarna endast i mycket ringa utsträckning kommit till tals. Sylvander ansåg det med rätta motiverat att grundligt ta del av deras egen argumentering. Det blev dagslånga religiösa diskussioner mellan justitierådet och bönderna.[7] När

[3] Jfr Wieselgrens art. om Sylvander i Biogr. lex. XVI, s. 360 ff. och Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 159 ff.

[4] Se härom Wedberg, Konungens högsta domstol 1809—1844, s. 432. Wedberg anför mot Sylvander starkt kritiska uttalanden av H. G. Trolle-Wachtmeister, G. W. Hamilton och M. J. Crusenstolpe.

[5] N. W. Stråle till J. A. von Hartmansdorff 1/6 1820. RA. Stråle avger följande omdöme om väckelsen: »Orsakerna till uppkomsten af det öfverklagade Religionssvärmeriet äro flerehanda: dels verkeligt religionsnit; prästernas högfärd och föga känsla för sitt kall (ehuru södra delen av Sverige troligen i allmänhet har sämre prästerskap än det Norra); dels ock andelig högfärd och begäret att blifva betydande. Åtminstone var detta sednare fallet med de flesta af hufvudmännen. — — — I avseende på Läran är denna sect icke annat än Brödraförsamlingen här i Stockholm eller Sirapskyrkan, Salsfolket m. m. som de kallas, och är således icke af någon farlighet.» — Angående Josua Sylvander, se vidare Wedberg, Konungens högsta domstol 1809—1844, ss. 424—34 och Westin, George Scott och hans verksamhet i Sverige I, s. 40 och 68.

[6] Se t. ex. J. Bexelius till J. Wætterdahl 18/3 1820. GSB.

[7] Se den sylvanderska kommissionens rapport. Swensk Församlings-Tidning 1820, nr 5, s. 5 ff.

läsarna inte voro övertygade om riktigheten i Sylvanders bevisföring, kunde de draga sig tillbaka för en stunds enskild rådplägning, varefter de återkommo, rustade med nya skäl och nya invändningar. Enligt Sylvanders egen uppgift blevo de varje gång med »den Heliga Skrifts oemotsägliga grunder övervunne».[8]

Efter fyra dagars samtal var hela församlingen, såväl läsare som icke läsare, sammankallad till kyrkan.[9] Vad Sylvander ansåg sig behöva veta, visste han givetvis vid detta laget.[1] Som någon undersökning i vanlig mening var väl inte heller sammankomsten i kyrkan avsedd. Hade Sylvander berett bägge parterna tillfälle att fritt yttra sig, skulle resultatet knappast ha kunnat bli något annat än en mer eller mindre förargelseväckande dispyt i sedvanlig stil, och resultatet av medlingen hade förfelats. Nu inriktade han sig tydligen i stället på att få läsarna att i församlingens närvaro göra medgivanden och utfästelser. Rörda och gripna över all den oväntade vänlighet som visats dem, gingo de med på Sylvanders önskemål. Med hänsyn till att motsatsförhållandet mellan kyrkan och skellefteväckelsen i allra högsta grad hade skärpts just genom de personliga motsättningarna, måste Sylvanders medlingsaktion sägas ha varit ytterst skickligt upplagd.

Prästerna voro emellertid upprörda. Bexelius skrev senare till Wætterdahl ett av besvikelse och bitterhet bräddfullt brev, där han riktade en häftig kritik mot Sylvander och väckelsen.[2] Han berättade, att Sylvander, som under sitt besök i Skellefteå inte tagit in i prästgården utan i gästgivargården, endast gjort ett besök hos prosten Ström, varvid denne huvudsakligen fått mottaga förmaningar.[3] Landshövding af Schmidt, som under sammankomsten i kyrkan vid ett tillfälle velat säga

[8] Ibdm nr 5, s. 7.

[9] Ibdm nr 6, s. 1.

[1] Följande citat ur Sylvanders rapport, Swensk Församlings-Tidning 1820, nr 5, s. 7 torde så nära som möjligt återspegla hans uppfattning om anklagelserna mot läsarna: »Under samtal i alla dessa ämnen blefvo väl de fleste angifvelsepuncter af Läsarena och förnämligast af Lundström, Anders Larsson och Gerhard Gerhardsson nekade på det bestämda sätt, som lemnade skälig anledning till visshet derom, att sådane meningar, som angifvelserne i desse delar innehöllo, dels icke varit allmänneligen af Läsarena antagne, dels genom förhastade eller missförstådde uttryck blifvit dem tillegnade; men i anseende till andra åter röjdes ännu hos en del af Läsarena sådane icke nog sanna, klara och rediga begrepp, hvilka till angifvelser för irriga meningar kunnat föranleda.»

[2] J. Bexelius till J. Wætterdahl 18/3 1820. GSB.

[3] Att Sylvander under sitt besök i Skellefteå ej bodde i prästgården måste med hänsyn till hans uppdrag som opartisk undersökningsledare sägas ha varit befogat.

något, blev nedtystad med förklaringen: »det är jag, som här förer ordet». Inom parentes sagt måste givetvis Sylvander, efter af Schmidts alla framställningar mot läsarna, ha varit avancerat misstänksam mot denne. Det var inte underligt, att Bexelius och säkert även de övriga prästerna fann medlingen i kyrkan »nervpåkostande». Harmen mot Sylvander var troligen också en starkt bidragande orsak till att Grape utgav sin mot väckelsen starkt kritiska bok.[4]

Prästernas förargelse blev inte mindre, när Sylvander, som på dem sköt huvudansvaret för oroligheterna, gjorde energiska framställningar för att få en vice pastor förordnad i stället för Ström och sökte utverka, att Bexelius flyttades till en annan församling.[5] Biskop Almquist underlät dock att uppfylla dessa önskemål. Även på annat sätt försökte Sylvander skapa möjligheter för en lugnare utveckling, varvid han ingalunda försummade detaljerna. Häradshövdingen Kjellerstedt, som i huvudsak delade Sylvanders syn på läsarproblemen, fick i uppdrag att tillrättavisa en bokhållare, som vägrat sin piga att delta i läsarnas sammankomster[6], och häradshövdingen C. F. Furtenbach ombads att till läsarna överlämna Loskiels dagbetraktelser, »Något för människohjärtat på vägen till evigheten».[7]

Sedan Sylvander återkommit till Stockholm och avlämnat rapport angående det utförda uppdraget, beslöts i justitiekonselj den 20 jan. 1820, att läsarna skulle få rätt att samlas i kyrkstaden före och efter den allmänna gudstjänsten, för så vitt de ej företogo förklaringar över det lästa och de dessutom infunno sig vid den ordinarie gudstjänsten.

---

[4] Angående Grapes omdömen om den sylvanderska beskickningen, se GRAPE, s. 165 ff., särskilt noterna.

[5] Se härom E. A. Almquist till N. von Rosenstein 31/12 1819. F 830 b, UUB, och J. Bexelius till J. Wætterdahl 18/3 1820. GSB. Grape var redan designerad till kyrkoherde i Burträsk.

[6] Kjellerstedt meddelade sedan Sylvander, att han fullgjort uppdraget, och att bokhållaren lovat tolerans och även hållit sitt löfte. A. M. Kjellerstedt till J. Sylvander 12/2 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA. Bexelius' omnämnande av händelsen bär prägel av hans starka missnöje med Sylvander: »Han», framhåller Bexelius, »upptog Läsarenas sqvaller och lögner så i detail, och han sträckte sin omsorg och bevågenhet emot dem ända därhän, att han lät, genom en fjäsk, som insinuerade sig hos honom, tillsäga en ståndsperson, öfver hvilken Läsarena klagat, att han nekade sin 15 års piga bevista deras sammankomster, det han icke skulle förmena pigan denna uppbyggelse.» J. Bexelius till J. Wætterdahl 18/3 1820. GSB.

[7] C. F. Furtenbach till J. Sylvander 25/4 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

Några andra åtgärder ansågos icke behövliga.[8] Läsarna sluppo alltså påföljd för vad som under det sista året före Sylvanders besök i Skellefteå lagts dem till last.

Några månader senare lät Kungl. Maj:t genom Härnösands domkapitel rikta en allvarlig erinran till prästerskapet i Skellefteå att med klokhet och fördragsamhet söka vinna församlingsbornas förtroende.[9] Domkapitlet anbefalldes också att ägna särskild uppmärksamhet åt personvalet vid missivering till Skellefteå. Genom en till prosten Ström ställd skrivelse verkställde domkapitlet regeringens befallning i fråga om Skellefteå-prästerna.[1] Att man inom stiftsstyrelsen ej hyste samma misstro mot dessa, som det kungliga brevet gav uttryck åt, framgick dock tydligt av skrivelsen.

Huvudproblemet i fråga om den sylvanderska kommissionen gäller emellertid dess konsekvenser för den följande utvecklingen.[2] Här gingo meningarna starkt isär. Prästerna gjorde givetvis, medvetet eller omedvetet, sitt bästa för att förringa Sylvanders insats.[3] De nyss omnämnda häradshövdingarna Kjellerstedt och Furtenbach hörde till dem som voro av annan uppfattning.[4] Att Sylvander i avsevärd grad lyckades dämpa oron torde också vid ett sakligt bedömande vara svårt att förneka. Till och med Bexelius måste medge, att läsarna under tiden närmast efter Sylvanders besök i allmänhet varit varsammare i sina omdömen, och att prästerna på husförhören varit fredade för läsarnas »ovett och skandalösa förhållande».[5]

När man närmare vill försöka precisera, hur Sylvander lyckades med

---

[8] Statsrådsprot. just. 20/1 1820. RA; Grape, s. 203 ff.

[9] Kungl. Maj:t till HD 10/5 1820. Swensk Församlings-Tidning 1820, nr 12, s. 1 f.

[1] HD till N. Ström 31/5 1820. HDP 31/5 1820.

[2] Holmgrens framställning är här oklar. Jfr s. 277 ff.

[3] J. Bexelius till J. Wætterdahl 18/3 1820. GSB; Grape, s. 200.

[4] A. M. Kjellerstedt till J. Sylvander 12/2 1820 och C. F. Furtenbach till J. Sylvander 25/4 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA. Kjellerstedt skriver bl. a.: »Herr JustitieRådets och Riddarens sätt att för allmogen och den del deraf, som fått namn af Läsare, utreda begreppet om rättigheter och förbindelser i allmänna lefvernet, har haft den mest lyckliga och välgörande inflytelse. Väl tror jag, att enskilda sammankomster inom Byar äfven nu äga rum; Men desse äro ej mera svärmiskt drifne till den höjd som förut, ej heller hafva de till föremål att inöfva adepterne i smädelse mot personer, utan tvärtom skola de vanlige husförhören icke varit åtföljde af några obehagligheter för prästerskapet såsom tillförene är anmäldt.» Furtenbach uttalar sig i liknande ordalag.

[5] J. Bexelius till J. Wætterdahl 18/3 1820. GSB.

sitt uppdrag, faller det genast i ögonen, att en del läsare och läsargrupper voro mer villiga än andra att gå Sylvander till mötes. Visserligen har varken Sylvander eller Grape särskilt framhävt detta förhållande, men det framgår ändå tydligt av deras framställningar.[6] Skillnaden mellan dessa består till väsentlig del däri, att medan Sylvander gör sitt bästa för att framhäva de mer moderata och samarbetsvilliga läsarnas löften, tar Grape framför allt fasta på den mer oppositionella gruppens motsträvighet, när det gällde att uppfylla de gjorda utfästelserna, samtidigt som han även uttalar sina tvivel beträffande de moderata läsarnas sinnesändring. Den närmaste uppgiften blir alltså att bestämma, vad läsarna verkligen lovade inför Sylvander för att sedan så långt möjligt fastställa, hur utfästelserna höllos av olika läsare.

De medgivanden, som av läsarna gjordes inför kungliga undersökningskommissionen, voro i huvudsak följande: Läsarna lovade att för framtiden taga sig till vara för överdrivit nit, när det gällde att utbreda sin egen övertygelse, samt för förklenliga omdömen om prästerskapet samt om de kyrkliga böckerna. De lovade vidare att vid sina sammankomster i byarna ställa sig gällande lag till efterrättelse och erhöllo även efter anhållan därom tillstånd att samlas i kyrkstaden före och efter gudstjänsttid, försåvitt de infunno sig i kyrkan och vid sammankomsterna ej ingingo på förklaringar över det lästa. Slutligen medgåvo de, att de haft en felaktig uppfattning i fråga om löse- och bindenyckeln och erkände skyldigheten att också beträffande religionen ställa sig överhetens bestämmelser till efterrättelse.[7]

Härtill skall göras några anmärkningar. I fråga om den första punkten blev det en het debatt om den kristnes skyldighet »att utbreda sin tro och söka omvända dem han ansåge vilsefarande». Grape uppger, att Lundström och den senare separatistledaren Abram Abramsson från Häbbersfors förfäktade sin mening med sådan envishet, att Sylvander till slut nödgades förklara, att lagen måste taga vid, om de vägrade att ge efter för de gjorda föreställningarna.[8] Till slut föllo de undan, men många av deras anhängare i kyrkan, och kanske även de själva, voro säkerligen ej helt övertygade av Sylvanders argumentering.

Beträffande den kristnes skyldighet att även i religiösa ting underordna sig överhetens befallningar var Gerhard Gerhardsson först ovil-

---

[6] Sylvanders rapport, Swensk-Församlings-Tidning 1820, nr 5, s. 7, jämfört med GRAPE, s. 203.

[7] Sylvanders rapport. Swensk Församlings-Tidning 1820, nr 6, s. 2 ff.

[8] GRAPE, s. 190.

lig att göra något medgivande och framhöll, att Guds ord vore den högsta auktoriteten. Till slut förklarade dock även Gerhardsson, att han ovillkorligt underkastade sig lag och förordningar.[9] Även på denna punkt torde det ha rått delade meningar bland läsarna.

Något överraskande var det, att läsarna gingo med på att i den viktiga frågan om sammankomsterna i byarna foga sig efter bestämmelserna. Förmodligen sammanhängde detta med de flytande gränserna mellan byabön och konventikel. Fingo läsarna blott komma samman till läsning, ansågo de sig kanske kunna gå med på att föreläsaren ej skulle göra förklaringar över det lästa liksom på en del andra krav av mer underordnad betydelse. Efter föreläsningen kunde de i alla händelser inte gärna nekas att samtala om det lästa. Värden i det hus, där en sammankomst hölls, var kanske själv läsare, och det föll sig då naturligt, att den eller de som så önskade stannade kvar för att samtala eller rätt och slätt umgås.[1] Så hade det tillgått vid läsarnas samlingar redan tidigare, utan att läsarna drabbats av laga påföljd, och de torde i detta avseende ha ansett sig vara i sin fulla rätt.[2]

Detta var alltså de viktigaste överenskommelserna. Det har redan nämnts, att såväl Gerhard Gerhardsson som Abram Abramsson gjort vissa svårigheter under förhandlingarna. Däremot säges ingenting om några protester från läseriets kanske inflytelserikaste ledare, Anders Larsson. Under sin vistelse i Skellefteå synes Sylvander särskilt ha tagit sig an denne.[3] Alla tecken tyda också på att Anders Larsson på fullt allvar försökte uppfylla de givna löftena, varvid han var så samvetsgrann att han fick större delen av läsarna emot sig och till och med synes ha blivit tvungen att inställa sin verksamhet under senare delen av år 1820.[4] Även om Anders Larsson inte vann gehör för sina synpunkter, var det givetvis av icke ringa betydelse, att en så betydande läsarledare intog denna ståndpunkt. Att det dämpat rörelsens aggressivitet får betraktas som säkert, och det lugnare uppträdande, som en-

---

[9] Ibdm s. 195.

[1] Jfr t. ex. A. Myrenius till KB i Vb 28/8 1820. Avskrift. HDM Arvidsjaur. HLA.

[2] Sylvanders rapport, Swensk Församlings-Tidning 1820, nr 6, s. 3.

[3] Jfr den i Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 149 ff. återgivna folktraditionen härom; A. Larsson till J. Sylvander 31/12 1819, ibdm s. 216 ff.; Englund, Om det Vesterbottniska »Nyläseriet», Teologisk tidskrift 1889, s. 124.

[4] Grape, s. 203. Den av Grape s. 201 lämnade uppgiften är för knapphändig för att tillåta några slutsatser om ohörsamhet mot Sylvander från Anders Larssons sida. Den åsyftade sammankomsten synes icke ha inrapporterats.

ligt samtliga källor karakteriserade väckelsen under tiden närmast efter Sylvanders besök, sammanhängde utan tvivel i hög grad med Anders Larssons personliga ställningstagande.[5]

I detta sammanhang får dock icke heller rörelsens jämte Anders Larsson mest betydande ledaregestalt, Gerhard Gerhardsson, förbigås. Även denne synes, om än i mindre grad än Anders Larsson, ha försökt dämpa rörelsens ytterlighetstendenser, varvid intrycken från Sylvanders besök varit bestämmande för hans handlande. Grape omtalar, att Gerhardsson i januari månad i egenskap av kardmakare begav sig till Arvidsjaur, där han uppehöll sig »flera veckor på åtskilliga ställen».[6] Att man därvid vidare dryftat de frågor, som förekommit vid Sylvanders undersökning, kan ej betvivlas, liksom inte heller att Gerhardsson understött de tidigare mycket oppositionellt inställda Arvidsjaurborna i deras efter Sylvanders medling mer moderata hållning.[7] En rapport från länsmannen Myrenius i augusti månad samma år innehåller betecknande nog följande passus: »De personer, som bevistade kungl. kommittén i Skellefteå den 29 november förlidet år, äro och hava visat sig mycket indragna så i läsning och oblida domar, undantagandes pigan Anna Magdalena Alexandersdotter i Otterliden, som säger sig inför kungl. kommittén aldrig hava återkallat sina satser. Hon är även må jag säga en fullkomlig separatist.»[8]

Den tilldragelse vid konfirmationen i Arvidsjaurs kyrka midsommardagen 1820, då åtta konfirmander med nej besvarade frågan: »Erkännen I denna lära vara en gudomlig sanning, den rätta vägen till saligheten», var visserligen uppseendeväckande men kan knappast sägas

---

[5] Det mest sannolika är därvid, att Anders Larsson vid sina läsesammankomster i början av 1820 uppmanat läsarna att rätta sig efter de av Sylvander givna bestämmelserna, och att han därvid stött på motstånd samt ansett sig böra upphöra att framträda. Detta antagande stämmer vida bättre med GRAPES på s. 203 lämnade uppgift än vad den på s. 201 meddelade upplysningen gör. Angående Anders Larssons tidigare mer negativa inställning till kyrka och prästerskap, se t. ex. s. 45 f., s. 79 ff. och s. 153.

[6] Ibdm s. 201.

[7] Angående det kritiska läget i Arvidsjaur före Sylvanders besök, se A. Myrenius' rapport 12/4 1819. Just.rev:s prot.utdr. 20/1 1820; Densammes rapport 18/9 1819. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA; Pehr Olofssons rapport vid visitationen den 12/7 1819. Tryckt i GRAPE, s. 152 f. Det framgår av dessa akter, att Anders Larsson och Gerhard Gerhardsson voro de dominerande ledarna även i Arvidsjaur.

[8] A. Myrenius till KB i Vb 28/8 1820. Avskrift. HDM Arvidsjaur. HLA.

vara något bevis på ohörsamhet mot Sylvander.[9] I Myrenius' rapport angående händelseförloppet heter det bland annat: »I övrigt bevistade och bevista denna svärm separatister den offentliga gudstjänsten samt fortsätta sedermera med hög tillåtelse sina andaktsövningar.» Även om det därvid ibland förekom kritiska yttranden mot prästerskapet, ha läsarna uppenbarligen försökt att hålla sina utfästelser.

Det kan alltså fastslås, att Anders Larsson och Gerhard Gerhardsson samt väckelsens huvuddel genom Sylvanders medling kommo att intaga en försonligare hållning. Men givetvis förmådde ej Sylvander, även om han i ej ringa grad bidrog till att begränsa separationsriktningens omfattning, under sitt korta besök med ens framkalla lugn och samarbete över hela linjen. Bland de läsare som ej ville rätta sig efter de inför Sylvander gjorda överenskommelserna märktes utom den nyssnämnda Anna Magdalena Alexandersdotter hennes broder Nils Johan Alexandersson, som var en av de ledande krafterna inom den radikala riktningen.[1]

Av den föregående framställningen angående de religiösa motsättningarna i Skellefteå-bygden torde ha framgått, att det rådde ett visst samband mellan dessa motsättningars utlösning i öppen konflikt och den hållning, som prästerskapet intog till väckelsen. Intrycket härav förstärkes, om man jämför förhållandena i Skellefteå-bygden med situationen i Luleå- och Piteå-bygderna. I läseriets hemförsamling Piteå blev det av stor betydelse för den fredliga utvecklingen, att Israel Næsvall år 1817 efterträddes av Anders Rosenius, som under fem års tid skulle komma att tjänstgöra i församlingen.[2] Rosenius var född och uppvuxen i dessa bygder, och han kände sina lutherläsande pitebönder, ur vilkas krets han själv framgått, utan och innan.[3] Moderförsamlingens två övriga präster, komministern I. M. Granlund och Nordvalls efterträdare Brynolf Hesselgren synas högst ogärna ha sökt strid med läsarna.[4] H. Sehlstedt, som fortfarande tjänstgjorde i Piteå stad, och Israel Næsvall, som i Älvsby kapellförsamling efterträtt O. Lind-

---

[9] C. J. Fjellströms ämbetsskrivelse 10/8 1820. Tryckt i Grape, s. 228 f.; A. Myrenius till KB i Vb 28/8 1820. Avskrift. HDM Arvidsjaur. HLA.

[1] A. Myrenius rapport 25/9 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[2] Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 138 och s. 146 f. Jfr Bygdén 4, s. 359.

[3] Om Anders Rosenius och hans prästerliga tjänstgöring, se Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, ss. 133—63.

[4] Om dessa, se Bygdén 3, s. 92 resp. s. 80 f.

forss, torde genom sitt allmänna uppträdande ha haft en alltför svag personlig ställning för att omedelbart vilja riskera nya misslyckanden i kampen mot väckelsen.[5]

I Luleå-bygden var läget mer komplicerat. Emellertid rådde åtminstone till framemot 1820 ett lugn, som frapperar.[6] Inom väckelsens huvudfåra synes läsarnas opposition ha dämpats, sedan Carl Eurenius år 1815 blivit Nordmarks adjunkt. Eurenius tjänstgjorde sedan i pastoratet ända till 1827.[7] Prosten Genberg, som genom sin hustru var släkt med Eurenius, berättade år 1816, att han givit denne, som »med mycken farhåga för läseriet» tillträtt sin befattning, rådet »att aldrig nämna ordet dygd eller goda gärningar, utan trons frukter, helgelse, ett nytt kreatur, Kristi efterföljd, köttets korsfästelse, den gamla människans dödande och dylikt».[8] Resultatet blev, enligt vad Eurenius sedan meddelade Genberg, att han »blott genom denna försiktighet under hela husförhörsturen i detta stora pastorat befunnit sig mycket väl och aldrig kommit i opposition med läsarna».[9]

Frånsett det förtroende som Eurenius på detta sätt skapade för prästerskapet, synes han också ha dämpat Nordmarks nit. Denne, som i sitt förut citerade brev till ärkebiskop Lindblom år 1814 i de skarpaste ordalag hade uttalat sig om Olof Palmgren och yttrat farhågan, att om denne och hans kusin Johan Palmgren blevo präster, skulle ståndet »uppföda huggormar i sitt eget sköte», anhöll fem år senare att få Johan Palmgren förordnad till sin personlige adjunkt.[1] I sin skrivelse till domkapitlet framhöll han, att Palmgren var känd för ett »stadgat och värdigt uppförande» och för goda predikogåvor. Troligen fanns det mer än en förklaring till Nordmarks förändrade inställning. Att Eurenius, som f. ö. senare ingick äktenskap med Nordmarks dotter, haft ett modererande inflytande på sin blivande svärfader är emellertid ofrånkomligt.[2]

---

[5] Jfr Bygdén 3, s. 95.

[6] C. Eurenius till P. Wieselgren 12/11 1834. GSB. Cit. av Holmgren, s. 290.

[7] Bygdén 2, s. 182 f. Från 1833 till sin död 1852 var Eurenius kyrkoherde i Nederkalix.

[8] Transumt av J. Genbergs brev till E. A. Almquist. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA.

[9] Ibdm.

[1] I. Nordmark till J. A. Lindblom 11/5 1814. LiSB. Densamme till HD 14/4 1819. HDM Luleå 1811—20. HLA.

[2] Äktenskapet ingicks 25/10 1821. Post- och Inrikes-Tidningar 30/11 1821.

SEPARATISTISKA TENDENSER

Första kapitlet

SEPARATIONSTENDENSERNAS UTFORMNING 1820—1830

Av Holmgrens framställning om läseriets utveckling i övre Norrland under 1820-talet framgår, att mer betydande separationstendenser vid denna tid endast framträdde bland läsarna i Skellefteå-bygden samt i angränsande lappmarker och vidare i Luleå-bygden.[1] Vad Holmgren sålunda utrett angående separationstendenserna i Luleå samt angående väckelsen i de församlingar, där sådana tendenser i stort sett saknas, behöver i detta sammanhang ej kompletteras. Däremot har beträffande Skellefteå och de närliggande lappmarksförsamlingarna så mycket material utöver Holmgrens påträffats, att en utförlig framställning här är motiverad. Därtill kommer, såsom inledningsvis framhållits, att Holmgren, vilken avsett att undersöka läseriet i dess helhet, ej haft anledning att ägna särskild uppmärksamhet åt separationstendenserna och den separatistiska problematiken.

Uppgiften blir alltså närmast att mot bakgrund av de i inledningsavsnittet behandlade motsättningarna undersöka arten och omfattningen av de mer utbildade separationstendenserna i Skellefteå-bygden under 1820-talet samt att om möjligt fastställa de orsaker som varit bestämmande för utvecklingen. Frågan om läsarnas sammankomster, som redan före 1820 var det dominerande konfliktämnet, bör därvid givetvis ägnas uppmärksamhet. Men framför allt kommer separationstendenserna ifråga om dopet samt skriftermålet och nattvarden i betraktande.

1. Konventikelfrågan.

Någon tid efter Sylvanders besök i Skellefteå visade det sig, att även många av de mer moderata läsarna hade svårt att hålla de löften, som

[1] Holmgren, ss. 280—300.

avgivits inför Sylvander. Särskilt beredde överenskommelserna angående läsarnas sammankomster till andaktsövning svårigheter. Sålunda höllos redan vårvintern 1820 läsarsammankomster med främmande »föreläsare» och med deltagare, som ej hörde till ifrågavarande byalag.[2] Dessa andaktsövningar blevo ej föremål för anmälan i vanlig ordning, och det är därför svårt att bedöma, huruvida de voro åtalbara eller ej.

För läsarna mer graverande voro ett par genom landshövding af Schmidt inrapporterade sammankomster i juni månad samma år.[3] Den 18 juni sammankommo läsarna under Gerhard Gerhardssons ledning i Skellefteå kyrkstad, medan ottesången förrättades i den närliggande kyrkan.[4] Midsommardagen den 24 samt söndagen den 25 juni höllos sammankomster i byn Kusmark, varvid Anders Christophersson från Piteå var föreläsare. Av de närvarande hade flera på vägen till Kusmark passerat sockenkyrkan.[5] Bland deltagarna i söndagens gudstjänst, vilka upptecknades, befunno sig, utom Christophersson, även Gerhard Gerhardsson och Maja Lisa Nilsdotter, vilken senare skulle komma att få så stor betydelse för Carl Olof Rosenius' andliga utveckling.[6] Anders Larsson var betecknande nog ej närvarande vid någotdera tillfället.

Att läsarna särskilt i fråga om sammankomsten den 18 juni handlat i strid med överenskommelserna inför Sylvander ligger i öppen dag. Det har sitt intresse att se, hur deras handlingssätt bedömdes av Sylvander. Denne utvecklade i ett till justitiekanslern insänt P. M. utförligt sina synpunkter.[7]

Beträffande sammankomsten i Kusmark den 25 juni framhöll Sylvander, att den endast vore brottslig, för så vitt den bedömdes enligt 1726 års konventikelplakat. Av två anledningar kunde denna bestämmelse ej tillämpas på ifrågavarande sammankomst. Dels var konven-

---

[2] Grape, s. 201; J. Bexelius till J. Wætterdahl 18/3 1820. GSB; A. M. Kjellerstedt till J. Sylvander 12/2 1820 och C. F. Furtenbach till J. Sylvander 25/4 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[3] G. L. af Schmidt till Kungl. Maj:t 30/6 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[4] N. Clausén d. ä:s rapport 26/6 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[5] N. Clausén d. y:s rapport 25/6 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[6] Ang. Maja Lisa Nilsdotter, se Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 242 ff. et passim. Maja Lisa Nilsdotter är identisk med Maja Lisa Söderlund.

[7] För det följ., se J. Sylvanders P. M., odat. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

tikelplakatet enligt Sylvander ej tillämpligt i Norrland, där sedan gammalt »så beskaffade sammankomster som författningen förbjuder» varit tillåtna. Dels kunde, såsom Sylvander såg saken, konventikelplakatet »i allmänhet» ej förenas med gällande grundlag, enligt vilken var och en borde skyddas vid en fri utövning av sin religion, såvitt han ej störde samhällets lugn eller åstadkom allmän förargelse.[8]

Någon anmärkning i sistnämnda avseende hade icke riktats mot sammankomsten. »Och vid så beskaffat förhållande», fortsätter Sylvander,

»synes hvarken den omständighet, at sammankomsten bestått af 32 personer (alla fredligt sinnade), och at ibland dem funnits sådane, som bodt söder om kyrkan och gått den förbi, då de begåfvo sig till Kusmarks by, belägen 2 mil nordväst från kyrkan, ej eller Anders Christopherssons från Sjulsmark Piteå socken närvaro påkalla ringaste upmärksamhet, sedan nu mera utredt är att endast en varmare känsla af Christna religionens läror och för ingen del olydnad mot lagarne föranleder til dessa, af et missledt nit hos prästerskapet i Skellefteå öfverklagade sammankomster, dem Kongl. Maj:t efter slutet af den åt underteknad i detta ämne updragne förrättning tillåtit under vilkor, som här icke blifvit å Läsarnes sida brutne».

Detta var onekligen långt radikalare synpunkter både på konventikelplakatets giltighet och läsarnas sammankomster, än dem Sylvander framfört vid sitt besök i Skellefteå. Med den uppfattning, som Sylvander haft i själva sakfrågan, måste han till och med sägas ha ålagt sig en mycket stor återhållsamhet under sin norrlandsresa. Säkert var denna återhållsamhet nödvändig. Hans verkliga synpunkter hade år 1819 varit alltför angripbara för att öppet kunna framföras av ett justitieråd.

Inte mindre uppseendeväckande är Sylvanders argumentering i fråga om sammankomsten i kyrkstaden den 18 juni. Han medger här, att läsarna, om de verkligen vid sin sammankomst hållit enskild andakts-

[8] Sylvanders åberopande av sextonde paragrafen i 1809 års regeringsform är intressant. Tidigare har inom forskningen framhållits, att denna paragraf under flera årtionden framåt endast blev en »löftesparagraf», och att man i stort sett icke räknade med den såsom ett stöd för religionsfriheten. Jfr Hippel, Religionsfriheten och den sextonde paragrafen regeringsformen. Teologiska studier, tillägnade Erik Stave, s. 246 ff. samt Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 108. Sylvanders yttrande visar, att åtminstone *en* i religionsfrihetsfrågor mycket inflytelserik man redan omkring 1820 använde »religionsfrihetsparagrafen» som argument mot konventikelplakatet. — För övrigt torde regeringens läsarpolitik i övre Norrland efter år 1816 i dess helhet få betecknas som en läsarpolitik i religionsfrihetsparagrafens anda.

övning, i vilken fråga de själva borde beredas tillfälle att yttra sig, överskridit sina rättigheter. Även om så skulle skett anser emellertid Sylvander, att den ingivna anmälan borde lämnas utan avseende. Hans motivering är i korthet följande:

Att, såsom kronobetjäningen föreslagit, åtala läsarna för överträdelse av böndagsplakatet kunde ej komma i fråga, då detta plakat ej innehöll något bestämt ansvarsstadgande. Möjligen skulle ansvar kunna yrkas för överträdelse av tredje kapitlet, tredje paragrafen missgärningsbalken, men då läsarna ej visat förakt i vanlig mening för den allmänna gudstjänsten, vore inte heller denna paragraf fullt tillämplig. Under alla förhållanden vore det oklokt att vidta laga åtgärder mot läsarna, samtidigt som de verkliga religionsföraktarna lämnades i fred. Detta skulle endast uppamma martyrkänsla och trots, isynnerhet som läsare av »alldeles enahanda egenskaper» funnos i varje socken från Torneå till Gästrikland.

Sylvander förklarar sig anse, att den huvudsakliga anledningen till att just skellefteläsarna rapporterats var vederbörande prästers oförstånd och fortsätter:

»Konungen har funnit nyttigt, at adjuncten i Skellefteå ombyttes med en annan mera än denne passande för folket, som i honom borde finna en man, hvilken sökte och vann deras förtroende. Denna anstalt lärer ej vara verkställd. Den är likväl efter min tanka högst magtpåliggande; och intil dess den gått i fullbordan synes ock utan all slags olägenhet de nu inkomne rapporter kunna lämnas utan — — — åtgärd.»

Sylvander, som redan i sin efter fullgjort uppdrag i Skellefteå avgivna rapport framhållit den stora betydelsen av att prästerna i godo försökte vinna församlingsbornas tillgivenhet, om de påbörjade samförståndssträvandena skulle kunna krönas med framgång, ansåg, att prästerna brustit i detta avseende. Enligt Sylvanders mening låg uppenbarligen den egentliga anledningen till läsarnas handlingssätt i prästernas hållning. Det är förståeligt, att Sylvander utifrån sin ståndpunkt önskade få Bexelius förflyttad. Omöjligheten av ett närmande mellan denne och läsarna inom överskådlig tid framgår t. ex. av Bexelius' ovan citerade brev av den 18 mars 1820.[9] Någon flyttning kom dock icke

[9] Bexelius säger i sitt brev om läsarna bl. a., att de »likna sin Fader som har bestyrt och leder den så kallade väckelsen — på et hår när», varefter Bexelius med orden »sanningen är icke i honom» antyder vem denne fader är. I brevets fortsättning säger sig Bexelius ofta ha tvivlat på sanningen av de underrättelser om Guds rikes utbredande, som spritts genom Evangeliska Sällskapets skrifter och

till stånd, förrän Bexelius år 1822 tillträdde ordinarie befattning på annan ort.[1]

I enlighet med Sylvanders förslag infordrades genom justitiekanslern läsarnas yttrande angående de åtalade sammankomsterna.[2] Detta avgavs den 1 okt. samma år och var undertecknat av en rad kända läsare, bl. a. Gerhard Gerhardsson, Maja Lisa Nilsdotter och Johan Larsson i Bodviken.[3] Läsarna, som i huvudsak erkände de mot dem riktade anklagelserna, anförde som den förnämsta orsaken till sitt handlingssätt, att de ej funno »så hälsosam lärdom» i kyrkan som i Luthers m. fl. skrifter. Läsarnas eget uttalande pekade alltså i huvudsakligen samma riktning som Sylvanders. Grape däremot ifrågasatte, om läsarna verkligen avsett att hålla de löften de givit.[4] Såväl Sylvanders som Grapes uppfattning torde inrymma något av sanning. Att åtminstone somliga läsare ej känt sig ovillkorligt bundna av de medgivanden deras representanter gjort vid Sylvanders besök har redan framgått, liksom det påvisats, att t. ex. Gerhard Gerhardsson ej i samma grad som t. ex. Anders Larsson känt sig förpliktad att hålla de gjorda överenskommelserna.

Av de övriga otillåtna andaktsövningar, som vid denna tid höllos, är särskilt en sammankomst i Arvidsjaurs kyrkstad den 24 sept. 1820 under ottesångstid av intresse.[5] Föreläsare vid detta tillfälle var den tidigare nämnde Nils Johan Alexandersson från den lilla byn Ullbergsträsk i övre delen av dåvarande Skellefteå församling.[6] Alexandersson, som var ofärdig i ena handen och levde under knappa yttre förhållanden, bedrev en energisk prediko- och väckelseverksamhet i de övre byarna av Skellefteå församling samt inom angränsande områden av Norsjö, Arvidsjaur och Lycksele församlingar.[7] Grape uppger, att

ger därvid uttryck åt en rätt kritisk syn på hela den herrnhutiska evangelisationsverksamheten.

[1] Bygdén 2, s. 164.

[2] JK till KB i Vb 14/8 1820. JK:s registratur. RA.

[3] Yttrandet finnes avtryckt i Grape, s. 206 ff. Originaldokumentet visar, att Lodins korrigering i Carl Olof Rosenius i unga år, s. 243, not 144 är riktig. Dokumentet i fråga finnes i JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[4] Grape, s. 193, not 100 och s. 213, not 121.

[5] A. Myrenius' rapport 25/9 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[6] Alexandersson var född 17/12 1795. Skellefteå husförhörsbok 1818—26, 1: 474. HLA.

[7] A. Myrenius rapporter 18/9 1819 och 25/9 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA; Grape, s. 47 f. och s. 227; Om de folkliga traditionerna i samband med Alexandersson, se Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 70.

Alexandersson och en annan känd radikalläsare, Mats Hermansson från Ånäset i Skellefteå, ej långt från Ullbergsträsk, voro de enda som under tiden närmast efter Sylvanders besök störde friden på husförhören.[8] Kronolänsmannen Myrenius i Arvidsjaur, vilken tydligen ansåg Alexandersson särskilt farlig, gjorde i samband med sin anmälan av sammankomsten en hemställan om att enligt lösdriveristadgan få Alexandersson intagen på allmän arbetsinrättning.[9]

Namnförteckningen i Myrenius anmälan upptog flera av de mer framträdande namnen inom väckelsen i Arvidsjaur. I främsta rummet bör kanske Jonas Johansson i Nyvallen nämnas. Av alla tecken att döma var det denne Petrus Læstadius i sin Journal åsyftade, när han talade om läsarnas »biskop».[1] Johansson var fader till en av de konfirmander, som väckte uppmärksamhet vid den nyssnämnda konfirmationen i Arvidsjaurs kyrka.[2] Liksom de övriga radikala läsarna i Arvidsjaur hörde han till den fattiga nybyggarbefolkning, varav församlingen vid den tiden till övervägande delen bestod.[3]

Läseriet i Arvidsjaur synes delvis ha varit jämförelsevis radikalt.[4] Myrenius använde i sina inlagor benämningen separatister om de läsare, vilkas barn vid konfirmationen i Arvidsjaurs kyrka den 24 juni 1820 besvarade en av prästens frågor med nej samt om Anna Magdalena Alexandersdotter, Lars Hansson i Keppejaur och en del andra namngivna radikalläsare.[5] Myrenius var dock rätt frikostig med denna benämning. Några mer utpräglade separationstendenser var det i stort sett ej fråga om. Ovilligheten att följa de av Sylvander givna direktiven var vad som huvudsakligen skilde dessa läsare från de moderatare läsarna.

Den läsarpolitik, som regeringen fört åtminstone sedan 1816, och som fått sitt mest kända uttryck i Sylvanders beskickning, fortsattes

---

[8] Grape, s. 202. Om Mats Hermansson, ibdm s. 67 f. samt Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 84 ff. I motsats till vad som anföres i Holmgren, s. 269, not 3, fanns det i Skellefteå en by med namnet Ånäset.

[9] A. Myrenius rapport 25/9 1820. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA.

[1] Læstadius, Journal, s. 97. Jfr vis.prot. Arvidsjaur 4/2 1821. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA.

[2] Se t. ex. A. Myrenius till KB i Vb 28/8 1820. Avskrift. HDM Arvidsjaur. HLA.

[3] Detta framgår t. ex. av A. Myrenius' anförda rapporter.

[4] Vis.prot. Arvidsjaur 4/2 1821. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA.

[5] A. Myrenius till KB i Vb 28/8 1820. Avskrift. HDM Arvidsjaur. HLA.

även efter 1820. En god belysning åt denna politik ger det kända kungliga brevet av den 9 jan. 1822.[6] Läsarna befriades genom detta brev från påföljd för sammankomsterna i Skellefteå och Arvidsjaur samt för en del fall av dopvägran och lekmannadop, till vilka vi återkomma. I enlighet med vad läsarna i Skellefteå i sitt yttrande den 1 okt. 1820 anhållit om, vidgades även konventikelfriheten. Läsarna fingo rätt att samlas till uppbyggelsemöten, blott det ej skedde i kyrkans närhet samtidigt med allmän gudstjänst.

Brevets slutord förtjäna att citeras såsom belysande den läsarpolitik regeringen ämnade föra i fortsättningen. Det är av vikt att lägga märke till dessa ord vid bedömandet av den följande utvecklingen. Sedan det framhållits, att läsarna borde »allvarligen» tillhållas att ifråga om gudstjänster och sakrament ställa sig gällande bestämmelser till efterrättelse, heter det:

»Vi förmoda, att desse och dylike föreställningar, med tolamod och foglighet framstälde *och ofta förnyade,* skola enär de understödjas af ett redligt och agtningsvärdt förhållande hos lärare och prästerskap, *efterhand* göra tillräckeligt intryck och vinna allmänt förtroende, samt vilja för det närvarande icke vidtaga strängare åtgärder; med derest det oagtadt läsarne skulle fortfara att hålla sina sammankomster under Gudstjänsten egen I att vidtaga tjenliga anstalter till deras åtskiljande.»

Härav synes tydligt framgå, att regeringen, även om ytterligare förseelser från läsarnas sida skulle inrapporteras, var besluten att så vitt möjligt undvika bestraffning. Med hänsyn till den roll Sylvander spelat i det föregående, behöver man ej tveka om att han haft stor del i tillkomsten av denna för tiden utomordentligt milda religionsstadga, genom vilken konventikelplakatet praktiskt taget sattes ur kraft vad övre Norrland beträffar. Men den har också helt säkert varit i överensstämmelse med Karl XIV Johans uppfattning. Allt tyder på att denna varit den i sista hand bestämmande.

I fortsättningen inrapporterades endast de läsarsammankomster, som under gudstjänsttid höllos i kyrkans omedelbara närhet. Dessa blevo ej många, ehuru man torde få räkna med att anmälan ej skett i samtliga fall. Midsommardagen 1822 höllo läsarna en sammankomst under gudstjänsttid nära Skellefteå kyrka.[7] Sedan Kungl. Maj:t låtit infordra besked av landshövdingeämbetet på vad sätt befallningarna i kungliga

[6] Se s. 288 f.

[7] Just.rev:s besvärsdiarium 13/7 1822. RA.

brevet den 9 jan. 1822 verkställts, lämnades saken utan åtgärd.[8] Beträffande en sammankomst tre år senare blev utgången i allt väsentligt densamma: Kungl. Maj:t förhörde sig om vilka åtgärder som vidtagits med anledning av det nyssnämnda kungliga brevet, men något ytterligare åtgjordes ej.[9]

Först när Skellefteå-läsarna år 1829 höllo en sammankomst under gudstjänsttid vid kyrkan, drabbades de av åtal.[1] Underligt nog synes detta denna gång ha anställts utan föregående förfrågan hos justitiekanslern.[2] Landshövdingeämbetets order angående anställande av rättegång är ej bevarad, varför motiven för denna order ej kunnat klarläggas. Sylvander, som hört talas om rättegången, borde dock ha kunnat ingripa, om han velat.[3] Sannolikt ansågs tiden nu mogen för laga påföljd. Att regeringen ej övergivit sin toleranspolitik framgår dock med all önskvärd tydlighet av dess åtgöranden i samband med de andaktsövningar under gudstjänsttid intill kyrkan, som läsarna i Piteå ungefär samtidigt gjort sig skyldiga till.[4] Dessa läsare voro emellertid tidigare ej så kompromitterade som deras åsiktsfränder i Skellefteå.

Det förefaller, som om den politik regeringen förde i fråga om läsarnas sammankomster bidrog till att utjämna motsättningarna. Mycket tyder på att den vacklande hållning, som även efter Sylvanders besök utmärkte Gerhardssons ställningstagande till de separatistiska tendenserna, övergavs under intryck av denna politik. I detta sammanhang torde även Maja Lisa Nilsdotter kunna nämnas.[5] Konventikelfrågans utveckling ger dock endast en del av bilden. I följande avsnitt om lekmannadöpandet och läsarnas dopvägran kompletteras den i väsentliga avseenden.

---

[8] Statsrådsprot. just. 13/9 1822; JK till KB i Vb 21/9 1822. JK:s registratur; JK:s ink. handl. nr 1314, 19/10 1822; Statsrådsprot. just. 7/11 1822. RA.

[9] Handlingarna i målet finnas sammanförda i JK:s ink. handl. nr 173, 11/2 1826. Se f. ö. JK till KB i Vb 3/10 1825. JK:s registratur; Statsrådsprot. just. 27/4 1826. RA.

[1] Skellefteå häradsrätts dombok 28/11 och 23/12 1829. HLA.

[2] JK:s ink. diarium innehåller intet i denna sak.

[3] Jfr J. Sylvander till Kungl. Maj:t 27/2 1830. Just.rev:s utsl. handl. 19/6 1830. RA. Tryckt i Theologisk Quartalskrift 1830, ss. 84—92.

[4] Holmgren, ss. 287—90 jämte anfört material.

[5] Att Maja Lisa Nilsdotter deltog i sammankomsten den 25 juni 1820 och även hörde till undertecknarna av läsarnas skrivelse till konungen den 1 okt. 1820 torde kunna sägas tyda på detta. Jfr Grape, s. 215.

2. Läsarnas dopvägran och lekmannadöpandet.

Till att börja med skilde sig den radikala läsarriktningen från den moderata endast genom en mer utpräglad antinomism, starkare förkastelsedomar över präster och kyrkliga böcker, större ovillighet att ställa sig givna bestämmelser till efterrättelse osv. Det har påvisats, att läsare av denna typ funnos vid tiden för Sylvanders besök i Skellefteå. Nils Johan Alexandersson och hans anhängare kunna nämnas som exempel. När en del radikalläsare från år 1821 började motsätta sig dop enligt 1811 års handbok och i stället själva döpa sina barn, innebar detta, att de på ännu en väsentlig punkt togo avstånd från den kyrkliga gemenskapen.

Den nya separationsyttringen sammanhängde givetvis intimt med läsarnas uppfattning, att de s. k. nya böckerna ej voro renläriga. Märkligt nog ha emellertid källorna före år 1820 praktiskt taget intet att förtälja om någon kritik från läsarnas sida av 1811 års handbok. Nils Ström t. ex., som i sina inlagor från denna tid ofta anklagade läsarna för deras opposition mot den lindblomska katekesen, fäste uppenbarligen ej något avseende vid deras missnöje med handboken. Detta får väl tolkas så, att handboken ännu ej varit föremål för några mer betydande missnöjesyttringar. Med hänsyn till katekesens ställning som folkbok var det för övrigt helt naturligt att den, tidigare än handboken, utsattes för läsarnas kritik.

De argument läsarna framförde mot handbokens dopritual synas alltså ännu omkring 1820 ha varit föga utformade. Detta hindrar naturligtvis inte, att enstaka läsare i detalj kunde motivera sin ståndpunkt. Säkerligen har man därvid särskilt kritiserat de avsnitt av ritualet, som framhävt lagens betydelse, varjämte man redan tidigt synes ha varit missnöjd med abrenuntiationens borttagande.[6]

För den rätta förståelsen av bakgrunden till läsarnas hållning i fråga om dopet skola ytterligare ett par omständigheter andragas. För det första synes den utbredda seden att före det egentliga dopet giva barnen nöddop ha berett marken för den senare utvecklingen.[7] Bestämmelsen att dop skulle förrättas inom åttonde dygnet efter födelsen hade gjort nöddöpandet, särskilt i de stora pastoraten, till en nödvändighet.[8]

---

[6] Læstadius, Fortsättning af Journalen, s. 100.

[7] Jfr von Schubert, Sweriges Kyrko-Författning II, s. 75.

[8] Ibdm s. 71.

Isynnerhet om barnen voro klena, tvekade man givetvis, särskilt vintertid, att sända dem många mil till dopförrättaren. Härigenom kom känslan för barndopet såsom en speciellt prästerlig förrättning att så småningom avtrubbas. När sedan missnöjet med den nya handboken växte sig starkt, kunde lekmännen jämförelsevis lätt ingripa i den prästerliga ämbetsförvaltningen.

Vidare ha uppenbarligen de fullständiga lekmannadopen efter den äldre handboken befordrats genom frånvaron av nöddopsritual i denna handbok. Nöddopen reglerades under den äldre handbokens tid genom kyrkolagens bestämmelser.[9] Först i 1811 års handbok infördes ett särskilt nöddopsritual. Givetvis låg det under sådana förhållanden nära till hands, att läsarna använde det fullständiga dopritualet i 1693 års handbok. På ett tidigare stadium, medan oppositionen mot barndopet enligt 1811 års handbok ännu höll på att växa fram, synas föräldrarna ibland hos prästen ha anhållit att få det sålunda förrättade »nöddopet» bekräftat i vanlig ordning.[1] Om vederbörande inte gjort sig särskilt känd som »läsare», synes inte tjänsteförrättande prästen alltid ha brytt sig om att taga reda på de närmare omständigheterna vid dopet utan bekräftat det på föreskrivet sätt.

De sist anförda synpunkterna bidraga alltså till att förklara, varför missnöjet med 1811 års handbok först yttrade sig som en opposition mot just dopritualet. Det upphäver därför inte påståendet, att denna opposition innebar en förstärkning av de separatistiska tendenserna hos väckelsen.

Närmast skola några av de mer uppmärksammade fallen av läsarnas dopvägran och de därmed förbundna lekmannadopen relateras. På detta sätt klarlägges enklast innebörden av läsarnas ställningstagande i fråga om dopet, de rådande motsättningarna, dopseparationens utbredning och övriga med denna separation förbundna problem.

Det första kända fallet av fullständigt dop enligt gamla handbokens ritual med åtföljande prästerlig dopbekräftelse inträffade våren 1821 i byn Östanbäcken två mil norr om Skellefteå. Dopboken uppger nämligen om en dotter till inhysemannen I. J. Andersson, att hon »konfirmerades av komm. Högström men skall av fadern blivit, i vittnens

---

[9] Helander, Den liturgiska utvecklingen i Sverige under 1800-talet, s. 328 ff.

[1] Ehuru detta ej finnes direkt uttalat, synes det av flera omständigheter att döma ha tillgått just på det sättet. Jfr t. ex. HDP 17/11 1824. HLA.

närvaro, ordentligen döpt efter gamla handboken».[2] Av ordalagen att döma synes Högström möjligen ej ha haft kännedom om att det föregående dopet ej varit vanligt nöddop. Dopbokens anteckning ger en antydan om att lekmannadopen ganska lätt kunnat växa fram.

Emellertid synes Anderssons dop ej ha anmälts till laga åtgärd, vare sig detta berott på Högströms undfallenhet eller på någon annan orsak. Större uppmärksamhet rönte skräddaren Jonas Lindbloms i Storkåge ungefär samtidiga företag att enligt gamla handbokens dopformulär omdöpa sitt barn, som redan dessförinnan erhållit vanligt kyrkligt dop. Uppenbarligen var det denna tilldragelse Grape avsåg, då han i en översikt av läget, som väl närmast avsåg förra delen av år 1821, anförde, att omdop åtminstone i ett fall förekommit.[3]

Handlingarna i målet återspegla motsättningarna mellan prästerskapets och domkapitlets läsarpolitik å ena sidan och regeringens å den andra. Från prästerligt håll underströks mycket kraftigt nödvändigheten av laga åtgärder.[4] Den milda behandlingen av läsarna hade endast ökat deras aggressivitet. Regeringens utslag blev emellertid, trots skärpan i de gjorda framställningarna, friande.[5]

Under loppet av 1821 förekom ytterligare ett fall av lekmannadop, vilket är av intresse främst därför, att det förrättades av ledaren för den betydelsefulla radikala väckelsegruppen i Sorsele, Johan From. Dennes hemby, Gargnäs, hade fått sin första bebyggelse genom tvenne lappar omkring 60 år tidigare och hade ännu typisk nybyggarkaraktär.[6] From, som var befryndad med byns första innevånare, hade några år före sitt religiösa framträdande vistats såväl i Skellefteå som i Norsjö, där han även 1812 ingick äktenskap.[7] Kanske var det genom sina släktförbindelser med den nedre bygden, som From kom i kontakt med läseriet.

Froms väckelseriktning var omkring 1820 i stort sett av samma

---

[2] Förut påpekat i HELANDER, Den liturgiska utvecklingen i Sverige 1811—1894, s. 22, not 25.

[3] GRAPE, s. 217. Skellefteå församlings dopbok innehåller intet ang. omdopet.

[4] N. Ström till HD 30/7 1821 och HD till JK 12/9 1821. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823. RA. Skrivelsen 12/9 finnes även i HDP 29/8 1821. HLA.

[5] Se s. 288 f.

[6] LÆSTADIUS, Fortsättning af Journalen, s. 431 samt Sorsele husförhörsbok, 1782—90. HLA.

[7] Sorsele husförhörsböcker 1782—1833 jämfört med Norsjö vigselbok. Froms hustru, Sara Hansdotter, var från Kvavisträsk, en dryg mil från Norsjö kyrkby. From var vid äktenskapets ingående soldat.

art som Nils Johan Alexanderssons. Denne var också med och försvarade sin trosbroder från Gargnäs vid hans första mer uppmärksammade tvist med prästerskapet i samband med en prostvisitation i Lycksele den 14 jan. 1821.[8] Tvisten gällde vid detta tillfälle främst, huruvida vederbörande prästers förkunnelse var renlärig eller ej.[9] Någon formell anmälan mot From och hans anhängare för deras anklagelser gjordes inte, men då domkapitlet var förpliktat att insända visitationshandlingarna för lappmarken till kanslistyrelsen, som vid denna tid hade överinseendet över kyrko- och skolväsendet i lappmarken, kom saken till myndigheternas kännedom.[1] Kanslistyrelsen gav, som man kunde vänta, prov på en avgjort mer välvillig inställning till väckelsen än Härnösands domkapitel.[2]

I september samma år gjorde From energiska framställningar hos dåvarande nådårspredikanten Conrad Grönlund om att få sitt barn döpt enligt 1693 års handbok.[3] Under den skarpa ordväxling som följde, lät From bl. a. undslippa sig följande yttrande: »Jag bryr mig icke om konungen, Gud är min konung. Alla biskopar och präster äro helvetets eldbränder.» Då Grönlund vägrade att tillmötesgå Froms önskemål, döpte denne själv sitt barn.

Genom sitt handlingssätt ådrog sig From en dubbel anmälan. Hans dopförrättning anmäldes genom Härnösands domkapitel till justitiekanslern och hans uttalande om överheten genom landshövdingen till justitierevisionen.[4] Trots de gjorda framställningarna tillämpade regeringen även i detta fall sin eftergiftspolitik. Samtidigt med Lindblom frikändes From för den utförda dopförrättningen.[5] Något senare följde frikännandet för det förgripliga yttrandet mot konungen.[6] Man ansåg

---

[8] Vis.prot. Lycksele 14/1 1821. HDA.

[9] Komminister i Sorsele var vid denna tid B. O. Ångman och som hans adjunkt fungerade Conrad Grönlund. Jfr Bygdén 2, s. 142 och 4, s. 337 f.

[1] Ang. kanslistyrelsens befogenheter i lappmarken, se von Schubert, Resa genom Sverige etc. 2, s. 289 och 296. Jfr kanslistyrelsens instruktioner 23/10 1809. Kong. placater, resolut., förordn. och påbud m. m. 1809. I. Om kanslistyrelsens upphörande, se Kungl. Maj:ts kungörelse 30/11 1833. Sv. förf.saml. 1833, nr 42.

[2] HDP 31/10 1821, jämfört med transumt av kungl. kanslistyrelsens reskript till HD 15/11 1821. Trans. finnes bland vis.prot. i Lycksele kyrkoarkiv. HLA.

[3] C. Grönlunds rapport 3/12 1821. JK:s ink. handl. nr 619, 18/6 1825. RA.

[4] HD till JK 7/11 1821. JK:s ink. handl. nr 944, 12/7 1823; G. L. af Schmidt till just.rev. 31/12 1821. JK:s ink. handl. nr 619, 18/6 1825. RA.

[5] Se s. 288 f.

[6] Statsrådsprot. just. 18/1 1822. RA.

nämligen, att detta yttrande måste sättas i samband med Froms religiösa uppfattning, och att han ej avsett att smäda konungens person. Senare blev det av From förrättade dopet bekräftat, emedan domkapitlet meddelade, att det finge betraktas som vanligt nöddop.[7]

Särskilt belysande ur olika synpunkter är ett fall av lekmannadop från 1822. Dopförrättare var vid detta tillfälle Nils Boström från byn Boviken, några kilometer norr om Skellefteå, vilken döpt ett barn till en bonde J. G. Larsson i samma by.[8] Boström kan betecknas som ledaren för en radikal läsargrupp i Boviken och byarna närmast däromkring. Född 1790 blev han omkring 1825 bonde i hembyn.[9] Dessförinnan hade han fört en ganska kringflackande tillvaro, varvid han bl. a. försörjt sig som dräng och sjöman.[1]

Innan Boström döpte Larssons barn, hade denne infunnit sig hos komministern P. E. Högström och begärt att få sitt barn döpt enligt det äldre dopformuläret.[2] Högström hade vägrat, bl. a. med hänvisning till kungörelsen den 7 mars 1811 angående handbokens antagande. I den ordväxling som följde deltog även Boström, vilken var närvarande som dopvittne, och man får ett starkt intryck av att han hade en betydande delaktighet i Larssons dopvägran. Efter den misslyckade framställningen till Högström gjordes ett likartat försök även hos den andre komministern i pastoratet, E. O. Häggbom, dock även nu med negativt resultat.[3]

Sedan prosten Ström anmält förhållandet till domkapitlet, kommo en rad instanser att taga befattning med ärendet. För att visa vilken omfattande apparat som kunde sättas igång i ett fall sådant som detta, torde det vara motiverat att — såsom belysande exempel — översiktligt referera målets vidare utveckling.

I slutet av 1822 anhöll domkapitlet med åberopande av kungliga breven den 7 juni 1733, den 24 jan. 1740 och den 9 jan. 1822 hos landshövdingeämbetet om handräckning för befordrande av Larssons

---

[7] HDP 20/3 1822; Sorsele dopbok 1822. HLA.

[8] N. Ström till HD 16/12 1822. HDM Skellefteå. HLA.

[9] Skellefteå husförhörsbok 1826—36, 1: 309. HLA.

[1] Ibdm 1810—18, 1: 232 och 1818—26, 1: 271. HLA.

[2] N. Ström till HD 7/10 1822. Avskrift. JK:s ink. handl. nr 349, 7/3 1823. RA. — Högström var 1814—41 komminister i Skellefteå och blev sedan kyrkoherde i Arnäs. Bygdén 1, s. 87 f. Ang. hans förhållande till väckelsen, jfr Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 87 f.

[3] Om E. O. Häggbom, se Bygdén 3, s. 320 f.

barn till dopet, varjämte man hemställde om åtal mot denne.[4] Samtidigt underrättades kyrkoherde Ström om denna åtgärd och anbefalldes att, för den händelse barnet nöddöpts, låta konfirmera dess nöddop.[5]

Landshövdingeämbetet ansåg sig emellertid tills vidare inte kunna vidtaga andra åtgärder än att genom kronofogden uppmana Larsson att antingen låta döpa sitt barn i vanlig ordning eller att vid vite inom viss tid inställa sig i länsstyrelsen för avgivande av närmare förklaring.[6] Frågan om åtal hänsköts till justitiekanslern.[7] Enligt Kungl. Maj:ts beslut skulle rättegång ej anställas. Däremot skulle med stöd av kungliga breven av den 7 juni 1733 och 24 jan. 1740 barnet genom kronobetjäningens försorg befordras till dopet, för den händelse Larsson framhärdade i sin vägran.[8]

Emellertid hade det fortsatta händelseförloppet uppe i Skellefteå komplicerat hela ärendet. Larsson hade, sedan han mottagit kronofogdens besked, föredragit att inställa sig hos Ström.[9] När det därvid visat sig, att barnet undfått dop av Boström enligt det fullständiga ritualet i gamla handboken, hade Ström vägrat att förrätta dopet enligt 1811 års handbok. Landshövdingeämbetet begärde i anledning härav nytt utlåtande av domkapitlet, innan vidare åtgärd vidtogs. Domkapitlet i sin tur infordrade yttrande av Ström, vilken betonade, att dopet ifråga ej kunde anses som vanligt nöddop, varför han energiskt motsatte sig eventuell konfirmation.[1] En sådan skulle, framhöll han, »av de flesta bland allmogen anses såsom ett gillande av jämväl de ifrån handbokens föreskrift nämnde avvikelser, varigenom djärvheten att förakta och överträda denna föreskrift skall tillväxa, oordning taga överhanden och förargelsen i församlingen ökas». Ström ansåg vidare, att såväl Larsson som Boström borde åtalas.

Häremot invände domkapitlet i skrivelse till Ström, att det vore vida vådligare att betrakta de av läsarna döpta barnen såsom döpta än att låta döpa dem genom prästerskapet i enlighet med gällande handbok. Ström erinrades därför om nödvändigheten av att Larssons barn be-

[4] HD till KB i Vb 16/10 1822. HDP 16/10 1822. HLA.

[5] HDP 16/10 1822. HLA.

[6] KB i Vb till HD 1/11 1822. HDM Skellefteå. HLA.

[7] KB i Vb till JK 1/11 1822. JK:s ink. handl. nr 349, 7/3 1823. RA.

[8] Statsrådsprot. just. 27/11 1822; JK till KB i Vb 16/12 1822. JK:s registratur. RA.

[9] KB i Vb till HD 26/11 1822. HDM Skellefteå. HLA.

[1] N. Ström till HD 16/12 1822. HDM Skellefteå. HLA.

fordrades till dopet. Däremot skulle skrivelse avgå till landshövdingeämbetet med anhållan, att, i enlighet med Ströms förslag, även dopförrättaren Boström måtte åtalas.[2]

Före nästa domkapitelssammanträde, som hölls den 5 febr., hade justitiekanslerns skrivelse av den 16 dec. omsider kommit domkapitlet tillhanda, varjämte landshövdingeämbetet anhållit om domkapitlets förnyade utlåtande, som också avgavs.[3] Man fick här givetvis avstå från yrkandet om åtal mot Larsson. I stället framhölls desto skarpare, att Boström, som ej omnämnts i justitiekanslersämbetets skrivelse, borde ställas inför domstol. På landshövdingeämbetets förfrågan lät emellertid Kungl. Maj:t genom justitiekanslern svara, att åtal ej skulle anställas, men att Boström skulle undfå varning inför kyrkorådet i Skellefteå.[4]

Dessförinnan hade, vad Larssons barn beträffar, händelseförloppet avancerat så långt, att även om åtal ej finge väckas mot Larsson, hans barn dock med kronobetjäningens hjälp skulle befordras till dopet.[5] Någon nöddopsbekräftelse var det efter vad Ström tidigare anfört inte fråga om. Den 27 febr. ingav Ström en ny skrivelse till domkapitlet, i vilken han dramatiskt skildrade det första misslyckade försöket att med Clauséns hjälp få Larsson samt en annan fader, Johan Pehrsson, vars barn också döpts av Boström, att inställa sig i kyrkan.[6] Ström var tydligen upprörd, när han skrev sin inlaga. De båda barnafäderna hade varit helt oemottagliga för prostens föreställningar. När denne påminde Johan Pehrsson om de allvarliga konsekvenser det kunde medföra att överträda Kungl. Maj:ts påbud, svarade han, att han trots detta ansåg det säkrast att lita till den gamla handboken. För övrigt förklarade han sig ha en större konung att lyda än den jordiske. Ström avslutade sin skrivelse med att utförligt och enträget framhålla det allvarliga i situationen. Både samhället, lagarna, prästämbetet och församlingen löpte risker, som icke fingo underskattas.

Men naturligtvis förmådde föräldrarna inte i längden förhindra, att

---

[2] HDP 15/1 1823. HLA.

[3] HD till KB i Vb 5/2 1823. HDP 5/2 1823. HLA.

[4] KB i Vb till JK 27/2 1823. JK:s ink. handl. nr 349, 7/3 1823; Statsrådsprot. just. 1/8 1823; JK till KB i Vb 14/8 1823. JK:s registratur.

[5] N. Ström till N. Clausén 19/2 1823. JK:s ink. handl. nr 349, 7/3 1823. RA.

[6] Skrivelsen finnes införd i Hernösands Stifts Tidningar 1823, nr 5. Även Clausén har skildrat händelseförloppet. Se N. Clausén till KB i Vb 25/2 1823. Avskrift. JK:s ink. handl. nr 349, 7/3 1823. RA. Enligt Clauséns uppfattning var Boström den som egentligen inspirerat de båda övriga till deras handlingssätt.

deras barn omdöptes. Om Johan Pehrssons barn, som föddes den 22 nov. 1822, innehåller Skellefteå församlings dopbok följande anmärkning: »Barnet blev av kronobetjäningen uttaget och omdöptes den 8 mars 1823.» Även härom har Ström berättat.[7] Johan Pehrsson var först motsträvig men gick sedan med på att åtminstone bära sitt barn till kyrkan, ehuru han vägrade att hålla det under dopakten. Johan Gustaf Larsson var mindre medgörlig. När kronobetjäningen samma dag infann sig i hans hem för att hämta barnet till dopet, fick man använda »handkraft» för att avlägsna barnet från fadern, som slutit det i sina armar, varefter det tillsammans med Pehrssons barn döptes i kyrkan.[8]

Sådant var alltså det invecklade yttre händelseförloppet. Det är förklarligt, att läsarna kände sig förföljda, även om de genom regeringens hållning undgingo de bestraffningar, som landshövding, domkapitel och underordnade lokala instanser i regel förordade.

Under de närmast följande åren inträffade ej några mer uppmärksammade lekmannadop i de byar, dit Boströms inflytande i första hand nådde. Detta hindrar givetvis ej, att sådana dop i tysthet förekommit. Att man dock här ålagt sig en viss återhållsamhet synes vara ofrånkomligt.

I det följande knyter sig intresset vad lekmannadopen beträffar framför allt till byn Gargnäs i Sorsele församling samt till den lilla byn Häbbersfors och bygden däromkring i Skellefteå församling. I den föregående framställningen ha radikala läsargrupper påvisats i gränstrakterna mellan Skellefteå, Arvidsjaur och Lycksele församlingar, där Nils Johan Alexandersson var en framträdande ledare, i Sorsele, där Johan From var det mest betydande namnet och i kustbygden norr om Skellefteå, där Nils Boström i Boviken var den ledande radikalläsaren. Den nyss nämnda byn Häbbersfors tre mil ovanför Kågeälvens utlopp var centrum för en fjärde separationsgrupp, vars främsta namn var Abram Abramsson. Om denne skall först några personliga uppgifter lämnas.

Abram Abramsson föddes 1792 i byn Kusmark vid Kågeälven, en dryg mil nedanför Häbbersfors.[9] Strax därefter flyttade fadern till sist-

[7] Hernösands Stifts Tidningar 1823, nr 5.

[8] Ibdm.

[9] Skellefteå dopbok 1792. Jfr Skellefteå husförhörsbok 1771—1801, norra delen, fol. 397 och 443. HLA.

nämnda plats, där han synes ha blivit den första nybyggaren.[1] Sonen Abram torde ha anslutit sig till läsarväckelsen strax efter dennas inträngande från den norra grannförsamlingen. Sedan han åren 1811—15 varit i tjänst i de av läseriet starkt påverkade byarna Kusmark och Storkåge, var han i likhet med de flesta läsare, som ej hunnit alltför långt i sin radikalism, en mycket flitig nattvardsgångare.[2] Vid Hambræus' visitation 1818 hörde Abram Abramsson till de anklagade, och vid Sylvanders undersökning påföljande år var han en av de minst medgörliga bland läsarna.[3]

Redan vid sitt första barns födelse 1821 gjorde Abramsson energiska framställningar till prästerskapet för att få dopet förrättat efter 1693 års handbok men medgav slutligen, att dop fick ske i enlighet med den nya handboken.[4] När däremot hans år 1823 födda barn skulle döpas, förrättade han själv dopet.[5] Dessutom hade han något senare döpt även ett annat barn. Dessa dop samt ytterligare ett, förrättat av bonden Anders Gerhardsson från Ersmark, vilken synes ha stått under Abramssons inflytande, anmäldes av Ström till domkapitlet och behandlades sedan i de olika instanserna.[6] Anklagelserna voro denna gång särskilt graverande, emedan faddrarna vid dopkonfirmationen beträffande två av barnen avgivit sådana svar, att tjänsteförrättande prästen, i tanke att vanligt nöddop föregått, förletts att konfirmera dopen på vanligt sätt. Detta gällde dock ej Abramssons barn.[7]

I Sorsele församling inträffade under loppet av 1823 tre fall av lekmannadop, i det den förut nämnde läsarledaren Johan From samt vidare Nils Mårtensson från Gargnäs och Nils Petter Vestin från Nordanås själva döpte sina samma år födda barn.[8] Mårtenssons dop

---

[1] Sonen Pehr, född 1795, var nämligen enligt dopboken född i Häbbersfors.

[2] Skellefteå husförhörsböcker 1810—18, 2: 65 och 1818—26, 1: 404. HLA.

[3] Grape s. 85 resp. s. 190, not 97.

[4] N. Ström till Skellefteå häradsrätt 12/12 1825. Avskrift i Skellefteå häradsrätts dombok 12/12 1825. Prot.utdr. finnes i just.rev:s utsl.handl. nr 85, 26/7 1826. RA.

[5] Ibdm.

[6] HDP 14/7 1824. HLA; KB i Vb till JK 10/8 1824. JK:s ink. handl. nr 889, 19/8 1824; Statsrådsprot. just. 22/9 1824; JK till HD 4/10 1824. JK:s registratur. RA; HDP 17/11 1824. HLA. — Anders Gerhardsson var ej broder till Gerhard Gerhardsson.

[7] KB i Vb till JK 10/8 1824. JK:s ink. handl. nr 889, 19/8 1824. RA.

[8] Sorsele dopbok 1823. HLA. — Nils Mårtensson var broder till Vestins hustru och kusin till Lars Levi Læstadius. Sandewall, Lars Levi Læstadius och Sorsele-

inrapporterades först.[9] Med tillämpning av Kungl. Maj:ts beslut den 27 nov. 1822 angående handräckning för befordrande av Johan Gustaf Larssons barn till dopet gav landshövdingeämbetet order om handräckning även i detta fall. Samtidigt inhämtades besked av justitiekanslern, huruvida Mårtensson skulle åtalas.[1] Enligt regeringens beslut blev det ej åtal, men däremot skulle Mårtensson erhålla varning inför kyrkorådet.[2] Vid mottagandet av varningen förklarade Mårtensson, att han hellre än att vika från sin uppfattning även i framtiden ämnade taga sitt straff.[3]

Förfarandet blev likartat ifråga om Froms och Vestins barn. Enligt regeringens beslut skulle vederbörande varnas inför kyrkorådet.[4] Åtminstone Vestin förklarade därvid i likhet med Mårtensson tidigare, att han ej ämnade medgiva, att hans barn döptes enligt 1811 års handbok.[5] Han använde därvid ett av de radikala läsarna ofta framfört och tydligen allmänt omfattat argument, nämligen att ett barn döpt efter det nya ritualet ej kunde bli saligt.[6]

I samma konselj som kyrkorådsprotokollet angående Vestins varning föredrogs, var även frågan om Abramssons och Anders Gerhardssons barndop före.[7] Eftersom åtal för utfört lekmannadop inte anställts i något av de dittills avgjorda fallen och varken Abramsson eller Gerhardsson tidigare gjort sig skyldiga till denna förseelse, kunde man ha väntat, att utslaget även denna gång skulle ha blivit friande, isynnerhet som From redan frikänts två gånger. Så blev dock ej fallet. Den tillförordnade regering under kronprins Oskars presidium, som för tillfället fungerade, beslöt, att åtal skulle anställas. Utslaget motiverades med att den dittills visade mildheten inte haft åsyftad verkan. Kanske

---

läseriet. KÅ 1950, s. 145, not 5, mom 5. Liksom From var han besläktad med byns första innevånare. Sorsele husförhörsböcker 1782—1817. HLA.

[9] C. F. Alenius memorial 25/9 och 9/10 1823 samt O. Hambræus till KB i Vb 24/10 1823. JK:s ink. handl. nr 1527, 17/12 1823. RA.

[1] KB i Vb till JK 6/12 1823. JK:s ink. handl. nr 1527, 17/12 1823. RA.

[2] Statsrådsprot. just. 2/4 1824; JK till KB i Vb 22/4 1824. JK:s registratur. RA.

[3] Kyrkorådsprot. Sorsele, 21/8 1824. K I: 1 HLA.

[4] KB i Vb till JK 28/5 1824. JK:s ink. handl. nr 619, 18/6 1825; Statsrådsprot. just. 22/9 1824; JK till KB i Vb 4/10 1824. JK:s registratur. RA.

[5] Kyrkorådsprot. Sorsele, 16/4 1825. K I: 2. HLA.

[6] Protokollet insändes till justitiekanslern och föredrogs därefter i regeringen. KB i Vb till JK 8/6 1825. JK:s ink. handl. nr 619, 18/6 1825; Statsrådsprot. just. 8/9 1825. RA.

[7] Statsrådsprot. just. 8/9 1825. RA.

medverkade också de beskyllningar för att ha lämnat oriktiga uppgifter, som riktats mot läsarna. Då Abramsson kunde fritagas från dessa beskyllningar, innebar utslaget åtminstone för hans vidkommande en hårdare behandling än den som kommit de övriga läsarna till del.

Regeringens beslut beträffande Abramsson och Gerhardsson blev genast prejudicerande. Den 23 jan. påföljande år meddelade landshövding af Schmidt, att han med stöd av beslutet anbefallt åtal mot From, som kort därförut döpt sitt nyfödda barn, vilken förseelse han alltså för tredje gången gjort sig skyldig till.[8] Samtidigt anhöll han om föreskrift, huruvida åtal för framtiden endast skulle anställas mot dem, som förut erhållit varning för lekmannadop eller mot alla, som gjorde sig skyldiga till denna förseelse.

Som svar på denna förfrågan följde kungliga brevet den 23 febr. 1826.[9] Det stadgades här, att när en lekman första gången uppträdde som dopförrättare på sätt som skett, skulle endast den åtgärden vidtagas, att vederbörande varnades inför kyrkorådet i den församling, där händelsen inträffat. Om den varnade upprepade sin handling, skulle däremot åtal följa. Dessa åtgärder finge av konungens befallningshavande vidtagas utan föregången anmälan, men justitiekanslern skulle underrättas om vad som åtgjordes. För övrigt framhölls ånyo betydelsen av att prästerskapet genom upplysningar och råd sökte påverka sina församlingsbor i sådan riktning, att oordning av det slag som inträffat ej vidare behövde förekomma, och domkapitlet anmodades tillse, att prästerskapet i detta avseende fullgjorde sina skyldigheter.

Rättegångarna med anledning av lekmannadopen kunna här behandlas jämförelsevis kortfattat. Den av regeringen medgivna rättegången mot Abramsson och Gerhardsson ägde rum redan 1825.[1] Av protokollen framgår, att Abramsson var den mer avancerade separatisten. Enligt prosten Ström hade han även döpt sitt 1825 födda barn efter

---

[8] KB i Vb till JK 23/1 1826. JK:s ink. handl. nr 138, 3/2 1826. RA.

[9] Kungl. Maj:t till KB i Vb och till HD 23/2 1826. Just.rev:s registratur. RA. Brevet till HD är tryckt i Kyrko-Lagen af 1686 och Kongl. Förordningen, huru med Rättegång i Dom-Capitlen förhållas skall, af den 11 Februari 1687, samt Författningar, som dem upplysa, förklara, ändra eller tillöka etc., s. 470. Uppsala 1845.

[1] Skellefteå häradsrätts dombok 5, 6 och 12 dec. 1825. Avskrift finnes i just.-rev:s utsl.handl. nr 85, 26/7 1826. RA.

den gamla handbokens ritual, och han förklarade i motsats till Gerhardsson, att han också i fortsättningen ämnade motsätta sig omdop. Abramsson förnekade vidare, att en kristen hade någon skyldighet att ifråga om religionen ställa sig överhetens bestämmelser till efterrättelse.

Med stöd av kungliga förordningen den 20 mars 1735 dömde häradsrätten Abramsson till intagande på allmän arbetsinrättning.[2] Gerhardsson, som förmodades hava handlat »mera av oförstånd och lättsinnighet än av stadgat uppsåt», dömdes till 50 riksdalers böter. Utslaget överklagades såväl i hovrätten som högsta domstolen, varvid Nils Boström i Boviken författade Abramssons klagoskrifter.[3] I hovrätten sänktes Abramssons straff till 50 riksdalers böter, vilket beslut sedan fastställdes av högsta domstolen.[4]

Av intresse hade varit att veta, hur Sylvander bedömde detta mål. När ärendet var före i högsta domstolen, var emellertid Sylvander frånvarande. Eftersom han ej heller var närvarande vid det av kronprinsen ledda regeringssammanträde, då beslut om åtal fattades, synes han ej ha tagit någon befattning med saken.[5]

Beträffande Abramsson kan fastställas, att det ådömda straffet ej medförde någon modererad hållning i dopfrågan. År 1828 dömdes han ånyo till böter för dop efter gamla handbokens ritual.[6] Vederbörande präst hade dessförinnan av Abramsson ombetts att förrätta dopet men vägrat. Även Abramssons 1829 födda barn döptes efter det äldre ritualet, varefter Abramsson åtalades och bötfälldes.[7]

Under rättegången mot From framkom, att denne omkring 1826 gjort en skriftlig hänvändelse till Kungl. Maj:t om att få använda den gamla handboken.[8] Dessförinnan hade han gjort en liknande hemställan till domkapitlet. I intetdera fallet hade han erhållit något svar. I förevarande sak hade han först förgäves vänt sig till pastor C. Grönlund med begäran, att denne måtte konfirmera det av honom själv

---

[2] Ibdm.

[3] Besvärshandlingarna finnas i just.rev:s utsl.handl. nr 85, 26/7 1826. RA.

[4] Svea hovrätts utslag i brottmål 10/2 1826; Högsta domstolens prot. 26/7 1826. RA.

[5] Sylvander intog sin plats som president i Svea hovrätt 6/10 1826. Wedberg, Konungens högsta domstol 1809—1844, s. 429.

[6] Skellefteå häradsrätts dombok 25/11 1828. HLA.

[7] Ibdm 5/9 1830.

[8] Lycksele häradsrätts dombok 20/1 1827. HLA. Rättegången hade inletts 21/1 1826.

enligt det äldre ritualet förrättade dopet.[9] Straffet blev milt. From skulle böta tre riksdaler och sexton skillingar banko.[1] Till skillnad från Abramsson tog From uppmaningen att för framtiden avhålla sig från överträdelse av dopbestämmelserna ad notam.[2]

Det har av den föregående undersökningen framgått, att de fall av lekmannadop, som myndigheterna togo befattning med under 1820-talet, ej voro särskilt talrika. Sammanlagt ha sjutton sådana fall påträffats. Dessutom förekommo dock bland de radikala läsarna fall av lekmannadop enligt den gamla handbokens ritual, vilka ej beivrades av myndigheterna, trots att dessa ägde kännedom om dem.[3] Man måste vidare räkna med fall, som hemlighållits av läsarna själva, eller som av annan anledning förblivit okända.[4]

I alla händelser fanns det vid 1820-talets slut, sedan väckelsen i Sorsele modererats, endast en liten grupp läsare i Skellefteå med Nils Boström och Abram Abramsson i spetsen, som fortfarande intog en radikal hållning i dopfrågan. Till denna grupp hörde utom de nämnda främst Nils Larsson i Tjärn, som bötfälldes vid två tillfällen under perioden, och som närmast synes ha stått under Nils Boströms inflytande.[5]

Slutligen bör någon uppmärksamhet ägnas frågan, huruvida regeringens läsarpolitik haft åsyftad verkan eller ej. Det framhölls ofta av de olika lokala instanserna, att läsarna ingalunda bringats till modera-

---

[9] Ibdm 20/1 1827.

[1] Ibdm 22/1 1827.

[2] Jfr Sorsele dopbok, HLA, samt LÆSTADIUS, Fortsättning af Journalen, s. 100 f.

[3] Jfr t. ex. Skellefteå dopbok ang. Nils Abramssons 5/4 1826 födda barn.

[4] Ett speciellt problem är förbundet med de vid denna tid vanliga nöddopen, vilka enligt Skellefteå dopbok ganska kraftigt ökade under 1820-talet. Att denna ökning i någon mån varit orsakad av läsarnas missnöje med handboken är sannolikt. Några slutsatser beträffande väckelsen kunna dock knappast dragas ur nöddopsanteckningarna. Vissa präster ha nämligen varit mindre noggranna än andra, när det gällt att anteckna nöddopen. En del präster ha överhuvud ej fört sådana anteckningar. Vad speciellt Skellefteå beträffar äro anteckningarna delvis förstörda genom brandskador i dopböckerna. Särskilt gäller detta från senare delen av 1830-talet och framåt. Slutligen är det oftast omöjligt att avgöra vad som i varje särskilt fall föranlett nöddop.

[5] Skellefteå häradsrätts dombok 18/4 1827 och 5/7 1830. HLA. Vid det tidigare rättegångstillfället ingav Larsson till häradsrätten en av Boström skriven förklaring, som togs till protokollet.

tion genom den milda behandlingen, utan att denna tvärtom ökat deras aggressivitet. Det gäller här själva den huvudfråga, om vilken meningarna på ansvarigt håll främst gingo isär.

Vid en närmare granskning av materialet finner man skäl, som tala för båda uppfattningarna. Den omständigheten att det under 1820-talet, trots Sylvanders medlingsförsök och en rad eftergifter från regeringens sida, uppkom så påtagliga separatistiska tendenser, kan naturligtvis sägas tyda på, att den hårda läsarpolitikens förespråkare ej tagit helt miste. När det i en av Boström för Abramssons räkning skriven inlaga till konungen uttryckligen framhölls, att en del läsare höllos tillbaka av fruktan för världsligt straff, pekar detta i samma riktning.[6] Detsamma gäller Johan Froms iakttagande av dopbestämmelserna, sedan han ådömts böter.

Andra omständigheter åter tyda på att regeringen bedömt situationen riktigare. Om man t. ex. jämför From och Abramsson, finner man, att den förres radikalism dämpades trots en ojämförligt mildare behandling, medan däremot Abramsson, som bemötts hårdare än någon annan radikalläsare i dessa bygder under 1820-talet, inte visade någon tendens att ge vika.

Vidare måste man i detta sammanhang taga hänsyn till ytterligare en viktig omständighet. Enligt Sylvanders uppfattning var framgången av regeringens läsarpolitik i väsentlig grad beroende av de lokala ämbetsmännens hållning. Sylvander ansåg det vara av stor vikt, att dessa reellt och inte bara formellt understödde regeringens strävanden. Av särskilt intresse är i detta sammanhang prästerskapets uppträdande. Det kan utan vidare fastslås, att regeringen inte fick det stöd, som Sylvander ansåg nödvändigt. I Sorsele funnos visserligen inga synbara motsättningar mellan läsare och präster under 1820-talets senare del, men under decenniets förra hälft, då spänningen var starkast, tjänstgjorde här åtminstone en mycket olämplig präst.[7] I Skellefteå

---

[6] A. Abramsson till Kungl. Maj:t 8/7 1826. Just.rev:s utsl.handl. nr 85, 26/7 1826. RA.

[7] Den åsyftade prästen var C. F. Alenius, vilken tjänstgjorde i församlingen åren 1822—24. Grape, Svenska Lappmarkens herdaminne, s. 93. Redan 1822 hade kanslistyrelsen uttalat sina betänkligheter mot Alenius' tjänstgöring i läsarförsamlingen Sorsele. Transumt av kanslistyrelsens reskript 22/11 1822. Bland vis.-prot. i Lycksele kyrkoarkiv. HLA. Om förhållandet mellan Alenius och väckelsen, se vis.prot. Lycksele 18/1 1824. HDA. Alenius gjorde sig under sin tid i Sorsele skyldig till en rad fylleriförseelser, för vilka han åtalades och slutligen skildes från sitt ämbete. Som vittnen under rättegången fungerade flera av de mest kända lä-

minskades spänningen, sedan Grape och Bexelius lämnat församlingen, men någon förståelse kunde läsarna fortfarande ej påräkna.[8] I Arvidsjaur rådde i stort sett samma förhållande mellan läsare och präster som i Skellefteå.[9]

Under förhandenvarande omständigheter torde man på högsta ort ej ha betraktat läsarnas förseelser som belägg för att den politik man fört misslyckats, särskilt som man ej räknat med omedelbart resultat. Materialet angående motsättningarna i dopfrågan synes också närmast tyda på att mer vanns med tolerans än med hårdhet, låt vara att även hårdheten i vissa fall kunde dämpa separationsyttringarna.

Innan en fullständig bild av separationstendenserna under 1820-talet och de därmed sammanhängande problemen kan erhållas, är det emellertid nödvändigt att undersöka läsarnas hållning i ytterligare ett avseende, nämligen i fråga om skriftermål och nattvard.

3. Läsarnas avståndstagande från skriftermål och nattvardsgång.

Av de ledande radikalläsarna i Skellefteå tog under 1820-talet endast Nils Boström öppet avstånd från församlingens nattvardsgemenskap. Frånsett en nattvardsgång omkring 1827 gick han till nattvarden sista gången 1823.[1] Dessförinnan var han i likhet med de flesta läsare en mycket flitig kommunikant.[2] Abramsson i Häbbersfors deltog under

sarna. Lycksele häradsrätts dombok 19—24/1 1825. HLA. Ang. Alenius' tjänstgöring i Sorsele, se vidare handlingarna i HDM Sorsele, 1821—30. HLA. — Conrad Grönlund tjänstgjorde i församlingen 1819—22 och 1825—27. Under den första tjänstgöringsperioden var han adjunkt hos den av läsarna ej uppskattade komministern B. O. Ångman, efter vars död 1821 Grönlund blev nådårspredikant. Bygdén 4, s. 337. Ang. förhållandet mellan Ångman och läsarna, se t. ex. vis.prot. Lycksele 16/1 1820. HDA.

[8] Under 1820-talet tjänstgjorde som ordinarie präster i Skellefteå utom prosten Ström komministrarna E. O. Häggbom och P. E. Högström. Bygdén 3, s. 320 f. resp. s. 327. H. A. Hasselhuhn och A. Öhmark voro under olika perioder adjunkter. Bygdén 1, s. 218 resp. s. 213.

[9] Kyrkoherden i Arvidsjaur, P. Edin, var på grund av fylleri nästan helt försatt ur tjänstgöring. Vice pastor under 1820-talet var G. E. Rhen. Bygdén 1, s. 102. Rhen synes så långt möjligt ha nonchalerat läsarna. Ang. hans inställning till väckelsen, se Læstadius, Journal, ss. 93—100, särskilt s. 100.

[1] Skellefteå husförhörsböcker 1818—26, 1: 271 och 1826—36, 1: 309. HLA.

[2] Ibdm. 1821 antecknades för Boström åtta nattvardsbesök. Ang. nattvardsfrekvensen bland läsarna i allmänhet, se t. ex. Grape, s. 217.

1820-talet årligen i nattvardsgångarna i kyrkan, även om det under decenniets senare del skedde betydligt mer sällan än tidigare.[3]

Att få fram några säkra uppgifter om det antal läsare, som av religiösa orsaker upphörde att kommunicera, är omöjligt, då man ofta ej kan avgöra anledningen till en persons uteblivande från nattvardsbordet. Säkert är emellertid, att Nils Boström ej var ensam i sitt ståndpunktstagande. I byn Ersmark, där separationstendenserna i fråga om nattvarden synas ha varit särskilt omfattande, funnos minst tio familjer, som under tiden 1826—36 antingen helt uteblevo från nattvardsgångarna eller deltogo högst en gång.[4] Även i andra byar funnos läsare, vars uteblivande från nattvarden med säkerhet var religiöst betingat.[5] På grundval av husförhörsböckernas anteckningar synes det sammanlagda antalet sådana läsare i Skellefteå mot 1820-talets slut kunna uppskattas till ett eller två hundra.

I Arvidsjaurs församling funnos vid 1820-talets mitt så vitt känt är endast tre personer, som motiverade sin kommunionvägran med religiösa betänkligheter.[6] Detta antal synes sedan ej nämnvärt ha ökat. I Sorsele voro läsarna praktiskt taget genomgående nattvardsgångare.[7] Väckelsens ledare i denna församling, Johan From, var under hela 1820-talet en mycket flitig nattvardsgäst.[8]

Materialet beträffande läsarnas avståndstagande från den kyrkliga nattvardsgemenskapen är magert. När de uteblevo från nattvarden medförde detta nämligen ej, till skillnad från deras vägran att tillåta barndop enligt 1811 års handbok, ingripande från myndigheternas sida. Laga påföljd blev det dock för en del läsare, som ej togo steget fullt ut utan endast uteblevo från det obligatoriska skriftermålet. Sålunda dömdes år 1823 nybyggaränkan Margareta Andersdotter från Arvidsjaur, vilken var obemedlad, till fängelse i stället för böter samt till uppenbar kyrkoplikt, emedan hon »oskriftad» begått nattvarden.[9] Påföljande år bötfälldes en 23-årig lantmätaredotter, Greta Catharina

---

[3] Skellefteå husförhörsböcker 1818—26, 1: 404 och 1826—36, 2: 17. HLA.

[4] Ibdm 1826—36, 1: 372—410. Antalet var under de föregående åren väsentligt lägre. Jfr 1818—26, 1: 324—353.

[5] Bland de mer bemärkta läsarna kan här nämnas bonden Nils Larsson i Tjärn, som ungefär samtidigt med Boström upphörde att gå till nattvarden. Skellefteå husförhörsböcker 1818—26, 2: 338 och 1826—36, 3: 171. HLA.

[6] Vis.prot. Arvidsjaur, 12/2 1826. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA.

[7] Sorsele husförhörsbok 1817—28. HLA.

[8] Ibdm.

[9] Holmgren, s. 285 jämte anfört material.

Klingberg från Skellefteå, för samma förseelse.[1] Hon befriades senare av nåd från den ådömda kyrkoplikten.[2] År 1827 dömdes nybyggaren Anders Andersson och hans hustru Brita Hermansdotter från Nyträsk i samma församling, vilka likaledes uteblivit från skriftermålet före en nattvardsgång, till böter och kyrkoplikt.[3] Bötesbeloppet utgick i detta liksom i de övriga fallen med sexton riksdaler och trettiotvå skillingar banko. De tillämpade lagrummen voro också desamma, nämligen tredje kapitlet, femte paragrafen missgärningsbalken och kungliga förklaringen den 23 mars 1807.[4]

Beträffande handläggningen av dessa mål är det värt att observera, att de lokala myndigheterna ej utan vidare ansågo sig berättigade att anställa åtal. Sålunda hänsköt landshövding af Schmidt avgörandet ifråga om åtalet mot Greta Catharina Klingberg till justitiekanslern, varefter Kungl. Maj:t anbefallde rättegång.[5] Något år tidigare hade Kungl. Maj:t efter förfrågan från af Schmidt anbefallt åtal mot en soldat, Gustaf Berg, som dock senare frikändes av häradsrätten, emedan det visade sig, att han åhört skriftermålet genom kyrkdörren.[6]

Eftersom nattvardsgång utan föregånget skriftermål var en jämförelsevis vanlig förseelse, som medförde laga påföljd enligt en bestämd paragraf i missgärningsbalken[7], borde vederbörande lokala myndigheter även i de aktuella fallen ha kunnat väcka åtal utan särskild hemställan. Vad som åstadkom tveksamhet var naturligtvis det förhållandet, att medan uteblivande från skriftermål eljest i regel berodde på försumlighet, var det här fråga om ett religiöst motiverat ståndpunktstagande. Kungl. Maj:t stannade nu vid det beslutet, att ansvar skulle yrkas mot läsarna enligt samma lagrum, som i allmänhet bru-

[1] Handlingarna i målet finnas sammanförda i JK:s ink. handl. nr 1180, 30/8 1823 samt i just.rev:s utsl.handl. nr 4—5, 2/4 1824. Ang. målets gång, jfr JK:s ink. diarium 5/7 och 30/8 1823 samt just.rev:s besvärsdiarium 16/2 1824. RA.

[2] Statsrådsprot. just. 2/4 1824. RA.

[3] Skellefteå häradsrätts dombok 14/4 och 17/4 1827. HLA.

[4] Det bland de radikala läsarna ej ovanliga bruket att lämna kyrkan under den skriftermålet efterföljande gudstjänsten för att återkomma vid kommunionens början kunde däremot ej lagligen beivras. Ang. förekomsten av detta bruk, se t. ex. GRAPE, s. 170 samt vis.prot. Lycksele, 6/1 1822 och 18/1 1824. HDA.

[5] KB i Vb till JK 25/6 1823. JK:s ink. handl. nr 1180, 30/8 1823; Statsrådsprot. just. 1/8 1823.

[6] Just.rev:s besvärsdiarium 20/2 1822; Statsrådsprot. just. 27/2 1822. RA. Skellefteå häradsrätts dombok 25/4 och 25/11 1822. HLA. Jfr JK:s ink. handl. nr 983, 19/7 1823. RA.

[7] Jfr Svea hovrätts rannsakningsdiarier för åren 1820—30. RA.

kade tillämpas vid försummat skriftermål, men det är betecknande, att icke ens tillförordnade justitiekanslern E. J. Bergenskjöld ansåg saken självklar.[8]

Det kan synas egendomligt, att regeringen, som under 1820-talet i så stor utsträckning tillämpade eftergiftspolitiken beträffande norrlandsläsarna, så jämförelsevis hårt bedömde ett försummat skriftermål. Anledningen kan ha varit, att man ej ansåg det möjligt att i längden bedöma de särskilda fallen efter de bakomliggande orsakerna. Det hade väl också varit svårt att undantaga läsarna från straff för förseelser, som eljest nästan alltid medförde påföljd. I varje fall finns det ej grundad anledning att uppfatta regeringens hållning i fråga om läsarnas försummade skriftermål som någon inkonsekvens i dess religionsfrihetspolitik.

Läsarnas avståndstagande från kyrkans skriftermål och från dess nattvardsgemenskap måste liksom deras förvaltning av dopsakramentet ses mot bakgrund av deras antinomistiskt färgade grundåskådning. Utifrån denna uttalade de redan tidigt sitt missnöje med den villkorliga absolutionen i enlighet med 1811 års handbok.[9] Samma uppfattning i denna fråga hade säkerligen också de läsare, som enligt den föregående framställningen togo avstånd från kyrkans skriftermål och från nattvardsgångarna i kyrkan.[1] Märkligt nog innehåller emellertid materialet ingenting härom. Om missnöjet med de nya böckerna nämnes överhuvud intet i någon av de förklaringar, som läsarna inlämnade i samband med de tre ovannämnda fallen av skriftermålsvägran.

Däremot kom missnöjet med prästerskapet tydligt till synes i de olika inlagorna. Detta gäller t. ex. Greta Catharina Klingbergs överklagande av häradsrättens dom, som var skrivet av Nils Boström och

---

[8] Se t. ex. statsrådsprot. just. 1/8 1823. RA.

[9] Grape, s. 217. jämfört med t. ex. s. 81 och ss. 110—36. — Läsarna tillämpade också i praktiken sina åsikter rörande absolutionen. När någon ville ansluta sig till deras krets, synes det ha varit brukligt med bikt, syndabekännelse och avlösning på gammalt sätt. I nära samband härmed stod det bruk läsarna gjorde av binde- och lösenyckeln. I Svebilius' förklaring talas utförligt härom, medan i Lindbloms katekes hithörande frågor i huvudsak strukits. Jfr frågorna 14—20 i Svebilius' förklaring till femte huvudstycket jämfört med motsvarande i Lindbloms katekes. Endast frågan om bannlysning (nr 343) behölls av Lindblom. De här åsyftade katekesupplagorna äro tryckta 1796 resp. 1833. — Ang. läsarnas bannlysande, jfr Grape, s. 37 och 45.

[1] Ang. skriftermålet före 1811, se Helander, Den liturgiska utvecklingen i Sverige under 1800-talet, s. 363 ff.

helt torde återge hans uppfattning.[2] Ännu starkare komma motsättningarna mellan läsare och prästerskap till synes i Anders Anderssons och Brita Hermansdotters inlaga 1827, som innehåller rent separatistiska tankegångar.[3] Prästerna förklaras här vara herdar, som för egen bekvämlighets skull försumma vården om sin hjord. Då de ej själva, som det heter, känna Gud, kunna de ej heller rätt predika ordet. Med stöd bl. a. av bibelorden »vakter eder för de falska profeter» etc. och »drager icke uti främmande ok med de otrogna» etc. ansågo sig undertecknarna skyldiga att taga avstånd från prästernas förkunnelse.

Den utförligaste teoretiska motiveringen möter i Margareta Andersdotters förklaring.[4] Hon hade före ifrågavarande nattvardsgång tyckt sig finna, att hennes tro var nästan död. För att få klarhet beträffande kännetecknen på en rätt tro hade hon på söndagsmorgonen uppsökt en stuga i kyrkstaden, där man föreläste ur Luthers skrifter, varvid hon försummat skriftermålet i kyrkan. Hon ansåg sig därvid ha blivit avlöst genom det budskap om Guds nåd i Kristus som hon lyssnat till. Skriftermålet i kyrkan förklarade hon sig kunna utebliva ifrån, emedan Guds ord ej var bundet till rum eller person. Principiellt var hon ej emot att gå till skrift i kyrkan, om blott Guds ord därvid rätt förkunnades.

Det motsatsförhållande mellan läsare och prästerskap, som här kommer till synes, framträdde än tydligare vid visitationen i Arvidsjaur 1824. Vid detta tillfälle framförde läsarna klagomål över att de skriftetal, som vice pastorn i församlingen G. E. Rhen höll, ej voro tillräckligt evangeliska.[5] De anhöllo därför att antingen bli befriade från skyldigheten att bevista skriftermålet, eller att Rhen skulle åläggas ge skriftetalen ett mer lutherskt innehåll. Kritiken mot Rhen upprepades

---

[2] G. C. Klingberg till Svea hovrätt 18/12 1823. Just.rev:s utsl.handl. nr 4—5, 2/4 1824. RA. G. C. Klingberg fick hjälp av Boström även vid överklagandet av hovrättens utslag, varjämte hennes fader inlämnade en böneskrift med anhållan, att hon av nåd måtte befrias från undergående av den kyrkoplikt, som utdömts tillsammans med böterna.

[3] A. Anderssons och B. Hermansdotters förklaring, bif. Skellefteå häradsrätts dombok 14/4 1827. HLA.

[4] Förklaringen togs till häradsrättens protokoll. Arvidsjaurs häradsrätts dombok 3/2 1823. RA.

[5] Vis.prot. Arvidsjaur 1/2 1824. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA. — Även Rhens företrädare, C. J. Fjellström, blev föremål för läsarnas missnöje på grund av sin läroframställning. Jfr t. ex. C. J. Fjellström till N. Ström 10/8 1820. Avtryckt i Grape, s. 228 f. Ang. C. J. Fjellström, se Bygdén 1, s. 76.

vid visitationen 1826, då det även meddelades, att tre läsare på grund av hans skriftetal en tid hade uteblivit från nattvarden.[6] År 1827 framfördes klagomålen ånyo men lämnades nu utan avseende.[7] Protokollet meddelar endast, att de personer som tidigare uttalat sitt missnöje med pastor Rhen sedermera begått nattvarden och även i övrigt förhöllo sig fredligt.[8]

De antydda separationstendenserna i Arvidsjaur hade alltså uppenbarligen sin direkta orsak i missnöjet med Rhens förkunnelse, medan däremot frågan om de nya böckerna här var av jämförelsevis underordnad betydelse. Med denna uppfattning stämmer också ett senare gjort uttalande av Lars Levi Læstadius, enligt vilket de religiösa motsättningarna inom församlingen kunde utjämnas först genom Rhens efterträdare, Gustaf Westerlund, som var mycket positivt inställd till väckelsen.[9] Lars Levi Læstadius' broder Petrus Læstadius ansåg emellertid, att det främst var Rhens förtjänst, att separationsriktningens omfattning blev så liten.[1] Båda uttalandena innehålla ett visst mått av sanning. Det är nämligen uppenbart, att de visserligen ej alltför svårartade motsättningarna mellan läsare och prästerskap praktiskt taget helt upphörde efter Westerlunds ankomst till församlingen.[2] Men även Rhen åtnjöt en viss aktning bland läsarna.[3] Hans motstånd mot väckelsen präglades av lugn och moderation. Med en mindre smidig man i församlingens ledning kunde motsatserna förvisso ha blivit hetsigare, än de blevo.

Den föregående framställningen om de olika separationstendenserna under 1820-talet torde ha visat, att orsakerna till dessa tendenser ofta äro mycket svåra att fastställa. Sammanfattningsvis gäller emellertid, att de i ej ringa grad stodo i samband med läsarnas antinomistiska grundsyn. Utifrån denna argumenterade de vid sina angrepp mot de nya böckerna och mot prästernas förkunnelse. Det är vidare uppen-

---

[6] Vis.prot. Arvidsjaur 12/2 1826. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA.

[7] Læstadius, Journal, s. 93 ff.

[8] Vis.prot. Arvidsjaur 4/2 1827. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA.

[9] Ens Ropandes Röst i Öknen, 1853, s. 65 f. Ang. G. Westerlund, vilken blev pastorsadjunkt i Arvidsjaur 1831 och tjänstgjorde som vice pastor i församlingen 1832—45, se Bygdén 2, s. 34 f.

[1] Læstadius, Journal, s. 100.

[2] Se härom vis.prot. och ämbetsberättelser från tiden för Westerlunds tjänstgöring i Arvidsjaur. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA.

[3] Jfr t. ex. vis.prot. Arvidsjaur 1/2 1824. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA.

bart, att enskilda läsare genom sin personliga insats bidragit till radikalläseriets utbredning. Man måste också räkna med att vederbörande läsares personliga läggning varit av en viss betydelse för hans ställningstagande till den radikala väckelsen. Såtillvida låg det säkerligen en riktig iakttagelse bakom prästernas ofta framförda beskyllningar, att de radikala läsarna voro omedgörliga och stridslystna.

Av stort intresse vid bedömandet av separationstendensernas bakgrund och framväxt är även det förhållandet, att praktiskt taget samtliga bland de mer framträdande radikalläsarna tillhörde nybyggarbefolkningen eller socialkategorien inhyses. Greta Catharina Klingberg torde ha varit den enda »ståndspersonen» bland radikalläsarna i Skellefteå-bygden. Sedan hon bötfällts, synes hon snart ha avbrutit förbindelsen med väckelsen. Nils Boström i Boviken, vilken kanske var den inflytelserikaste bland radikalläsarna, blev visserligen så småningom bonde i hembyn men hade såsom påvisats dessförinnan under många år fört en kringflackande tillvaro.

Det förefaller alltså, som om de läsare, vilka av någon anledning, såsom fattigdom, isolerad bostadsort, yrke osv., ej kommit att slå så starka rötter i en bygds liv, skulle ha haft lättare än andra att lösgöra sig från den kyrkliga seden.[4] Motsvarande iakttagelser kunna för övrigt göras även i andra församlingar. De separatistiskt inriktade väckelser som uppstodo i Råneå och Luleå församlingar omkring Johan Hansson från Buddbyn och senare omkring Nils Andersson från Degersel må nämnas som exempel.[5]

I vilken mån de andliga och världsliga myndigheternas hållning gentemot väckelsen varit av betydelse för dess modererande resp. radikalisering är, såsom framgått av det föregående, svårbedömbart. Under 1820-talet framfördes olika meningar i denna fråga, främst beroende på vilken inställning vederbörande hade till väckelsereligiositeten. Man torde dock kunna våga påståendet, att den toleranta religionspolitiken visade sig överlägsen, när det gällde att komma tillrätta med de pro-

---

[4] Fellström uttalar i Från fromhetslivet i skelleftebygden, s. 32, en liknande uppfattning.

[5] Ang. dessa väckelser, av vilka Nils Anderssons måste betecknas som rent separatistisk, se Holmgren, ss. 290—95 jämte anfört material. Johan Hansson bötfälldes bl. a. för att han utan föregående skriftermål mottagit nattvarden. Nils Andersson, som både förrättat barndop och utdelat nattvarden till sina anhängare, anhöll i en skrivelse till domkapitlet om rätt till separatistisk sakramentsförvaltning.

blem, som norrlandsläseriet vid denna tid skapat, och att den hårda religionspolitiken i detta fall befordrade separationstendensernas framväxt.

Detta påstående vinner också stöd av händelseförloppet i de övriga församlingar, där väckelsen hade en stark förankring. I Piteå församling, där läseriet knappast rönte något motstånd från präster eller andra myndighetspersoner under hela 1820-talet, behöll det sin moderata inriktning.[6] De tecken på oro, som yppade sig under senare delen av 1820-talet, sedan läsarna en längre tid brukat samlas i kyrkstaden, medan högmässan pågick i kyrkan, eliminerades lätt av Sylvander vid ett förnyat besök i dessa trakter.[7] Även i Nederkalix, där läsarna liksom i Piteå i stort sett kunde glädja sig åt ett förståelsefullt bemötande från prästerskapets och myndigheternas sida, var väckelsen av moderat karaktär.[8] Också i Luleå bemöttes läsarna under 1820-talet ganska milt.[9] Det förtjänar för övrigt nämnas, att Sylvander efter sin nyssnämnda resa i övre Norrland framhöll, att regeringens läsarpolitik haft åsyftad verkan.[1]

Eventuellt kunna även andra orsaker till separationstendensernas framväxt än de nu nämnda påvisas, varjämte man givetvis måste räkna med förekomsten av irrationella faktorer. Att sedan bedöma hur mycket de olika samverkande faktorerna betytt var för sig i varje särskilt fall bereder särskilt stora svårigheter. Här kan man i regel ej komma längre än till mer eller mindre säkra antaganden.

---

[6] Kyrkoherde i pastoratet var under hela 1820-talet B. Hesselgren. Bygdén 3, s. 80 f.

[7] Holmgren, s. 287 ff.

[8] Läsarstriderna i denna församling under 1820-talet voro närmast orsakade av motsättningarna mellan två olika riktningar inom väckelsen. — Det i Holmgren, s. 296, redovisade domboksmaterialet finnes i avskrift i just.rev:s utsl.handl. nr 49, 19/4 1825, som även innehåller en hel del ytterligare material till Kalix-väckelsens belysning. RA. Jfr J. Genberg till J. Wætterdahl 29/4 1813. LiSB. Ang. C. Almquist, se Bygdén 4, s. 347 f. samt C. Almquist till J. Wætterdahl 12/1 och 24/4 1813. LiSB.

[9] J. P. Eurén, C. Eurenius och J. Palmgren, kusin till Olof Palmgren, uppehöllo under större delen av 1820-talet de olika prästerliga befattningarna i församlingen. Bygdén 2, s. 215 f. resp. 182 f. samt 4, s. 359. En försämring för väckelsen innebar det, att H. Sehlstedt 1827 blev komminister. Bygdén 2, s. 226 f.

[1] J. Sylvander till Kungl. Maj:t 27/2 1830. Just.rev:s utsl.handl. nr 95 1/2, 19/6 1830. RA. Avtryckt i Theologisk Quartalskrift 1830, 3, ss. 84—92.

4. Prästeståndets och kyrkolagskommitténs handläggning av läsarproblemen.

Såväl prästerskapet som de centrala myndigheternas hållning i läsarfrågorna under 1820-talet får en intressant belysning genom dessa frågors behandling i prästeståndet vid 1823 års riksdag samt av den 1824 tillsatta kyrkolagskommittén. Vid nämnda riksdag inlämnade lektor J. Häggblad ett uppmärksammat memorial rörande de norrländska läsarproblemen.[2] Häggblad, som tillhörde Härnösands domkapitel och såsom dess representant deltagit i Sylvanders undersökning i Skellefteå, ägde god sakkännedom i fråga om den norrländska väckelsen.[3]

Huvudsyftet med Häggblads aktion var uppenbarligen att få till stånd en hårdare läsarpolitik, än den de centrala myndigheterna dittills drivit. Det vanliga argumentet mot denna politik, att toleransen snarast haft motsatt effekt mot vad som avsetts, framfördes även nu. Med hänvisning till den föregående tidens händelser framhöll Häggblad, att läsarna numer gingo så långt »i omvändelsenit, i intolerans och sekterism», att de icke blott angrepo prästerskapet med skymfande tillmälen och störde församlingsbornas husfrid utan även avsöndrade sig från den övriga församlingen och höllo egen gudstjänst, varjämte de togo avstånd från gällande katekes och kyrkohandbok. En del läsare försummade till och med att deltaga i skriftermålet, varjämte barndop av lekmän enligt gamla handbokens ritual hade börjat förekomma. Mot bakgrund av allt detta framhöll Häggblad energiskt nödvändigheten av en fastare hållning från myndigheternas sida. Hans memorial ådagalägger än ytterligare de ofta skarpa åsiktsmotsättningarna mellan prästerskapet och de centrala myndigheterna i fråga om den rätta behandlingen av väckelsen.

I den efterföljande debatten yttrade sig bl. a. Isak Grape, som nu var prost och kyrkoherde i Burträsk, samt biskop Almquist. Grape uttalade i sitt anförande, som var hållet i mycket skarpa ordalag, den förhoppningen, att sedan frågan förts fram i prästeståndet, de framställningar därifrån, som kunde komma att göras, inte skulle »möta samma lamhet» som de tidigare åtgärderna till det ondas under-

---

[2] Riksdagsprot. 1823, prästest. 1, s. 117 ff. Tidigare har Hippel i Kyrkolagskommittén 1824—46, s. 79 ff. givit en framställning om handläggningen av de norrländska läsarfrågorna vid denna riksdag.

[3] Om J. Häggblad, se Bygdén 1, s. 368.

tryckande.[4] Almquist anslöt sig till de synpunkter, som framförts av Häggblad och Grape.[5] Överhuvud gjordes i ståndet inga invändningar mot dessa.

Efter diskussionen i prästeståndet, som dominerats av norrlänningarna, från vilka ju också initiativet kommit, hänsköts ärendet till pastoralutskottet, vars ordförande var dåvarande biskopen i Göteborg, C. F. af Wingård.[6] I sitt yttrande skilde utskottet mellan ett läseri av mindre farlig beskaffenhet, till vilket man räknade de s. k. gamla läsarna i Norrland samt läsarna i Älvsborgs och Skaraborgs län, och ett ytterlighetsbetonat läseri, dit främst »nyläsarna» i övre Norrland räknades.[7] Mot de förra ansågos inga allvarligare åtgärder behöva vidtagas.[8] Kringvandrande »vinkelpredikanter», som orsakade folkanhopning och oro vid sammankomster i byarna, borde dock ej tillåtas uppträda som lärare och skulle under vissa förhållanden kunna anmälas till kronobetjäningen för någon tids vistelse på korrektionshus. Däremot borde mot läsarna i Norrland allvarliga åtgärder vidtagas. Eftersom de ej låtit sig rättas genom den mildhet som visats dem utan än ytterligare avsöndrat sig från den kyrkliga gemenskapen, borde de egentliga ledarna, om de ej genast upphörde med sina överträdelser, för längre tid insättas på korrektionshus. Även övriga läsare skulle, i den mån de bröto mot gällande författningar i fråga om »religionsbruk» och »religionsböcker», bestraffas.

Enligt Hippel utmärktes pastoralutskottets betänkande av en viss moderation.[9] Så kan dock ingalunda sägas ha varit förhållandet. I den mån det manades till mildhet mot läsarna, skulle denna gälla »gammalläsarna», mot vilka det ju ej varit fråga om att vidtaga några åtgärder. Inte heller får det förvilla, att pastoralutskottet i sitt betänkande riktade en mild kritik mot de gällande konventikellagarna och till och med framhöll, att de borde utgå.[1] Anledningen till denna kritik var närmast, att de gamla bestämmelserna, som voro avpassade för en längesedan svunnen tid, ej bekvämt kunde tillämpas på de nya förhållanden som inträtt. Ehuru detta ej direkt utsades, förhöll det sig

---

[4] Riksdagsprot. 1823, prästest. 1, s. 124 ff.
[5] Ibdm s. 126.
[6] Ibdm s. 127.
[7] Betänkandet finnes infört i riksdagsprot. 1823, prästest. 6, ss. 150—58.
[8] Ibdm s. 154 f.
[9] Hippel, Kyrkolagskommittén 1824—1846, s. 80 ff.
[1] Riksdagsprot. 1823, prästest. 6, s. 155.

uppenbart på det sättet. Man önskade alltså en ny bestämmelse, som effektivare än de gamla skulle kunna användas mot de radikala läsarna, varvid man för tillfället särskilt hade radikalläsarna i övre Norrland i tankarna. För deras del skulle det nya strafförslaget, om det antagits, ha medfört en starkt försämrad ställning och utan tvivel utlöst svåra religionsförföljelser. Anmärkningsvärt är att af Wingård, som undertecknat och kanske även skrivit betänkandet, av alla tecken att döma delade de åsikter, som där framfördes.

När pastoralutskottets betänkande behandlades i prästeståndet, framförde Häggblad och Almquist, vilka aldrig haft en så markerat avog inställning till väckelsen som t. ex. Grape, genast sina betänkligheter.[2] Häggblad framhöll, att då intet korrektionshus fanns i Norrland, skulle det, om förslaget antoges, bli nödvändigt att antingen bygga ett sådant eller transportera brottslingarna ända till Vadstena. Frånsett den kostnad detta innebure, skulle det troligen uppamma martyrkänsla och på så sätt endast förvärra det onda. Någon ny bestämmelse ansåg Häggblad ej nödvändig utan ansåg det lämpligare, om det gamla konventikelplakatet lämpades efter de förhandenvarande förhållandena. Almquist instämde med Häggblad och trodde det vara tillräckligt, om »en viss modik plikt av t. ex. 3 eller 6 R:dr stadgades». Härigenom skulle läsarna bringas till insikt om att de ej, såsom de själva trodde, hade regeringens gillande. Senare under debatten kompletterade han sitt uttalande därhän, att anställande av och deltagande i konventiklar intill kyrkan under gudstjänsttid borde bestraffas efter den gamla författningen.[3]

Almquists och Häggblads relativt moderata hållning synes icke ha delats av flertalet övriga ståndsledamöter. Representanten för Västerås stift, prosten J. M. Svedelius, anförde som sin uppfattning, att det föreslagna intagandet på korrektionshus vore alldeles otillräckligt som straff.[4] »Tjugufem dygns vatten och bröd jämte uppenbar kyrkoplikt för den som oskriftad begår Herrens Hel. Nattvard är t. ex.», framhöll han, »ett vida säkrare korrektiv än några veckors underhåll i Vadstena.» Efter honom framträdde även andra medlemmar av ståndet med yrkanden om mycket stränga straffsatser.[5] När prästeståndets

[2] Ibdm s. 158 ff. Grape yttrade sig ej i denna debatt men torde i huvudsak ha gillat de synpunkter, som kommo till uttryck i betänkandet.

[3] Ibdm s. 165.

[4] Ibdm s. 160.

[5] Ibdm s. 161 ff.

skrivelse till Kungl. Maj:t omsider var färdig, yrkades också, i enlighet med vad tidigare föreslagits, att de radikala läsarna, som genom sitt avståndstagande från det offentliga gudstjänstlivet stiftat »en kyrka i kyrkan», skulle avlägsnas från hemorten eller ådömas frihetsstraff.[6] Samtidigt avsändes till statssekreterare A. af Kullberg en promemoria, som var avsedd att läggas till grund vid utarbetandet av den nya författningen angående läseriet, och som nästan helt överensstämde med pastoralutskottets tidigare betänkande.[7]

I ett avseende hade dock ett tillägg gjorts. Det framhölls, att penningböter, vad ledarna beträffade, vore ett olämpligt straff, emedan erfarenheten visat, att dessa lätt kunnat erhålla penninghjälp av sina anhängare. Man tog alltså klart avstånd från den av Almquist föreslagna strafformen. Överhuvud synes Almquist ej ha haft någon större auktoritet i ståndet, när det gällde läsarfrågorna. Så var t. ex. af Wingårds tilltro till Almquists förmåga att tygla den uppkomna oron ej särskilt stor.[8]

Av intresse hade varit att veta af Wingårds tankar om de avgivna yttrandena. af Wingård synes emellertid i allmänhet ha undvikit att göra några öppna uttalanden i frågor som gällt bestraffning av läsarna. Med hänsyn till hans ställning i prästeståndet är det dock ytterst sannolikt, att han stött den hårdare läsarpolitik, som pastoralutskottet och prästeståndets flertal, i motsats till domkapitelsledamöterna från Härnösand, Almquist och Häggblad, förordade.

Sammanfattningsvis kan man med utgångspunkt från riksdagsdebatten om läseriet vid 1823 års riksdag först och främst konstatera, att prästeståndet som helhet, alltså även män som Almquist och Häggblad, ogillade de långtgående eftergifter för läsarna, som regeringen dittills gjort. När frågan fördes fram i riksdagen, var detta att betrakta som ett ytterligare försök från prästerskapets sida att få en rättelse till stånd i de enligt dess mening alltmer oefterrättliga förhållandena. Vidare kan fastställas, att det i fråga om straffåtgärderna mot läsarna fanns företrädare både för en mildare och för en hårdare linje.

Sedan prästeståndets betänkande avgivits, överlämnades åt den nya kyrkolagskommittén — redan innan denna blivit definitivt tillsatt —

---

[6] Riksdagsprot. 1823, prästest. 7, s. 401 f.

[7] Ibdm s. 403 ff. — Om Anders Carlsson af Kullberg, se Olsson, Kalmar stifts herdaminne 1, s. 92 ff.

[8] C. F. af Wingård till A. von Hartmansdorff 28/8 1831. RA. Jfr Westin, George Scott och hans verksamhet i Sverige I, s. 40.

att utarbeta en ny författning.[9] Kommittén, som bestod av överhovpredikanten J. J. Hedrén, kyrkoherden i Örebro Pehr Thyselius och kyrkoherden i Finska församlingen i Stockholm Georg Stolpe, utarbetade snabbt ett författningsförslag, vilket jämte en utförlig förklarande skrivelse insändes till Kungl. Maj:t.[1]

Kyrkolagskommitterade togo vid utarbetandet av förslaget fasta på vad som tidigare åtgjorts i prästeståndet.[2] Sålunda skildes i förslaget mellan läsare av radikal och moderat typ. Alla andaktsövningar under gudstjänsttid skulle förbjudas, såvida ej vederbörande på grund av sjukdom, lång väg eller andra orsaker voro förhindrade att deltaga i gudstjänsten i kyrkan. I sådana fall skulle dock sammankomsterna ovillkorligen vara kända av församlingens prästerskap. Kringresande personer finge vid dessa tillfällen ej anlitas. Ej heller finge på söckendagar andaktsövningar hållas, om ej lagligen anställda lärare voro närvarande. Naturligtvis förbjöds även varje form av sakramentsförvaltning genom lekmän, nöddopet undantaget, varjämte det var förbjudet att under religiösa sammankomster, även om de höllos med behörigt tillstånd, kritisera antagna »läroböcker».

De föreslagna straffsatserna voro mycket stränga. I enlighet med prästeståndets yttrande voro penningböter helt utmönstrade. I stället föreslogs tvångsförflyttning från hemorten på viss tid eller frihetsstraff, om den anklagade icke efter föregående varning avstod från sina förseelser. Under vissa försvårande omständigheter föreslogs till och med livstids tvångsarbete, vilket alltså skulle kunna utdömas, om t. ex. en person upprepade gånger trots tidigare bestraffning anställde otillåten sammankomst.

Hippel har framhållit, att det nya strafförslaget ådagalägger en »erkännansvärd mildhet» från kommitténs sida.[3] De kommitterade framhöllo också själva i sin skrivelse till Kungl. Maj:t, att de tagit avstånd från penningböter och kroppsstraff, emedan sådana straff gåve de straffade skenet av martyrium.[4] Det inses dock lätt, att det nya förslaget i sak förordade en mycket kraftig skärpning av de tidigare straffbestäm-

---

[9] Hippel, Kyrkolagskommittén 1824—1846, s. 83.

[1] Ibdm s. 48 ff. ges en presentation av kommittéledamöterna. — Ärendet slutbehandlades redan innan det egentliga kyrkolagsarbetet började.

[2] Ibdm ss. 363—68 är författningsförslaget avtryckt.

[3] Ibdm s. 95.

[4] Kyrkolagskommittén till Kungl. Maj:t 10/12 1824. Kyrkolagskommittén 1823 m. m. RA.

melserna, dvs. främst 1726 års konventikelplakat, kompletterat med kungliga brevet den 9 jan. 1822. Förslaget avvisades också av regeringen i ordalag, som tydligt visa, att man riktigt uppfattat dess tendens. Ur statsrådsprotokollet må följande särskilt belysande citat anföras.[5]

»Som statssekreteraren och statsrådet ansågo detta förslag, i synnerhet hvad deri förekommande straffbestämningar beträffar, ännu tarfva en närmare granskning, och ämnet dessutom, såsom föranledande till ändring af kyrkolagen, vara af den beskaffenhet, att det icke annorlunda än gemensamt af konung och ständer torde böra afgöras, behagade Kongl. Maj:t förklara frågan böra ytterligare hvila, såsom icke varande af behofvet påkallad, helst, enligt hvad statssekreteraren anmälte hafva sig bekant, de öfverklagade oordningarne af de så kallade läsarne i riket, mot hvilka denna författning egenteligen skulle vidtagas, icke voro af någon vådlig betydenhet, och utom dess numera i aftagande, hvarom statssekreteraren hoppades snart blifva i tillfälle att lämna bestämdare upplysningar.»

I tydligare ordalag kunde knappast underkännandet av det nya förslaget ha uttalats. Det är rätt märkligt, att regeringen, trots de under 1820-talet ofta framförda och under debatterna i prästeståndet samt av pastoralutskottet och kyrkolagskommittén upprepade påståendena att läsarna utgjorde en verklig fara för den samhälleliga och kyrkliga ordningen, ändå så målmedvetet följde den linje, som hållits alltsedan Turdfjælls dagar. Att samtliga regeringsledamöter varit övertygade anhängare av den förda läsarpolitiken är dock icke tänkbart. Snarast har det väl förhållit sig så, att Karl XIV Johan själv i dessa frågor varit den i sista hand bestämmande.

Ett särskilt problem är förbundet med kyrkolagskommitterades hållning. Resultatet av deras senare och huvudsakliga arbete blev 1828 års kyrkolagsförslag, känt framför allt genom sin dissenterparagraf.[6] Enligt denna förutsattes fria församlingar med särskilda lärare. Frågan blir hur man skall förklara, att samma män, som framlade 1828 års kyrkolagsförslag, några år tidigare kunde framlägga ett förslag, som syntes gå i rakt motsatt riktning. Att giva någon lösning på denna fråga är svårt. En del synpunkter torde dock kunna anföras.

Först och främst bör fastställas, att de båda motpolerna, när det gällde lagstiftningen angående läseriet, voro å ena sidan regeringen, å

---

[5] Statsrådsprot. eckl. 18/5 1825. RA.

[6] Förslag till Kyrko-Lag, 1828, kap. 1, § 5.

andra sidan prästeståndets majoritet. I båda fallen kan man tala om en konsekvent följd linje. Kyrkolagskommittén tillsattes av regeringen på statssekreterare af Kullbergs förslag.[7] Man måste förutsätta, att personvalet gjordes bland sådana präster, som kunde tänkas vara villiga att tillmötesgå regeringens önskemål. Redan Hippels kortfattade personnotiser om de kommitterade tyda på att dessa inte hade alltför skarpt utpräglade meningar ifråga om väckelsen.[8]

Vid utarbetandet av 1824 års förslag till ny konventikellag följde kommittén i huvudsak de riktlinjer, som uppdragits av prästeståndet under den föregående riksdagen, vare sig detta berodde på att man ej ville gå emot ståndets praktiskt taget enhälligt uttalade mening, eller på att de kommitterade själva inte hade fattat ståndpunkt i frågan, eller det hade någon annan anledning. Intet tyder på att kommittén i förväg erhållit några direktiv från regeringshåll. Dess förslag kom därför att innehålla synpunkter, som i stort sett överensstämde med dem som framförts i pastoralutskottets tidigare omnämnda, genom af Wingård undertecknade betänkande. Sedan detta förslag förkastats av regeringen, tillkom sedermera den med höga vederbörandes intentioner mer överensstämmande dissenterparagrafen i 1828 års kyrkolagsförslag.

Slutligen må det med hänsyn till af Wingårds betydelse för den följande utvecklingen — även när det gällde norrlandsseparatismen — vara motiverat att kortfattat ytterligare fixera hans roll i 1820-talets läsarpolitik. I denna liksom i många andra frågor är det svårt att bestämma hans innersta uppfattning. Emellertid kan det efter den föregående framställningen betecknas såsom i det närmaste säkert, att af Wingård gillade kyrkolagskommitterades av regeringen förkastade förslag år 1824. Däremot tog han bevisligen avstånd från 1828 års kyrkolagsförslag med dess dissenterparagraf, vilket han även gjorde allt för att stjälpa.[9] Till Esaias Tegnér yttrade sig af Wingård på följande sätt: »En värre smörja af predikningar, svassande och obestämda föreskrifter, bestraffningar, så obetydliga som fågelskrämmans, m. m. ατοπα, finnes icke i själva vår förslagsrika tid.»[1] I Göteborgs domkapitels utlåtande beträffande kyrkolagsförslaget förordades, att största delen av dissenterparagrafen skulle utgå, varigenom denna paragraf kom att få

[7] Hippel, Kyrkolagskommittén 1824—1846, s. 48.

[8] Ibdm s. 48 ff.

[9] Fehrman, Carl Fredrik af Wingård II, s. 82 ff.

[1] C. F. af Wingård till E. Tegnér, nov. 1831. El. Tegnér, Ur Esaias Tegnérs papper, s. 331.

en rakt motsatt innebörd.[2] Någon tvekan om att Wingård vid utlåtandets utformning haft det avgörande inflytandet råder ej.[3] Domkapitelsledamoten Ekman, vilken i motsats till domkapitlets majoritet önskade behålla dissenterparagrafen, var också Wingårds bittre fiende.[4]

Om man till detta lägger, att tendensen i 1828 års kyrkolagsförslag i stort sett överensstämde med den uppfattning i religionsfrihetsfrågor, som man hyste på högsta ort, och som även kom till uttryck i 1820-talets läsarpolitik, måste slutsatsen bli, att Wingård under 1820-talet motarbetade regeringens toleranspolitik i läsarfrågor. Om man ej beaktar detta förhållande, får man lätt en oriktig bild såväl av regeringens som Wingårds förhållande till väckelsen. Flera tidigare forskare, främst Fehrman och Hippel, ha också, missledda av Wingårds sätt att uttala sig i tal och skrift, dragit felaktiga slutsatser härutinnan.[5]

Det skall medgivas, att t. ex. Wingårds av Fehrman återgivna promemoria till den nye statssekreteraren Aug. von Hartmansdorff lätt förleder till misstag i antydd riktning.[6] Vid bedömandet av denna inlaga måste man emellertid taga hänsyn till att Wingård med den bl. a. avsett att stärka Hartmansdorffs tilltro till hans egen förmåga att handha de frågor, som stodo i samband med läseriet i stiftet.[7] Under sådana förhållanden har det givetvis legat i hans eget intresse att framställa sina åtgöranden i sådan dager, att han kunde tänkas nå sitt syfte. När han emellertid i sin inlaga framhåller sina oavlåtliga strävanden att dämpa de centrala myndigheternas benägenhet för förföljelser, ger detta en felaktig bild av det verkliga förhållandet. Ett studium av källmaterialet ger intet belägg för att regeringens intresse för väckelsen varit framkallat av förföljelsebegär.[8] Regeringens förfrågningar beträffande norrlandsläseriet kunna andragas som paralleller. Det är då väsentligt fler faktorer, som tyda på att Wingård önskat hålla de

---

[2] Göteborgs domkapitels utlåtande. Acta Ecclesiastica 153. 1828 års kyrkolagsförslag. Konsistoriernas m. fl:s utlåtande 1831—32. RA. Jfr (Sondén), Öfwersigt af de till Kongl. Kyrkolagscomiteen inkomne utlåtanden etc. Theologisk Quartalskrift 1838, s. 355.

[3] Hippel, Kyrkolagskommittén 1824—1846, s. 106.

[4] C. O. E(kman), Anmärkningar etc., s. 1. Jfr Fehrman, Carl Fredrik af Wingård I, s. 199 f.

[5] Ibdm s. 75 ff. samt Hippel, Kyrkolagskommittén 1824—1846, s. 80 ff. Jfr även H. Lundströms recension av Fehrmans arbete i KÅ 1910, s. 321.

[6] Fehrman, Carl Fredrik af Wingård I, s. 86 ff.

[7] Ibdm s. 91.

[8] Så har Fehrman uppfattat saken. Carl Fredrik af Wingård I, s. 75 ff., s. 94.

världsliga myndigheterna borta från behandlingen av läsarfrågorna för att själv kunna taga i med hårdhandskarna mot en företeelse, som han visste, att regeringen brukade behandla med varlig hand.[9]

Ett problem som här ej kan närmare utredas, är Wingårds förståelsefulla hållning gentemot den engelske metodisten George Scott.[1] Mot bakgrund av hans inställning till de inhemska väckelserna ter sig hans uppskattning av Scotts verksamhet inkonsekvent. Kanske bestämdes Wingård i detta fall av sin allmänna uppskattning av engelskt fromhetsliv. Troligt är också, att de personliga motsättningarna mellan honom och Scotts motståndare, Johan Olof Wallin spelat in.[2]

---

[9] Jfr t. ex. JK:s ink. handl. nr 544, 25/5 1825 ang. Kerstin Andersdotter och Britta Nilsdotter samt statsrådsprot. just. 8/9 1825. RA.

[1] Westin, George Scott och hans verksamhet i Sverige I, s. 29 et passim.

[2] Ibdm s. 427 f.

Andra kapitlet

SEPARATIONSTENDENSERNAS FÖRSTÄRKNING 1830—1844

Vid 1830-talets ingång hade separationstendenserna i de olika läsarbygderna märkbart försvagats. I Sorsele hade oppositionen från den främste läsarledaren, Johan Ersson From, mildrats. I Luleå- och Råneå-bygderna hade uppenbarligen en reaktion mot Nils Anderssons separationsriktning börjat inträda. I Piteå-bygden rådde nu liksom tidigare i stort sett lugn. Även i Skellefteå förhöllo sig de mest kända bland de radikala läsarna, Abram Abramsson och Nils Boström, jämförelsevis stilla. Husförhörs- och dopböcker vittna om att även många radikala läsare deltogo i husförhör och nattvardsgångar samt ställde sig de gällande föreskrifterna angående barndop till efterrättelse. Många av dem synas även ha besökt sockenkyrkan vid gudstjänsterna. Men naturligtvis höllo läsarna nu liksom tidigare egna sammankomster. I detta avseende hade de under 1820-talet fått ökade möjligheter, medan de ifråga om sakramenten i stort sett hade fogat sig efter den kyrkliga ordningen.

Snart började emellertid separationstendenserna åter förstärkas. Vid behandlingen av dessa tendensers utveckling fram till år 1844, då läsarna i Luleå, Piteå och Skellefteå hos konungen anhöllo att återfå de gamla böckerna, har det befunnits lämpligast att följa utvecklingen i de nyssnämnda församlingarna var för sig. Även radikalläseriet i Sorsele är under denna tid av så stort intresse, att det är motiverat med en särskild undersökning. För att göra bilden fullständigare ägnas slutligen väckelsen i en församling med huvudsakligen moderat läseri uppmärksamhet. Av olika anledningar har det ansetts motiverat att därvid behandla väckelsen i Lövångers församling.

1. Den radikala Sorsele-väckelsen.

Inom väckelsen i Sorsele församling synas några mer påtagliga separatistiska tendenser ej ha förefunnits under 1830-talets tidigare del. Dopvägran, tvångsbekräftelse av dop eller omdop torde ej alls ha förekommit liksom ej heller religiöst motiverat uteblivande från nattvarden. Några otillåtna sammankomster, som de lokala myndigheterna ansett värda att beivra, ha av alla tecken att döma ej hållits.

År 1837 började emellertid med ens tydliga separationstendenser visa sig. Det skedde i samband med och under den närmaste tiden efter ett uppmärksammat extatiskt utbrott i Sorsele kyrka av den med Lars Levi Læstadius nära besläktade nybyggarhustrun Greta Sofia Mårtensdotter från Grundträsk. Den följande framställningen åsyftar närmast att beskriva dessa separationstendensers yttringar och att söka fastställa deras orsaker. Däremot kommer ej den extatism och asketism, som i främsta rummet gjort Greta Mårtensdotter och hennes väckelseriktning uppmärksammad, att utförligare behandlas.[1]

Ett av de tidigaste mer påtagliga tecknen på väckelsens radikalisering var Greta Mårtensdotters och hennes makes, Nils Johanssons, vägran att enligt 1811 års handbok låta döpa ett den 7 sept. 1837 fött barn, som fadern i stället döpt enligt det gamla ritualet.[2] Detta var den första dopvägran som förekommit i församlingen sedan år 1825. Landshövding af Schmidt lät genom kronolänsman B. O. Holmström befordra barnet till dopet, varjämte Greta Mårtensdotter erhöll varning inför kyrkorådet.[3] En våldsam scen utspelades, när barnet hämtades, och den upprörda modern hotade bl. a. med att bränna upp prästgården.[4] Efter omdopet lät hon för tredje gången döpa barnet, som nu erhöll namnet Nils i stället för Mårten, vilket varit dess namn vid de båda föregående doptillfällena.[5]

Utom Nils Johansson och Greta Mårtensdotter vägrade hösten 1837 deras släkting Pehr Königsson, vilken redan nu synes ha varit väckelsens ledare, även om han ej var dess religiösa centralgestalt, att låta

---

[1] Beträffande de härmed sammanhängande problemen samt släktskapen med Læstadius hänvisas till Sandewall, a. a. i KÅ 1950, ss. 142—64.

[2] Sorsele dopbok 1837. HLA.

[3] KB i Vb till HD 5/10 1837. HDM Sorsele. HLA.

[4] KB i Vb till JK 29/12 1837. Just.rev. prot.utdr. 30/6 1938. RA.

[5] Ibdm.

döpa sitt barn enligt 1811 års handbok.[6] Konsekvenserna blevo för hans vidkommande desamma som för Greta Mårtensdotter och Nils Johansson: han undfick i enlighet med kungliga brevet den 23 febr. 1826 varning inför kyrkorådet, och hans barn befordrades av kronobetjäningen till dopet.[7]

Ungefär samtidigt upphörde läsarna att deltaga i nattvardsgångarna i kyrkan. Detta gällde såväl Nils Johansson och Greta Mårtensdotter som Pehr Königsson och ett tjugutal andra läsare.[8] De flesta av dessa voro genom släktskap befryndade med varandra.[9] Man lägger märke till att den gamle läsarledaren Johan From, som under praktiskt taget hela sitt liv varit en mycket flitig nattvardsgångare, ej heller nu drog sig undan kyrkans nattvardsgemenskap. Detsamma var fallet med många andra läsare. Väckelsen i Sorsele delades alltså i en radikal och en moderat gren.

En allvarlig separatistisk tendens innebar även det tidigare i radikala läsarkretsar förekommande och nu på nytt upptagna bruket att hålla särskilda sammankomster i kyrkstaden under gudstjänsttid. Den 3 dec. 1837, medan högmässan pågick i kyrkan, voro läsarna samlade i en kyrkobystuga, som gemensamt ägdes av Greta Mårtensdotters make, Nils Johansson, och hennes svåger och kusin Pehr Königsson i Örnäs.[1] Enligt kronolänsmannen Holmström hade de församlade, då de jämlikt kungliga brevet den 9 jan. 1822 uppmanades att åtskiljas, på ett undantag när vägrat att åtlyda uppmaningen. Att med våld upplösa sammankomsten ansåg kronolänsmannen varken tillåtet eller lämpligt, varjämte han förmodade, att han i Sorsele socken knappast skulle kunna erhålla nödigt biträde därtill. Större delen av nybyggareallmogen var nämligen, som han betecknande nog tillade, mer eller mindre tillgiven läsarsekten.[2] Även senare förekommo under högmässotid liknande sammankomster.[3]

Läsarnas separatistiska inställning framgick slutligen av deras uttalanden om kyrkan, dess lära och gudstjänstliv. Dessa voro för övrigt

[6] C. Grönlund till HD 15/10 1837. HDM Sorsele. HLA.

[7] HDP 15/11 1837; KB i Vb till HD 27/11 1837. HDM Sorsele; Sorsele dopbok 1838. HLA.

[8] Sorsele husförhörsbok 1830—40. HLA.

[9] I Sandewall, a. a. i KÅ 1950, s. 145, not 5, finnas de flesta av de mer kända radikalläsarna upptagna, varjämte släktskapsförhållandet dem emellan angivits.

[1] B. O. Holmström till KB i Vb 27/1 1838. Just.rev:s utsl.handl. 23/3 1838. RA.

[2] Ibdm.

[3] B. O. Holmström till KB i Vb 30/4 1838. Just.rev:s prot.utdr. 30/6 1838. RA.

ofta hållna i ordalag, som ej lämpa sig för trycket.[4] Greta Mårtensdotter framhöll i samband med sitt mycket uppmärksammade, extatiskt färgade uppträde i Sorsele kyrka midsommaren 1837 det gagnlösa i att besöka kyrkan, eftersom den lära, som där förkunnades, var en »djävlalära».[5] Denna orena lära utmärkte särskilt de nya böckerna, vilkas bruk enligt Mårtensdotters uppfattning medförde salighetens förlust.[6] Även om hon en och annan gång besökte gudstjänsterna i kyrkan, varnade hon därför ivrigt andra att deltaga i dem.[7]

Inledningsvis antyddes, att de nu nämnda separatistiska tendenserna med ens började framträda i samband med Greta Mårtensdotters extatiska utbrott år 1837. Utan tvivel måste man också antaga, att de i ej ringa grad voro orsakade av Greta Mårtensdotter personligen. I den andligt överhettade atmosfär, som hon genom sin läggning och sin förkunnelse framkallade, gick man i olika avseenden lätt till överdrift.

När man vill fastställa orsakerna till de påvisade separatistiska tendenserna, kommer man emellertid ej heller förbi de teoretiska motiveringar, som läsarna själva avgåvo. Vid en prostvisitation i Sorsele den 6 jan. 1838 debatterades särskilt dopfrågan, som då, innan avståndstagandet från nattvarden hunnit väcka uppmärksamhet, främst var aktuell.[8]

I fråga om den nya handbokens dopritual förkastade läsarna den där införda förbindelsen att hålla lagen. Dopet var enligt deras mening en »rättfärdiggörelsehandling». Eftersom en människa bleve rättfärdig utan förskyllan, av Guds blotta nåd, finge dopakten ej förknippas med förbindelsen att uppfylla vissa plikter. I nära samband med denna uppfattning stod läsarnas starka framhållande av att även det nyfödda barnet på grund av arvsynden befann sig i djävulens våld. När därför frågan nr 310 i lindblomska katekesen, »bliva de barn osaliga, som utan döpelse dö?», besvarades med nej under motivering, att ett nyfött barn icke genom uppsåtlig synd förspillt Guds nåd, opponerade läsarna

---

[4] Jfr t. ex. B. O. Holmström till KB i Vb 30/9 1837. Avskrift i HDM Sorsele. HLA.

[5] B. O. Holmström till KB i Vb 27/6 1837. Avskrift i HDM Sorsele. HLA.

[6] C. Grönlund till JK 28/9 1837. Just.rev:s prot.utdr. 30/6 1838. RA.

[7] Ibdm.

[8] För det följande, se vis.prot. Sorsele 6/1 1838 samt Pehr Königssons m. fl. skrivelse, bifogad protokollet. LDA. Visitationsprotokollet citerades utförligt av Johan Ternström i art. Norrlandsläsaren och Kyrkoböckerna, införd i Nordisk Kyrkotidning 1842, ss. 273—77.

mot detta svar. Deras missnöje med borttagandet av exorcismerna ur dopformuläret får ses mot samma bakgrund.

De i Sorsele vanliga, av lekman förrättade omdopen, voro ej något för det separatistiska läseriet i allmänhet utmärkande utan förekommo i stort sett endast i denna församling.[9] Pehr Königsson framlade i ett brev år 1841 läsarnas synpunkter i fråga om denna praxis.[1] Även här var argumenteringen hämtad från Luther. Königsson hänvisade till att denne ej ansett det för de kyrkliga handlingarnas giltighet oväsentligt, hur de förrättades. Han framhöll också, att Luther funnit det »nästan nödigt», att valdenserna läte döpa om sig, emedan det dop de undfått var ett orätt dop. På liknande sätt menade Königsson, att det förhöll sig med dopet enligt 1811 års handbok. Eftersom denna handboks ritual innehöll en sammanblandning av lag och evangelium, voro de dop som förrättats enligt nämnda ritual ogiltiga. Däremot förklarade han sig i nödfall kunna godkänna dop, som förrättats blott och bart i den treenige Gudens namn, »utan falsk lärdom före eller efter».

I fråga om nattvarden motiverade läsarna sin avhållsamhet med en allmän hänvisning till den orena läran i handboken. Greta Mårtensdotter t. ex. bekände år 1838, att hon hade ett starkt behov att få mottaga sakramentet.[2] Ett oeftergivligt villkor var emellertid, att hon undfick det efter det äldre ritualet. Hon synes ha varit blint övertygad, att en allvarlig själafara hotade den som kommunicerade efter den nya handboken.

Såväl de nu nämnda anmärkningarna som läsarnas missnöje i övrigt med de nya böckerna gick naturligtvis tillbaka på den uppfattning beträffande förhållandet mellan lag och evangelium, som de flesta norrlandsläsare bekände sig till. I likhet med tidigare läsare sammanfattade även Sorsele-läsarna gärna sin kritik i kravet på åtskillnad mellan lag och evangelium.[3] När man tog avstånd från gudstjänsterna i kyrkan, motiverades det med att prästerna ej uppfyllde detta krav.[4] Och även om en predikan någon gång kunde accepteras av läsarna, ställde de

---

[9] Enstaka omdop hade tidigare förekommit på annat håll. Jfr Grape, s. 217. Dessa omdop antecknades givetvis ej i dopböckerna.

[1] Pehr Königssons brev (okänd mottagare) skrivet mellan 30/5 1841 och 14/1 1842. Lycksele häradsrätts dombok 14/1 1842. HLA.

[2] G. S. Mårtensdotter till A. A. Grafström, skrivet mellan 9/4 och 10/5 1838. Just.rev:s prot.utdr. 30/6 1838. RA.

[3] Vis.prot. Sorsele 6/1 1838. LDA.

[4] Ibdm.

sig under åberopande av bibelordet »litet av surdeg försyrar hela degen» avvisande, eftersom de nya böckerna ändå användes.[5]

I nära anslutning till dessa synpunkter utformade läsarna sin ämbets- och kyrkosyn. Även nu hänvisade de till Luther.[6] Den rätta kyrkan var »den lilla hopen», som kände Kristus, dvs. hade den rätta läran, tron och bekännelsen. På motsvarande sätt förhöll det sig med ämbetet. Dess kvalitet var i viss mån beroende av att dess bärare tillhörde den rätta kyrkan. I fråga om det aktuella läget menade läsarna, att de ämbetsbärare och den kyrka, som använde de nya böckerna, därigenom hade avsöndrat sig från den sanna kyrkan.

Den stora betydelse som läsarna tillmätte frågan om de kyrkliga böckerna framgick vidare av de många framställningar till olika andliga och världsliga instanser, som läsarna gjorde. Att de i denna sak flitigt uppvaktade kyrkoherde Grönlund har redan framhållits. I en skrivelse till A. A. Grafström 1838 framhöll Greta Mårtensdotter energiskt läsarnas önskemål beträffande den gamla handboken.[7] Något senare samma år voro läsarna färdiga med en ny mycket utförlig inlaga, som denna gång ställdes direkt till konungen.[8] Den var undertecknad av bl. a. Pehr Königsson och Greta Mårtensdotter. Läsarna förklarade här uttryckligen 1811 års handbok vara det enda egentliga hindret för att de skulle kunna återgå till församlingens gudstjänstgemenskap. Någon avprutning på detta krav var dock ej möjlig. Kunde ej prästerskapet i Sorsele, åtminstone när så begärdes, få använda den gamla handboken, förklarade sig läsarna nödsakade att bland sig själva utse någon, som efter denna handboks ritual kunde utdela nattvarden. Enligt denna inlaga voro alltså de nya böckerna den egentliga separationsanledningen.[9]

Nästa fråga blir, huruvida det bemötande, som kom läsarna till del från de andliga och världsliga myndigheternas sida, verkade i separerande riktning eller ej. Då några allvarligare brytningar ej synas ha förekommit under tidigare delen av 1830-talet, torde svaret på frågan

---

[5] C. Grönlund till JK 28/9 1837. Just.rev:s prot.utdr. 30/6 1838. RA.

[6] Pehr Königsson m. fl. till konungen 17/9 1838. Vf 103: 22. KB.

[7] G. S. Mårtensdotter till A. A. Grafström, skrivet mellan 9/4 och 10/5 1838. Just.rev:s prot.utdr. 30/6 1838. RA.

[8] Pehr Königsson m. fl. till konungen 17/9 1838. Vf 103: 22. KB.

[9] Inlagan synes ej ha blivit avlämnad utan av en eller annan anledning kommit att stanna hos biskop Franzén.

enklast erhållas genom att närmare betrakta de olika instansernas ställningstagande till den radikala väckelsen under det första året efter dess uppkomst år 1837.

Kyrkoherden i Sorsele åren 1835—42, Conrad Grönlund, avgav sitt första utlåtande i frågan den 28 sept. 1837.[1] Detta utlåtande hade infordrats av justitiekanslern genom domkapitlet.[2] Ehuru Grönlund yrkade åtal mot Mårtensdotter, ger hans ställningstagande intryck av måttfullhet.[3] Hans nästa inlaga var en skrivelse till domkapitlet med anmälan, att Pehr Königsson, sedan Grönlund på grund av förordningen den 7 mars 1811 vägrat döpa hans barn enligt det äldre ritualet, förklarat sig själv ämna förrätta dopet.[4] Denna anmälan torde Grönlund ha varit praktiskt taget skyldig att insända. Ett halvår senare hemställde han hos domkapitlet om tillstånd att få använda den äldre handboken.[5] Han motiverade sin begäran med att läsarna aldrig lämnade honom någon frid utan beständigt överhopade honom både med skarpa förebråelser för hans obeveklighet, när det gällde att uppfylla deras önskemål, och med enträgna krav att erhålla sakramenten enligt 1693 års handbok. Grönlunds farhåga, att läsarna, om man ej gjorde dem till viljes, själva skulle meddela varandra nattvarden, vittnade om lägets allvar.

Domkapitlets åtgärder under åren 1837—38 inskränkte sig huvudsakligen till anbefallandet av den prostvisitation, som sedan hölls den 6 jan. 1838.[6] Visitator, kontraktsprosten J. Risberg, som gjort sig känd i samband med läseriets tidigaste historia i Piteå, handhade sitt uppdrag med försiktighet. Betecknande är visitationsprotokollets upplysning, att visitator ej för tillfället vågade tillstyrka införande av den i församlingen ännu ej antagna wallinska psalmboken. Läsarna erhöllo dock givetvis varning för vad de låtit komma sig till last.

Några förföljelser från prästerligt håll var det alltså denna gång ej fråga om. Grönlunds hållning kan närmast karakteriseras som tillmötesgående, medan domkapitlet i stort sett förhöll sig passivt. Att Grönlunds hemställan angående bruket av gamla handboken ej bifölls var

[1] C. Grönlund till JK 28/9 1837. Just.rev:s prot.utdr. 30/6 1938. RA.

[2] HDP 16/8 och 18/10 1837. HLA.

[3] Ang. C. Grönlund, se Bygdén 4, s. 337 f.

[4] C. Grönlund till HD 15/10 1837. HDM Sorsele. HLA.

[5] C. Grönlund till HD 18/4 1838. HDM Sorsele. HLA.

[6] HDP 18/10 1837. HLA. — Angående domkapitlets handläggning av de frågor som stodo i samband med Sorsele-läseriet, se för övrigt HDP 1837, 16/8, 11/10, 18/10, 25/10 och 15/11 samt 1838, 14/3, 23/3, 11/4 och 2/5.

ej ägnat att förvåna. Sannolikt önskade domkapitlet icke understödja denna begäran, men det hade väl ej heller befogenhet att göra det.

Det lagstridiga i läsarnas beteende kom främst att beivras av de världsliga myndigheterna. Vad som efterhand inträffade anmäldes i regel av länsmannen till landshövdingen, varefter denne hos justitiekanslern begärde besked, huruvida åtal skulle anställas eller ej. I fråga om de förrättade lekmannadopen handlade landshövdingen i enlighet med bestämmelsen den 23 febr. 1826: vederbörande skulle första gången förseelsen begicks varnas inför kyrkorådet.[7] Vidare hämtades barnet på faderns bekostnad, om denne framhärdade i sin vägran beträffande prästerlig medverkan. Såsom nämnts tillämpades denna bestämmelse såväl mot Pehr Königsson som mot Nils Johansson.

I jämförelse med kyrkoherde Grönlund synes den lokale representanten för den världsliga makten, länsmannen Holmström, ha varit mer angelägen att beivra läsarnas förseelser. I stort sett kan man dock säga, att de världsliga myndigheternas ställningstagande utmärktes av klokhet och måttfullhet. Kanske var det Greta Mårtensdotters uppenbara psykiska belastning, som medverkade till ett sakligare bedömande av de separatistiska tendenserna nu än t. ex. i Skellefteå omkring år 1820.

Det egentliga avgörandet låg emellertid hos regeringen. När ärendet första gången, den 31 okt. 1837, var före i statsrådet, hade tillförordnade justitiekanslern, C. U. Nerman, yrkat åtal mot Greta Mårtensdotter. Regeringen anbefallde emellertid, att innan vidare åtgärder vidtogos läkarutlåtande skulle infordras.[8] När sedan ytterligare rapporter, bl. a. angående läsarnas sammankomster under gudstjänsttid, inkommo, beslöt regeringen att låta utse någon lämplig präst, som skulle besöka Mårtensdotter och försöka tala henne tillrätta.[9] Prosten i Umeå, A. A. Grafström, fick detta uppdrag.[1] Endast om Grafström misslyckades och Mårtensdotter fortfarande befanns sinnesförvirrad, skulle enligt regeringens beslut författningsenliga åtgärder vidtagas.[2] När Greta Mårtensdotter någon vecka efter Grafströms besök ställde till med ett nytt uppträde i Sorsele kyrka under pågående gudstjänst, blev hon också

---

[7] Jfr ovan s. 79.

[8] Statsrådsprot. just. 31/10 1837. RA. Ang. läkarundersökningen, som ägde rum 14/12 1837, se SANDEWALL, a. a. i KÅ 1950, s. 147 och 149.

[9] Statsrådsprot. just. 16/2 1838. RA.

[1] HDP 23/3 1838. HLA.

[2] Om Grafströms undersökning 7—8/4 1838, se SANDEWALL, a. a. i KÅ 1950, s. 147 och 149 f.

intagen på Umeå lasarett, varifrån hon dock efter en tid utskrevs.[3] Kungl. Maj:t ansåg, att hennes själstillstånd var sådant, att hon borde slippa åtal.[4] Redan tidigare hade Kungl. Maj:t förklarat, att Greta Mårtensdotters åtgöranden i samband med hennes barns dop ej skulle beivras.[5]

Regeringen fortsatte alltså i fråga om Greta Mårtensdotter sin tidigare ytterst toleranta religionspolitik. Några allvarligare försök att utröna vad hennes anhängare kunde ha låtit komma sig till last gjordes ej heller.[6] Endast ifråga om sammankomsterna under gudstjänsttid vidtogs en mer betydelsefull åtgärd, i det att den under de följande åren ofta åberopade kungliga förordningen den 23 mars 1838 tillkom. En något utförligare redogörelse är här motiverad.

Den tilldragelse, som närmast föranledde den nya stadgans tillkomst, var den ovannämnda sammankomsten under gudstjänsttid i Sorsele kyrkstad den 3 dec. 1837. Sedan en andra rapport om händelsen inkommit till landshövding af Schmidt, gjorde denne med anledning av det inträffade en ny hemställan till konungen.[7] Han påminde inledningsvis om förordningen den 9 jan. 1822, enligt vilken det ålåg honom att, när läsarna samlades under gudstjänsttid i kyrkans närhet, vidtaga lämpliga åtgärder för deras åtskiljande. af Schmidt framhöll, att denna befallning dittills kunnat verkställas utan våldsamheter om än ej utan svårigheter på grund av läsarnas ovillighet att lämna sammankomsterna. I förevarande fall hade de emellertid vägrat att åtskiljas, varför landshövdingen anhöll om besked, hur han framgent skulle förfara i dylika fall. Samtidigt föreslog han, att ägarna till det hus, där sammankomsten den 3 dec. 1837 hållits, liksom de personer, vilka framdeles vägrade att åtlyda kronobetjäningens anmaningar, skulle få inkallas till landskansliet för att erhålla tjänliga föreställningar. Vid förnyad överträdelse borde de enligt landshövdingens mening åtalas.

---

[3] Ibdm s. 149.

[4] Statsrådsprot. just. 30/6 1838. RA.

[5] Statsrådsprot. just. 16/2 1838. RA.

[6] JK till KB i Vb 2/3 1838. JK:s registratur; B. O. Holmström till KB i Vb 20/3 1838. Just.rev:s prot.utdr. 30/6 1838; JK:s memorial 28/6 1838; JK:s registratur. RA. — Ulrika Larsdotter, vilken enligt vad som framkom vid prostvisitationen i januari 1838, gjort sig skyldig till en del av de förseelser, för vilka Mårtensdotter anklagats, undgick sålunda denna gång anmälan och påföljd.

[7] B. O. Holmström till KB i Vb 27/1 1838 och KB i Vb till Kungl. Maj:t 8/2 1838. Just.rev:s utsl.handl. 23/3 1838. RA.

Till detta förslag gav Kungl. Maj:t den 23 mars 1838 sitt bifall.[8] Dock framhölls i det kungliga brevet, att när åtal väcktes, borde det ske under iakttagande av »därom gällande särskilda stadganden». Detta tillägg synes ha gjorts för att markera, att det nya brevet ej upphävde tidigare bestämmelser. Den nya kungliga förordningen var alltså ej att anse som tecken på en skärpt läsarpolitik utan torde få betraktas som en naturlig konsekvens av bestämmelsen den 9 jan. 1822. Läseriets fortsatta historia skall visa, hur den nya stadgan tillämpades i de enskilda fallen.

Med hänsyn till vad som förekommit, kan man utan tvivel påstå, att Sorsele-läsarna, nu liksom tidigare, i de olika instanserna blivit bemötta med undfallenhet. Det finns heller ingenting i materialet som tyder på att de starkt radikala tendenserna från år 1837 och framåt i nämnvärd grad hade framkallats av missnöje med de gällande religionsbestämmelserna och med myndigheterna. Detta hindrar givetvis ej, att läsarna, sedan de radikala synpunkterna väl vunnit insteg bland dem, snart trädde i opposition mot de bestämmelser och institutioner, som hindrade dem från att i praktiken omsätta de nyförvärvade åsikterna. Det förefaller alltså, som om förklaringen till de radikala tendensernas uppkomst i huvudsak skulle ligga i de två omständigheter som först påvisades ha varit av betydelse, nämligen dels läsarnas övertygelse att de nya böckerna ej voro renläriga, och dels det förhållandet att de efter intermezzot i Sorsele kyrka midsommaren 1837 kommit i ett sådant sinnesläge, att de drogo radikalare slutsatser än tidigare av sin övertygelse.

Trots den moderation myndigheterna ådagalagt vid ingripandet mot de radikala läsarna i Sorsele, förblev emellertid frågan om deras återvändande till kyrkans gudstjänst- och sakramentsgemenskap olöst, eftersom läsarnas minimikrav, att den gamla handboken efter särskild framställning därom skulle få användas, ej uppfyllts. Av denna anledning fortsatte också oroligheterna. Pehr Königsson och Nils Johansson, vilka år 1838 inkallats till landskansliet i Umeå för att erhålla varning, ställde den 3 mars påföljande år ånyo sin kyrkstuga till förfogande för en sammankomst under högmässotid.[9] Ett par månader senare gav landshövding af Schmidt order, att de jämlikt kungliga brevet den 23

---

[8] Statsrådsprot. just. 23/3 1838. RA. Se vidare s. 289 f.

[9] KB i Vb till J. D. Helledaij 13/5 1839. Lycksele häradsrätts dombok 4/7 1840. HLA.

mars 1838 skulle åtalas.[1] I november samma år gavs order om åtal mot ytterligare ett antal läsare, som i september månad gjort sig skyldiga till en likartad förseelse.[2] Någon anmälan till justitiekanslern hade af Schmidt märkligt nog ej gjort, uppenbarligen emedan han ansett, att förordningen den 23 mars 1838 ej förutsatte en sådan anmälan. Sedermera gjorde dock landshövdingeämbetet den förfrågan i saken, som erfordrades, varefter åtalet kunde komma till stånd.[3]

De rapporter, som i samband med ärendets handläggning inkommit, tecknade läsarnas förseelser i grälla färger. Lördagen den 28 september 1839, då ett par av läsarna ämnade låta döpa sina barn, företogs ett regelrätt demonstrationståg till prästgården av en grupp läsare, som till Mikaelihelgen samlats vid kyrkplatsen.[4] Avsikten var tydligen att ge större eftertryck åt önskemålen beträffande dop enligt den äldre handboken. Däremot hade läsarna uppenbarligen inte för avsikt att absolut motsätta sig dop enligt 1811 års handbok, om deras krav skulle avvisas. Sedan de hela eftermiddagen stått på prästgårdstrappan, där de i de starkaste ordalag gett uttryck åt sitt misshag med det gängse dopritualet, läto de slutligen prästen döpa sina barn. Föräldrarna vägrade dock att närvara under dopakten och förklarade efter dopet, att barnen sedermera skulle omdöpas. Omdöpandet var nu vanligt bland de radikala läsarna, varvid Pehr Königsson i regel fungerade som dopförrättare.

Följande dag uteblevo läsarna från högmässan och samlades i stället i en kyrkstuga, där en extatiskt färgad gudstjänst hölls.[5] Av de tio närvarande läsare, vars namn upptecknades, voro sju kusiner och två kusinbarn till Lars Levi Læstadius.[6] De ej namngivna deltagarna i sammankomsten hade icke nått vuxen ålder. De närvarande vägrade bestämt att åtlyda länsmannens tillsägelse att åtskiljas. Tre veckor senare upprepade de förseelsen, varvid Pehr Königsson förrättade omdop.

Enligt Kungl. Maj:ts genom justitiekanslern meddelade medgivande skulle åtal anställas mot de anklagade för otillåtna sammankomster

[1] Ibdm.

[2] KB i Vb till J. D. Helledaij 6/11 1839. Lycksele häradsrätts dombok 4/7 1840. HLA.

[3] JK till KB i Vb 14/4 1840. JK:s registratur. RA; KB i Vb till J. D. Helledaij 5/5 1840. Lycksele häradsrätts dombok 4/7 1840. HLA.

[4] För det följande, se Lycksele häradsrätts dombok 22/1 1841. HLA. Se vidare JK:s memorial 4/4 1840. JK:s registratur. RA.

[5] Sandewall, a. a. i KÅ 1950, s. 152.

[6] Jfr a. a., s. 145, not 5.

jämlikt kungliga brevet den 23 mars 1838.[7] Åtalet skulle även gälla läsarnas yttranden om gudstjänsterna i kyrkan samt om sakramenten. Däremot anbefalldes — märkligt nog — inga åtgärder beträffande lekmannadöpandet. Kanske berodde detta på förbiseende. Kungliga brevet den 23 febr. 1826, som tillkom i samband med 1820-talets dopstrider, ägde fortfarande giltighet. Det är också möjligt, att omdöpandet nu så helt ersatt de tidigare lekmannadopen, att nämnda bestämmelse ej längre var tillämplig.

Rättegångens förlopp skall här ej närmare följas. Sedan målet förevarit åren 1840—42, avkunnades utslag den 17 jan. 1843.[8] Jämlikt 1726 års konventikelplakat, kungliga breven den 2 maj 1751 och den 9 jan. 1822 samt tredje kapitlet, sjätte paragrafen missgärningsbalken dömdes de åtalade till böter för otillåtna sammankomster och sabbatsbrott. De åtalade yttrandena ansågos innefatta »grov försmädelse mot Gud och hans heliga namn», varför målet under åberopande av rättegångsbalkens åttonde kapitel och andra paragraf samt kungliga kungörelsen den 24 jan. 1781 överlämnades till hovrätten.

Kyrkoherde Grönlunds hållning under målets handläggning i häradsrätten förtjänar emellertid att uppmärksammas. Grönlund, som ännu i början av 1840 ansåg, att läsarna borde åtalas, insände i slutet av påföljande år en skrivelse till justitiekanslern med anhållan om den påbörjade rättegångens nedläggande.[9] Då denna hemställan ej bifölls, gjorde han något senare en ny framställning i saken, denna gång hos konungen.[1]

Grönlund framhöll i sin skrivelse energiskt väckelsens positiva sidor. Efter att ha jämfört läsarna med övriga församlingsbor förklarade han med hänsyftning på de förra, att han ständigt hyste den »hjärtliga önskan, att alla måtte vara så beskaffade människor». Eftersom prästens förkunnelse alltid måste gå ut på att framkalla »bättring, tro och ny födelse», gladde han sig som präst över läsarnas gudsfruktan. De överdrifter och villomeningar, som de under väckelsens första skede gjort sig skyldiga till, hade senare mildrats, och Grönlund hyste den förhoppningen, att de snart skulle helt upphöra. Rättegångar och straff

---

[7] JK till KB i Vb 14/4 1840. JK:s registratur. RA.

[8] Lycksele häradsrätts dombok 4/7 1840, 22—23/1 1841, 14—15/1 1842 samt 14 och 17/1 1843. HLA.

[9] JK:s ink.diarium nr 675, 7/12 1841. RA.

[1] Skrivelsen, dat. 19/2 1842, infördes i Nordisk Kyrkotidning 1845, s. 201 ff. Huruvida den kommit Kungl. Maj:t tillhanda eller ej har ej kunnat avgöras.

vore dock otjänliga medel, när det gällde att föra läsarna till rätta. Grönlund polemiserade vidare mot förre länsmannen A. Flumée, vilkens beskyllningar mot läsarna han ifrågasatte riktigheten av.

Att Grönlunds tolerans var betydande, kan man förstå av ett utlåtande från länsmannen Olof Bjuhr i Skellefteå beträffande den radikale läsaren Anders Jonsson i Klutmark i Skellefteå socken.[2] Enligt Bjuhrs utlåtande, som var avgivet år 1847, hade Königsson tre år tidigare, alltså omkring år 1844, anlänt till Anders Jonsson, där han först hållit andakt. I Bjuhrs yttrande heter det fortsättningsvis:

»Sedan lånade han af en bondhustru en större scharl, på hvilken han uppskar en öppning, så att hufvudet på predikanten kunde genomsättas, och inbillande sina åhörare att scharlen föreställde messhake, företog han sig att döpa om barn och även älldre folk med den stränghet, att han lät inställa barnen hos sig till döpelse, oaktat föräldrarne till desamma voro frånvarande, och som sjelfva i hög grad ogillade detta förfarande, samt anmälte åtgärden hos mig då jag genast lät hämta fredstöraren och förpassade honom till hans hemort.»[3]

Även om sanningshalten i denna berättelse, som sannolikt inträffat åtminstone något år tidigare än Bjuhr uppgav, på vissa punkter kan ifrågasättas, torde den ej helt vara gripen ur luften. I själva verket måste man räkna med att läsarna även vid tiden för Grönlunds inlaga till konungen vid mer än ett tillfälle satt hans tålamod på prov. Därtill kommer, att läsarna ännu vid slutet av den period, som detta avsnitt omspänner, vägrade att deltaga i kyrkans gudstjänster och mottaga dess sakrament. Innan de sammanfattande slutsatserna beträffande Sorseleläseriet göras, bör emellertid några uppgifter lämnas angående den radikala väckelsens historia inom församlingen efter 1844. Även om händelserna efter detta år ej höra till det här behandlade tidsavsnittet, är det för sammanhangets skull lämpligast att behandla dem redan nu.

Kyrkoherde Grönlund lyckades ej utverka, att målet mot de radikala Sorsele-läsarna nedlades. Sedan häradsrättens utslag överlämnats till hovrätten, remitterades det till advokatfiskalsämbetet.[4] I skrivelse här-

[2] O. Bjuhr till Svea hovrätt 16/3 1847. Just.rev:s utsl.handl. 27/2 1849. RA.

[3] Av denna skildring att döma omdöpte Königsson även äldre personer. Att säkert avgöra hur därmed förhöll sig är svårt. Då vid ett senare tillfälle även en person från Arvidsjaur uppgavs ha blivit omdöpt i Sorsele, och då sådant omdop mycket väl låter sig förklaras utifrån Königssons teoretiska utgångspunkt, synes uppgiften ej helt ha saknat grund. KB i Vb till JK 8/7 1847. JK:s ink. handl. nr 433, 15/7 1847. RA.

[4] Svea hovrätts rannsakningsdiarium nr 89 år 1843. RA.

ifrån framhölls, att försmädelse av Gud och hans namn i den mening lagen avsåg ej var för handen, eftersom läsarnas utlåtelser ej gällde dop, nattvard och gudstjänst såsom sådana utan endast de nya böckerna.[5] Målet hade alltså ej bort överlämnas till hovrätten, liksom åtal på grund av villfarelse i läran överhuvud ej bort anställas, innan läsarna varnats enligt kungliga stadgan den 20 mars 1735. På grund härav föreslog advokatfiskalsämbetet, att målet i hela dess vidd skulle återförvisas till häradsrätten. Detta blev även hovrättens beslut.[6]

När målet åter togs upp, hade emellertid Pehr Königsson och Greta Mårtensdotter samt deras anhängare i stort sett ändrat inställning. Detta framgick både av deras yttranden inför rätta och av den nådeansökan, som de år 1850 insände till konungen samt av de prästbetyg, som medföljde denna nådeansökan.[7] Läsarnas fromhet var fortfarande klart väckelsebetonad men på samma gång kyrkligt inriktad. Pehr Königsson och hans hustru voro från och med 1846 mycket flitiga nattvardsgångare.[8] Samtidigt med dem började även en del andra radikalläsare mottaga nattvarden i kyrkan.[9] Efterhand återgick flertalet. Olof Burman och Ulrika Larsdotter hörde till dem som länge ställde sig avvaktande. 1849 återvände dock även de till den kyrkliga sakramentsgemenskapen.[1] Med hänsyn till läsarnas sinnesändring nedlades målet mot dem år 1851.[2]

Väckelsen förkyrkligades sedan alltmer. Enligt protokollet vid 1853 års visitation hade konventiklarna av sig själva upphört, emedan läsarna i sockenkyrkan funno vad de önskade.[3] Den tidigare »ensidigaste och verksammaste vederdöparen» sades nu vara den »mest kyrksamme, upp-

---

[5] Advokatfiskalsämbetets memorial 2/12 1846. Just.rev:s utsl.handl. nr 1395, 18/11 1851. RA.

[6] Svea hovrätts utslag i brottmål 23/11 1847. RA.

[7] Utdrag av Lycksele häradsrätts dombok 15/1 1850. Nils Johansson m. fl. till konungen 24/6 1850 samt bif. prästbetyg. Just.rev:s utsl.handl. nr 1395, 18/11 1851. RA.

[8] Sorsele husförhörsbok 1840—46, fol. 7, HLA, och 1847—53 fol. 95, SoKA. Ännu den 8 mars samma år synes Pehr Königsson ha omdöpt ett redan tidigare döpt tvåårigt barn. A. Fjellner till HD 2/4 1846. HDM Sorsele. HDP 15/4 1846. HLA.

[9] Sorsele husförhörsbok 1840—46, fol. 5 och 1847—53, fol. 96 ang. J. Larsson och Stina Ifvardsdotter samt fol. 16 resp. fol. 105 ang. A. B. Larsson och Anna Greta Königsdotter. Jfr SANDEWALL, a. a. i KÅ 1950, s. 145, not 5, mom 3 och 8.

[1] Sorsele husförhörsbok 1847—53, fol. 87. SoKA.

[2] Statsrådsprot. just. 18/11 1851. RA.

[3] Vis.prot. Sorsele 2—3/7 1853. HDA.

lyste och tillgivne» bland prästens åhörare. Fortfarande fanns dock en liten grupp, till vilken bl. a. Nils Johansson och Greta Mårtensdotter hörde, som på grund av misstro mot den nya handboken avhöll sig från nattvarden.[4] Denna grupp omtalades även i protokollen vid visitationerna 1855, 1858, 1866 och 1872. Även i 1876 års protokoll omnämndes dessa läsare, men de kunde nu äntligen, om de så önskade, få nattvarden enskilt efter det äldre ritualet. Någon separatism i egentlig mening var det dock ej fråga om.[5]

Framställningen av Sorsele-väckelsens historia efter 1838 har visat, att separationstendenserna alltmer försvagades för att så småningom till stor del upphöra. Läsarna behöllo sin dogmatiska helhetssyn och sin misstänksamhet mot de nya böckerna, men de drogo ej samma radikala slutsatser av sina åsikter som tidigare beträffande förhållandet till kyrkan. Det återstår att säga något om de tänkbara anledningarna till separationstendensernas tillbakagång.

Det har påvisats, att separationstendensernas uppkomst i Sorsele delvis orsakats av Greta Mårtensdotters uppträdande och förkunnelse i samband med och efter ett extatiskt utbrott i Sorsele kyrka midsommaren 1837. Tretton år senare framhöll Greta Mårtensdotter inför Lycksele häradsrätt, där hon bl. a. var anklagad för ett mycket anstötligt yttrande om 1811 års handbok, att detta yttrande fällts under den period, då hon plågades av »grubbel i religionssaker», och att hon senare insett det oriktiga i sitt yttrande.[6] Av materialet synes framgå, att Mårtensdotters uttalande inför häradsrätten ägde sin tillämpning på hela den väckelseriktning, som hon tillhörde. När exaltationen mattades, var det naturligt, att även de separationstendenser, som den bidragit att framkalla, försvagades.

Hela förklaringen till separationstendensernas tillbakagång i Sorsele är emellertid inte given därmed. Sedan separationsriktningen vuxit fram, kom den på olika sätt i kontakt med kustbygdens separationsrörelse, som i början av 1840-talet blev allt starkare. Luleå-bonden Per Erssons Christeliga Anmärkningar lästes och uppskattades även i Sorsele.[7] Hans i Nordisk Kyrkotidning år 1843 införda separatistiska pro-

---

[4] Sorsele husförhörsbok 1847—53, fol. 10. SoKA.

[5] Visitationsprotokollen finnas i HDA.

[6] Utdrag av Lycksele häradsrätts dombok 15/1 1850. Just.rev:s utsl.handl. nr 1395, 18/11 1851. RA.

[7] Pehr Königssons skrivelse till prot. vid vis. i Sorsele 27/1 1844. HDA.

gramförklaring hade Sorsele-läsarna utan tvivel tagit del av.[8] Såsom redan påvisats hade åtminstone Pehr Königsson besökt Skellefteå-bygden, där han personligen varit i kontakt med företrädare för separationsriktningen. Om man därtill lägger det förhållandet, att rättegång anställdes mot flera av de radikala läsarna i Sorsele, inses lätt, att separationstendenserna där mycket väl kunde ha levat kvar och ökat i omfattning, om förutsättningarna för övrigt varit goda.[9]

Separationstendensernas svaga livskraft i Sorsele församling torde få ses mot bakgrund av prästernas hållning gentemot väckelsen. Grönlunds insats innan han 1842 lämnade församlingen har redan tillräckligt belysts. Den nye kyrkoherden, lappen A. Fjellner, var visserligen motståndare till väckelsen men samtidigt personligen så obetydlig, att han ej nämnvärt förmådde öka motsättningarna, innan han 1845 försattes ur disponibilitet.[1] Den nye vice pastorn från 1846, F. Sundelin, vann helt, till synes i ännu högre grad än Grönlund, läsarnas bevågenhet.[2] Lars Levi Læstadius, vars visitation 1844 sannolikt också verkat utjämnande, ansåg för sin del, att just Sundelin varit den som förmått undanrödja de problem, som radikalläseriet medfört.[3] Att han härvidlag betytt en hel del är ovedersägligt.[4] Det synes alltså, som om Grönlunds och Sundelins tjänstgöring i Sorsele i hög grad blivit avgörande för väckelsens fortsatta utveckling där.[5]

---

[8] Ibdm. Jfr Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 73 ff., art. Separatism eller icke? Eller hwarföre gå icke en del af Norrlandsläsarne i kyrkan?

[9] Pehr Königsson var vid denna tid uppenbart missnöjd med de gällande religionsstadgarna, även om han aldrig gjort de utlåtelser mot överheten, som han beskylldes för. Jfr Lycksele häradsrätts dombok 22/1 1841. HLA.

[1] Jfr t. ex. J. Risberg till HD 17/3 1846 och C. Grönlund till HD 6/11 1847. HDM Sorsele. HLA. Ang. A. Fjellner, se även Bygdén 3, s. 386 ff.

[2] Jfr t. ex. Z. Rådahl, J. From och P. Königsson till J. Risberg 26/7 1847. HDM Sorsele. HLA. Ang. F. Sundelin, se även Bygdén 4, s. 256 f.

[3] Ens Ropandes Röst i Öknen 1853, s. 66.

[4] Bland de handlingar, som ytterligare belysa Sundelins förhållande till väckelsen, märkas följande: F. Sundelin till HD 22/6 1846. HDM Sorsele; HDP 8/7 1846; vis.prot. Sorsele 2—3/7 1853. HDA.

[5] Norrlands-Posten har 10/11 1837 en artikel, som utom Greta Mårtensdotters väckelseriktning även talar om ett »läserisvärmeri» i Lycksele. Den sist nämnda läsarväckelsen var en extatiskt-apokalyptisk väckelse under ledning av Erik Svensson från byn Åttonträsk. Om denne, jfr Sandewall, a. a. i KÅ 1850, s. 154 f. jämte anfört material. Något samband med Carl Ludvig Tellströms verksamhet synes ej kunna påvisas. Jfr Westin, George Scott och hans verksamhet i Sverige I, s. 330, not 101.

2. Väckelsens radikalisering i Luleå-bygden. Per Erssons och Johan Riströms utveckling till separatistledare.

Den föregående framställningen har visat, att frånsett Nils Anderssons sektbildning, vilken här kan lämnas åsido, läseriet i Luleå-bygden under 1820-talet ej företedde några mer påtagliga separatistiska tendenser. Vid bedömandet av utvecklingen under 1830-talet lämnar tyvärr Nederluleå församlings dopbok ingen ledning, då de dopbekräftelser som under denna tid förekommit ej antecknats.[6] Däremot ge husförhörsböckernas kommunionlängder en viss uppfattning om läget.

År 1839 underläto ett antal läsare att mottaga nattvarden i kyrkan. Tidigare hade de i regel årligen deltagit åtminstone i någon nattvardsgång. Bland dem som uteblevo kunna nämnas bonden Per Ersson i Ersnäs och inhysemannen Anders Gustaf Enström från samma by, inhysemannen Johan Riström från Persön samt bonden Lars Nilsson från Måttsund.[7]

Under de närmast följande åren fingo de nämnda läsarna åtskilliga efterföljare, särskilt i byarna Ersnäs och Måttsund samt något senare även i byarna Rutvik och Börjelslandet.[8] I Börjelslandet drogo sig från omkring 1841 bonden Anders Nilsson samt ett antal andra läsare, till stor del hans släktingar, undan den kyrkliga nattvardsgemenskapen.[9] Ungefär samtidigt tog bl. a. bonden Hans Olof Nilsson i Rutvik samma steg.[1] Även i andra byar kunde samma tendens iakttagas. Vid periodens slut torde antalet radikalläsare över konfirmationsåldern ha uppgått till omkring 200. På grund av de flytande gränserna mellan radikalt och moderat läseri måste givetvis varje sifferuppgift bli ytterst osäker. Det är ej heller alltid så lätt att avgöra, om uteblivandet från nattvardsgångarna i sockenkyrkan haft separatistisk bakgrund eller föranletts av andra omständigheter.

---

[6] Nederluleå dopbok. HLA.

[7] Nederluleå husförhörsböcker 1832—42, 3: 21, 3: 55, 1: 456 och 3: 152. HLA.

[8] Jfr ifrågavarande husförhörsböcker. Dopböckernas fadderförteckningar visa, att läsarna i de olika byarna stodo i nära förbindelse med varandra.

[9] Ang. Anders Nilsson, se Nederluleå husförhörsböcker 1832—42, 1: 196, HLA, och 1843—52, 1: 93. NKA.

[1] Hans Olof Nilsson var före sitt giftermål 1842 skriven hos fadern i Rutvik nr 7. Se vidare husförhörsboken 1843—52, 1: 306. NKA. — Dopböckernas från 1840 åter påbörjade nöddopsanteckningar utvisa, att nöddöpandet nu var vanligt bland läsarna. Sålunda läto under åren 1840—44 alla de nämnda läsarna nöddöpa sina barn.

Den här antydda förstärkningen av de separatistiska tendenserna hade med hög grad av sannolikhet ej orsakats genom påverkan utifrån. Intet tyder t. ex. på några direkta impulser från de separatistiska kretsarna i Skellefteå och Sorsele, även om det radikala läseriet i dessa församlingar tidigt kan ha varit känt i Luleå-bygden. En undersökning av separationsrörelsens uppkomst och framväxt i Luleå-bygden måste alltså i första hand inriktas på att klarlägga de olika förhållanden inom församlingen och bland läsarna, som kunna tänkas ha varit av betydelse. Särskild uppmärksamhet bör därvid ägnas de omständigheter, varunder separatistledarna Per Ersson och Johan Riström utvecklades från det mer moderata läseri de ursprungligen tillhörde till deras senare radikalt kyrko- och prästfientliga hållning. På grund av dessa mäns stora betydelse för den senare utvecklingen skall framställningen om dem göras jämförelsevis utförlig.

Några personliga data må först anföras. Per Ersson eller Nils Petter Ericsson, som hans fullständiga namn löd, var av gammal bondesläkt och föddes i byn Ersnäs i södra delen av Luleå församling den 18 okt. 1795.[2] Han blev sedan ägare till fädernegården och var under hela sitt liv kyrkobokförd i hembyn, där han också avled den 7 sept. 1868.[3] Johan Riström däremot bytte flera gånger hemort. Han föddes den 18 jan. 1802 i Prästholm i Råneå församling och flyttade år 1819 som dräng till byn Persön i den angränsande delen av Luleå församling, där han ingick äktenskap och vistades, till dess han på 1840-talet flyttade till byn Lund i Skellefteå.[4] Enligt husförhörsböckerna titulerades han bl. a. dräng, torpare och murare. Han avled den 19 nov. 1868, samma år som Per Ersson.[5] Att Riström tillhörde det lägsta socialskiktet framgår redan av vad som anförts. Beträffande Per Ersson uppger Nordberg, att han tydligen kommit till världen i ett fattigt hem, och att han avled utarmad.[6]

Både Per Ersson och Riström synas tidigt ha rönt stark påverkan av hembygdens fromhetsliv. Om Per Ersson berättar Johan Ternström, att han var född av gudfruktiga föräldrar, och att han fått en »sant

[2] Nederluleå dopbok. HLA.

[3] Ang. Per Ersson, se vidare Nordberg, Separatister och separatism i Nederluleå omkring mitten av 1800-talet. Luleå stifts julbok 1939, s. 59 ff.

[4] Råneå dopbok 1802 och dess husförhörsbok 1816—27: 279 samt Nederluleå husförhörsbok 1832—42, 1: 456. HLA.

[5] Ang. Johan Riström, se vidare Nordberg, a. a. i Luleå stifts julbok 1939, s. 58 f.

[6] Ibdm s. 62.

kristlig» uppfostran, samt att han ända från barndomen »älskat och övat sig i Guds ord».[7] Riström framhåller byabönernas stora betydelse för sin religiösa utveckling och uppger, att han genom dem »så gott som med modersmjölken insöp religionen».[8] Av väckelsen greps han enligt egen utsago redan i sin ungdom.[9] Angående sin utveckling i separatistisk riktning ger han i en artikel i Nordisk Kyrkotidning en redogörelse, som på samma gång är en av de bästa källorna i fråga om separationstendensernas utveckling i Luleå-bygden.[1]

Riström tillmätte i sin artikel prästerskapets ställningstagande till väckelsen en stor betydelse för den senare utvecklingen. Först kommer därvid prosten J. P. Eurén i betraktande. För att vinna klarhet i de pågående meningsbrytningarna mellan de kyrkvänliga och de mer separatistiskt inriktade läsarna hade Riström avsänt en skrivelse med ett antal frågor rörande läran till denne. Euréns svar var daterat den 12 maj 1829.[2] Då läsarna ej voro nöjda med detta svar, insändes en skrivelse till domkapitlet med begäran om visitation, dock utan resultat.[3]

Både Euréns svarsskrivelse den 12 maj 1829 och Riströms kommentarer till detta svar i Nordisk Kyrkotidning samt även det fortsatta händelseförloppet i samband med skrivelsen till domkapitlet visar, att Eurén ej förmått överbygga klyftan mellan prästerskapet och läsarna, utan att denna tvärtom genom det skedda meningsbytet vidgats. Detta är märkligt, ty Eurén hade några år tidigare i fråga om motsättningarna mellan präster och läsare gett uttryck åt en mycket förståelsefull inställning till väckelsen.[4] Beträffande prästerna ansåg han då, att de buro en god del av skulden för »läsareoväsendet». Frånsett att de ej förmått giva läsarna den religiösa klarhet dessa eftersträvade, hade de ofta bemött dem på ett oklokt sätt. Även Riströms artikel tyder på att Eurén tidigare bemödat sig om att söka förstå väckelsen.[5]

---

[7] Nordisk Kyrkotidning 1849, s. 29.

[8] J. Riström till Kungl. Maj:t 8/4 1851. Just.rev:s utsl.handl. nr 795, 7/7 1851. RA.

[9] Norden 1862, s. 4.

[1] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 193 ff.

[2] Såväl Riströms skrivelse som Euréns svar finnes infört i Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 194 f.

[3] Ibdm s. 195 f.

[4] Nordberg, Olof Palmgren, s. 40 ff. Den av Nordberg citerade, i NKA i original befintliga, dialogen är i sin helhet, om än i något annan form, införd i Hernösands Stifts Tidningar, 1821, nr 6, s. 2 ff.

[5] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 194.

Under sådana förhållanden var Euréns i polemisk ton hållna svar på Riströms frågor överraskande. Kanske underskattade Eurén, som inom parentes sagt var en kunnig och vidsynt prästman, tidigare läsarproblemens svårighetsgrad.[6] Vad som inträffat i samband med Nils Andersson, med vilken Riström genom giftermål var avlägset släkt, kan också ha gjort honom reserverad mot läsare av Riströms typ.[7]

Motsatsförhållandet mellan Riström och Eurén bröt emellertid aldrig ut i öppen konflikt och fick heller inte någon mer påtaglig förstärkning av de separatistiska tendenserna till omedelbar följd. Ännu flera år efter Euréns år 1830 timade död deltog Riström i husförhör och nattvardsgångar, och enligt hans artikel i Nordisk Kyrkotidning gällde detsamma de övriga läsarna.[8] Riströms uppgift, att läsarna efter debatterna med Eurén mer än tidigare började göra 1810 års katekes och 1819 års psalmbok till föremål för ett kritiskt studium, synes däremot riktig. Av Riströms ord att döma torde man också kunna utgå ifrån, att läsarna nu började taga avstånd från gudstjänsterna i kyrkan.

I väsentligt högre grad än Eurén synes emellertid den i samband med Piteå-läseriet tidigare nämnde Hans Sehlstedt hava bidragit till att vidga klyftan mellan prästerskap och väckelse. Denne, som var komminister i pastoratet åren 1827—38, kom såväl genom sin starkt rationalistiska teologi som genom sitt besvärliga lynne att stå i det starkaste motsatsförhållande till läsarna. Att Riströms karakteristik av Sehlstedt ej var överdriven framgår därav, att denne både blev bötfälld av häradsrätten och varnad av domkapitlet för sitt uppträdande.[9]

Särskilt synes Sehlstedts tålamod ha brustit vid husförhören, som gåvo goda tillfällen till diskussion av läro- och trosfrågor.[1] I Riströms redogörelse omtalas som exempel ett husförhör, då prästen, som otvivelaktigt i detta fall var Sehlstedt, efter en tydligen allt hetsigare debatt om människans förmåga att hålla lagen till slut i vredesmod tillsade den åhörare, som gjort invändningar mot hans framställning, att avlägsna sig och gå till kalvarna i »fähuset».[2] Enligt en tidnings-

---

[6] Om J. P. Eurén, se Bygdén 2, s. 215 f.

[7] Johan Riströms farbror, Johannes Riström, var gift med en syster till Nils Anderssons hustru. Råneå husförhörsböcker 1799—1827. HLA.

[8] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 196.

[9] Se härom olika handlingar i HDM Nederluleå och Luleå, 1831—40, samt HDP 31/8 1830, 11/11 och 16/12 1835, 13/4 och 25/5 1836. HLA.

[1] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 196 f.

[2] Ibdm.

artikel ett tjugutal år senare var det just Riström, som blev utkörd.[3] Händelsen är värd att lägga märke till, ty den har uppenbarligen kraftigt bidragit till att ytterligare förstärka Riströms redan tidigare avoga hållning gentemot prästerna. Enligt husförhörsboken deltog Riström sista gången i ett husförhör år 1834, och sannolikt var det detta år, som den ovan relaterade händelsen inträffade.

Även Per Ersson synes ha stått i ett personligt motsatsförhållande till Sehlstedt. Denne blev vid biskop Franzéns visitation år 1835 utsatt för en mycket stark kritik, särskilt från läsarhåll, varvid klagomålen voro föranledda såväl av hans avancerat rationalistiska bibelsyn och teologi som av hans sätt att yttra sig och uppträda.[4] Kritiken framfördes av personer från flera byar i församlingen, men enligt vad visitationsprotokollet uppvisar och Sehlstedt själv i en förklaring till domkapitlet uppgav, var Per Erssons hemby Ersnäs, där hyperlutheranerna enligt Sehlstedt hade »sitt egentliga tillhåll», centrum för oppositionen.[5] Särskilt var Sehlstedt missnöjd med konventiklarna i byn, som kunde vara ända till fem timmar.

Vid visitationen hörde Per Ersson till de mer framträdande oppositionsmännen.[6] Intet tyder dock på att han var det dominerande namnet.[7] Att Per Erssons liksom Riströms separatistiska utveckling i dess tidigare skede delvis måste sättas i samband med Sehlstedts tjänstgöring i församlingen är emellertid ställt utom allt tvivel. Däremot finnes intet som tyder på att Per Ersson vid denna tid i någon större grad bestämts av påverkan från Johan Riström. Uppenbarligen har deras utveckling förlöpt i stort sett parallellt, utan att någon av dem stått i avhängighetsförhållande till den andre.

Franzéns visitation framkallade av alla tecken att döma misstroende mot stiftsledningen bland läsarna. Enligt Riström hade de väntat, att biskopen något litet skulle näpsa »den över dem härjande prästen».[8] Visitationsprotokollet utvisar, att detta önskemål ej uppfylldes, även om Franzén synes ha medgivit, att Sehlstedt förgått sig. Sedan denne

---

[3] Norrbottens-Posten 12/4 1856.

[4] Vis.prot. Nederluleå 2/8 1835. LDA.

[5] Sehlstedts förklaring, dat. 8/10 1835, finnes bifogad HDP 11/11 1835. HLA. Publicerad av Forssberg i Forum Theologicum 1949, s. 56 ff.

[6] Vis.prot. Nederluleå 2/8 1835. Anteckning ang. Nils Olssons m. fl. besök i Nederluleå prästgård 5/8 1835. LDA.

[7] Per Ersson är ej nämnd i det egentliga visitationsprotokollet.

[8] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 198.

avgivit en amper förklaring till domkapitlet, erhöll han visserligen varning, men då varningen endast meddelades i närvaro av några präster och troligen ej kommit till församlingens kännedom, ansågo sig läsarna givetvis ej ha fått den upprättelse de önskade.[9]

Härtill kommer, att Franzén, som vid detta tillfälle lät införa 1819 års psalmbok att användas tillsammans med den gamla, råkade i dispyt med läsarna angående innehållet i de nya böckerna, varvid han enligt Riström förivrade sig.[1] Hans naturliga benägenhet att brusa upp gjorde honom ej lämplig att förhandla med läsarna.[2] Då dessutom hans inställning till väckelsen i stort sett var rätt sval, är det förståeligt, om även han mera bidrog till att skärpa än till att utjämna motsatserna mellan prästerskap och läseri.[3]

Följderna av läsarnas missnöje med prästerskapet visade sig enligt Riström främst i tre avseenden: läsarna slutade att deltaga i husförhören, de gåvo sina barn »nöddop» för att sedan låta prästerna bekräfta dem, och de avhöllo sig från deltagande i kyrkans nattvardsgångar.[4] Det har i det föregående framhållits, att några nöddopsanteckningar överhuvud ej gjordes i församlingen under 1830-talet. Om Riströms framställning är riktig, bör det dock, åtminstone mot slutet av årtiondet, ha förekommet ett mer eller mindre utbrett »nöddöpande» bland Luleå-läsarna. Beträffande de i början av detta avsnitt påvisade separationstendenserna ifråga om nattvarden är det uppenbart, att åtminstone Riströms men även Per Erssons uteblivande delvis varit orsakat av missnöje med prästerskapet. Detsamma torde ha gällt radikalläseriets ledare i byn Måttsund, Lars Nilsson, vilken 1838, ungefär samtidigt med Riström och Per Ersson, upphörde att gå till nattvarden. Denne

[9] HDP 11/11 1835 samt P. Calwagen till HD 10/12 1835. HDM Luleå. HLA. Sehlstedts förklaring var hållen i så anstötliga ordalag, att den endast försämrade hans sak.

[1] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 198.

[2] Jfr Bygdén 1, s. 34.

[3] Om Franzéns inställning till väckelsen, se hans Herdabref i Hernösands stift 1832, s. 14 ff.

[4] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 198. — I början av 1830-talet tjänstgjorde i Nederluleå även M. Wickner. Jfr M. Wickner till HD 1/2 1832, HDM Luleå. HLA. Under ett tidigare förordnande i Nederkalix hade han stämts inför rätta för fylleri och olämpligt uppträdande i allmänhet, bl. a. på gästgivargården i Per Erssons hemby Ersnäs. Se härom bl. a. handlingarna i HDM Nederkalix 1825—27 samt HDP 18/7 1827. Till någon allvarligare sammanstötning med läsarna kom det dock ej under Wickners tid i Nederluleå. Om M. Wickner, se även Bygdén 1, s. 172 och 4, s. 353.

hade nämligen tidigare varit invecklad i en rättegång med Sehlstedt. Anledningen var missfirmelse från Sehlstedts sida.[5]

Att det personligt färgade missnöjet med prästerskapet varit en väsentligt bidragande orsak till separationstendensernas uppkomst i Nederluleå församling kan alltså ej bestridas. Detta hindrade naturligtvis icke, att läsarna också kunde lämna en teoretisk motivering för sitt avståndstagande från kyrkan, något som för övrigt även kommit till synes i det föregående. Särskilt Per Ersson var angelägen att betona, att det var den falska läran och inte det ogudaktiga levernet i församlingen, som föranlett den separatistiska inriktningen.[6] I den följande teckningen av Per Erssons och Riströms fortsatta utveckling i separatistisk riktning fram till 1844 kommer läsarnas teoretiska argumentering till synes.

Då läsarnas framställningar till präster och domkapitel ej haft åsyftat resultat, beslöto de att framlägga sin sak inför riksdagen.[7] För detta ändamål gjorde Per Ersson en sammanställning av de anmärkningar, som från läsarhåll riktades mot de nya böckerna. Dessa anmärkningar trycktes senare och utkommo år 1842 i en andra upplaga.[8] Enligt en anmärkning på titelbladet hade de före 1840—41 års riksdag överlämnats till riksdagsmannen Johan Lundberg från Piteå, som tydligen lovat väcka motion i frågan. Lundberg underlät dock att göra detta. Riström uppgav, att Lundberg frågat ärkebiskop af Wingård till råds. Då denne ansåg, att Per Erssons anmärkningar borde lämnas utan avseende, fick saken förfalla.[9]

Syftet med framställningen är ej klart preciserat. Önskemålet om en lärare, som vid sina ämbetsförrättningar vägrade att använda de nya böckerna, skymtar dock i skrivelsens slutord. Ordalydelsen visar, att Per Ersson ej längre var tillfreds med »läsarpräster» av moderat väckelsetyp, som visserligen ogillade de nya böckerna men ej bestämt togo avstånd från dem. När det framhålles, att en rätt lärare ej nödvändigtvis behövde tillhöra »denna världens visa och kloka», kan detta

[5] HDP 31/8 1830. L. O. Boström till HD 13/2 1831 och A. Löwing till HD 23/6 1831. HDM Luleå. HLA.

[6] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 74. Överhuvud har Per Ersson visat ett jämförelsevis större intresse för lärofrågor än Johan Riström och synes även ha tillmätt dem större betydelse än denne.

[7] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 199.

[8] Per Erssons »Christeliga Anmärkningar» infördes i sin helhet i Nordisk Kyrkotidning 1842, ss. 281—86 och 292—93.

[9] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 199.

tyda på att man i de radikala läsarkretsar, som Per Ersson tillhörde, redan dryftat tanken att ur de djupa leden utse någon, som kunde förvalta sakramenten.

Innehållet i Per Erssons »Christeliga Anmärkningar» behöver här ej utförligare behandlas. Alltsedan de nya böckernas tillkomst hade mot dem från läsarhåll riktats en kritik, som i allt väsentligt överensstämde med Per Erssons. Som exempel härpå kan nämnas de prov på Skellefteå-läsarnas kritik av den lindblomska katekesen, som prosten Nils Ström gav redan år 1816.[1] Med utgångspunkt från läran om människans totala syndafördärv och absoluta beroende av Guds nåd polemiserade läsarna då liksom senare mot varje uttryck, som framhävde gärningarnas betydelse för rättfärdiggörelsen. Detta var kritikens egentliga innebörd. Per Erssons Christeliga Anmärkningar var alltså endast en utförlig framställning av de kritiska synpunkter på de nya böckerna, som läsarna sedan länge hyst. Det var inte den omständigheten, att kritiken framfördes, utan fastmer den skärpa, med vilken det skedde, som ådagalade, att Per Erssons och hans anhängares separatistiska inställning skärpts.

Detaljkritiken av t. ex. handboken bestyrker, vad som här antytts. Sålunda gällde kritiken av dopritualet främst lagförbindelserna i detta ritual, mot vilka t. ex. Sorsele-läsarna tidigare vänt sig.[2] Motsvarande anmärkning riktades naturligtvis även mot konfirmationsritualet. Konfirmationsritualets fråga: »erkännen I denna lära vara en gudomlig sanning, den rätta vägen till saligheten», vilken redan i början av 1820-talet starkt kritiserades av t. ex. läsarna i Arvidsjaur, var föremål även för Per Erssons missnöje.[3]

Märkligt nog innehåller inte Per Erssons Christeliga Anmärkningar någon direkt motivering för läsarnas avståndstagande från den kyrkliga nattvardsgemenskapen. Läsarna hade uppenbarligen mindre att anmärka mot nattvardsritualet än mot dop- och konfirmationsritualen. Det teoretiska försvaret för separationstendenserna i fråga om nattvarden var av mer allmän karaktär och grundade sig på läsarnas missnöje med handboken i allmänhet.

Till samma slutsats föranleder även en av Per Ersson år 1843 avgiven förklaring, där han direkt motiverade sin separatistiska inställ-

[1] N. Ström till E. A. Almquist 12/7 1816. Just.rev:s prot.utdr. 12/6 1816. RA. Jfr ovan s. 32, not 5.

[2] Se s. 12 ff. Jfr ovan s. 103.

[3] Se s. 15 ff. Jfr ovan s. 55 f.

ning.[4] Johan Ternström hade i slutet av föregående år för sin tidning anhållit om en redogörelse angående orsakerna till separationstendenserna inom läseriet.[5] I sitt svar framhöll Per Ersson, att den sanna kyrkan enligt hans uppfattning fanns, där Guds ord rent och klart lärdes. Med hänvisning till sina Christeliga Anmärkningar förklarade han vidare, att den svenska kyrkan ej var någon rätt kyrka. Läsarna voro av denna anledning skyldiga att taga avstånd från denna kyrka. Då de vidare själva ansågo sig representera den sanna kyrkan, ägde de rätt att förvalta sakramenten och för detta ändamål tillsätta präster.

Som stöd för skyldigheten att utgå ur kyrkan, anförde Per Ersson en rad bibelord. De flesta av dessa, såsom Matt. 7: 15 (Vakter eder för de falska profeter etc.) och 2 Kor. 6: 14—18 (Drager icke uti främmande ok med de otrogna etc.), citerades ofta av de separatistiskt inriktade läsarna. Rättigheten att förvalta sakramenten och utse präster motiverades bl. a. med uttalanden ur Luthers predikningar samt ur Melanchthons skrift om påvens makt och överhöghet.[6] Utsagorna, som avsågo reformationstiden, tillämpades av Per Ersson utan särskild motivering på förhållandet mellan läseriets separatistiska falang och den svenska kyrkan.

I förklaringens slutord framhöll Per Ersson, att det var läsarnas avsikt att söka få till stånd en skilsmässa med den församling, som antagit en falsk lära. Han hade därmed dragit de yttersta konsekvenserna av sin övertygelse, att de nya böckerna ej voro renläriga. Ännu när han skrev sina Christeliga Anmärkningar, hade han av alla tecken att döma

---

[4] Förklaringen finnes införd i Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 73 ff. under rubriken Separatism eller icke? Eller hwarföre gå icke en del af Norrlandsläsarne i kyrkan?

[5] Ibdm s. 73.

[6] Ett par särskilt belysande citat må anföras. På s. 74 heter det bl. a.: »Ty vi äre derom försäkrade utaf den åtskilnad och beskrifning, som Christus oss här gifver, att den rätta kyrkan är der, hvarest den lilla hopen finnes, som känner Christum, det är, som endrägteliga hålla denna läran, tron och bekännelsen om Christo. Hvarest nu den rätta kyrkan är och blifver der äro och blifva jemväl kyrkoembeten, Sakramenten, Binde- och Lösenyckeln, och allt hvad Christus sjelf har gifvit henne.» Cit. ur Luther, Kyrkopostilla, 1828, del I: 1, s. 647; vidare citeras skriften om påvens makt och överhöghet: »Derföre när de, som satte äro att vara biskopar, blifva församlingens fiender och icke vilja ordinera tjenliga personer till prester, så behålle hvar och en församling sin rätt. Ty hvarest församling är, der har man ock rätt att predika Evangelium: hvarföre är nödigt att församlingen behåller sin rätt att kalla, välja och ordinera prester.» Cit. ur Concordia Pia, 1842, s. 253.

ej hunnit så långt. Han synes därefter gradvis ha ytterligare utvecklats i separatistisk riktning. Olika omständigheter kunna ha befordrat denna utveckling. Så anförde t. ex. Riström i sin redogörelse över läseriet, att ärkebiskop af Wingårds hållning gentemot Per Erssons Christeliga Anmärkningar ytterligare vidgat klyftan mellan radikalläseriet och prästerskapet.[7]

Ungefär samtidigt som Per Ersson skrev sin förklaring till Ternström, inträffade en tilldragelse, som visar, att läsarna även i sin praktiska religionsutövning steg för steg avlägsnade sig från församlingsgemenskapen. I slutet av år 1842 vägrade nämligen Johan Riström att låta bekräfta det »nöddop», som hans yngsta barn strax förut undfått.[8]

Beträffande omständigheterna i samband med Riströms vägran lämnades något olika uppgifter av Riström själv och kyrkoherden i Nederluleå, P. Calwagen.[9] Emellertid framgår det av båda versionerna, att Riström önskade få sitt barn döpt av Calwagen, om dopet förrättades i enlighet med den gamla handbokens ritual. Då Calwagen ej ansåg sig kunna villfara denna begäran, »nöddöpte» Riström själv i december månad år 1842 sitt barn, varefter han av Calwagen uppmanades att låta bekräfta dopet enligt 1811 års handbok. Enligt Calwagens uppgift vägrade Riström att gå med härpå, varvid han motiverade sin hållning med att hänvisa till lagförbindelserna i det nya ritualet. Riströms framställning innehåller intet om denna vägran, men den tyder på att Calwagens uppgifter voro riktiga.

Sedan Calwagen rapporterat det inträffade till domkapitlet och detta hos landshövdingeämbetet begärt handräckning för barnets befordrande till dopet, uttogs det genom kronobetjäningens försorg, varefter prästerlig dopbekräftelse följde.[1] Även om något åtal ej väcktes, förbättrade vad som skett givetvis inte relationerna mellan läsarna och prästerskapet.

Anledningen till att Riström i fråga om sitt år 1842 födda barn ej iakttog det tidigare bruket bland de radikala läsarna att först »nöddöpa» barnen och sedan låta dem erhålla dopbekräftelse är svår att bestämma. För att om möjligt komma problemets lösning närmare skall först en kort analys av Riströms dopuppfattning omkring 1842—43

---

[7] Ibdm s. 199.

[8] P. Calwagen till HD 29/12 1842. HDP 11/1 1843. HLA.

[9] P. Calwagen till HD 29/12 1842 samt (J. Riström), art. Dop och Twångdop. Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 69 ff.

[1] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 71.

göras i avsikt att fastställa, huruvida denna innehöll något väsentligt nytt. I tidskriften Läsning för folket hade åren 1838—39 en artikel om dopet av biskop Franzén varit införd.[2] Denna diskuterades såväl vid Riströms besök hos Calwagen som senare i Nordisk Kyrkotidning, och Riström har i denna debatt utförligt redogjort för sin syn på dopet.[3]

Riströms och Franzéns åsikter gingo isär redan ifråga om det nyfödda barnets syndaskuld. Enligt Franzéns uppfattning var ett barn vid födelsen visserligen behäftat med arvsynd, men då skulden för denna var utplånad genom den allmänna nåden, och då barnet ej gjort sig skyldigt till verksynd, kunde även ett odöpt barn bliva saligt.[4] Riström hävdade i motsats härtill, att även ett nyfött barn före dopet hörde »den eviga fördömelsen» till.[5] Vidare ansåg Franzén beträffande dopets förhållande till nya födelsen, att det blott var en »förebild» till denna, som inträffade vid en senare tidpunkt, då barnets tro blivit medveten. Stor vikt lades därför vid att barnet genom uppfostran lärdes iakttaga de heliga plikter, vartill det enligt handbokens ritual i dopet förbands, och utan vilkas iakttagande dopets betydelse omintetgjordes.[6] Enligt Riström inträffade den nya födelsen redan vid barnets dop.[7] Han ansåg sig också med Nya testamentet kunna bevisa, att det späda barnet trodde, och att nya födelsen alltså inte, såsom Franzén menade, hindrades av denna anledning.[8]

Någon artskillnad mellan Riströms här refererade kritik av Franzéns doplära samt dopritualet i 1811 års handbok och läsarnas tidigare kritik av dopuppfattningen i de nya böckerna var ej för handen. När Per Ersson i sina Christeliga Anmärkningar gentemot den nya katekesens och handbokens framhållande av den efter dopet följande laguppfyllelsens avgörande betydelse hävdade dopets sakramentala sida, var detta givetvis helt i enlighet med Riströms år 1843 deklarerade uppfattning.[9]

---

[2] Läsning för folket 1838, ss. 289—98 och 1839, ss. 289—309.

[3] P. Calwagen till HD 29/12 1842. HDP 11/1 1843. HLA. Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 70, 92 ff. och 218 ff.

[4] Läsning för folket, särskilt 1839, s. 298.

[5] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 219.

[6] Läsning för folket, särskilt 1838, ss. 295—98.

[7] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 218 f.

[8] Ibdm s. 220 f.

[9] I katekesen kritiserade Per Ersson bl. a. svaret på 319. frågan, som hade följande ordalydelse: »Huru frälsar Döpelsen oss ifrån djefvulen?» Svaret löd: »Då vi, i kraft af den förlossning, som oss i dopet gifven är, stride mot onda begär och dem öfvervinne» (s. 8). I handboken förkastades det nya dopritualets dopfråga:

Detsamma kan sägas om det missnöje med abrenuntiationens borttagande ur dopritualet, som tidigare framkommit.[1]

Riströms vägran att låta bekräfta sitt barns dop var alltså inte följden av någon förändrad dogmatisk uppfattning. Däremot drog han nu mer vittgående slutsatser än tidigare ur sin dogmatiska grundinställning. Då av Riströms egna ord att döma bruket av nöddop med åtföljande prästerlig dopbekräftelse blott varit avsett att gälla ad interim, torde man ej behöva antaga någon annan orsak till det inträffade än den bl. a. genom af Wingårds hållning ökade irritationen bland läsarna.[2]

Såsom framställningen i detta avsnitt utvisat, nådde separationsrörelsen i Nederluleå församling före år 1844 ej någon större utbredning. Det främsta och för den efterföljande separatistiska utvecklingen betydelsefullaste resultatet av händelseförloppet fram till detta år var Per Erssons och Johan Riströms gradvisa utveckling till målmedvetna separatistledare. Det i den föregående framställningen flera gånger gjorda påpekandet att man vid bestämmandet av de orsaker, som kunna ligga bakom separationens framväxt, alltid måste räkna med möjligheten av irrationella faktorer, gäller även här. Vad det personliga motsatsförhållandet mellan präster och läsare beträffar, ligger det dock såsom påvisats i öppen dag, att det varit av stor betydelse för Per Erssons och Riströms utveckling. Genom det förstärktes det redan förefintliga religiösa motsatsförhållandet och framkallades ett så småningom allt starkare spänningsförhållande.

3. Separationsrörelsens grundläggning i Piteå-bygden genom Per Ersson.

Väckelsen i Piteå-bygden behöll under större delen av perioden 1830—44 sin moderata karaktär. I dopboken finnas endast enstaka exempel på så kallade hemmadop enligt 1693 års handbok, som kunna tänkas ha berott på missnöje med det nya dopritualet.[3] Nöddopsanteckning-

---

»Barn, vill du till denna tro varda döpt, och genom Dopet till dessa heliga pligter förbindas» samt den föregående lagförbindelsen efter trosbekännelsen (s. 12 och 14).

[1] Enligt Læstadius, Fortsättning af Journalen, s. 100 f., önskade J. From i Sorsele behålla abrenuntiationen.

[2] Jfr Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 198.

[3] Så har beträffande Olof Pallasches 13/5 1831 födda barn följande anmärkning

arna äro visserligen talrika men ge inga säkra hållpunkter för bedömandet av de separatistiska tendenserna.[4] Kommunionlängderna i de husförhörsböcker, som omfatta tiden 1830—43, tyda ej heller på att det vid denna tid funnits något mer betydande radikalläseri inom församlingen. Sålunda voro t. ex. läsarledarna från tiden för väckelsens början ännu i allmänhet nattvardsgångare.[5]

Den ungefärliga tidpunkten för radikalläseriets genombrott i Piteå-bygden framgår av ett prästbetyg från år 1849, avseende tjugufem separatister, som instämts för otillåten nattvardsgång.[6] Av dessa hade elva år 1842 sista gången deltagit i en kyrklig nattvardsgång, medan fyra upphörde att gå till nattvarden år 1843, tre 1844, en 1845, en 1847 och fem 1848. Även om det ej är helt uteslutet, att en eller annan läsare redan före år 1842 skiljt sig från församlingens nattvardsgemenskap, är det såväl av nyssnämnda prästbetyg som av kommunionlängden uppenbart, att det egentliga genombrottet ägt rum i slutet av år 1842 eller början av år 1843.

Att göra någon uppskattning av antalet radikalläsare omkring år 1844 är ytterst vanskligt. Enbart på kommunionlängderna kan en sådan beräkning ej grundas, då en person givetvis kunde avhålla sig från nattvarden av andra skäl än religiösa. Det nyssnämnda prästbetyget tillåter ej heller några säkra slutsatser. De där angivna läsarna utgjorde säkerligen endast en del av hela det antal, som upphört att deltaga i nattvardsgångarna i sockenkyrkan. Om man medräknar personer över konfirmationsåldern, torde man kunna antaga, att antalet radikalläsare i församlingen vid periodens slut närmat sig hundratalet.

En uppfattning om arten av det läseri, som förekom i Piteå-bygden före det radikala läseriets genombrott, ger protokollet vid Franzéns visitation år 1835.[7] Biskopen hade föreslagit, att 1819 års psalmbok från och med 1 sönd. i advent samma år skulle vid församlingens gudstjänster användas jämte den gamla. Härom uppstod en hetsig debatt mellan biskopen och läsarna, som vid detta tillfälle voro talrikt representerade och enligt protokollet »med sitt skrik på gamla psalmboken

---

gjorts: »Casu non vere necessitatis baptizatus a patre.» Piteå landsförsamlings dopbok. HLA.

[4] I genomsnitt nöddöptes omkring 15 procent av barnen. Procenttalet var lägst 1830 (6) och högst 1843 (23).

[5] Även påpekat i Nordberg, Olof Palmgren, s. 119.

[6] J. Nygrens prästbetyg 25/6 1849. Just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA.

[7] Vis.prot. Piteå landsförsamling 14/6 1835. LDA.

nedtystade de bättre tänkande». Trots att läsarna inte hade någon möjlighet att förhindra införandet av den nya psalmboken, så länge det ej var fråga om att uteslutande använda den, ådagalade det inträffade väckelsens livaktighet och visade, vilken energi läsarna förmådde utveckla vid försvaret av sina grundsatser.

Den omedelbara anledningen till radikalläseriets senare framgångar kan man sluta sig till dels av ett brev från dåvarande komministern i Piteå stad, Jacob Dahlberg, till biskop Franzén i februari månad 1843, dels av Dahlbergs dagboksanteckningar för samma månad.[8]

I brevet till Franzén berättade Dahlberg om ett sammanträffande, som han haft med Per Ersson, vilken just då uppehöll sig i församlingen, där han höll sammankomster.[9] Dahlberg hade, sedan han träffat flera personer, vilka önskat samtala med honom om Per Erssons förkunnelse, infunnit sig på det ställe, där Per Ersson för dagen haft sin sammankomst. Denna, som hållits i »ett större rum», hade varit välbesökt. Dahlberg hade förebrått Per Ersson, att han spred misstroende mot den kyrkliga ordningen, varefter en dispyt uppstått angående de synpunkter Per Ersson förfäktade, och vilka han utförligt framställt i sina Christeliga Anmärkningar. Bland de närvarande hade somliga anslutit sig till de av Dahlberg framförda synpunkterna, under det att andra förklarat sig vara Per Erssons anhängare.[1]

Meningsbytet på den nyssnämnda sammankomsten blev för en tid det allmänna samtalsämnet.[2] Dahlberg, vars religiositet var av väckelsekaraktär, bör ha varit uppskattad bland de moderata läsarna.[3] Att hans motstånd begränsat Per Erssons inflytande bland dessa är mycket sannolikt. Dahlberg ansåg sig också kunna konstatera, att Per Erssons framgångar blevo jämförelsevis små.[4] Emellertid medgav han, att Per

---

[8] Om J. Dahlberg, se Bygdén 3, s. 199 f.

[9] För det följande, se J. Dahlberg till F. M. Franzén 13/2 1843. SAA.

[1] J. Dahlbergs dagbok 12/2 1843, X 257e. UUB.

[2] J. Dahlberg till F. M. Franzén 13/2 1843. SAA.

[3] Dahlberg framhåller i sitt brev till Franzén, att även om åtskilliga »af de bättre» ansågo honom vara »alltför sträng eller sekterisk eller till och med skrymtaktig», rönte han förtroende och uppmuntran av »ordets vänner», vilkas förtroende han satte mer värde på. Belysande för Dahlbergs religiositet är också, att han ogillade dansen och kortspelet, som brukade förekomma i ämbetsbröderna Grapes och Clauséns hem. J. Dahlbergs dagbok 1/5 och 12/5 1843 samt 10/5 1844. X 257e. UUB. I. Grape var vid denna tid kyrkoherde och J. Clausén komminister i Piteå landsförsamling. Bygdén 3, s. 81 f. resp. s. 93.

[4] J. Dahlbergs dagbok 26/2 1843. X 257e. UUB.

Erssons maningar att taga avstånd från kyrkogång och kyrklig sakramentsförvaltning ej förklingat helt ohörda.[5]

Det råder ingen tvekan om att den ovan konstaterade uppkomsten av en radikal läsarväckelse i Piteå vid samma tid, som Per Erssons besök ägde rum, måste sättas i direkt samband med detta. Då Per Erssons hemby Ersnäs låg nära gränsen till Piteå socken, måste man också räkna med att han redan före sitt nyssnämnda besök varit känd där. Eventuellt hade hans skrift funnit läsare inom församlingen. Genom dessa impulser hade marken troligen i någon mån beretts för den efterföljande utvecklingen.

En intressant omständighet är, att pastoratets kyrkoherde sedan 1833, Isak Grape, vilken tidigare i egenskap av komminister i Skellefteå så energiskt bekämpade väckelsen där, nu i stort sett förhöll sig passiv.[6] Hans erfarenheter från Skellefteå gjorde honom uppenbarligen obenägen att på nytt ge sig in i en uppslitande strid med läsarna. Att hans senare mer undfallande hållning var mindre vådlig för den kyrkliga enheten än hans tidigare aggressiva torde få anses som säkert. Det är också av materialet att döma ovisst, huruvida hans tjänstgöring i församlingen i någon nämnvärd grad berett marken för Per Erssons separatistiska förkunnelse.

Man torde dock kunna påstå, att förhållandet mellan prästerskapet och läsarna i Piteå-bygden under 1830-talet var sämre, än det varit under 1820-talet. Härtill bidrog att Grape, som trots att han vid denna tid undvek strid med väckelsen, var mer negativ gentemot den än Hesselgren varit.[7] Komministern J. Clausén synes i fråga om väckelsen i stort sett ha gått fram på Grapes linje. Franzéns visitation måste också ha bidragit till att öka misstämningen. Det är givetvis ej uteslutet, att dessa förhållanden varit av betydelse för den senare utvecklingen, även om Per Erssons personliga insats synes ha betytt jämförelsevis mest.

4. Äldre och nyare separationstendenser i Skellefteå-bygden.

I ett tidigare avsnitt har påvisats, att separationstendenserna i Skellefteå församling redan under 1820-talet givit utslag i dop- och kom-

[5] Ibdm 12/2 1843.

[6] Jfr ovan s. 37 ff.

[7] Jfr ovan s. 56.

munionlängderna. Uppgiften blir närmast att undersöka, i vilken mån så skett under 1830-talet.

Beträffande doplängden kan först fastställas, att den ej ger något besked angående separationstendensernas omfattning under perioden.[8] Till de tidigare relaterade svårigheter som möta, när man vill avgöra, huruvida dopböckernas nöddopsanteckningar ha separatistisk bakgrund eller ej, kommer nu att dessa böcker åtminstone från omkring 1835 äro så svårt brandskadade, att varje statistisk bearbetning av nöddopsanteckningarna i angivet syfte torde vara meningslös. Detta förhållande hindrar inte, att det går att göra slutsatser beträffande enskilda personer, som stå upptagna i de ej skadade delarna av dopboken. Rent allmänt synes dopboken också utvisa, att nöddopen under perioden förekommo rikligt och sannolikt voro vanligare i Skellefteå än i Piteå och Luleå.[9]

Ett väsentligt säkrare utslag ge kommunionlängderna, trots att det inte heller av dem går att draga några säkra slutsatser. I Boviken, den gamle radikalläsaren Nils Boströms hemby, fanns åtminstone fem familjer, som under åren 1836—43 ej deltogo i någon nattvardsgång.[1] Avhållsamheten var i de flesta av dessa fall otvivelaktigt religiöst betingad. Jämfört med det närmast föregående decenniet innebar detta en klar om än ej särskilt stor ökning.[2] I t. ex. byn Östanbäcken kan ungefär samtidigt en liknande ökning påvisas.[3] Nämnas bör också att den i det föregående ofta omnämnde Abram Abramsson från Häbbersfors omkring år 1834 synes ha upphört att gå till nattvarden.[4]

I byn Ersmark upphörde man redan före 1830 i jämförelsevis stor utsträckning att deltaga i de kyrkliga nattvardsgångarna. Under tiden 1826—36 fanns här minst ett tiotal familjer, som aldrig eller vid högst ett tillfälle mottogo nattvarden.[5] Under den återstående tiden fram till 1843 var ställningen i denna by i stort sett oförändrad.[6] Bland de mer kända läsare i andra byar, som tidigt drogo sig undan den kyrkliga

---

[8] Skellefteå dopbok för åren 1830—44. HLA.

[9] I Skellefteå utgjorde nöddopen år 1830 enligt dopboken omkring 20 procent av hela antalet dop.

[1] Skellefteå husförhörsbok 1836—43, 3: 364—80. HLA.

[2] Ibdm 1826—36, 1: 298—313.

[3] Ibdm 1826—36, 1: 265—97, jämfört med 1836—43, 1: 194—228. Omkring 1832 upphörde den från 1820-talets dopstrider kände Jon Andersson Wikström att gå till nattvarden. Ibdm 1826—36, 1: 268.

[4] Ibdm 1826—36, 2: 77 och 1836—43, 2: 14.

[5] Ibdm 1826—36, 1: 372—410. Jfr ovan s. 84.

[6] Ibdm 1836—43, 2: 111—51.

nattvardsgemenskapen, kunna nämnas Nils Larsson i Tjärn och Anders Andersson i Nyträsk, av vilka den förre tog detta steg omkring år 1825 och den senare omkring år 1831.[7]

De separatistiska tendenserna från 1820-talet levde alltså kvar ännu i början av 1830-talet. Visserligen sökte de radikala läsarna vid denna tid av alla tecken att döma undvika att bliva bötfällda på grund av överträdelse av kungliga förordningen den 26 febr. 1826, men å andra sidan avhöllo de sig i större utsträckning än tidigare från nattvarden. Att närmare bestämma nattvardsvägrarnas antal är givetvis mycket svårt. Prosten Nils Ströms efterträdare som kyrkoherde i Skellefteå, Nils Nordlander, uppgav vid biskop Franzéns visitation år 1835, att det inom församlingen fanns »många, ja flere hundrade», som alldeles försummade gudstjänsten och avhöllo sig från nattvarden.[8] Av hans ord att döma var anledningen i regel missnöje med 1811 års handbok. Förmodligen kunde Nordlander ej närmare precisera sin uppgift, men av kommunionlängdernas anteckningar att döma synes den ha varit riktig. Man torde alltså våga räkna med att de radikala läsarna i Skellefteå år 1835 utgjorde ett antal av två eller tre hundra. Detta antal, som i början av 1830-talet var något mindre, ökade under loppet av den period som här avses endast obetydligt, tills det omkring 1843 med ens ungefär fördubblades.[9] De separatistiska tendenserna hade alltså i Skellefteå en väsentligt större utbredning än i Piteå och Luleå vid samma tid.

De förhållanden som sammanhänga med separationstendensernas art och utveckling i Skellefteå-bygden under 1830-talet belysas närmare dels av den strid angående införandet av 1819 års psalmbok som utbröt år 1835, dels av ett utförligt utlåtande av kyrkoherde Nordlander angående Maja Lisa Nilsdotter samt angående läseriet i Skellefteå-bygden i allmänhet.[1] Då psalmboksstriden utförligt skildrats av Arvastson, skall beträffande det yttre förloppet i denna endast några för framställningen nödvändiga data lämnas.[2] Nordlanders inlaga, som tidi-

---

[7] Ibdm 1826—36, 3: 171 resp. 2: 66.

[8] Vis.prot. Skellefteå 7—8 aug. 1835. LDA.

[9] Skellefteå husförhörsböcker 1843—52. SkKA.

[1] N. Nordlanders utlåtande 8/4 1836. JK:s ink. handl. nr 503, 7/6 1836. RA.

[2] För det följande, jfr Arvastson, Den Thomander—Wieselgrenska psalmboken, s. 12 ff.

gare ej uppmärksammats, skall ägnas jämförelsevis större uppmärksamhet.

Vid Franzéns visitation i Skellefteå beslöts efter förslag av biskopen att 1819 års psalmbok samma år skulle tagas i bruk i församlingen vid sidan av den gamla. Vid gudstjänsten skulle endast sådana psalmer sjungas, som funnos i båda psalmböckerna, och två nummertavlor skulle användas. Mot detta beslut inlämnades två protestskrivelser, av vilka den ena var undertecknad av representanter för den mest radikala läsarriktningen, de s. k. boströmianerna.

Striden fortsattes efter visitationen, varvid kyrkoherde Nordlander framför andra arbetade för den nya psalmbokens införande. År 1836 gjorde läsarna en hänvändelse i psalmboksfrågan till konungen, som dock avslog deras hemställan. I slutet av samma år ledo läsarna ett nytt nederlag, när den nya psalmboken enligt beslut vid sockenstämma infördes som ensamberättigad psalmbok.

Utlåtandet angående Maja Lisa Nilsdotter var infordrat av justitiekanslern, närmast med anledning av en rad talrikt besökta sammankomster för andaktsövning, som hon hållit i Lövångers församling.[3] Härom hade länsmannen C. E. Noring insänt rapport till landshövdingen med förfrågan, huruvida Nilsdotter ägde rätt att utan särskilt tillstånd färdas från den ena socknen till den andra och i privata hus hålla andaktsövningar.[4] Landshövdingen vidarebefordrade denna förfrågan till justitiekanslern, varvid han meddelade, att han anbefallt länsmannen att på lämpligt sätt söka förhindra sammankomsterna samt att söka utröna de närmare omständigheterna i samband med dem.[5] Justitiekanslern fick Kungl. Maj:ts uppdrag att infordra domkapitlets samt vederbörande prästers yttranden, varefter bl. a. Nordlanders nyssnämnda utlåtande inkom.[6]

Nordlander anförde inledningsvis, att han vid flera tillfällen samtalat med Nilsdotter och bl. a. med hänvisning till Pauli uttalande mot kvinnans rätt att predika sökt övertyga henne om det oriktiga i hennes handlingssätt. Nilsdotter hade medgivit, att Pauli ord gjort henne tveksam, men å andra sidan framhållit, att Kristi kärlek tvingade henne att

---

[3] JK till HD 1/3 1836. JK:s registratur. RA.

[4] C. E. Noring till KB i Vb 12/1 1836. JK:s ink. handl. nr 503, 7/6 1836. RA.

[5] KB i Vb till JK 6/2 1836. JK:s ink. handl. nr 503, 7/6 1836. RA.

[6] För det följande, se N. Nordlanders utlåtande 8/4 1836. JK:s ink. handl. nr 503, 7/6 1836. RA.

förkunna ordet för dem som önskade höra det. Hon hade visserligen flera gånger tänkt upphöra med sin förkunnelse, men då hon nästan dagligen från olika håll och även från andra socknar erhållit brev och hälsningar med begäran, att hon skulle komma och »läsa», hade hon fortsatt därmed. Hon hade dock förklarat sig villig att upphöra med sina sammankomster, om lagen så krävde.

Nordlander framlade vidare i inlagan sina synpunkter på den läsarriktning som Maja Lisa Nilsdotter tillhörde och även i någon mån på väckelsen i dess helhet. Sedan han konstaterat, att hon representerade det moderata läseriet, framhöll han, att hennes verksamhet ändå i många avseenden inverkade menligt på allmogen. Först och främst drog nämligen denna verksamhet, särskilt om sammankomsterna höllos under gudstjänsttid, folk från kyrkan. Dessutom väckte den misstroende mot prästerskapet och den kyrkliga förkunnelsen. Vidare skapade sammankomsterna en polemisk inställning, varjämte de beredde tillfälle att utsprida irrläror. Slutligen förorsakade de tidspillan och kostnader, i det att åhörarna kunde färdas upp till åtta mil för att deltaga i ett läsarmöte, som därtill ofta tog mer än en dag i anspråk.

Någon nytta medförde däremot läsarnas sammankomster enligt Nordlanders mening ej. För att visa detta beskrev han utförligt, hur det vanligen tillgick vid ett läsarmöte. Nordlander sökte också utreda varför läsarna hellre kommo samman till sina konventiklar än i kyrkan. Då hans ord äro särskilt belysande för hans inställning är det berättigat att återge dem. Nordlander skriver:

»Besynnerligt måste det emedlertid förefalla, att Läsarena äro så angelägne att hålla och bevista sammankomster. Orsaken dertill bör dock ej sökas hvarken i någon oskicklighet eller försumlighet hos prästerskapet, att bistå dem med råd och upplysningar i deras andeliga bekymmer, icke heller i någon högre själskraft och djupare andelig kunskap hos deras anförare och föreläsare, utan den rätta orsaken torde vara, att de vid sina sammankomster anse sig ega större frihet än i kyrkan, emedan de der när som hälst kunna taga till ordet och låta sitt lilla ljus lysa; hvaremot de i kyrkan, om ock än så talträngde, nödgas iakttaga stillhet och tystnad. Dessutom torde ej heller böra förbises, att föreläsarena sjelfve just för sin egen skull upmana till sammankomsters hållande och bevistande, emedan de derigenom så mycket lättare bland allmogen kunna fortplanta sina läromeningar och vinna ryktbarhet och anseende för sina djupa insigter i andans hemligheter och sitt varma nit för Guds sak. Så synes åtminstone förhållandet vara med dem, som ej nöja sig att i den by de vistas läsa och förklara Guds ord utan begifva sig till andra byar och socknar, att der utgjuta det öfverflödande måttet af sin andeliga erfarenhet.»

Nordlander hyste den förhoppningen, att de moderatare läsarna, vilka utgjorde flertalet, så småningom skulle kunna bringas till större lugn, om endast deras »utsvävande proselytmakeri» hindrades. Han har med dessa ord tydligen velat tala för ett strängare tillämpande av konventikelbestämmelserna.

Kommunionanteckningarna samt handlingarna i psalmboksstriden och Nordlanders nyssnämnda utlåtande ge tillsammantagna en god bild av det radikala läseriets ställning i Skellefteå-bygden under 1830-talet. Redan i början av decenniet hade detta läseri åtskilliga anhängare. Det samlande namnet var den från 1820-talets läsarstrider kände Nils Boström i Boviken. Av flera anledningar utbröt dock vid denna tid ej någon öppen konflikt. Den konventikelfrihet, som läsarna tillkämpat sig under 1820-talet, ägde de fortfarande. 1810 års katekes och 1819 års psalmbok behövde de ej använda. Även den förhatliga nya handboken kunde i rätt stor utsträckning undvikas. Därtill kom att man på prästerligt håll förhöll sig passiv. Från år 1830, då prosten Nils Ström avled, till 1834, då Nils Nordlander tillträdde pastoratet, förestods detta av den ireniske komministern P. E. Högström.[7] Ej heller från stiftsledningen utgick några initiativ i fråga om läseriet. Den nye biskopen F. M. Franzén inträdde ej förrän 1834 i det efter E. A. Almquist år 1830 ledigblivna biskopsämbetet i Härnösands stift.[8]

Efter Nordlanders ämbetstillträde förändrades emellertid situationen. Psalmboksstriden visade, dels att väckelsens radikala gren fortfarande var livskraftig, dels att läsarna i den nye kyrkoherden fått en kraftfull motståndare, som med energi sökte eliminera de ur den kyrkliga enhetens synpunkt otillfredsställande förhållanden, som läsarrörelsen skapat. Det är betecknande, att Nordlander, då han vid ett tillfälle fruktade, att en av läsarna förberedd petition till konungen skulle remitteras till församlingens hörande på kyrkostämma, i ett brev till statssekreterare J. A. von Hartmansdorff anhöll, att i stället endast han själv och biskopen skulle höras.[9] Om församlingen finge tillfälle att yttra sig, förklarade han sig oviss om utgången.

[7] Bygdén 3, s. 327. Ang. Högströms förhållande till läseriet, jfr Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk, s. 87 f. Landshövding af Schmidt framhöll 1834 som sin mening, att Högström ej förestått pastoratet med erforderlig kraft. G. L. af Schmidt till J. A. von Hartmansdorff 1834. RA.

[8] Bygdén 1, s. 33.

[9] N. Nordlander till J. A. von Hartmansdorff 8/3 1836. RA. I huvudsak samma önskemål framfördes f. ö. även av biskop Franzén. F. M. Franzén till J. A. von Hartmansdorff 27/3 1836. RA.

Även till den klart kyrkovänliga läsarriktning, som Maja Lisa Nilsdotter representerade, och till vilken Carl Olof Rosenius hade nära anknytning, var Nordlander avgjort negativt inställd. Då Nordlander ansåg, att laga åtgärder borde vidtagas även mot de moderata läsarnas sammankomster, och då hans strävanden att få de nya böckerna allmänt antagna riktade sig även mot dem, måste han ha varit illa anskriven även i deras kretsar.

I sin kamp med väckelsen stöddes Nordlander av biskop Franzén och Härnösands domkapitel. I fråga om psalmboksstriden var Franzén såsom nämnts t. o. m. initiativtagare, även om Nordlander senare gjorde den större insatsen. Då stiftsstyrelsens ställningstagande till väckelsen ej var utan betydelse för den följande utvecklingen, skall det här något närmare belysas, närmast med utgångspunkt från det yttrande, som justitiekanslern infordrat från domkapitlet med anledning av C. E. Norings ovannämnda anmälan mot Maja Lisa Nilsdotter.[1] Att biskop Franzén haft stort inflytande vid skrivelsens tillkomst är uppenbart.

Domkapitlet förklarade sig rent allmänt anse, att vid förekommande oordning inom kyrkan varningar och förmaningar i första hand borde tillgripas.[2] Så hade också skett i fråga om Maja Lisa Nilsdotters sammankomster i Lövånger, i det biskopen vid sin visitation där den 11 aug. 1835 allvarligt förmanat alla husägare att ej mottaga Maja Lisa Nilsdotter eller andra personer, som kommo för att hålla religiösa sammankomster.[3] Då dessa förmaningar ej haft åsyftad verkan, kunde det enligt domkapitlets mening vara befogat att vidtaga laga åtgärder, varvid 1726 års konventikelplakat samt kungliga brevet av den 2 maj 1751 borde tillämpas.

Emellertid ansåg domkapitlet, att åtal denna gång ej skulle anställas, eftersom de nämnda bestämmelserna under en längre tid inom stiftet ej tillämpats och därför hos allmänheten kunde förmodas ha fallit i glömska, och eftersom åtminstone Maja Lisa Nilsdotter yttrat, att hon när som helst vore beredd att upphöra med sina sammankomster, om det visade sig, att de stredo mot gällande bestämmelser. Domkapitlet föreslog i stället, att allmänheten skulle upplysas om lagarnas innebörd. Kungl. Maj:t hänvisade till de redan utfärdade bestämmelserna an-

---

[1] Jfr ovan s. 133.

[2] För det följande, se HD:s skrivelse till konungen 25/5 1836. JK:s ink. handl. nr 503, 7/6 1836. RA.

[3] Jfr vis.prot. Lövånger 11/8 1835. LDA.

gående uppläsande på vissa tider av bl. a. konventikelplakatet och ansåg, att något utlåtande över domkapitlets hemställan i den delen ej erfordrades.[4] För övrigt biföll Kungl. Maj:t förslaget, att frågan om åtal skulle få förfalla. Läsarnas rätt att hålla konventiklar hade alltså genom Kungl. Maj:ts beslut inte i någon mån inskränkts.

Det kan ej bestridas, att domkapitlet i sitt yttrande förordade en skärpt hållning gentemot väckelsen, även om man ej omedelbart ville anbefalla åtal. Kungl. Maj:t skulle för övrigt i ett fall sådant som det förhandenvarande vid denna tid säkerligen ej ha givit tillstånd till anställande av rättegång, ens om domkapitlet gjort hemställan därom. Troligen insåg domkapitlet detta. I varje fall nöjde man sig tillsvidare med att söka få de gamla konventikelbestämmelserna, som i denna landsända sedan början av 1820-talet varit praktiskt taget försatta ur kraft, erkända såsom förpliktande.

Domkapitlets inställning till de med väckelsen sammanhängande problemen framträder klart, om man jämför den med den hållning, som de centrala myndigheterna intogo. I ett brev från Franzén till von Hartmansdorff, för vilken Franzén framfört sina synpunkter i psalmboksstriden, kommer särskilt olikheten mellan Karl XIV Johans och Franzéns ståndpunkt till synes.[5] Franzén beklagade i detta brev, att konungen ej ville gå med på att ålägga samtliga församlingar i stiftet att införa 1819 års psalmbok.

Sammanfattningsvis gäller alltså, att motsättningarna mellan prästerskap och väckelse i Skellefteå-bygden skärptes, sedan Franzén och Nordlander tillträtt sina ämbeten. Samtidigt kom åter olikheten mellan prästerskapets och de centrala myndigheternas uppfattning beträffande den lämpligaste läsarpolitiken klart till synes. Eftersom Sylvander ej längre var i livet, förstärkes det tidigare intrycket, att regeringens toleranta hållning gentemot läsarna ej låter sig förklaras utifrån tillfälliga, personliga förhållanden.

---

[4] Statsrådsprot. just. 18/6 1836; JK till KB i Vb och till HD 5/7 1836. JK:s registratur. RA. — År 1843 anmälde länsmannen O. Bjuhr, att Maja Lisa Nilsdotter åter hållit läsarsammankomster inom församlingen. Då det härmed sammanhängande händelseförloppet nära ansluter sig till Nilsdotters verksamhet i Lövånger år 1842, bör det för att rätt förstås behandlas i samband med detta.

[5] F. M. Franzén till J. A. von Hartmansdorff 27/3 1836. RA. Ang. Karl XIV Johans ståndpunkt, jfr även J. A. von Hartmansdorff till A. af Kullberg 25/4 1837. KB.

Sedan striden om 1819 års psalmbok år 1837 upphört, följde några år av yttre lugn.[6] Enligt Nordlanders egen uppfattning berodde detta på att han efter den första tidens strider funnit det klokast att undvika allt samtal i religiösa frågor med de radikala läsarna.[7] När dessa därigenom kommo att sakna »näring för sin stridslust», svalnade deras hänförelse. Nordlander uppgav, att många nu återgingo till kyrkan och nattvarden.[8] Detta sista uttalande torde man dock ej kunna bygga alltför mycket på. Att Nordlander helt saknat fog för sina ord kan väl ej antagas och är för övrigt osannolikt. Det kan dock fastslås att läsarnas återgång till kyrkans nattvardsgemenskap ej satt några tydligare spår i kommunionlängderna.[9] Deras misstro mot Nordlander bör också efter de föregående striderna ha varit betydande.

Omkring år 1843 inträdde emellertid efter de närmast föregående årens relativa lugn en betydande separatistisk kraftutveckling. I flera byar steg antalet nattvardsvägrare till det dubbla eller mer. Östanbäcken, Kusmark, Ersmark, Boviken och Lund kunna nämnas bland de byar, där separatismen var starkast förankrad.[1]

Den direkta anledningen till denna ökning ligger i öppen dag. Enligt Nordlander, vars uppgifter härvidlag säkerligen äro riktiga, hade en bonde, Anders Jonsson i Klutmark, kommit att läsa Nils Petter Erssons Christeliga Anmärkningar.[2] Då hans egen uppfattning helt stämde överens med Per Erssons, reste han upp till Luleå för att bedja denne besöka läsarna i hemförsamlingen. Per Ersson synes ha anlänt till Skellefteå i början av år 1843.[3] Hans förkunnelse gjorde starkt intryck på Skellefteå-läsarna, och de separatistiska tendenserna bland dem förstärktes kraftigt.

Något år senare begav sig Anders Jonsson på nytt upp till Luleå

---

[6] N. Nordlander till F. M. Franzén 23/2 1838. SSA. I sina brev till Franzén under de närmast följande åren nämner Nordlander litet eller intet om läseriet.

[7] N. Nordlander till HD 19/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[8] Ibdm.

[9] Jfr t. ex. de ovan s. 131 f. redovisade husförhörsböckerna för åren 1836—43.

[1] Skellefteå husförhörsböcker 1843—52. SkKA.

[2] Se härom N. Nordlander till HD 19/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[3] J. Dahlberg omtalar 13/2 1843, att Per Ersson »nyligen» företagit en resa till Skellefteå i missionssyfte. Av sammanhanget framgår, att denna resa måste ha gjorts under de närmast föregående månaderna. J. Dahlberg till F. M. Franzén 13/2 1843. SAA. Något längre uppehåll gjorde dock ej Per Ersson i Skellefteå. Jfr häremot Arvastson, Den Thomander—Wieselgrenska psalmboken, s. 17.

för att utverka ett besök av Per Ersson.[4] Denne var emellertid nu förhindrad, varför Johan Riström reste i hans ställe. Under denna färd höllos sammankomster bl. a. i byarna Kusmark, Ersmark och Lund.[5] Under en sammankomst i sistnämnda by den 17 jan. 1844 infann sig länsmannen och ålade utom Riström även husvärden Johan Lundgren samt Anders Jonsson och några andra att medfölja till prosten Nordlander för undergående av förhör. Riström, som förpliktades att inom tjugufyra timmar lämna socknen, begav sig på väg. Under resan höll han dock sammankomster i flera byar och befann sig först efter fyra dagar utom sockengränsen.[6]

Sedan separationstendensernas utveckling i Skellefteå-bygden under tiden 1830—44 belysts, återstår att på grundval av det framlagda materialet göra några sammanfattande slutsatser angående de orsaker, som ligga bakom denna utveckling.

Säkert är att de separatistiska tendenserna genom den tidigare utvecklingen hade en betydande utbredning redan vid periodens början, och att detta efterverkade. Säkert är vidare att personliga impulser utifrån direkt orsakade den kraftiga separatistiska expansionen vid periodens slut. Frågan blir, hur det kunde komma sig, att läsarna i Skellefteå år 1843 voro så mottagliga för Per Erssons och Ristroms förkunnelse, som de visade sig vara. En jämförelse med andra församlingar, dit denna förkunnelse nådde, visar, att den, vad de separatistiska synpunkterna beträffar, ingalunda vann gensvar överallt. I Sorsele församling var den fulla brytningen med kyrkan i slutet av 1830-talet långt mer aktuell än i Skellefteå vid samma tid. Trots detta började separationstendenserna här gå tillbaka ungefär samtidigt som de i Skellefteå på allvar började vinna utbredning.[7] Ehuru förhållandena i de två församlingarna ej voro fullt jämförbara, är den olikartade utvecklingen under alla förhållanden ett problem.

Såsom mest sannolikt framstår onekligen, att prästerskapets negativa hållning gentemot väckelsen skapat förutsättningarna för Per Erssons och Ristroms framgångar i Skellefteå-bygden i början av 1840-talet. Ett indirekt erkännande, att läsarna åren 1835—37 bemötts på ett oklokt sätt, har Nordlander själv givit.[8] Betydelsen av de närmast

[4] N. Nordlander till HD 19/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.
[5] N. Nordlander till KB i Vb 5/2 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.
[6] Ibdm samt J. Ström till KB i Vb 19/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.
[7] Jfr ovan s. 113 ff.
[8] N. Nordlander till HD 14/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

därefter följande årens passiva motstånd har han såsom nämnts något överskattat. Det var dock även nu fråga om motstånd. Och även om det ej låter sig direkt bevisas, att prästernas uppträdande mot läsarna berett marken för Per Erssons och Johan Riströms separatistiska förkunnelse, är det ovedersägligt, att de på intet sätt förmått eliminera den sekterism, om vilken de ansågo, att den motverkades genom en bestämt avvisande hållning men förstärktes genom tillmötesgående.

5. Läseriet i Lövånger.

Trots att läseriet i Lövånger var av moderat karaktär, är det av flera anledningar motiverat, att det här göres till föremål för behandling. Utvecklingen i de församlingar, där radikalläseriet vunnit insteg, framträder i skarpare belysning, om den jämföres med skeendet i andra församlingar, där de radikala tendenserna i stort sett saknas. Vad speciellt väckelsen i Lövånger beträffar, är den av särskilt intresse på grund av dess relationer till Carl Olof Rosenius. Vidare ger ett studium av läseriet i denna församling ytterligare belysning åt de olika andliga och världsliga instansernas läsarpolitik i början av 1840-talet.

Väckelsen synes ha vunnit insteg i Lövånger vid mitten av 1820-talet.[9] Om dess tidigaste historia i församlingen äro uppgifterna sparsamma. Först efter ett decennium blir bilden tydligare. I protokollet vid Franzéns visitation år 1835 berättas, att kringvandrande predikanter, särskilt kvinnor, från Skellefteå samlat många åhörare omkring sig, och att dessa försummat gudstjänsten i kyrkan.[1]

Lodins förmodan, att visitationsprotokollets uppgifter främst syftat på Maja Lisa Nilsdotter, har visat sig vara riktig.[2] Enligt vice pastorn J. M. Unæus hade Maja Lisa Nilsdotter, såsom han förmodade efter erhållen kallelse, vid flera tillfällen besökt Lövånger och där hållit sammankomster.[3] Dessa hade ägt rum såväl på helg- som söckendagar. Det hade förekommit, att läsarna samlats även under gudstjänsttid. Unæus hade anmält förhållandet vid Franzéns visitation, varefter denne upp-

---

[9] Se härom Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 108 ff.

[1] Vis.prot. Lövånger 11/8 1835. LDA.

[2] Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 110, not 116. Lodin har jämförelsevis utförligt behandlat läseriet i Lövånger. Det nya material som påträffats motiverar emellertid den följande framställningen.

[3] J. M. Unæus' utlåtande 23/4 1836. JK:s ink. handl. nr 503, 7/6 1836. RA.

manat varje husägare att ej mottaga Maja Lisa Nilsdotter eller hennes likasinnade.

Unæus' här relåterade meddelanden hade infordrats på befallning av justitiekanslern, sedan vederbörande kronolänsman, C. E. Noring, ingivit rapport om Nilsdotters predikoresor.[4] Dessa hade av Norings rapport att döma pågått åtminstone sedan 1834. Liksom Unæus framhöll Noring den stora tillslutningen till läsarnas sammankomster.[5] Inom väckelsen synes en viss misstro mot församlingsprästernas förkunnelse ha förefunnits, men några separatistiska tendenser för övrigt kunna ej påvisas.

Det är ej känt, vilka anstalter de lokala myndigheterna vidtagit, sedan regeringens beslut angående Norings hemställan i fråga om Maja Lisa Nilsdotter fattats.[6] Att konventikelplakatet blivit författningsenligt uppläst måste förutsättas. Några omfattande åtgärder därutöver ha ej kunnat vidtagas. Trots detta synes Maja Lisa Nilsdotter under lång tid ha upphört med sina predikoresor till Lövånger.

År 1842 meddelade emellertid Noring justitiekanslern, att läsarna, som under sex år ställt sig gällande bestämmelser till efterrättelse, åter börjat åsidosätta dessa.[7] Maja Lisa Nilsdotter hade återupptagit sin verksamhet i församlingen, varvid hon bl. a. hållit en väl besökt sammankomst under gudstjänsttid hos garvaren Johan Öhmark i Bodan, ej fullt en halv mil från kyrkan. Trots länsmannens föreställningar hade sammankomsten fortsatts. I en rapport till landshövdingeämbetet i Umeå några månader senare anmälde Noring, att en man från byn Uttersjön, Olof Jonsson, i april månad börjat hålla sammankomster, vilka dock utom vid ett tillfälle ägt rum på annan tid än gudstjänsttid.[8] För bedömandet av dessa sammankomster är det av vikt att se, vilken inställning församlingens prästerskap intog till dem.

I fråga om sammankomsten hos Johan Öhmark ansågo sig läsarna ha inhämtat prosten Lindforss' tillstånd. Enligt en uppgift av C. O. Rosenius hade Maja Lisa Nilsdotter först vägrat, när hon på sin resa ombads att »läsa» i Bodan.[9] Hon ansåg, att platsen låg för nära kyrkan,

[4] Jfr ovan s. 133.

[5] C. E. Noring till KB i Vb 12/1 1836. JK:s ink. handl. nr 503, 7/6 1836. RA.

[6] JK till HD samt till KB i Vb 5/7 1836. JK:s registratur. RA. Se även Härnösands domkapitels cirkulär nr 369, § 2. Jfr ovan s. 137.

[7] C. E. Noring till JK 15/2 1842. JK:s ink. handl. nr 258, 4/5 1842. RA.

[8] Jfr KB i Vb till JK 28/5 1842. JK:s ink. handl. nr 258, 4/5 1842. RA. Om Olof Jonsson, se Ekman, Den inre missionens historia, s. 724 ff.

[9] C. O. Rosenius till J. H. Thomander 22/7 1842. LUB.

för att sammankomst skulle kunna hållas där under gudstjänsttid. Två personer hade då begivit sig till prosten Lindforss för att utverka tillstånd att hålla sammankomsten. Lindforss medgav, att han gett tillstånd, men förklarade, att han därvid förutsatt såsom självklart, att sammankomsten ej skulle äga rum under gudstjänsttid.[1] Vid de tidigare tillfällen då läsarna efter medgivande av Lindforss hållit sina andaktsövningar, hade de nämligen valt annan tid än gudstjänsttid.

Vid den av Olof Jonssons sammankomster som ägt rum samtidigt som allmän gudstjänst hållits, hade vakanskomministern C. O. Sondell varit närvarande. Vid ett senare tillfälle hade Sondells konfirmander bevistat en av Olof Jonssons sammankomster. Strax därefter hade Sondell själv tillsammans med dem deltagit i en sådan sammankomst.[2] Sondell förklarade, att han vid det förstnämnda tillfället med pastors tillstånd besökt läsarna för att söka utröna, huruvida Olof Jonsson förkunnade en falsk lära eller ej, i vilket avseende meningarna varit delade.[3]

Vid det tillfälle, då Sondells konfirmander åhört Olof Jonssons förkunnelse, hade de enligt Sondell ej varit beordrade därtill men väl erhållit hans »tillstädjelse och vänliga uppmaning». Sondell angav som motiv, att många bland barnens föräldrar så önskat och vidare, att han ansåg, att läsbarnen på detta sätt under hans egen bortovaro bäst undgingo att frestas till »lättsinniga och syndiga förströelser.[4] Påföljande måndag hade läsbarnen enligt Sondell inte infunnit sig till undervisningen, när denna kl. 10 skulle taga sin början, utan då befunnit sig på Olof Jonssons läsarsammankomst. När Sondell uppmanade dem att åtfölja honom därifrån, hade barnens föräldrar anhållit, att de den dagen skulle tillåtas stanna för att åhöra Olof Jonsson. Härtill hade Sondell givit sitt tillstånd och även själv dröjt kvar.[5] Den förlorade tiden hade han senare läst igen.[6]

Av vad som anförts framgår, dels att läsarna i Lövånger tillhörde den moderata riktning, som ej önskade träda i opposition mot präs-

[1] O. Lindforss till Kungl. Maj:t 26/7 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

[2] KB i Vb till JK 28/5 1842. JK:s ink. handl. nr 258, 4/5 1842. RA.

[3] För det följande, jfr C. O. Sondell till Kungl. Maj:t 26/7 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

[4] Undersökn.prot. Lövånger 24/7 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

[5] C. O. Sondell till Kungl. Maj:t 26/7 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

[6] Undersökn.prot. Lövånger 24/7 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

terskapet, dels att vakanskomministern Sondell var mycket positivt inställd till väckelsen och närmast kan karakteriseras som läsarpräst. Men även prosten Lindforss var i stort sett mycket välvillig. Han framhöll, att läsarna flitigt besökte den allmänna gudstjänsten, och att väckelsen åstadkommit en sedlig uppryckning och religiös fördjupning inom församlingen.[7]

Vid bedömandet av läsarnas handlingssätt är det vidare nödvändigt att taga hänsyn till deras osäkerhet ifråga om innebörden av konventikelbestämmelserna. Såsom tidigare nämnts förklarade Maja Lisa Nilsdotter år 1836 för prosten Nordlander, att hon när som helst vore beredd att upphöra med sin verksamhet, om det skulle visa sig, att den på något sätt vore olaglig.[8] Samma förhållande kommer även tydligt till synes i ett brev från C. O. Rosenius till J. H. Thomander år 1842. Rosenius, som just återkommit till Stockholm från en resa i Norrland, hade av läsarna i Lövånger ombetts att taga reda på innehållet i vissa förordningar angående religiösa sammankomster, och han vänder sig med anledning härav nu till Thomander.[9]

Särskilt hade läsarna varit intresserade av att få visshet beträffande ett kungligt brev av år 1837, som enligt deras uppfattning förbjöd länsmännen att utan anmodan av vederbörande pastor ingripa mot läsarsammankomster. De hade förgäves sökt få fatt i detta brev. Med säkerhet åsyftades här Kungl. Maj:ts cirkulär av den 20 jan. till rikets hovrätter.[1] Enligt kungliga brevet den 15 dec. 1762 skulle lands- och stadsfiskaler ej få väcka åtal för överträdelse av konventikelplakatet, innan pastors utlåtande inhämtats och justitiekanslern givit sitt tillstånd.[2] Då det vid flera tillfällen förekommit, att denna bestämmelse ej iakttagits, inskärptes genom nämnda cirkulär att den fortfarande ägde giltighet. Det är tydligt, att läsarna i Lövånger haft en oriktig föreställning om cirkulärets innehåll, då de ansett, att Noring ej haft rätt att ingripa vid sammankomsten i Bodan utan anmodan av pastor. När denne infann sig på sammankomsten, var han alltså juridiskt i sin fulla rätt, eftersom han ej omedelbart åsyftade åtal.

---

[7] O. Lindforss' utlåtande 24/7 1842. Undersökn.prot. Lövånger 24/7 1842. Just.-dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

[8] N. Nordlanders utlåtande 8/4 1836. JK:s ink. handl. nr 503, 7/6 1836. RA.

[9] För det följande, se C. O. Rosenius till J. H. Thomander 22/7 1842. LUB.

[1] Sv. förf.saml. 1837, nr 4, s. 1. Se även statsrådsprot. just. 20/1 1837 samt just.rev:s registratur för samma datum.

[2] Ugla, Samling Af Kongl. Maj:ts Bref och Förklaringar III, s. 103 ff.

Vidare hade läsarna frågat efter ett kungligt brev beträffande Piteåläsarna några år tidigare, enligt vilket dessa tillförsäkrades rätt att komma samman till andaktsövningar, blott det ej skedde under gudstjänsttid i kyrkans närhet. Sannolikt åsyftades här närmast kungliga brevet den 9 jan. 1822. I enlighet med detta hade under 1820- och 1830-talen en långtgående konventikelfrihet rått, ehuru såsom nämnts vissa försök gjorts att inskränka den. År 1838 kom visserligen bestämmelsen, att de som samlats under gudstjänsttid och vägrade avlägsna sig från sådana otillåtna sammankomster skulle inkallas till landskansliet och varnas för att vid förnyad överträdelse åtalas. Detta brev kan dock betecknas som en följdriktig komplettering av 1822 års bestämmelse.[3]

Norings rapporter gällde alltså en moderat riktning inom väckelsen, som till yttermera visso ägde vederbörande församlingsprästers uppskattning. Sedan Norings första rapport inkommit, fördröjdes frågans avgörande genom en meningsskiljaktighet mellan landshövdingeämbetet i Umeå och domhavanden i Västerbottens norra domsaga A. M. Kjellerstedt angående vilken bestämmelse, som i förevarande fall vore tillämplig. Noring hade motiverat sin rapport till justitiekanslern med kungl. brevet den 15 dec. 1762. Landshövdingeämbetet återsände emellertid skrivelsen till Noring med hänvisning till bestämmelserna i kungliga brevet den 23 mars 1838, varefter Kjellerstedt i en egen skrivelse till justitiekanslern tog Norings parti.[4] Då emellertid denna tvist inte synes ha haft någon principiell bakgrund utan endast gällt tolkningen av vissa bestämmelser, behöver den här ej närmare behandlas.[5] Justitiekanslern ställde sig slutligen på landshövdingeämbetets sida.[6]

Landshövdingeämbetets fortsatta åtgöranden visa, vilken omfattande apparat detta ämbete hade möjlighet att sätta igång för att motverka läsarnas sammankomster. Först och främst fick för vidtagande av fortsatta åtgärder Noring befallning att i enlighet med kungliga brevet den 23 mars 1838 uppgiva de personers namn, som vid sammankomsten den 13 febr. 1842 vägrat åtskiljas.[7] För undfående av varning inkal-

[3] Se s. 108 f.

[4] KB i Vb till C. E. Noring 19/2 1842. A. M. Kjellerstedt till JK 25/4 1842. JK:s ink. handl. nr 258, 4/5 1842. RA.

[5] Handl. i ärendet finnas sammanförda i JK:s ink. handl. nr 258, 4/5 1842. RA.

[6] JK:s ink. diarium nr 258 år 1842. RA.

[7] KB i Vb till Kungl. Maj:t 28/5 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

lades enligt samma brev till landskansliet i Umeå bl. a. Maja Lisa Nilsdotter, Johan Öhmark och Olof Jonsson.[8] Den sistnämnde, som ansågs lida av religionsgrubbel, var även en tid intagen på länslasarettet i Umeå men utskrevs, sedan vederbörande läkare förklarat, att han ej visat några tecken till sinnesrubbning.[9] Vidare utfärdade landshövdingeämbetet en kungörelse, i vilken Lövånger församlings invånare uppmanades att ej tillåta eller bevista olagliga läsarsammankomster.[1] De riskerade i annat fall laga påföljd enligt kungliga brevet den 23 mars 1838. Landshövdingeämbetet gjorde även anmälan till domkapitlet beträffande prästernas uppträdande.[2] Läsarna hade såsom nämnts till sitt försvar anfört, att de handlat med prästerskapets vetskap och välsignelse. Det tedde sig naturligtvis som en angelägen uppgift att utröna, hur därmed förhöll sig. Sedan domkapitlet blivit uppmärksamgjort på det inträffade, träffades omedelbart anstalter för en undersökning på ort och ställe.[3]

Emellertid handlade landshövdingeämbetet med avseende på läsarna konsekvent i överensstämmelse med direktiven i kungliga brevet den 23 mars 1838. Även om detta brev gav landshövdingeämbetet möjlighet att i olika avseenden ingripa i fråga om läsarnas sammankomster, förutsatte det såsom visats långa och tidsödande förberedelser, innan åtal kunde komma till stånd. Eftersom det dessutom endast hade avseende på sammankomster under gudstjänsttid, innebar det en mycket måttlig inskränkning i läsarnas konventikelfrihet. Att landshövdingeämbetet ansåg bestämmelsen alltför mild framgår av en skrivelse till konungen ungefär samtidigt med de ovan relaterade åtgärderna.[4]

I skrivelsen framhölls, att läsarnas sammankomster i Lövånger under den sista tiden väckte farhågor både på grund av deras art och omfattning. Man ansåg, att allmogen förvillades genom dessa sammankomster, vid vilka som det hette »straffdomar lära utdelas mot olika tänkande i religionen», varjämte dyrbar tid ansågs gå till spillo för

[8] Ang. Maja Lisa Nilsdotter: prot.utdr., Umeå landskansli 8/6 1842. Eckl.dep:s handl. 28/11 1843. RA. Ang. Johan Öhmark: KB i Vb till JK. 28/5 1842. JK:s ink. handl. nr 258, 4/5 1842. Ang. Olof Jonsson: KB i Vb till HD 19/5 1842. HDM Lövånger. HLA.

[9] KB i Vb till JK 28/5 1842. JK:s ink. handl. nr 258, 4/5 1842. RA.

[1] KB i Vb till JK. 6/5 1842. JK:s ink. handl. nr 258, 4/5 1842. RA.

[2] KB i Vb till HD 19/5 och 24/5 1842. HDM Lövånger. HLA.

[3] HDP 1/6 1842. HLA.

[4] För det följande, se KB i Vb till Kungl. Maj:t 28/5 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

deltagarna. Med anledning härav föreslogs, att kungliga brevet den 23 mars 1838 skulle utsträckas till att gälla även sammankomster under helgfria dagar. I detta förslag förordades alltså en mycket betydande skärpning av de senaste decenniernas läsarpolitik.

Innan Kungl. Maj:t företog saken till avgörande, infordrades yttrande från prästerskapet i Lövånger, Härnösands domkapitel samt justitiekanslern.[5] Lindforss' och Sondells förklaringar återspegla deras inställning sådan den redan kommit till synes i den föregående framställningen.[6] I domkapitlets yttrande framhölls, att religiösa sammankomster ej borde förläggas så, att de hindrade deltagande i den allmänna gudstjänsten.[7] Vidare borde de ej få hållas under söckendagar, frånsett möjligen lördagsaftonen, varjämte utläggningar över det som förelästs ej borde få förekomma. I stort sett ansåg alltså domkapitlet, att när religiösa sammankomster höllos utanför kyrkan, borde det ske under former, som överensstämde med ordningen vid de gamla byabönerna.

Vad särskilt prästerna i Lövånger beträffade, hade enligt domkapitlets uppfattning prosten Lindforss ej gjort sig skyldig till något brottsligt förfarande. Däremot borde Sondell åtalas, dels för att han under gudstjänsttid deltagit i en av läsarnas sammankomster, och dels för att han vid ett annat tillfälle tillsammans med sina läsbarn bevistat en sådan sammankomst. Biskop Franzén bemötte i detta sammanhang Sondells förklaring, att han av biskopens herdabrev ansåg sig förpliktad att någon gång besöka läsarnas sammankomster.[8] Franzén framhöll, att det av sammanhanget i hans herdabrev framginge, att prästerna endast borde besöka läsarnas sammankomster för att skaffa sig informationer och motverka förvillelser.[9]

Samtidigt med detta utlåtande insände domkapitlet även protokollet från den tidigare anbefallda undersökningen i Lövånger, vilken utförts av kontraktsprosten J. Risberg.[1] Denne hade redan dessförinnan på

---

[5] Så enligt ant. på skrivelserna från KB i Vb till Kungl. Maj:t 28/5 1842 samt HD till Kungl. Maj:t 30/9 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

[6] O. Lindforss till Kungl. Maj:t 26/7 1842 och C. O. Sondell till Kungl. Maj:t 26/7 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

[7] HD till Kungl. Maj:t 30/9 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

[8] Franzén, Herdabref i Hernösands stift 1832, s. 17.

[9] Även prosten Lindforss, vilken lämnat Sondell tillstånd att besöka en del av läsarnas sammankomster, hade tidigare uttryckligen åberopat Franzéns herdabrev som stöd för sitt handlingssätt. O. Lindforss till KB i Vb 24/5 1842. HDM Lövånger. HLA.

[1] Undersökn.prot. Lövånger 24/7 1842. Just.dep:s handl. nr 185, 10/12 1842. RA.

eget initiativ företagit en undersökning, sedan händelserna i Lövånger blivit tidningssak.[2] Sondell hade därvid erhållit varning.[3] Domkapitlet ansåg ej den av Risberg företagna undersökningen tillräcklig, och den 24 juli följde den nya undersökningen, vars resultat delvis låg till grund för domkapitlets utlåtande.[4] Lindforss och Sondell deklarerade även nu sin ståndpunkt, men något väsentligt nytt framkom ej.

Justitiekanslern, sedan 1840 Arvid Faxe, ansåg liksom domkapitlet och landshövdingeämbetet, att läsarnas kringresande i syfte att hålla andaktsövningar var av ondo.[5] Däremot framhöll han i motsats till dessa instanser, att läsarna även på söckendagar borde få hålla sammankomster. Konventikelplakatet samt kungliga brevet av den 2 maj 1751 ansåg han företrädesvis böra tillämpas mot de personer som tillställt sammankomsterna samt de präster som understött dem. Trots att Faxe förordade en mer omfattande konventikelfrihet än domkapitel och landshövding, synes han ha varit benägen att understödja en åtstramning i religionsfrihetspolitiken jämfört med förhållandena under företrädarna i ämbetet, Bergenskjöld och Nerman.

Vad särskilt landshövdingeämbetets hemställan beträffade, ansåg justitiekanslern, att någon ytterligare föreskrift ej borde utfärdas, innan det visat sig, hur de i fråga om läseriet i Lövånger redan vidtagna åtgärderna verkat. I detta sammanhang framförde emellertid justitiekanslern själv ett intressant förslag. Konsistorium skulle anbefallas tillse, att så vitt möjligt ifrån de församlingar, där läsare funnos, de präster förflyttades, som visat böjelse för läseriet. För att återföra dessa präster till, som det hette, ett värdigt utövande av deras prästerliga kall borde domkapitlet hänvisa dem till tjänstgöring under lämpliga äldre ämbetsbröder.

Faxes förslag illustrerar hans ovan antydda benägenhet för en hårdare läsarpolitik. Detta framstår tydligt vid en jämförelse med Sylvanders av Karl XIV Johan understödda förslag kort efter den s. k. sylvanderska kommissionen, enligt vilket pastorsadjunkten i Skellefteå J. Bexelius, vars tjänst Sondell f. ö. i Lövånger uppehållit, borde förflyttas.[6] Den gången var det emellertid en övertygad motståndare till

---

[2] Wester- och Norrbottens Läns nya Tidning 14/5 1842.
[3] J. Risbergs ämbetsmemorial 7/6 1842, taget till HDP 2/7 1842. HLA.
[4] HDP 2/7 1842. HLA. J. Risberg till F. M. Franzén 31/5 1842. SAA.
[5] För det följande, se JK:s memorial 17/11 1842. JK:s registratur. RA.
[6] Se ovan s. 64. Jfr Bygdén 2, s. 163 f. och 4, s. 353.

väckelsen, som ansågs olämplig att stanna kvar i församlingen. Nu däremot avsåg förslaget en läsarpräst.

Kungl. Maj:t anslöt sig sedermera till Faxes förslag, och Härnösands domkapitel fick instruktioner i enlighet därmed.[7] Landshövdingeämbetet, som ej insänt meddelande, huruvida Maja Lisa Nilsdotter erhållit varning i enlighet med kungliga brevet den 23 mars 1838, tillhölls endast att ställa sig nämnda brev till efterrättelse.[8] Något åtal blev det alltså ej.

Domkapitlet skulle snart komma att tillämpa det nya kungliga brevet. Den 6 mars 1843 inberättade prosten Lindforss, att Sondell fortsatte sina sammankomster.[9] Domkapitlet beslöt inkalla Sondell till förhör och förordnade i samband därmed en annan prästman att uppehålla Sondells befattning.[1] Domkapitlet valde dock ej lämpligare ersättare, än att kontraktsprosten Risberg på grund av hans oordentliga levnad ansåg sig på eget bevåg böra förordna sin egen adjunkt till Lövånger, varefter han meddelade domkapitlet den vidtagna åtgärden.[2]

Förhöret med Sondell hölls i domkapitlet den 12 april.[3] Sondell medgav, att han vid olika tillfällen hållit sammankomster såväl ute i byarna som i sitt hem. I samband med en vigselförrättning i grannförsamlingen Nysätra hade han även där hållit läsaresammankomster. Dessutom hade han vid sjukbesök brukat hålla en andaktsstund för de närmaste grannarna, som vid sådana tillfällen brukat komma tillstädes. Sondell förnekade, att han av prosten Lindforss blivit varnad för att taga befattning med läsarnas sammankomster, ehuru han kunnat sluta sig till att prosten ogillade hans handlingssätt. Vidare hade Sondell ej hållit någon sammankomst, sedan innehållet i kungliga brevet den 10 dec. 1842 blivit känt. Att han ej ställt sig landshövdingeämbetets varningar till efterrättelse, motiverade han med att han såsom präst ansåg sig förpliktad att även enskilt söka uppbygga sina åhörare.

Domkapitlet, som på sin tid underlät att efterkomma önskemålen beträffande Bexelius' förflyttning, beslöt nu med stöd av kungliga brevet den 10 dec. 1842, att Sondell skulle skiljas från sin tjänst. Man tog

---

[7] Se s. 290 ff.

[8] Kungl. Maj:t till KB i Vb 10/12 1842. Just.dep:s registratur. RA.

[9] HDP 22/3 1843. HLA.

[1] Ibdm.

[2] J. Risberg till HD 28/3 1843. HDM Lövånger. HLA. Jfr J. Risberg till F. M. Franzén 28/3 1843. SAA.

[3] För det följande, se HDP 12/4 1843. HLA.

därvid hänsyn även till vad Sondell förut låtit komma sig till last. Sondell erhöll sedan missiv som adjunkt åt prosten J. Backlund i Skön, känd för sin negativa inställning till väckelsen.[4]

I det material beträffande läseriet i Lövånger som här utnyttjats, har det kommit till synes, att såväl Maja Lisa Nilsdotter som läsarna i Lövånger ville ställa sig gällande bestämmelser till efterrättelse, men att de ej voro så väl orienterade i dessa. Samma förhållande gäller även Maja Lisas sammankomster i hemförsamlingen Skellefteå år 1843, ungefär samtidigt som de separatistiska tendenserna där började vinna snabbare utbredning. Dessa sammankomster måste för att rätt kunna förstås ses mot bakgrund av de tidigare händelserna i Lövånger. Trots att det här är fråga om läseriet i Skellefteå, torde det alltså vara lämpligast att behandla även denna Maja Lisa Nilsdotters verksamhet och dess följdverkningar i detta avsnitt.

I augusti månad 1843 inberättade länsmannen O. Bjuhr i Skellefteå, att Maja Lisa Nilsdotter, trots de varningar hon erhållit den 8 juni föregående år för sammankomsten i Bodan under gudstjänsttid, den 25 och 26 mars 1843 hållit andaktsövningar hos en bonde i byn Bäck.[5] Bjuhr har här uppenbarligen velat göra gällande, att Maja Lisa Nilsdotter upprepat den förseelse, för vilken hon varnats. Det är emellertid tydligt, att så ej varit fallet. Trots att hon i Lövånger hållit en hel serie sammankomster, hade varningen på Umeå landskansli endast avsett den sammankomst, som hållits under gudstjänsttid nära kyrkan. Hon måste därför ha fått det intrycket, att endast denna varit olaglig, vilket också stämde med läsarnas tidigare uppfattning om förbjudna andaktsövningar. Bäck låg på omkring fyra mils avstånd från kyrkan. Dessutom säges i Bjuhrs rapport intet om att sammankomsten ägt rum på gudstjänsttid. Det förefaller föga sannolikt, att Bjuhr skulle ha underlåtit att omnämna att så skett, om han haft vetskap därom.

Det kan alltså inte råda någon tvekan om att Maja Lisa Nilsdotter ansett sig ha laglig rätt att hålla ifrågavarande sammankomster. Ehuru det ej går att direkt bevisa, får man vidare vid läsningen av Bjuhrs rapport den uppfattningen, att han med avsikt givit denna en sådan utformning, att Nilsdotter skulle få skenet emot sig.

Sedan landshövdingeämbetet hänskjutit frågan till justitiekanslerns avgörande, infordrade denne handlingarna i ärendet samt upplysning,

[4] Bygdén 4, s. 353. Om J. Backlund, se Bygdén 3, s. 346 ff. samt Westin, Lutheraner, anglikaner, reformerta, s. 84 och s. 88 f.

[5] O. Bjuhr till KB i Vb 8/8 1843. Eckl.dep:s handl. 28/11 1843. RA.

huruvida Nilsdotter sedan mars månad ytterligare hållit några otillåtna sammankomster.[6] Justitiekanslern begärde ej besked i de avgörande frågorna angående tidpunkten för sammankomsten samt byns avstånd från kyrkan. Bjuhr behövde därför i sitt svar ej gå in därpå.[7] För övrigt meddelade han, att Nilsdotter fortsatt med sina sammankomster. Det var dock ej lätt att förete några bevis härför, då inte bara läsarna utan församlingens invånare i allmänhet voro ovilliga att lämna upplysningar om andaktsövningarna och även med direkt ovilja mött de efterforskningar som företagits. Emellertid kunde Bjuhr meddela, att Nilsdotter den 15 och 16 oktober haft sammankomster i Lunds by. Denna låg mindre än en mil från kyrkan. Ej heller nu nämndes något om vilken tid på dagen sammankomsterna ägt rum.

Justitiekanslern Arvid Faxe, som därefter avgav utlåtande i frågan, gjorde ingen skillnad mellan Nilsdotters sammankomst i Bodan och hennes andaktsövningar i Skellefteå ett år senare.[8] Detta är ägnat att väcka förvåning. Beträffande Bjuhr framställdes ovan den hypotesen, att han medvetet sökt formulera sin anmälan så, att Nilsdotter skulle bli fälld. En jämförelse mellan Bjuhrs och Faxes yttranden synes utvisa, att man ej får draga motsvarande slutsats vad Faxe beträffar. Sannolikare är, att denne helt enkelt underlåtit att ordentligt sätta sig in i ärendet. Med hänvisning till de inkomna skrivelserna förordade han, helt i strid med intentionerna i kungliga brevet den 23 mars 1838, att Nilsdotter, som trots erhållen varning i enlighet med nyssnämnda brev fortsatt att hålla sina olagliga sammankomster, skulle åtalas.

I regeringen, där man givetvis ej kunde granska ärendets detaljer, synes man utan vidare ha förutsatt, att det verkligen varit fråga om otillåtna sammankomster. Trots detta avslogs justitiekanslerns hemställan om åtal.[9] Maja Lisa Nilsdotter skulle även denna gång slippa undan med varning. Om förseelsen upprepades, skulle emellertid åtal utan ytterligare anmälan få anställas. Trots frikännandet innebar utslaget en framgång för den politik, som landshövdingeämbetet i Västerbotten fört. Utan att förfara juridiskt angripbart hade man av Kungl. Maj:t lyckats utverka ett utlåtande, som klokt använt öppnade vissa

---

[6] KB i Vb till JK 25/8 1843. Eckl.dep:s handl. 28/11 1843. JK till KB i Vb 8/9 1843. JK:s registratur. RA.

[7] O. Bjuhr till KB i Vb 31/10 1843. Eckl.dep:s handl. 28/11 1843. RA.

[8] JK:s memorial 14/11 1843. JK:s registratur. RA.

[9] Kungl. Maj:t till JK. 7/12 1843. Eckl.dep:s registratur. JK till KB i Vb 23/1 1844. JK:s registratur. RA.

möjligheter att ingripa mot läsarnas sammankomster även på annan tid än gudstjänsttid.

Efter att hava mottagit Kungl. Maj:ts utslag avlät landshövdingeämbetet omedelbart en skrivelse till justitiekanslern, som ytterligare starkt stöder hypotesen, att även detta ämbete medvetet utformat sina tidigare inlagor i ämnet i försåtliga ordalag.[1] Landshövdingeämbetet begärde upplysning, huruvida åtal för otillåtna sammankomster för framtiden finge anställas mot Maja Lisa Nilsdotter utan avseende på dag och tid, då de kunde komma att hållas. Denna förfrågan tyder på att landshövdingeämbetet hela tiden haft klart för sig, att Maja Lisa Nilsdotters senaste sammankomster i själva verket ej varit olagliga. Naturligtvis hade landshövdingeämbetet ej heller nu behövt föra saken på tal. Om åtal utan vidare anställts för sammankomster under söckendagar, hade emellertid utan minsta tvivel ett klarläggande från de centrala myndigheternas sida följt, som ådagalagt, att sådana sammankomster ej finge åtalas.

Som svar på landshövdingeämbetets förfrågan hänvisade Faxe till kungliga breven den 9 jan. 1822 och den 23 mars 1838 samt Kungl. Maj:ts beslut den 10 dec. 1842 och den 7 dec. 1843.[2] Detta innebar, att landshövdingeämbetet ej fått några vidgade befogenheter att ingripa mot läsarnas sammankomster. Om läsarna haft detta sakförhållande klart för sig, hade de utan risk kunnat fortsätta sina sammankomster i samma utsträckning som tidigare. Emellertid synes Maja Lisa Nilsdotter vid förnyat kansliförhör i mars månad 1844 ha bibragts den uppfattningen, att hennes läsarsammankomster voro olagliga.[3] Hon upphörde därför med dem utan att låta sig påverkas av de separatistiska tendenser, som just vid denna tid alltmer började få vind i seglen. I sitt hem höll hon dock dagligen morgon- och aftonböner, vilka stundom talrikt besöktes.[4]

Det bemötande Maja Lisa Nilsdotter tid efter annan rönte innebar givetvis en svår påfrestning för henne själv och den gren av väckelsen hon tillhörde. Trots detta tog hon alltid bestämt avstånd från väckelsens separatistiska linje. Den inriktning hon redan vid sin omvändelse

---

[1] Jfr JK till KB i Vb 13/2 1844. JK:s registratur. RA.

[2] Ibdm.

[3] (Moberg—Sandell), Teckning av Carl Olof Rosenii lif och werksamhet, s. 10. Jfr Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 245 f.

[4] Ibdm.

fick genom Anders Larsson blev i detta avseende bestående.[5] Måhända neutraliserade också i någon mån de positiva erfarenheterna av präster som Lindforss och Sondell de negativa intryck, som hon och hennes anhängare måste ha fått av andra präster och kanske framför allt av de lokala världsliga myndigheterna. I varje fall synes den märkliga »profetissan från Storkåge» genom sin omfattande verksamhet och genom sitt stora anseende i väckelsekretsar i ej ringa grad ha motverkat de separatistiska tendenserna inom sitt verksamhetsområde. Inte minst gäller detta Lövångers församling. Att fastställa de övriga faktorer, som bidragit till att giva väckelsen i Lövånger dess karaktär, är mer vanskligt.

Sammanfattningsvis kunna alltså vissa slutsatser dragas beträffande orsakerna till den förstärkning av de separatistiska tendenserna i övre Norrland, som inträdde under den här behandlade perioden. I de två församlingar, Sorsele och Lövånger, där församlingsprästerna visade den största förståelsen för väckelsen, hade separatismen den sämsta grokraften. I Luleå, där motsatsförhållandet mellan läsare och prästerskap på 1830-talet var starkare än i någon annan av de nämnda församlingarna, utvecklades Per Ersson och Johan Riström till dominerande separatistledare. Båda hade stått i personligt motsatsförhållande till den av läsarna särskilt illa sedde komministern Hans Sehlstedt. Även i Piteå och Skellefteå, där prästerna hyste den uppfattningen, att separationstendenserna bäst motverkades genom en öppet negativ hållning gentemot läsarna, hade separationsriktningen stora framgångar.

Till den ökade separatistiska aktiviteten bidrogo emellertid även andra faktorer än prästernas hållning. Sålunda stodo de förstärkta separationstendenserna i Sorsele i direkt samband med Greta Mårtensdotters extatiskt färgade religiositet. Särskilt i Piteå var Per Erssons inflytande av avgörande betydelse. För separationstendensernas förstärkning i Skellefteå slutligen, var det av ej ringa vikt, att det gamla radikalläseriet från 1820-talet fortfarande levde kvar.

---

[5] Ibdm s. 243.

Tredje kapitlet

SEPARATIONENS DIREKTA FÖRBEREDELSE 1844—1848

År 1844 funnos, såsom framgått av föregående kapitel, separatistiska läsargrupper i Luleå-, Piteå- och Skellefteå-bygderna, där något tidigare en ganska betydande separatistisk kraftutveckling ägt rum. Per Ersson och Johan Riström voro nu de främsta separatistiska namnen. Den närmaste uppgiften blir att undersöka separationsyttringarna under de år som återstodo, innan den radikala väckelsen helt bröt med kyrkan.

1. Separationsriktningens framställningar till Kungl. Maj:t.

Under åren 1844—48 gjordes från separationsriktningens sida flera framställningar till Kungl. Maj:t i syfte att, såsom man framhöll, undvika den alltmer aktuella öppna brytningen med kyrkan. Huvudkravet var nu de s. k. nya böckernas avlägsnande. Dessa framställningar ge en god inblick i läget vid denna tid. Då de emellertid även uppmärksammats i tidigare undersökningar, kunna de här behandlas jämförelsevis kortfattat.[1]

Den första framställningen var läsarnas kända inlaga till Kungl. Maj:t år 1844.[2] Därmed kom den första samlade aktionen från separa-

[1] Jfr Rodén, Norrlandsläsarnas kamp mot »de nya böckerna». Frideborg 1936, ss. 61—103; Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 299 ff.; Helander, Den liturgiska utvecklingen i Sverige 1811—1894, s. 25 ff.; Arvastson, Den Thomander—Wieselgrenska psalmboken s. 22 ff.

[2] Inlagan finnes bland eckl.dep:s handl. 29/4 1853 i RA och är avtryckt i Nordisk Kyrkotidning 1844, ss. 273—75 och i Aftonbladet 19/2 1845.

tionsriktningarna i de olika församlingarna till stånd. Läsarna begärde, att de gamla böckerna skulle återinföras till allmänt bruk eller alternativt att nya, »lika goda som de gamla», skulle utarbetas. Det var alltså mycket långtgående krav, som framfördes. Avslutningsvis upprepades det separationshot, som Per Ersson året innan uttalat i sin förklaring till Ternström.[3] Läsarna framhöllo, att om deras önskemål ej uppfylldes, kände de sig nödsakade att genom en offentlig förklaring avsöndra sig från svenska kyrkan.

Motiveringen för den ståndpunkt som intogs var i huvudsak densamma, som tidigare framförts i Per Erssons nyssnämnda förklaring i Nordisk Kyrkotidning år 1843 och i hans »Christeliga Anmärkningar», vilka för övrigt också bifogades. Beträffande avståndstagandet från församlingens nattvardsgemenskap gavs dock en mer klarläggande teoretisk motivering än tidigare.[4] Med hänvisning till Luther anfördes, att deltagandet i nattvarden innebar en bekännelse till den lära, som förkunnades i det kyrkosamfund, där sakramentet utdelades. Eftersom svenska kyrkans lära, sådan den för tillfället förkunnades, enligt läsarnas mening var falsk, ansågo de sig förhindrade att genom nattvarden bekänna sig till denna lära.

De anmärkningar, som tidigare gjorts mot handbokens dopritual, kompletterades i läsarnas inlaga med ett beklagande av såväl abrenuntiationens som korstecknets borttagande. Ehuru läsarna även på dessa punkter dogmatiskt sökte motivera sin ståndpunkt, förefaller det dock, som om deras hållning här mer bestämts av allmänna pietetssynpunkter än av dogmatiska skäl.[5] Vad psalmbok och katekes beträffar hänvisades till Per Erssons bifogade skrift.

---

[3] Jfr Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 75.

[4] Även på denna punkt hade dock Per Ersson antydningsvis varit inne på en liknande tankegång.

[5] På s. 4 i skrivelsen säges om abrenuntiationen, att »det dock är kändt och bevisligt, att den brukades redan i den äldsta christna kyrkan och altsedan bibehållit sig; och kunna vi således ej förstå annat, än att vid uteslutandet deraf är begånget ett våld, ehvad nu meningen skall vara, att förneka djefvulens tillvarelse, eller att vända ögon och upmärksamhet bort ifrån arfsynden, som är hans beläte, deraf äfven barnen genom den naturliga aflelsen och födelsen, tyvärr, äro delaktiga». — Beträffande korstecknet framhålles, att äfven om »derpå icke låg någon väsendtlig vigt, det dock äfven var en uråldrig vacker sinnebild, påminnande om det heliga kors, på hvilket genom Christi blod är försondt både det i himmelen och på jordene är, efter Pauli ord i Col. 1: 20, äfvensom om den delaktighet uti Christi kors och lidande, i hvilket vi genom dopet inträda. Månne således korstecknets borttagande vittnar om sanningen uti Phil. 3: 18?»

Av intresse äro vidare namnunderskrifterna. Inlagan hade å Luleå-läsarnas vägnar undertecknats av Per Ersson och bonden N. P. Sundqvist. Inhysemännen Nathanael Lindqvist och Eric Sandqvist hade undertecknat som representanter för Piteå-läsarna och bonden Östen Andersson samt Abram Abramsson för läsarna i Skellefteå. Det främsta namnet bland dessa var utan all tvekan Per Ersson. Den gamle separatistledaren Abram Abramsson från Skellefteå var visserligen fortfarande övertygad separatist men långt mindre aktiv än Per Ersson.[6] Även Piteå-separatisternas främste man, Nathanael Lindqvist, var som separatistledare av jämförelsevis mindre betydenhet.[7] Hans radikalism hade för övrigt inträtt ganska sent. Ända fram till 1842 var han en mycket flitig nattvardsgångare.[8] De återstående undertecknarna, av vilka ingen gjorde sig särskilt bemärkt, hade likaledes först under åren 1842 och 1843 blivit radikalläsare.[9]

Beträffande tillkomsten av läsarnas inlaga har Arvastson framhållit, att den är att betrakta som ett resultat av Johan Ternströms besök i övre Norrland 1844.[1] Ternströms roll är i detta fall svår att bestämma. Att inlagan får sin förklaring enbart mot bakgrund av den föregående lokala utvecklingen är dock säkert. Visserligen var ingen av undertecknarna tillräckligt skrivkunnig för att med egen hand ha kunnat avfatta skrivelsen. Denna förutsätter också större beläsenhet, än någon av undertecknarna ägde. Givetvis kan Ternström ha varit dem behjälplig. Någon större betydelse torde man dock ej få tillmäta hans medverkan. Så avancerade separatister som undertecknarna vid denna tid

---

[6] Abramsson avhöll sig konsekvent från nattvardsgångarna i kyrkan. Jfr Skellefteå husförhörsbok 1843—52, 2: 103. SkKA.

[7] Lindqvist var född år 1793 i den del av Skellefteå pastorat, vilken år 1811 kom att tillhöra det detta år upprättade Norsjö kapellag. Han vistades här till sitt sjätte år, då föräldrarna flyttade till en annan del av församlingen. Omkring år 1824 kom han i tjänst till Piteå landsförsamling, där han ingick äktenskap och sedan stannade. Skellefteå dopbok 27/4 1793; Piteå landsförsamlings vigselbok 26/9 1824. HLA. Piteå häradsrätts dombok 30/10 1849. Utdrag i just.rev:s utsl.-handl. nr 635, 10/5 1852. RA.

[8] Piteå landsförsamlings husförhörsbok 1835—43, 1: 341. HLA.

[9] Ang. N. P. Sundqvist, jfr Nederluleå husförhörsböcker 1832—42, 3: 170, HLA, samt 1843—52, 3: 148, NKA; Ang. Östen Andersson, Skellefteå husförhörsböcker 1836—43, 1: 210, HLA, samt 1843—52, 1: 181, SkKA; Ang. Eric Sandqvist, J. Nygrens prästbetyg 25/6 1849. Just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA.

[1] Arvastson, Den Thomander—Wieselgrenska psalmboken, s. 22.

voro, skulle de säkerligen under alla förhållanden ha skaffat sig en koncepist.

Märkligt nog finnes ej den jämte Per Ersson mest betydande separatistledaren vid denna tid, Johan Riström, bland undertecknarna. Något motsatsförhållande till Per Ersson torde ej böra sökas bakom detta förhållande. Följande år begåvo sig de båda läsarledarna tillsammans på vandring till huvudstaden för att inför konungen muntligen framlägga sina synpunkter.[2]

Läsarinlagan av år 1844 blev snart föremål för mycket stor uppmärksamhet. I mars månad påföljande år väckte den redan då såsom religionsfrihetsman kände kyrkoherden i Madesjö, Anders Sandberg, en motion i riksdagen, i vilken han yrkade långtgående eftergifter för läsarnas krav.[3] Denna motion och dess handläggning i prästeståndet ger en inblick i de meningsskiljaktigheter, som på tongivande prästerligt håll rådde beträffande läsarnas inlaga.

Sandberg pekade i sin motion inledningsvis på den kris, som kyrkan enligt hans mening befann sig i. Denna kunde avhjälpas, endast om kyrkans tjänare finge en djupare syn på sitt kall och lärde sig att bättre fylla sina ämbetsuppgifter. I samband härmed framhölls en ändamålsenligare prästutbildning såsom i hög grad påkallad.

Norrlandsläsarnas missnöje med prästerskapet och med de »nya böckerna» var enligt Sandbergs uppfattning ett kristecken, som ingalunda finge nonchaleras. Han trodde ej, att läsarna skulle låta sig vederläggas genom disputationsakter i sedvanlig stil. Att tillgripa maktmedel avrådde han ifrån, liksom han ej trodde på möjligheten, att den uppkomna kritiken skulle självdö. Oklokt vore också att lämna läsarna tillstånd att bilda fria församlingar. Sandberg föreslog i stället, att läsarna skulle erhålla sådana präster, som de kunde hava förtroende för och vidare, att de antingen skulle få använda de gamla böckerna, eller att de nyas brister skulle avhjälpas. Någon allmän återgång till de gamla böckerna synes däremot Sandberg ej ha åsyftat. De inskränkningar i konventikelplakatet, som Sandberg ansåg tjänliga för lugnets återställande, voro dock vad övre Norrland beträffar redan genomförda genom de tidigare undantagsbestämmelserna. För att närmare utreda förhållandena och om möjligt åstadkomma en lösning föreslog

---

[2] Jfr t. ex. Nordisk Kyrkotidning 1845, s. 160.

[3] Riksdagsprot. 1845, prästest. 10, s. 137 ff. Ang. Anders Sandberg, se Olsson, Kalmar stifts herdaminne 3, s. 263 ff.

Sandberg tillsättandet av en kommitté, som skulle arbeta enligt de av honom skisserade huvudlinjerna.

Sandberg var alltså motståndare till en allmän religionsfrihet men önskade utvidgad konventikelfrihet och utvidgad liturgisk frihet inom den lutherska kyrkans ram. Han synes i dessa avseenden ej ha haft många åsiktsanhängare i riksdagens prästestånd. Ecklesiastikutskottets pastoralavdelning, där bl. a. Strängnäsbiskopen H. O. Holmström och dåvarande domprosten i Lund H. Reuterdahl sutto, avvisade bestämt Sandbergs motion.[4] Endast komministern i Kisa, J. Janzon, reserverade sig mot pastoralavdelningens beslut.[5] Majoriteten hävdade, att Sandbergs kritik av prästbildningen var oberättigad och uttalade tvivel om att oron skulle kunna avhjälpas genom att läsarna erhöllo rätt att använda de gamla böckerna eller genom att särskilda »läsarpräster» missiverades till deras församlingar. Särskilt misslyckat ansåg man inom avdelningen, att förslaget om tillsättande av en kommitté var.

I den följande debatten i ståndet var det egentligen endast professor Thomander, som uppträdde till Sandbergs försvar.[6] Dennes motion föranledde därför ej någon åtgärd. Thomander, vilken redan tidigare gjort sig känd som en vän av väckelsen, ansåg, att man borde medgiva läsarna vidgad liturgisk frihet och anslöt sig även till förslaget om tillsättande av en särskild kommitté.[7] I motsatt riktning uttalade sig, utom medlemmarna i pastoralavdelningen Holmström och Reuterdahl, bl. a. ärkebiskop af Wingård, prosten Grafström i Umeå och prosten Sidner i Grundsunda.

Under den närmast följande tiden fick Thomander tillfälle att göra läsarna ytterligare tjänster. När Per Ersson och Riström samma år personligen uppvaktade konungen, fördes deras talan just av Thomander.[8] Något senare hänsköts deras inlaga av år 1844 till domkapitlen i Lund och Uppsala för yttrande. Thomander gjorde en energisk insats för att få utlåtandet från Lunds domkapitel, vilket han tillhörde, hållet till läsarnas favör.[9] Han gav därvidlag uttryck för i stort sett samma

[4] Riksdagsprot. 1845, prästest. 12, ss. 203—11.

[5] Ibdm s. 211 f.

[6] Ibdm ss. 379—90. Jfr även Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 305.

[7] Anf. prot., s. 389.

[8] Reuterdahl, Memoarer, s. 320.

[9] Om ärendets behandling i Lunds domkapitel samt de där rådande motsättningarna finnes en utförlig framställning i Arvastson, Den Thomander—Wieselgrenska psalmboken, ss. 28—37.

åsikter, som Sandberg tidigare uttalat: någon allmän religionsfrihet förordades ej men däremot vidgad liturgisk frihet och utökad konventikelfrihet.

Uppenbarligen hade Thomander också domkapitlets flertal på sin sida, men genom biskop Faxes åtgärder kom utlåtandet att bli formulerat till läsarnas nackdel.[1] Thomander besvärade sig senare, dock utan framgång, bl. a. över att det i detta utlåtande framhållits såsom olämpligt, att en viss grupp inom kyrkan skulle få tillstånd att använda de äldre kyrkliga böckerna.[2] Enligt Thomanders mening hade detta uttalande ej stöd i förhandlingsprotokollet. — I Uppsala domkapitel, där af Wingård var den dominerande gestalten, fattades också ett beslut, som i allt väsentligt gick läsarna emot.[3]

Till separatisternas försvar framträdde utom de nämnda även redaktören för Nordisk Kyrkotidning, Johan Ternström. Hans uttalanden om separatisterna i samband med besöket 1844 voro ej entydiga.[4] De positiva omdömena överväga dock starkt. Ternström införde och kommenterade i sin tidning såväl Sandbergs motion i riksdagen 1845 som pastoralavdelningens betänkande och flera av debattinläggen.[5] Han framstår därvid som en varmare förespråkare för separatisternas sak än till och med Sandberg. När denne betecknade separatisterna som förvillade, vände sig Ternström däremot.[6] För separatisternas krav på en »ren lära» hyste Ternström otvivelaktigt större förståelse än Sandberg, vilken fäste jämförelsevis större vikt vid att läsarna erhöllo »fromma» präster. Ternström synes också ha varit beredd att gå längre än Sandberg i eftergift för läsarnas önskemål i bokfrågan.[7]

Emellertid voro trots allt förutsättningarna för att läsarnas ansökan skulle vinna gehör små. Knappast någon torde ha velat bifalla deras begäran, att de gamla böckerna skulle återinföras till allmänt bruk eller

---

[1] Ibdm s. 30 och s. 35.

[2] Ibdm s. 35 f.

[3] Ibdm s. 37 f. Något tidigare hade Härnösands domkapitel yttrat sig i samma riktning. Ibdm s. 25 f.

[4] Jfr ovan s. 155.

[5] Nordisk Kyrkotidning 1845, s. 81 ff., 121 ff., 171 ff., 177 ff. och 193 ff.

[6] Ibdm s. 195. — Ternström gjorde även invändningar, när Sandberg betecknade vissa av väckelsens yttringar som fanatism. Han framhöll, att t. o. m. de »så kallade separatisterna» i stort sett voro så långt ifrån fanatism, att de tvärtom endast begärde vad som var deras rätt, nämligen »rent Ord och rena Sakramenter». Ibdm s. 193.

[7] Ibdm s. 195, noten.

deras alternativt framställda separationsansökan. Endast ett fåtal mer inflytelserika personer önskade tillmötesgå dem med en vidgad liturgisk frihet.[8] År 1845 skulle dock en sådan eftergift, om man får tro Thomander, ha varit tillräcklig för att förhindra separation.[9]

I början av 1846 insände läsarna genom Per Ersson och N. P. Sundqvist en ny inlaga till Kungl. Maj:t.[1] Kraven voro nu radikalare än 1844. Läsarna begärde att få bilda en särskild församling med egna lärare och egen sakramentsförvaltning. Argumenteringen företer stora likheter med Per Erssons ovan omnämnda skrivelse till Johan Ternström år 1843.[2]

Den direkta anledningen till insändandet av den nya inlagan angavs av läsarna själva. De hade på grund av de utlåtanden, som avgivits beträffande inlagan 1844, dragit den slutsatsen, att kyrkan ämnade försvara den lära, som enligt läsarnas uppfattning var falsk. Utlåtandena ifråga utgjordes av de yttranden, som Härnösands domkapitel anbefallt kyrkoherdarna Calwagen i Luleå, Grape i Piteå och Nordlander i Skellefteå att avgiva, och som bifogades domkapitlets eget av Kungl. Maj:t infordrade yttrande.[3]

Av tidigare forskare ha bl. a. Newman och Rodén betonat det stora tillmötesgående mot separatisterna, som kyrkoherdarnas utlåtanden vore belägg för.[4] De hade medgivit dem fritt val mellan den gamla och den nya katekesen såväl vid den enskilda som vid den offentliga undervis-

---

[8] Konung Oskar var ej helt oförstående för läsarnas synpunkter. Hans förståelse var dock av mer negativ art. Enligt Reuterdahl menade han, att det blott var fråga om obetydligheter, som man ej borde taga det så noga med. Jfr Reuterdahl, Memoarer, s. 320.

[9] Thomander, Om svenska kyrkans och skolans angelägenheter, s. 64.

[1] N. P. Eriksson och N. P. Sundqvist till Kungl. Maj:t 30/1 1846. Eckl.dep:s handl. 19/6 1846. RA. — Undertecknarnas primitiva handstil skiljer sig starkt från den relativt drivna i den ganska väl avfattade skrivelsen, vars utformning tydligen varit anförtrodd åt någon mer skrivkunnig. Enligt bifogade fullmakter uppträdde de som representanter för sammanlagt 864 trosförvanter från Över- och Nederluleå samt Piteå och Skellefteå socknar. Deras namnteckningar voro ej egenhändiga. Johan Riström och ett par andra personer hade intygat överensstämmelsen med originalunderskrifterna.

[2] Jfr Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 75.

[3] Såväl domkapitlets som kyrkoherdarnas yttranden finnas bland eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

[4] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 301 f.; Rodén, Norrlandsläsarnas kamp mot »de nya böckerna». Frideborg 1936, s. 72.

ningen. Vidare hade det i Piteå och Luleå varit tillåtet att vid den offentliga gudstjänsten använda den gamla psalmboken vid sidan av den nya. Detta tillstånd gällde i alla tre församlingarna beträffande den enskilda andakten.

Den så erhållna bilden av kyrkoherdarnas hållning gentemot separatisterna måste dock sägas vara missvisande.[5] Läsarnas rätt att välja mellan gamla och nya katekesen hade understrukits redan i det kungliga brevet till Härnösands domkapitel den 29 jan. 1817.[6] Ej alltid hade prästerna betraktat denna rätt med blida ögon.[7] Beträffande psalmboken var ju bruket av den äldre vid sidan av 1819 års ej uppkommet genom kyrkoherdarnas goda vilja. I Piteå torde det, så utbredd som misstron mot 1819 års psalmbok var, ha varit omöjligt att anbefalla denna psalmbok såsom ensamberättigad, eftersom detta ej kunde ske utan föregående sockenstämmobeslut.[8] I Skellefteå kunde bruket av den gamla psalmboken vid sidan av den nya upphävas först efter en bitter strid mellan läsarna och i främsta rummet Nordlander.[9]

Det starka motsatsförhållande, som tidigare rått mellan läsarna och i varje fall Nordlander och Grape, kom även till uttryck i kyrkoherdarnas yttranden till domkapitlet. Den största förståelsen för läsarnas kritik av de nya böckerna ådagalade Calwagen. Mest avvisande ställde sig Nordlander, vars yttrande även genom sin form måste ha verkat direkt utmanande.[1] Det är alltså uppenbart, att spänningsförhållandet

---

[5] Det är närmast Härnösands domkapitels yttrande, ej kyrkoherdarnas egna, som gett upphov till missförståndet.

[6] Se s. 287 f.

[7] Detta har uppenbarligen gällt även Nordlander, att döma av hans eget utlåtande.

[8] Vis.prot. Piteå landsförsamling 1835. LDA. Jfr ovan s. 15.

[9] Jfr ovan s. 132 ff. — När Newman, som ytterligare belägg för kyrkoherdarnas tillmötesgående mot separatisterna återger ett uttalande av Ternström, blir även detta citat, som det nu står missvisande. Jfr NEWMAN, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 301, not 8. — Andra uttalanden av Ternström, som peka i annan riktning, kunna också anföras. Jfr t. ex. Nordisk Kyrkotidning 1844, s. 178 och 228. Mot Nordlanders inlaga hade Ternström även invändningar att göra. Nordisk Kyrkotidning 1845, ss. 89—93.

[1] Som exempel må anföras följande ord om de radikala läsarna ur Nordlanders utlåtande: »Genom ensidig läsning af Luther hafva de blifvit så genomluttrade af hat till papismens falska läror och bedrägliga verkhelighet, att hvarje ord om goda gerningar ljuder i deras öron som en djeflalära. De hafva så fastnat i de lutherska talesätten och ordvändningarna, att de med största missnöje och misstroende anse allt andeligt tal, som dermed icke i formen till alla delar öfver-

mellan läsarna och särskilt kyrkoherde Nordlander i Skellefteå delvis förklarar läsarnas anhållan av år 1846 att få bilda en egen församling.[2]

Den av Johan Riström författade förklaring, som bifogades läsarnas separationsansökan, var också i främsta rummet riktad mot kyrkoherde Nordlander. Det fyrtio foliosidor långa aktstycket, som år 1847 utgavs av trycket, var hållet i en starkt polemisk form.[3] Innan Riström hunnit till sista sidan, hade han presterat ett utförligt teoretiskt försvar för separatismen, i vilket den gamla grundåskådningen beträffande lagen och evangeliet samt deras förhållande till varandra och deras sammanblandning i de nya böckerna utgjorde huvudtemat. I slutet av skrivelsen sammanfattade Riström de krav, som läsarna framförde, och som framställts även i Per Erssons skrivelse.

Riströms skrift belades strax efter tryckningen med kvarstad, emedan den ansågs strida mot tryckfrihetsförordningen.[4] 280 av upplagans 1 000 exemplar hade då redan hunnit distribueras. Bl. a. hade 50 exemplar gått till Umeå. Kvarstaden upphävdes emellertid, och någon tryckfrihetsprocess kom aldrig till stånd.[5]

Läsarnas förnyade framställningar inkommo till Kungl. Maj:t den

---

ensstämmer. De kunna ej begripa, att den himmelska sanningen kan efter olika tiders fordringar på olika sätt uttryckas och dock till sitt innehåll förbliva oförändrad. I deras trånga hjerna har bokstaven så sammanväxt med andan, att de ej kunna åtskiljas utan att andan med detsamma utsläckes.» — Av en annan passus i Nordlanders utlåtande framgår, att läsarna genom hans hållning även tidigare måste ha känt sig utmanade. Nordlander berättar nämligen, att han redan innan läsarna insänt sin inlaga, flera gånger uppmanat dem att offentligt framträda med sina anklagelser. Nordlander uttalade nu sin tillfredsställelse över att så äntligen skett.

[2] Av kyrkoherdarnas utlåtanden rönte Nordlanders den största uppmärksamheten och infördes bl. a. i Aftonbladet och Nordisk Kyrkotidning. Jfr härom Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 302.

[3] Förklaringen, som ej är nedskriven av Riström personligen, utkom under titeln: Förklaring, ingifwen till Kongl. Maj:t af åtskilliga s. k. Läsare i Norr- och Westerbottens Län, i anledning af de, mot dem, äfwen hos Kongl. Maj:t utaf Hernösands Konsistorium, och Prostarne i Skellefteå, Piteå, med fleres, år 1845 gjorda anmärkningar och beskyllningar etc.

[4] Prot. vid kvarstadsförrättningen i Piteå 6/9 1947. JK:s ink. handl. nr 571, 13/9 1847. RA. Jfr Norrbottens-Posten 2/10 1847.

[5] Handlingarna i ärendet finnas i JK:s ink. handl. nr 571, 13/9 1847. RA. Jfr även Norrbottens-Posten 17/3 1849 och följ. nummer, vilka innehålla en utförlig recension av Riströms skrift. Hans påståenden och argumentering bemötes här i detalj.

9 april 1846.[6] Två månader senare avslog regeringen deras anhållan.[7] Detta beslut synes dock ej ha meddelats dem. I december påföljande år riktade nämligen Riström en förfrågan till dåvarande ecklesiastikministern F. O. Silfverstolpe, huruvida den tidigare inlagan beaktats eller ej.[8] Han anhöll dessutom, att Silfverstolpe måtte taga sig an läsarnas sak och ivra för att deras önskemål uppfylldes. De förhandenvarande förhållandena blevo enligt Riström »allt mer och mer tryckande», och läsarna ansågo sig — om de längre accepterade kyrkan och hennes böcker — komma i strid med Guds befallning enligt Rom. 16: 17—18. — Man märker, hur läsarnas otålighet växer, och hur den hotande separationen rycker allt närmare för varje obesvarad hemställan.

I maj 1948, alltså endast fem månader efter nyssnämnda brev, insände Riström en ny inlaga till ecklesiastikministern, som nu ställdes inför fullbordat faktum.[9] Den öppna separation, som man länge hotat med, hade inträffat. Trots att saken alltså redan var avgjord, omfattade inlagan nära nio tätskrivna foliosidor. Tankegången påminner starkt om de synpunkter, som Per Ersson framförde i sin artikel i Nordisk Kyrkotidning fem år tidigare och behöver därför ej närmare refereras.[1] Citaten från Luther och ur Nya testamentet överensstämma också i stor utsträckning med de av Per Ersson anförda. Att läsarna ej längre kunde vänta på myndigheternas utlåtande över deras framställningar, motiverade de dels med att de på grund av Guds befallning ansågo sig skyldiga att taga avstånd från en kyrka, som drev falsk lära, dels med att de ej längre kunde undvara ämbete och sakrament. De hade också redan utvalt församlingsföreståndare, vilka bl. a. skulle förvalta nattvarden.

Riströms framställning utgör belägg för att separationen fullbordats. Det innehåller visserligen ingenting om att de utsedda föreståndarna redan inträtt i sitt ämbete och utdelat nattvarden åt sina trosbröder,

---

[6] Eckl.dep:s ink. diarium 9/4 1846. RA.

[7] Statsrådsprot. eckl. 19/6 1846. RA.

[8] J. Riström till F. O. Silfverstolpe 13/12 1847. Eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA. Varken själva brevet eller underskriften har skrivits av Riström själv.

[9] J. Riström till eckl.min. 9/5 1848, ink. 8/2 1849. Eckl. dep:s handl. 29/4 1853. RA. Inlagan jämte dess underskrift är skriven av samma hand som den närmast föregående inlagan. Den utgavs samma år av trycket under titeln Underdånig Besvärsskrift, inlemnad till Herr Stats-Rådet öfwer Ecclesiastik-Ärenderna i Stockholm. Ett exemplar av upplagan finnes bland just.rev:s utsl.handl. nr 795, 7/7 1851. RA.

[1] Jfr Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 73 ff.

men enbart den omständigheten, att särskilda sakramentsförvaltare tillsatts, måste betraktas som en klar separationshandling.

Läsarnas inlagor till de centrala myndigheterna under åren 1844—48 kunna sägas ha haft som syfte att på laglig väg finna en lösning på de uppkomna problemen. Samtidigt kom emellertid radikalläsarnas separatistiska inställning till uttryck även i deras religionsutövning.

2. Separationsyttringarna i fråga om gudstjänstliv och sakrament.

Händelseförloppet i samband med de av Olof Jonsson och Maja Lisa Nilsdotter ledda läsarsammankomsterna har visat, att konventikelfrågan var aktuell i Västerbotten under förra delen av 1840-talet.[2] Det var dock häruppe ingalunda fråga om några försök att utvidga konventikelfriheten.[3] Vad som aktualiserat konventikelproblemet var i stället de lokala myndigheternas energiska försök att begränsa den omfattande konventikelfrihet, som läsarna haft under 1820- och 1830-talen. Att dessa försök ännu vid utgången av år 1843 ej krönts med någon nämnvärd framgång kommer till synes i regeringsbeslutet beträffande Maja Lisa Nilsdotter i december månad samma år.[4]

Ungefär samtidigt med nyssnämnda beslut inträffade ytterligare händelser, vilka skulle komma att stå i direkt samband med läsarnas möjligheter att under de följande åren hålla egna sammankomster. Under åren 1843—44 höllos nämligen i flera västerbottniska församlingar konventiklar, vilka inrapporterades till domkapitel och landshövdingeämbete. Sålunda hade Johan Riström i början av 1844 påbörjat sin i det föregående omnämnda predikoresa.[5] Både kyrkoherde Nordlander, vilken gjorde anmälan härom till domkapitlet, och länsmannen Ström, som insände rapport till landshövdingen, yrkade, att åtal skulle anställas för att förhindra, att läsarna fortfore med sina sammankomster.[6]

---

[2] Jfr ovan s. 140 ff.

[3] Jfr konventikelfrågans behandling vid riksdagen 1840—41. NEWMAN, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 274 f.

[4] Kungl. Maj:t till JK 7/12 1843 jämfört med JK till KB i Vb 13/2 1844. Eckl.dep:s registratur resp. JK:s registratur. RA.

[5] Jfr ovan s. 139.

[6] N. Nordlander till HD 19/1 1844 och J. Ström till KB i Vb 19/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

Sedan landshövdingeämbetet infordrat ytterligare upplysningar, och rapporter under tiden inkommit även från Umeå och Vännäs församlingar, avgavs till justitiekanslern ett utlåtande, som förtjänar att närmare uppmärksammas.[7] De föregående decenniernas toleranta religionspolitik avvisades i detta utlåtande med det gamla argumentet, att efterGifterna haft motsatt verkan mot vad som avsetts. Kungliga brevet den 23 mars 1838 blev särskilt föremål för kritik. Det framhölls, att kronobetjäningen ej hade möjlighet att vidtaga de i brevet förutsatta åtgärderna, emedan det sällan var möjligt att få underrättelse om läsarnas sammankomster förrän efteråt. Vidare avsåge detta brev endast sammankomster under helgdag på gudstjänsttid, under det att, enligt landshövdingens uppfattning, konventiklar under veckodag vore »lika fördärvliga». Landshövdingeämbetet yrkade därför, att de för övre Norrland gällande undantagsbestämmelserna i fråga om religiösa sammankomster skulle återkallas.

Alternativt föreslogs, att vissa inskränkningar i läsarnas rättigheter skulle göras. Var och en som tillät eller bevistade sammankomster utanför bostadsorten skulle sålunda, oberoende av den tidpunkt då sammankomsterna hållits, inkallas till landskansliet för att erhålla varning. Vid förnyad överträdelse skulle åtal få anställas utan särskild anmälan. Den som anträffades i en religiös sammankomst utom bostadsorten eller som befanns hava bevistat en sådan skulle på egen bekostnad hemsändas.

Innan justitiekanslern vidtog några åtgärder, begärde han i en svarsskrivelse till landshövdingeämbetet besked, huruvida i ifrågavarande fall de i kungliga breven den 9 jan. 1822 och den 23 mars 1838 anbefallda åtgärderna till de församlades åtskiljande och varnande vidtagits.[8] Landshövdingen svarade, att länsmannen först efteråt fått kännedom om dessa sammankomster, varför de åsyftade åtgärderna ej kunnat vidtagas.[9] Att i förväg få reda på läsarnas sammankomster var mycket svårt. Dels hemlighöllos de av läsarna själva, och dels voro de övriga innevånarna ovilliga att lämna några upplysningar. Med hänsyn härtill borde religiösa sammankomster endast få hållas, om vissa bestämda, av landshövdingen angivna, bestämmelser iakttogos. I stort

[7] KB i Vb till JK 9/3 1844. Detta utlåtande liksom övriga handlingar i ärendet finnas bland eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA. — Läseriet i Umeå och Vännäs skall utförligare behandlas längre fram.

[8] JK till KB i Vb 2/4 1844. JK:s registratur. RA.

[9] KB i Vb till JK 16/4 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

sett voro dessa bestämmelser desamma som de, genom vilka de gamla byabönerna reglerats.[1]

Justitiekanslern Arvid Faxe anslöt sig ej helt till landshövding Montgomerys långtgående förslag.[2] Han ansåg dock, att de personer, som hållit eller upplåtit rum för sammankomster under gudstjänsttid — uppenbarligen avsågs även sammankomster utanför kyrkbyn — borde för erhållande av varning inkallas till landskansliet, även om något försök att åtskilja de församlade ej gjorts, och även om läsarna ej vägrat att avlägsna sig från sin samlingsplats. Vid förnyad överträdelse skulle åtal anställas. Vidare betonades, att gällande lagar borde tillämpas mot dem som obehörigen »kringströko» inom länet. Något yrkande om åtal för de sammankomster, som närmast voro i fråga, framställdes däremot ej.

Justitiekanslerns förslag stadfästes av regeringen den 24 maj 1844 i konung Oskar I:s tredje regeringsmånad.[3] Regeringsbeslutet innebar den första mer betydande inskränkningen på flera decennier i norrlandsläsarnas konventikelfrihet. Det inträffade får givetvis ej tolkas så, att kung Oskar skulle ha varit anhängare av en hård religionspolitik. Det förhöll sig ju snarast tvärtom. Men den nya bestämmelsen tyder på att han med mindre konsekvens än fadern avvisade de önskemål som framfördes beträffande en sådan religionspolitik.

Mot bakgrund av kungliga brevet den 24 maj 1844 och dess tillkomsthistoria låta sig läsarnas möjligheter att under de följande åren komma samman till särskilda andaktsövningar lätt bedömas. Trots att de nu tvingades att i högre grad än tidigare taga sig i akt för sammankomster under gudstjänsttid, och trots att kommunikationen mellan de olika läsarbygderna något försvårats, kunde dock läsarna fortfarande samlas inom sina respektive hemförsamlingar. Inom Västerbottens län höllos de uppenbarligen efter i något större utsträckning av de lokala myndigheterna än i det nordliga grannlänet, men även här utnyttjade många läsare, även sådana som tillhörde den moderata riktningen, de möjligheter som bestämmelserna erbjödo.[4] Att t. ex. Maja Lisa Nils-

---

[1] Landshövdingens påstående, att hans önskemål överensstämde med intentionerna i kungl. brevet 9 jan. 1822, är direkt felaktigt.

[2] JK:s memorial 13/5 1844. JK:s registratur. RA.

[3] Statsrådsprot.eckl. 24/5 1844. RA. Se s. 293 ff.

[4] Jfr t. ex. Johan Ternströms skildring av ett besök på en av Umeå-läsarnas sammankomster 7 juli 1844. Nordisk Kyrkotidning 1844, s. 203.

dotter såsom påvisats var försiktigare än nöden krävde ändrar intet i detta förhållande.[5]

Beträffande avhållsamheten från nattvarden som separationstendens synas kommunionlängderna utvisa, att utvecklingen under den här behandlade perioden ej medförde några större förändringar. Antalet nattvardsvägrare, som efter de separatistiska framgångarna omkring 1843 uppskattades till i runt tal 500 i Skellefteå, 200 i Luleå och 100 i Piteå, synes dock i allmänhet ha något ökat.[6]

De läsare, som avbrutit nattvardsgemenskapen med kyrkan, ställdes inför en speciell svårighet för den händelse de önskade ingå äktenskap. Med åberopande av kyrkolagen vägrade nämligen pastorsämbetena att utfärda lysning, innan kontrahenterna mottagit nattvarden. Under ett tidigare skede synas läsarna ha givit efter på denna punkt. Sedan de väl erhållit lysning, återgingo de emellertid till sin separatistiska avskildhet.[7]

Att denna eftergift även för läsarna själva måste ha tett sig som en betänklig inkonsekvens är uppenbart. Problemet antyddes av Johan Riström år 1848 i den skrivelse till ecklesiastikministern, i vilken han motiverade läsarnas separationsbeslut.[8] Han uttalade här sitt starka missnöje över att de läsare, som för sitt samvete ej ansågo sig böra gå till nattvarden, ej fingo ingå äktenskap.

I samma månad som Ristroms skrivelse tillkom, insände bondesonen Pehr Pehrsson från byn Pålmark i Piteå socken en skrivelse till domkapitlet i Härnösand, där han klagade över att pastorsämbetet i Piteå landsförsamling vägrat honom lysning, emedan han ej sedan 1843 begått Herrens heliga nattvard.[9] Pehrssons skrivelse är intressant så tillvida, som den ger en god inblick i separatisternas syn på spörsmålet. Den dominerande synpunkten i bevisföringen är, att pastorsämbetet ej

---

[5] Jfr ovan s. 151.

[6] Jfr ovan s. 132 resp. s. 116 och s. 128. — Namnförteckningarna i läsarnas separationsansökan 1846 (bland eckl.dep:s handl. 19/6 1846, RA) ger ingen ledning vid bedömandet av antalet nattvardsvägrare. Undertecknarnas barn ned till ettårsåldern äro i åtskilliga fall medräknade. Vidare finnas personer medtagna, vilka ej konsekvent avhöllo sig från nattvardsgångarna i kyrkan, under det att å andra sidan nattvardsvägrare funnos, som ej undertecknat.

[7] N. Nordlander till HD 7/1 1845. Eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

[8] J. Riström till eckl.min. 9/5 1848, ink. 8/2 1849. Eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

[9] P. Pehrsson till HD 17/5 1848. HDM Piteå. HLA.

varit lagligen berättigat att vägra lysning. Han anhöll därför, att pastor med det snaraste skulle åläggas att utfärda lysning samt lämna ersättning för de besvär han åstadkommit samt dessutom stå till laga ansvar för sitt handlingssätt.

I fråga om de försummade nattvardsgångarna åberopade Pehrsson kyrkolagens bestämmelse, att den ej skall anses och tilltalas som »okristen», som av samvetsskäl ej anser sig böra gå till nattvarden. Därefter kritiserade han prästerna för att de ej i enlighet med gällande bestämmelser sökt föra honom tillrätta med bibelns ord. »De gjorde icke mer än tittade på kyrkoboken och så läto (de) mig veta att jag skulle inställa mig vid nattvardsbordet så skulle jag genast få lysning — — — jag skulle ovillkorligen anamma Jesu lekamen och blod eller förbliva utan hustru.» »Jesu allraheligaste lekamen och hans dyra blod» hade givits till syndernas förlåtelse och finge ej missbrukas i syfte att vinna världsliga fördelar.

Kyrkoherde Grape, som anmodades yttra sig över Pehrssons skrivelse, förnekade delvis dennes beskyllningar.[1] Grape hade ej bestämt vägrat lysning men förklarat, att han ämnade göra förfrågan i saken hos domkapitlet.[2] Därifrån meddelades, att eftersom det ej fanns någon bestämmelse, som direkt förbjöd utfärdande av lysning i ett fall sådant som detta, vore pastorsämbetet oförhindrat att meddela Pehrsson den begärda lysningen.[3]

När Johan Riström år 1848 motiverade läsarnas beslut att helt bryta gemenskapen med svenska kyrkan, pekade han i sin detaljargumentering även på dopfrågan.[4] Han vände sig därvid särskilt emot att myndigheterna mot föräldrarnas vilja läto uttaga de barn, som separatisterna döpt enligt det äldre dopritualet, och befordra dem till prästerlig dopbekräftelse. Ett närmare klarläggande av dopfrågans betydelse för tillkomsten av läsarnas separationsförklaring år 1848 är motiverat.

Omfattningen av separationstendenserna i fråga om dopet under åren 1844—48 kan lika litet som tidigare utläsas ur dopböckernas nöddopsanteckningar.[5] Endast när detta särskilt angivits, vågar man utgå

[1] I. Grape till HD 8/6 1848. HDM Piteå. HLA.

[2] Jfr I. Grape till HD 22/5 1848. HDM Piteå. HLA.

[3] HDP 21/6 1848. HLA.

[4] Jfr ovan not 8.

[5] Nöddopsfrekvensen uppgick i Nederluleå till i genomsnitt c. 10 % pr år. I Piteå var motsvarande siffra c. 25 %. För Skellefteås vidkommande kan på grund av brandskador i dopboken inga någorlunda säkra siffror angivas.

ifrån att ett nöddop haft separatistisk bakgrund. Man måste vidare räkna med att en del separatistiska dop ej kommit till prästerskapets kännedom. Kyrkoherde Nordlander uppgav år 1844, att han ej kunde bestämt upplysa, huruvida några bland läsarna inom Skellefteå socken döpt eller låtit döpa sina barn enligt 1693 års handbok.[6] Han ansåg det dock högst sannolikt, att en del av de läsare, som hos prästerskapet anhöllo att få sina enligt vad de uppgåvo nöddöpta barns dop konfirmerade, i själva verket döpt dem efter det äldre ritualet. I allmänhet torde man kunna räkna med att åtminstone separatisterna genomgående döpt sina barn enligt den gamla handboken, även om det ej alltid går att belägga.[7]

Några allvarligare konsekvenser för läsarnas del fick i allmänhet ej deras »nöddöpande» enligt 1693 års handbok, försåvitt de ej i likhet med Johan Riström år 1842 vägrade prästerlig dopbekräftelse.[8] I dessa fall fördes barnen genom kronobetjäningens försorg och på föräldrarnas bekostnad till dopet. Dopboken för Nederluleå har under åren 1844—48 i sju fall anteckning om att kronobetjäningen på detta sätt anlitats.[9] Från Skellefteå finns exempel på att kronobetjäningen anlitats vid omdop av barn, som döpts av lekman enligt det äldre ritualet.[1] I Piteå ha liknande fall ej kunnat påträffas.

Från läsarnas sida gjordes åtminstone en hemställan till domkapitlet i syfte att få lekmannadopen enligt det äldre ritualet införda i dopboken såsom giltiga dop. Bonden Hans Olof Nilsson från Rutvik i Nederluleå anhöll nämligen år 1848 härom, sedan två av hans tidigare födda barn tvångsuttagits till dopkonfirmation och han nu åter fått en son, som döpts av Nilssons moder.[2] Nilsson framhöll, att sakramentet, dvs. i detta fall vattenbegjutningen i den treenige Gudens namn, ägde sitt värde oberoende av dopritual och dopkonfirmation. Det var således av underordnad betydelse, vilken ritual som användes, blott den var i överensstämmelse med den rena läran. Hans barns dop var ett rätt dop, även om det ej förrättats av präst. De till stöd för de tidi-

[6] N. Nordlander till KB i Vb 29/2 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[7] Bl. a. Riströms redogörelse 1843, i vilken säkerligen dop enligt det äldre ritualet avses, pekar i denna riktning. Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 198.

[8] Jfr ovan s. 125.

[9] 19/4—14/11 1848 gjordes inga anteckningar ang. nöddop i Nederluleå. Åtminstone ett ytterligare fall av tvångsbekräftelse har under denna tid förekommit.

[1] Skellefteå häradsrätts dombok 24/11 1846. Utdrag i just.rev:s utsl.handl. nr 276, 27/2 1849. RA.

[2] H. O. Nilsson till HD 17/6 1848. HDM Nederluleå. HLA.

gare tvångsbekräftelserna åberopade bestämmelserna voro enligt Nilssons uppfattning ej tillämpliga i fråga om läsarna, emedan dessa bestämmelser åsyftade ej döpta barn.

Naturligtvis ansåg sig ej domkapitlet kunna bifalla Nilssons anhållan.[3] Någon åtgärd med anledning av det enligt 1693 års handbok förrättade dopet befanns ej heller behövlig, sedan barnets dop genom kronobetjäningens medverkan bekräftats. Läsarna undgingo numera oftast laga påföljd för de förrättade lekmannadopen. Bestämmelsen av den 23 febr. 1826 åberopades märkligt nog ej.

Endast i två fall förekommo vid denna tid rättegångar, som stodo i samband med läsarnas dopförrättningar. Den ena rättegången, vilken gällde inhysemannen A. G. Enström från Ernäs, var föranledd av att Enström saknade medel att gälda kostnaderna i samband med sitt barns dop.[4] Sedan av Enströms fåtaliga ägodelar en guldring, ett väggur och en slipsten tagits i mät, instämdes Enström inför rätta, emedan ytterligare kostnader tillkommo.[5] I en skrivelse till justitiekanslern hade Enström framfört den nyssnämnda synpunkten, att kungliga breven den 7 juni 1733 och 24 jan. 1740 ej voro tillämpliga i hans fall, emedan hans barn redan varit döpt.[6] De tvångsbekräftelser som förekommit voro alltså enligt hans mening olagliga.[7]

I fråga om den andra rättegången, som ger en inblick i de lokala förhållandena i Skellefteå och även återspeglar förskjutningarna i myndigheternas hållning gentemot läsarna, var sakläget mer komplicerat. Separatistledaren Anders Jonsson i Klutmark hade enligt det äldre ritualet döpt en nyfödd son till inhysemannen Samuel Hedberg i Lund.[8] Då av alla tecken att döma Nordlander ej, liksom Calwagen i

---

[3] HDP 16/8 1848. HLA.

[4] Nederluleå häradsrätts dombok 21/11 1846. Utdrag i JK:s ink. handl. nr 635, 3/12 1845. RA.

[5] Jfr U. L. Öquists redogörelse 20/3 1845. JK:s ink. handl. nr 635, 3/12 1845. RA.

[6] A. G. Enström till JK 19/10 1846. JK:s ink. handl. nr 635, 3/12 1845. RA. Åtminstone en av Enströms inlagor i detta mål inlämnades till justitiekanslersämbetet genom C. O. Rosenius.

[7] Enström fullföljde ej sina klagomål, och utgången blev alltså, att han fälldes. — De omfattande handlingarna i ärendet äro till stor del sammanförda i JK:s ink. handl. nr 635, 3/12 1845. RA. Se dessutom HDP 13/11 1844 och 18/11 1846 samt P. Calwagen till HD 4/11 1844. HDM Nederluleå. HLA.

[8] N. Nordlander till O. Bjuhr 10/3 1846. Skellefteå häradsrätts dombok 9/5 1846. Utdrag i just.rev:s utsl.handl. nr 276, 27/2 1849. RA.

Nederluleå, ansåg, att sådana dop kunde få gälla som nöddop, anbefallde han föräldrarna att låta omdöpa barnet. Dessa vägrade emellertid, och kronobetjäningen anlitades. Såväl Anders Jonsson som Hedbergs hustru, vilken i högre grad än sin man ansågs vara ansvarig för det inträffade, bötfälldes strax därefter.[9]

Av särskilt intresse äro de vid domslutet tillämpade lagrummen. Anders Jonsson ansågs jämlikt första kapitlet, andra paragrafen missgärningsbalken ha gjort sig skyldig till gäckeri med dopets sakrament, medan Anna Greta Hedberg, vilken anmodat Jonsson att döpa hennes barn, dömdes till samma bötesbelopp enligt bestämmelsen angående delaktighet i brott. Lika litet som i Luleå var det fråga om att åberopa förordningen av den 23 febr. 1826. Man kan alltså konstatera, att andra bestämmelser än under 1820-talet tillämpades vid dopmålens handläggning.

Märkligt nog åberopade sig ej heller Anders Jonsson och Anna Greta Hedberg på 1826 års förordning, när de hos Svea hovrätt överklagade häradsrättens utslag.[1] Däremot framhöllo de, att åtalet bort föregås av anmälan till justitiekanslern enligt kungliga brevet den 15 dec. 1762. Detta avsåg dock närmast konventikelfrågor. Under förra delen av 1820-talet hade vid inträffat lekmannadop som regel hänvändelse till justitiekanslern brukat göras, utan att därvid 1762 års förordning särskilt åberopats.

Bjuhr hade i sitt yttrande över besvären intet att erinra mot att förordningarna av den 15 dec. 1762 och den 20 jan. 1837 tillämpades även i fråga om dopbestämmelserna.[2] Däremot framhöll han, att Kungl. Maj:t senare efter gjord hemställan förklarat, att justitiekanslersämbetets utlåtande ej erfordrades vid anställande av åtal för olovliga sammankomster. Av denna anledning hade Bjuhr ansett, att han ej lämpligen kunnat göra någon hemställan till justitiekanslern i förevarande sak.

Tyvärr anger ej Bjuhr, vilket utlåtande av Kungl. Maj:t han åsyftar. Troligen avses utslaget beträffande Maja Lisa Nilsdotter den 7

---

[9] Skellefteå häradsrätts dombok 24/11 1846. Utdrag i just.rev:s utsl.handl. nr 276, 27/2 1849. RA.

[1] A. G. Hedberg till Svea hovrätt 20/12 1846. A. Jonsson till d:o samma dat. Just.rev:s utsl.handl. nr 276, 27/2 1849. RA. Som koncepist hade i detta fall G. Hedman fungerat.

[2] O. Bjuhr till Svea hovrätt 16/3 1847. Just.rev:s utsl.handl. nr 276, 27/2 1849. RA.

dec. 1843.[3] Om så är fallet måste det betraktas som märkligt, att inte hans förfarande påtalats. År 1843 gällde det ett länge behandlat fall, som redan varit föremål för justitiekanslerns uppmärksamhet, nu däremot ett nytt mål. Visserligen försöker Bjuhr göra gällande, att Anders Jonsson varnats. Det är dock uppenbart, att de utdelade varningarna ej meddelats i enlighet med gällande bestämmelser.[4]

Hovrätten upphävde häradsrättens utslag med den motiveringen, att första kapitlet, andra paragrafen missgärningsbalken ej vore tillämplig i detta fall.[5] Det framhölls även, att det i gällande författningar ej fanns någon bestämmelse, som stadgade ansvar för förseelser av den art, som Anders Jonsson och Anna Greta Hedberg låtit komma sig till last. Högsta domstolen återställde emellertid med ändring av hovrättens beslut häradsrättens utslag.[6]

De främst i Sorsele förekommande omdopen, vilka grundade sig på uppfattningen, att de enligt 1811 års handbok, dvs. felaktigt, förrättade dopen voro ogiltiga, praktiserades endast undantagsvis i Skellefteå och voro överhuvud sällsynta vid denna tid.[7] I Arvidsjaurs församling finns dock exempel på omdop, även av vuxen.[8] Vid ett sådant omdop hade en från Skellefteå inflyttad dräng varit dopförrättare. Landshövdingen i Norrbotten anmälde med åberopande av kungliga brevet den 15 dec. 1762 förhållandet till justitiekanslern, som dock ansåg, att åtal ej behövde anställas, då vederbörande lovat att ej upprepa sitt handlingssätt.[9]

Slutligen kommo de allt starkare motsättningarna till synes i ännu ett avseende, som är värt att beakta, nämligen i fråga om katekesen. Sedan genom det kungliga brevet den 29 jan. 1817 var och en som så önskade erhållit rätt att använda den gamla katekesen, hade några mer uppmärksammade tvister angående bruket av denna bok ej förekommit.[1] När folkskolereformen på 1840-talet började genomföras, blev läroboksproblemet aktuellt. I likhet med vad som bestämdes vid kate-

[3] Kungl. Maj:t till JK 7/12 1843. Eckl.dep:s registratur. JK till KB i Vb 23/1 1844. RA. Jfr ovan s. 150.

[4] N. Nordlanders intyg 16/3 1847. Just.rev:s utsl.handl. nr 276, 27/2 1849. RA.

[5] Svea hovrätts utslag i brottmål 30/9 1847. RA.

[6] Högsta domstolens prot. 27/2 1849 och koncept samma datum. RA.

[7] O. Bjuhr till Svea hovrätt 16/3 1847. Just.rev:s utsl.handl. nr 276, 27/2 1849. RA. Jfr ovan s. 104.

[8] KB i Nb till JK 8/7 1847. JK:s ink. handl. nr 433, 15/7 1847. RA.

[9] JK till KB i Nb 30/7 1847. JK:s registratur. RA.

[1] Jfr ovan s. 37.

kesens införande 1812 beslöt skolstyrelsen i Skellefteå, att de barn, som före intagningen i skolan läst den gamla katekesen, även i fortsättningen skulle få använda denna bok, under det att de övriga skulle läsa 1810 års katekes.[2] Givetvis alstrade detta missnöje hos de föräldrar, vars barn mot föräldrarnas vilja tvingades läsa den senare katekesen. Frågan hänsköts av kyrkoherde Nordlander till Härnösands domkapitel för avgörande men återförvisades därifrån till skolstyrelsen.[3] Även i Piteå rådde beträffande katekesen likartade förhållanden som i Skellefteå.[4]

Samtidigt som läsarna under åren 1844—48 ingåvo den ena inlagan efter den andra i syfte att erhålla vidgad religionsfrihet, ökades alltså spänningen ute i församlingarna. Givetvis kunde man med fog påstå, att separatismen redan före 1848 var ett faktum beträffande de läsare, som tagit avstånd från kyrkans gudstjänster och nattvardsgemenskap, som vägrade att låta sina barn döpas av prästerskapet enligt gällande ritual, och som till yttermera visso, såsom skett 1846, hos Kungl. Maj:t begärt att få bilda en särskild församling med egna församlingsföreståndare och egen sakramentsförvaltning. I slutet av år 1848 togs emellertid ytterligare ett radikalt steg, vilket medförde den fullständiga brytningen. Under julhelgen detta år höllos nämligen de första allmänt kända separatistiska nattvardsgångarna.[5] Johan Riström utdelade då enligt 1693 års handbok nattvarden i byn Lund i Skellefteå, och Nathanael Lindqvist meddelade sakramentet i kyrkstaden vid Piteå landsförsamlings kyrka.[6] I båda fallen höllos separatisternas nattvardsgudstjänst under allmän gudstjänsttid.

I detta avsnitt bör också väckelsens alltjämt fortlevande svärmiskt radikala gren något beröras.[7] Visserligen var denna väckelseriktning ej av någon större betydelse för separationssträvandena på 1840-talet, men den har ett visst intresse, bl. a. på grund av dess relationer till väckelsen i övrigt.

---

[2] HDP 6/12 1848. HLA.

[3] Ibdm.

[4] Ibdm 14/7 1847.

[5] Norrbottens-Posten 13/1 1849.

[6] N. Nordlander till HD 2/1 1849. HDM Skellefteå; I. Grape till HD 28/12 1848. HDM Piteå. HLA.

[7] Ang. denna väckelsegren, som redan år 1825 ingick till HD med begäran att få hålla egna nattvardsgångar, se Holmgren, s. 292 ff.

I ett tidigare avsnitt har påvisats, att Johan Riström var avlägset släkt med den s. k. dansaresektens upphovsman Nils Andersson.[8] Denna sekt, som efter ledarens intagande på Danvikens hospital år 1829 i början av 1830-talet gick starkt tillbaka, fanns kvar även under 1840-talet, ehuru den då var av obetydlig omfattning.[9] Johan Riströms broder, sjömannen Lars Riström, var under 1840-talet dess mest uppmärksammade företrädare, ehuru han i flera avseenden företer ganska stora olikheter med t. ex. Nils Andersson och dennes anhängare under sektens urartningstid.[1]

Lars Riströms läggning och religiösa åskådning belyses i någon mån av handlingarna i en mot honom anställd rättegång. År 1845 stod han åtalad, för att han rivit bort vissa partier, främst apokryferna, ur en bibel tillhörig en granne.[2] Händelsen hade inträffat i samband med en religiös debatt. Enligt Riströms mening hörde ifrågavarande böcker ej hemma i bibeln. Någon motivering för sin ståndpunkt i fråga om bibelns böcker har Riström ej givit i det bevarade materialet. Det är emellertid uppenbart, att han var utpräglad »hyperevangelist», något som även kom till synes i hans livsföring.[3] Liksom sina anhängare förkastade han sakramenten i svenska kyrkan och uppträdde på husförhör och i andra sammanhang i skarp opposition mot prästerskapet.[4]

I en artikel i Umeåbladet 1849 karakteriseras Lars Riström som erikjansist.[5] Karakteristiken är i viss mån berättigad. »Syndfrihetsläran» liksom det starka betonandet av bibeln under förkastande av religiös uppbyggelselitteratur i övrigt är kännetecknande för såväl Lars Riström som erikjansismen. Det allmänna beteendet i levnaden överensstämmer också i stort sett.[6] Att däremot påvisa något direkt samband mellan Lars Riströms väckelsegrupp och erikjansismen är svårare.

---

[8] Jfr ovan s. 119.

[9] Nordisk Kyrkotidning 1845, s. 193.

[1] Ang. Lars Riström, som var född 1804, se O. Burmans prästbetyg 23/10 1846. Bif. Råneå häradsrätts dombok 23/10 1846. Utdrag i Svea hovrätts rannsakningsakt nr 144 år 1847. RA.

[2] Handlingarna i målet finnas sammanförda i Svea hovrätts rannsakningsakt nr 144 1847. Se även Svea hovrätts utslag i brottmål 23/2 1847. RA.

[3] J. Dahlberg, Om de 2 slags Riströmianerna i Norrbotten. Nordisk Kyrkotidning 1849, s. 132 f. och Hernösands-Posten 21/6 1849.

[4] Ibdm.

[5] Umeåbladet 1/12 1849.

[6] Jfr Dahlbergs art. i Nordisk Kyrkotidning 1849 med t. ex. Herlenius, Erik-Jansismen i Sverige. — Bygdén har i sin framställning om kyrkoherde Olof Bur-

Enligt Jacob Dahlberg utgjordes Lars Riströms anhängare av »några spridda nybyggarefolk», till största delen hemmahörande i Råneå församling.[7] Sekten fortlevde där en lång tid efter Lars Riströms bråda död år 1849.[8] Det råder ingen tvekan om att man här genomgående har att göra med ett utpräglat socialt lågskikt.

I syfte att ytterligare belysa den komplicerade bakgrunden till radikalläseriets brytning med kyrkan genom de fria nattvardsgångarna skall närmast väckelsen i några församlingar med huvudsakligen moderat läseri göras till föremål för behandling.

3. De moderata väckelsegruppernas hållning.

År 1848 inkom till Kungl. Maj:t en inlaga, som i fyra likalydande exemplar insänts från läsarna i resp. Vännäs och Sävars samt Umeå stads- och landsförsamlingar.[9] Undertecknarna utgjorde sammanlagt omkring 130 personer, av vilka något över 60 voro från Umeå landsförsamling och ungefär 20 från vardera av de övriga tre församlingarna. Denna skrivelse följdes efter endast någon månad av en nästan likalydande från Skellefteå socken med omkring 110 namn.[1] Den drivande kraften bakom inlagan från södra Västerbotten, vilken skrivits av landskontoristen P. O. Mångberg, synes ha varit handlanden G. T. Saedén i Umeå, som under den följande tiden var ett av de mest betydande namnen inom Umeå-väckelsen.[2]

man i Råneå förväxlat Lars Riström med Nils Andersson. Uppgiften har senare influtit i Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 147. Den av Bygdén i samband med biografin över komminister Nils Edén återgivna episoden har däremot riktigt hänförts till Lars Riström. Se Bygdén 3, s. 199 resp. s. 204.

[7] Nordisk Kyrkotidning 1849, s. 133.

[8] Bihang till Norden 1861, s. 184. — Lars Riström omkom, då han under rusets påverkan i mörkret sökte rida över Råneälven. Härom berättas i en insändare i Norrbottens-Posten 24/11 1849, som uppenbarligen är skriven av Dahlberg. I varje fall påminner den om Dahlbergs insändare i samma tidning 16/3 1850, där Lars Riström också omtalas. Ang. Lars Riström, se även Englund, Den norrbottniska separatismen. Teologisk tidskrift 1879, s. 87.

[9] Inlagan, som är odaterad, inkom 21/1 1848 och finnes bland eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

[1] J. Östensson m. fl. till Kungl. Maj:t 14/1 1844. Eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

[2] Ang. G. T. Saedén, se Paul Peter Waldenströms minnesanteckningar 1838—1875, s. 220, 227 och 273. Inlagan från Umeå upptar f. ö. en rad kända Umeå-

Läsarna anhöllo, att de s. k. gamla böckerna måtte återinföras. Om detta önskemål ej kunde bifallas, begärde de alternativt att för sin egen och sina likatänkandes del erhålla vissa undantagsrättigheter. De begärde sålunda att vid undervisningen få begagna 1689 års katekes samt vid psalmsången i kyrkan 1695 års psalmbok. Vidare anhöllo de att få barndop samt skrift och mässa förrättade enligt 1693 års handbok. Läsarna tänkte sig, att särskilda nattvardsgångar enligt det äldre ritualet skulle utlysas.

Newman karakteriserar de här åsyftade läsarna som separatister och nämner dem i sammanhang med Johan Riström.[3] Det är emellertid redan av de nämnda inlagorna uppenbart, att dessa läsare voro vida moderatare än Ristroms separationsriktning. Något separationshot uttalades sålunda ej. Vad man önskade var kort sagt en vidgad liturgisk frihet i enlighet med vad Thomander och Sandberg förordade. Stilen är också vida mindre polemisk än i Ristroms och Per Erssons inlagor. I Skellefteå-inlagan framhålles direkt, att önskemålen ej vore uttryck för en separatistisk inställning.

I antydd riktning peka också de upplysningar, som kunna erhållas angående de väckelsekretsar undertecknarna tillhörde. I allmänhet äro uppgifterna om de moderata läsarna sparsamma, då dessa läsare ju i mindre utsträckning än separationsriktningen blevo föremål för myndigheternas ingripande. Beträffande läsarna i de södra Västerbottensförsamlingarna kan man dock få en jämförelsevis god uppfattning genom ett material, som ej är väsentligt äldre än de ovannämnda inlagorna.

I december månad 1843 insände vice pastorn i Vännäs, O. W. Söderlindh, en rapport till kontraktsprosten J. Risberg angående läseriet i socknen.[4] Detta hade vunnit insteg i församlingen omkring eller strax

---

namn såsom P. O. Mångberg, L. H. Gebhardt, M. Glas, C. P. Scharin, J. A. Nygren och M. Schildt. Enligt Rodén, a. a. i Frideborg 1936, s. 87, hade G. S. Flodén skrivit ifrågavarande inlaga. G. S. Flodén är felläsning för G. T. Saedén. Att Mångberg skrivit inlagan är även klart och framgår vid en stiljämförelse med andra skrivelser av Mångbergs hand. Jfr t. ex. Skellefteå häradsrätts dombok vårtinget 1849, nr 541, litt Md. VNDA.

[3] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 307. — Även Johan Ternström har överdrivit radikalismen hos läsarna i södra Västerbotten. Jfr Nordisk Kyrkotidning 1844, s. 226.

[4] O. W. Söderlindh till J. Risberg 6/12 1843. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA. Ang. O. W. Söderlindh, jfr Bygdén 4, s. 300 f.

efter 1830.[5] Enligt Söderlindh hade väckelsen länge förblivit jämförelsevis obemärkt. Strax innan han avgav sin skrivelse hade emellertid »fanatiska svärmare» börjat uppträda, »till hälften metodister, till hälften lutheraner». Oron var väsentligen framkallad av en kringresande läsarpredikant från den angränsande församlingen Bjurholm, Johan Peter Lindström.[6] Söderlindh, som önskade laga ingripande, frågade Risberg till råds, hur han därvid rätteligen borde förfara.

Sedan det inträffade anmälts till domkapitlet, uppdrogs åt prosten A. A. Grafström i Umeå att anställa prostvisitation.[7] Rapport inlämnades sedermera även till landshövdingeämbetet i Umeå, varefter ärendet, som väckte stor uppmärksamhet, förekom i samband med förhistorien till kungliga brevet den 24 maj 1844.[8]

Anklagelserna mot Lindström gällde de sammankomster han hållit, i några fall även under gudstjänsttid, samt hans kritik av prästerskapet och hans avståndstagande från de nya böckerna.[9] Däremot framgick det, att han ej avsöndrat sig från församlingens nattvardsgemenskap.[1] Överhuvud kan man i fråga om Lindström ej tala om någon separatistisk inriktning i stil med Riströms eller Per Erssons.[2]

Ej heller Lindströms anhängare i Vännäs hade låtit komma sig några svårare förseelser till last. Den kanske allvarligaste anklagelsen mot dem var, att de under kommunionförhören avbrutit prästen med beskyllningar för bristande renlärighet.[3] Dessutom försummade de delvis gudstjänsterna i kyrkan, särskilt när det ej var fråga om nattvardsgudstjänster.[4] Vid nattvardsgång brukade de ej inträda i kyrkan, förrän syndabekännelsen lästs, detta för att ej behöva avlösas med den villkorliga absolutionen.[5]

---

[5] Erik Jacobsson m. fl. (till HD) 21/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[6] Lindström var född år 1803. C. Ödbergs prästbetyg 13/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[7] HDP 13/12 1843. HLA.

[8] Jfr ovan s. 164. De omfattande handlingarna i målet, vilka delvis äro publicerade i Hernösands-Posten 21/12 1843 samt 22/2 och 29/2 1844, finnas sammanförda i eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA. Här återfinnas de i det följande åberopade handlingarna, när annat ej särskilt angives.

[9] H. Abramssons och E. Nilssons intyg 13/1 1844; O. W. Söderlindh till J. Risberg 6/12 1843; N. A. Flodstedt till HD 14/12 1843.

[1] C. Ödbergs prästbetyg 13/1 1844 ang. J. P. Lindström.

[2] Ibdm.

[3] O. W. Söderlindh till J. Risberg 6/12 1843. Jfr de många vittnesintygen.

[4] Ibdm.

[5] N. A. Flodstedt till HD 14/12 1843.

De uppkomna motsättningarna kunna under sådana förhållanden ej enbart ha berott på den aggressivare inriktning, som väckelsen tydligen fått. Av materialet att döma synes den under åren 1841—44 i församlingen verksamme pastorsadjunkten N. A. Flodstedt även ha bidragit till att öka spänningen.[6] Flodstedt var ytterst angelägen att få åtal till stånd.[7] I en inlaga till Härnösands domkapitel förklarade han sig för egen del ej ämna visa samma eftergivenhet mot läsarna som sin förman, pastor Söderlindh.[8] Tjänstgörande prästen i Lindströms hemförsamling Bjurholm fäste i jämförelse med Flodstedt av alla tecken att döma betydligt mindre vikt vid de läsarsammankomster, som Lindström »en och annan gång» höll.[9] Flodstedt satte för övrigt själv läsarnas förstärkta aggressivitet i samband med sina egna bemödanden att dämpa väckelsen.[1]

I stort sett kan alltså läseriet i Vännäs sägas ha varit av moderat karaktär. Åtskilliga av dess främsta namn omkring år 1844 återfinnas under inlagan till Kungl. Maj:t i januari 1848.[2] Någon utveckling i separatistisk riktning kan ej iakttagas under de mellanliggande åren. Även i fortsättningen synes denna väckelseriktning ha bibehållit sin moderata prägel.[3]

En inblick i väckelsekretsarna i Umeå-bygden samt i Sävar församling ge handlingarna i ett mål mot den uppmärksammade läsarpredikanten och nybyggaren Pehr Westberg från Långbränna i Umeå socken.[4] Även de läsare, som möta i samband med detta mål, återfinnas

---

[6] Ang. N. A. Flodstedt, se BYGDÉN 3, s. 138 f. Flodstedt, som tidigare tjänstgjorde i Lövånger, suspenderades år 1841 av Härnösands domkapitel på sex månader för fylleri, sedan han tidigare erhållit varning. Se härom flera aktstycken i HDM Lövånger, 1841—42. HLA. Det framhölls dock i flera av Vännäsinlagorna, att han senare fört en ordentlig vandel. Se t. ex. O. W. Söderlindhs intyg 25/1 1844.

[7] Se t. ex. N. A. Flodstedt till HD 26/1 1844.

[8] Ibdm.

[9] C. Ödbergs prästbetyg 13/1 1844 ang. J. P. Lindström.

[1] N. A. Flodstedt till HD 14/12 1842.

[2] Bland dessa kunna nämnas Carl Eriksson, Carl Petter Larsson och Hans Fredriksson, vilka brukade uppträda som predikanter. Se vis.prot:s § 2.

[3] Se även EKMAN, Den inre missionens historia, s. 731 ff.

[4] Huvuddelen av dessa handlingar finnas sammanförda i Svea hovrätts krim. besvärshandl. nr 198, 12/9 1848. — När ett aktstycke ingår i dessa handlingar, anges detta ej i den följ. framställningen om Westberg. — Westberg var enligt ett 24/11 1845 utfärdat prästbevis född 1811.

senare i stor utsträckning som undertecknare av den förut nämnda inlagan till Kungl. Maj:t år 1848.

Den yttre gången av målet illustrerar konventikelfrågornas behandling efter tillkomsten av kungliga brevet den 24 maj 1844 och skall i korthet antydas, då den givetvis i lika hög grad är belysande för de radikala läsarnas möjligheter att hålla egna sammankomster som för de moderatas.

I februari månad 1844 inberättade länsmannen H. Löfroth, att en läsarsammankomst under Pehr Westbergs ledning hållits i byn Ersmark, en halv mil norr om Umeå. Sammankomsten hade med avbrott mellan kl. 2 och 4 em. varat från kl. 10 till kl. 9 på kvällen. Deltagare hade infunnit sig från Umeå stad och omkringliggande byar samt från flera byar i socknens norra delar. Det lagstridiga i sammankomsten bestod däri, att den hållits även under gudstjänsttid, och att deltagare från främmande byar då deltagit. Någon månad senare gjorde sig Westberg i en annan by skyldig till en liknande lagöverträdelse.[5]

Vid detta tillfälle blev det emellertid ingen påföljd för Westberg. Angivelserna mot honom sammankopplades med de ungefär samtidiga anklagelserna mot Vännäsläsarna och fick sin upplösning genom kungliga brevet den 24 maj 1844. Emellertid upprepade han i början av nästföljande år sin förseelse.[6] Jämlikt nyssnämnda kungliga brev inkallades nu Westberg och en annan predikant, Carl Pehrsson i Bäcksjön, vilken åtföljt Westberg, och vidare ägarna av de hus, där sammankomsterna hållits, till landskansliet i Umeå, där de tilldelades varning.[7] Trots varningen gjorde sig Westberg påföljande sommar skyldig till en liknande lagöverträdelse, varefter han på nytt erhöll varning.[8] Dessutom hemställde nu landshövding Montgomery hos justitiekanslern om anställande av åtal.[9]

Sedan justitiekanslern von Koch infordrat yttrande från vederbö-

---

[5] H. Löfroth till KB i Vb 17/2 1844 samt KB i Vb till JK 16/4 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[6] Prot.utdr. Vb:s läns landskansli, 7/2 1845.

[7] Ibdm. Ifrågavarande sammankomster hade hållits i byarna Fällforsån och Ersmark. I sistnämnda by synes dock sammankomsten ej ha hållits under gudstjänsttid.

[8] Prot.utdr. Vb:s läns landskansli 9/10 1845. Sammankomsterna hade denna gång hållits i byarna Fällforsån och Hjoggmark. Nu liksom vid tidigare tillfällen hade de tagit största delen av dagen i anspråk.

[9] KB i Vb till JK 9/10 1845. Jfr JK:s ink. diarium nr 563, 16/10 1845. RA.

rande präster och därvid även erhållit rapporter från länsmännen, ansåg han sig böra förorda åtal för den ena av de anställda sammankomsterna, vilken hållits i byn Fällforsån.[1] Den andra hade hållits efter gudstjänsttid och ansågs därför ej åtalbar, trots att åhörare från flera omkringliggande byar infunnit sig. Försåvitt gällande bestämmelser skulle följas, måste justitiekanslerns memorial sägas ha varit fullt riktigt. Kungl. Maj:t anbefallde också åtal.[2]

Häradsrättens utslag blev oväntat milt.[3] Rätten ansåg det ej styrkt, att under den tid allmänna gudstjänsten varade andra än husfolket närvarit vid sammankomsten i fråga. Vidare hade Westberg ej själv anordnat denna. Han hade varit på väg förbi Fällforsån till Umeå stad och därvid blivit ombedd att komma in och läsa. Under sådana förhållanden ansågs han ej ha »hållit» sammankomsten utan endast »deltagit» i den. Bötesbeloppet härför samt för det sabbatsbrott, som han ansågs ha gjort sig skyldig till, bestämdes till sex riksdaler och trettiotvå skilling. Utslaget överklagades i hovrätten av åklagaren men fastställdes.[4]

Den som i detta mål starkast engagerade sig för att få läsarna fällda, var otvivelaktigt landshövding Montgomery, som möjligen även understöddes av länsmännen.[5] Häradsrätten och hovrätten visade snarast prov på en motsatt hållning. Av de präster, från vilka yttrande infordrades, uttalade sig A. A. Grafström i Umeå icke i åtalsfrågan men var för övrigt negativt inställd.[6] Än mindre förståelse ådagalade kyrkoherden i Sävar, F. Häggqvist. Hans adjunkt E. A. Rosenius, Carl Olof Rosenius broder, delade dock ej sin förmans synpunkter på väckelsen. När Häggqvist efter en gudstjänst i kyrkan tagit upp frågan om läsarna i syfte att skaffa sig informationer för avgivande av det från honom infordrade yttrandet, uttalade sig Rosenius direkt till West-

---

[1] JK till KB i Vb 4/11 1845. JK:s registratur; KB i Vb till JK 26/1 1846 jämte bifogade rapporter; JK till KB i Vb 24/2 1846. JK:s registratur; KB i Vb till JK 3/3 1846 jämte bifogat prot.utdr.; JK:s memorial 2/4 1846. JK:s registratur. RA.

[2] Statsrådsprot. eckl. 14/4 1846; JK till KB i Vb 26/5 1846. JK:s registratur. RA.

[3] Utdrag ur Umeå häradsrätts dombok 3/11 och 19/12 1846.

[4] A. Martin till Svea hovrätt 20/1 1847; Svea hovrätts utslag i brottmål 12/9 1848. RA.

[5] P. G. Schönfeldt till C. M. Ulfhjelm 4/12 1845; J. W. Vincent till dens:e 28/11 1845.

[6] A. A. Grafström till KB i Vb 20/1 1846.

bergs förmån.[7] Att Rosenius stått denne andligen närmare än kyrkoherden är uppenbart.[8]

Jämförd med J. P. Lindströms och Vännäs-läsarnas polemik mot prästerskapet och mot de nya böckerna var Umeå-läsarnas avgjort mindre hätsk. Några skarpa utfall från dessa läsares sida möta överhuvud ej. Inte minst synes Westbergs eget uppträdande ha utmärkts av moderation. Beträffande den sammankomst för vilken han bötfälldes, kan det mycket väl ha förhållit sig så som han själv uppgav, att han trots den erhållna varningen ej haft fullt klart för sig, att en föreläsning sådan som den han höll i Fällforsån var olaglig.[9] Westberg försäkrade också inför rätta, att han ej haft för avsikt att trotsa lagarna, och att han, när han fått deras innebörd klar för sig, ämnade rätta sig efter dem.[1] Väckelsen i Umeåbygden förblev också i fortsättningen inomkyrklig.[2]

Bakgrunden till 1848 års inlaga från de moderata läsarna i Skellefteåbygden behöver ej närmare beröras. Framställningen om Maja Lisa Nilsdotter har visat, att det där fanns en betydande grupp läsare med i stort sett samma uppfattning som t. ex. Umeå-läsarna. Liksom dessa undveko de att komma i konflikt med religionsbestämmelserna. När deras särskilda religionsutövning trots detta beivrades av myndigheterna, berodde det ibland på att läsarna voro okunniga om bestämmelsernas innebörd, ibland på överdriven nit hos någon ämbetsman eller på någon annan orsak.

Det torde av den föregående framställningen om väckelsens separationsriktning och om de moderata läsarna ha framgått, att skillnaden mellan dessa båda läsarriktningar huvudsakligen var en gradskillnad. De så kallade nya böckerna förkastades i båda lägren med huvudsakligen samma motiveringar. Den evangeliska grundinställningen var i stort sett densamma. Skillnaden låg främst däri, att radikalläsarna drogo mer långtgående slutsatser ur den gemensamma grundåskådningen.

Sålunda krävde separatisterna i sin inlaga 1844, att de nya böckerna

---

[7] F. Häggqvist till KB i Vb 10/1 1846.

[8] Ang. F. Häggqvist och E. A. Rosenius, Jfr Bygdén 4, s. 111 resp. s. 349.

[9] Utdrag ur Umeå häradsrätts dombok 3/11 1846.

[1] Under sin resa i Norrland sommaren 1844 besökte Johan Ternström även en av Westbergs sammankomster och delgav sina i stort sett positiva intryck i Nordisk Kyrkotidning 1844, s. 203, Westberg omnämnes av Ternström med initialerna »P. W. ifrån L—a».

[2] A. A. Grafström till C. F. af Wingård 22/8 1848 och 25/5 1849. G 323 e. UUB; dens:e till J. H. Thomander 30/6 1858. LUB.

helt skulle ersättas. Om ej detta krav uppfylldes, hotade läsarna med separation. De moderata läsarna däremot, som även de helst sågo, att de nya böckerna utbyttes, framlade ett alternativt förslag, som gick ut på att skapa ett modus vivendi, även om myndigheterna ej kunde tillmötesgå deras huvudförslag. Vidare voro radikalläsarna i regel långt skarpare i sin polemik mot de kyrkliga förhållandena, varjämte de i högre grad än de moderata ansågo sig böra taga avstånd från församlingens gudstjänst- och sakramentsgemenskap.

De olika omständigheter, vilka medverkade till att vissa läsare så småningom separerade från svenska kyrkan, ha i det föregående i möjligaste mån angivits. Beträffande separationens bakgrund förtjänar ytterligare en fråga att nämnas, nämligen kyrkotuktsfrågan. Enligt Newman hörde separatisterna i övre Norrland till dem, som strävade »att genom en skriftenlig kyrkotukt göra nattvarden till en angelägenhet för de troende allena».[3] Brytningen med kyrkan skulle enligt denna uppfattning delvis ha varit betingad av kyrkans ovillighet att införa en hårdare kyrkotukt.

Det är emellertid uppenbart, att kyrkotuktsfrågan icke spelade någon nämnvärd roll för det separatistiska genombrottet i övre Norrland. Per Ersson förklarade år 1843 direkt, att läsarna ej hade övergivit församlingen på grund av en del medlemmars ogudaktiga leverne.[4] Överhuvud voro separatisternas uttalanden mot en slapp kyrkotukt ytterst fåtaliga. De läsare och läsargrupper, vilka framhöllo betydelsen av ett »heligt liv», hörde också merendels till väckelsens moderata falang.[5]

---

[3] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 169 f.

[4] Art. i Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 74.

[5] I Sorsele församling var dock den mer separatistiskt inriktade falangen samtidigt den i fråga om helgelsekravet rigorösare.

II

DET SEPARATISTISKA GENOM-BROTTET

Fjärde kapitlet

DEN FULLBORDADE SEPARATIONEN 1848—1855

Sedan separatisterna vid jultiden 1848 tagit nattvardsförvaltningen i egna händer, blevo de fria nattvardsgångarna den mest betydande konfliktanledningen i striden mellan kyrka och separationsrörelse. Men brytningen kom till synes även i den olika uppfattningen beträffande konventiklarna, dopet och brudvigseln. Det är givetvis av grundläggande betydelse för förståelsen av den fullt utbildade separatismen att klarlägga omfattningen av separationsyttringarna i dessa avseenden samt att undersöka, i vilken utsträckning och på vad sätt de blevo föremål för beivran från myndigheternas sida.

1. Konventikelfrågan.

Den inskränkning i norrlandsläsarnas konventikelfrihet, som förordningen den 24 maj 1844 innebar, har i det föregående belysts.[1] Denna förordning fick dock ej något större antal konventikelmål som följd. Före år 1848 tillämpades den nya bestämmelsen endast vid ett tillfälle, nämligen i rättegången mot den moderate Umeå-läsaren Pehr Westberg. Anledningarna till detta förhållande synas ha varit flera. Dels iakttogo läsarna av alla tecken att döma vid sina sammankomster en viss försiktighet, och dels underläto de lokala myndigheterna på flera orter att beivra läsarnas konventikelförseelser, vare sig detta berodde på att man var okunnig om de möjligheter, som den nya bestämmelsen öppnade, eller man av någon anledning ej ville tillämpa den.

När läsarna började hålla egna nattvardsgångar, och detta skedde i

[1] Jfr ovan s. 163 ff.

samband med sammankomster, vilka höllos samtidigt med den allmänna gudstjänsten, blevo de anklagade även för brott mot konventikelbestämmelserna. Handlingarna i de olika rättegångarna, vilka huvudsakligen voro föranledda av läsarnas handhavande av nattvardens sakrament, ge därför en god belysning åt konventikelfrågan i övre Norrland vid den tid som det här är fråga om.

Iögonenfallande är, att trots de likartade yttre omständigheterna endast Johan Riström i Skellefteå blev bötfälld för överträdelse av konventikelplakatet. Från Piteå inrapporterades visserligen till justitiekanslersämbetet, att konventikelförseelser förekommit, och justitiekanslern infordrade besked, huruvida läsarna varnats för otillåtna sammankomster.[2] När negativt svar ingick, anställdes emellertid ej något åtal i detta hänseende.[3]

I det nyssnämnda svaret till justitiekanslern, vilket avgivits av vice pastorn i Piteå, J. Nygren, antyddes också anledningen till att läsarna nu ej blivit varnade.[4] Prästerskapet hade nämligen under de senare åren upphört att meddela de varningar, som tidigare anbefallts av myndigheterna, sedan läsarna under många år kunnat lämna de tid efter annan framställda varningarna obeaktade. Det förefaller, som om församlingens kyrkoherde, Isac Grape, efter läsarstriderna i Skellefteå omkring 1820 alltmer tröttnat på de bittra fejderna, i vilka möjligheterna till framgång omintetgjorts genom den hållning höga vederbörande intogo.[5] Trots att alltså Grape fortfarande var negativt inställd till väckelsen, kunde i Piteå-bygden även de radikala läsarna komma samman till andaktsövningar jämförelsevis obehindrat. I vilken utsträckning detta skett under gudstjänsttid är svårt att avgöra, men *att* det skett nu och då, åtminstone efter separationsrörelsens framväxt i Piteå-bygden, måste förutsättas.[6]

---

[2] KB i Nb till JK 15/1 1849 jämte bifogade skrivelser. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849; JK till KB i Nb 6/2 1849. JK:s registratur. RA.

[3] KB i Nb till JK 6/7 1849. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849; J. Nygrens prästbevis 25/6 1849. Just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA; JK till KB i Nb 31/8 1849. JK:s registratur. RA.

[4] Om J. Nygren, se Bygdén 3, s. 93 f.

[5] Jfr I. Grape till KB i Nb 8/1 1849. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849. RA.

[6] Se även C. Læstadius till KB i Nb 1/1 1849. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849. RA. Det heter här bl. a.: »Under en lång förfluten tid har, efter hvad allmänt kändt varit, den så kallade läsare-secten, äfven innom denna Socken, under försummande af och visat förakt för den allmänna Gudstjensten, å Sön- och Högtidsdagar, samlats till andagtsöfningar, icke allenast i Byarna, utan äfven, samt än

Inte heller i Luleå-bygden synes under det tidsavsnitt, som här avses, någon rättegång på grund av överträdelse av konventikelbestämmelserna ha ägt rum. När Per Ersson år 1852 drabbades av åtal, gällde detta endast utdelning av nattvarden till några personer i Överluleå församling.[7] Senare under rättegången framställde åklagaren visserligen ett alternativt yrkande, att de tilltalade skulle dömas enligt 1726 års konventikelplakat.[8] Justitiekanslern, som nu fick taga ställning i ärendet, förklarade emellertid, att åklagaren borde avstå från detta yrkande, emedan det ej av protokollet framgick, att Per Ersson vid ifrågavarande tillfälle genom bibelförklaring eller på annat sätt brutit mot konventikelplakatet.[9] — I hemförsamlingen Nederluleå hade Per Ersson tidigare instämts för otillåtna sammankomster, men sedan det visat sig, att justitiekanslerns tillstånd till åtalets anställande ej inhämtats, hade saken fått förfalla.[1]

Även Per Ersson har alltså trots 1844 års bestämmelse ganska obehindrat kunnat hålla sina läsarsammankomster. Härtill medverkade sannolikt den försiktighet, med vilken han synes ha brukat uppträda.[2] Men framför allt torde anledningen ha legat i den undfallenhet, som kyrkoherde Calwagen och även övriga lokala myndigheter visade gentemot läsarna.

Vilka möjligheter myndigheterna hade att få läsarna fällda framgår av en rättegång, som år 1849 öppnades i den tredje av separatismens huvudbygder, nämligen i Skellefteå-bygden. När Johan Riström åtalades för sin förvaltning av nattvardens sakrament, gällde åtalet även den överträdelse av konventikelbestämmelserna, som han samtidigt gjort sig skyldig till.[3] Då emellertid justitiekanslerns medgivande i sist-

mer i sjelfva Kyrkostaden, der de, några käppkast från Herrans Tempel, öfvat sin egen Gudstjenst. Detta har likväl skedt utan att veterligen några serdeles oordningar derunder bedrifvits, med undantag af det Lagstridiga i sjelfva sammankomsterna.»

[7] JK till KB i Nb 12/5 1852. JK:s registratur. RA.

[8] Överluleå häradsrätts dombok 29/1 1853. Avskrift i just.rev:s utsl.handl. nr 567, 1/5 1855. RA.

[9] L. O. Boström till JK 15/2 1853. JK:s ink. handl. nr 84, 23/2 1853; JK till L. O. Boström 19/4 1853. JK:s registratur. RA.

[1] Överluleå häradsrätts dombok 19/1 1853. Avskrift i just.rev:s utsl.handl. nr 567, 1/5 1855. RA.

[2] Jfr t. ex. Englund, Den norrbottniska separatismen. Teologisk tidskrift 1879, s. 90 f.

[3] L. Holmgrens stämning 12/5 1849. Skellefteå häradsrätts dombok samma datum. VNDA.

nämnda avseende jämlikt kungliga brevet den 15 dec. 1762 ej inhämtats, var åtalet för tidigt väckt, även om Riström i landskansliet erhållit föreskriven varning.[4] Sedan han upprepat sin förseelse och justitiekanslern lämnat tillstånd att anställa åtal, kunde emellertid efter hållen rättegång böter utdömas enligt bestämmelserna i konventikelplakatet.[5]

Riström hade, såväl när han mottog varning inför landshövdingen som senare inför häradsrätten, hävdat, att hans sak borde bedömas enligt kungliga brevet den 9 jan. 1822, varvid han tolkade denna förordning såsom endast innebärande förbud för läsarsammankomster i själva kyrkstaden under gudstjänsttid.[6] Naturligtvis kunde icke något avseende fästas vid Riströms invändningar. När dom avkunnades, skedde det också med hänvisning jämväl till kungliga brevet den 24 maj 1844. Även den av Riström åberopade bestämmelsen av år 1822 åberopades i utslaget, emedan häradsrätten i motsats till Riström ansåg, att också denna bestämmelse förbjöd sammankomster av den art, som Riström hållit.

Mot bakgrund av konventikelmålet mot Riström kan man såsom säkert antaga, att även separatisterna i Piteå och Luleå skulle ha fällts för brott mot konventikelbestämmelserna, om de lokala myndigheterna bemödat sig om att få dem fällda och därvid förberett ärendena på föreskrivet sätt. Några svårigheter från de centrala myndigheternas sida att få åtalet mot Riström till stånd hade nämligen ej gjorts. Justitiekanslern hade tillstyrkt framställningen därom, och Kungl. Maj:t hade anslutit sig till hans uppfattning.[7] När Riström sedermera anförde be-

---

[4] JK till KB i Vb 19/4 1849. JK:s registratur; KB i Vb till JK 31/5 1849. JK:s ink. handl. nr 32, 15/1 1849. RA. Riströms påstående i häradsrätten, att han ej blivit varnad, kan ej ha varit riktigt. Skellefteå häradsrätts dombok 12/5 1849 jämfört med prot.utdr. Vb:s läns landskansli 19/3 1849, bif. Skellefteå häradsrätts dombok 10/10 1849. VNDA.

[5] Statsrådsprot. eckl. 13/7 1849; JK till KB i Vb 28/8 1849. JK:s registratur. RA. Skellefteå häradsrätts dombok 23/2 1850. VNDA.

[6] Prot.utdr. Vb:s läns landskansli 19/3 1849. Skellefteå häradsrätts dombok 10/10 1849; Se vidare domboken för 15/5 och 18/12 samma år. VNDA. Till domboken för sistnämnda datum finnes fogad en skrivelse från Riström till häradsrätten, som synes vara skriven av häradsdomaren J. Westermark. Den hjälp denne lämnade läsarna har av alla tecken att döma varit av tillfällig art. I skrivelsen åberopar Riström bl. a. kungl. brevet 9/1 1822.

[7] JK:s memorial 15/6 1849 samt JK till KB i Vb 28/8 1849. JK:s registratur. RA. — Som tillförordnad justitiekansler fungerade under sommarmånaderna T. H. Bergstedt. Se JK:s registratur. Det finns dock ingen anledning antaga, att den ordinarie ämbetsinnehavaren von Koch skulle ha intagit en annan ståndpunkt i

svär mot häradsrättens utslag, avvisades dessa såväl i hovrätten som av Kungl. Maj:t.[8]

Trots de möjligheter att få läsarna fällda, som 1844 års kungliga brev sålunda öppnade, är det emellertid uppenbart, att konventikelplakatet inte var något effektivt vapen mot läsarnas sammankomster ens när, såsom beträffande Riström, dessa möjligheter verkligen utnyttjades. Innan ett mål hann avgöras, hade i regel en ganska lång tid förflutit. Under denna tid kunde läsarna utan större risk fortsätta sina sammankomster.[9] Och sedan ett konventikelmål mot en person var avgjort, synas de lokala myndigheterna ha tvekat att anställa nya. Det var en omfattande apparat, som måste sättas igång för varje sådant åtal, vartill kom att läsarmålen, åtminstone i de församlingar där väckelsen var starkast förankrad, knappast voro populära. Något ytterligare åtal mot separatisterna i övre Norrland för överträdelse av konventikelplakatet synes ej heller ha väckts under det här behandlade tidsskedet.

2. De separatistiska nattvardsgångarna.

Redan i slutet av 1820-talet hade inom norrlandsväckelsen fria nattvardsgångar förekommit. År 1825 gjorde ledaren för den senare så beryktade »dansaresekten», bonden Nils Andersson i Råneå, jämte ett par andra läsare en framställning till Härnösands domkapitel om egen nattvardsförvaltning.[1] Framställningen avslogs, men Nils Andersson började trots detta själv utdela nattvarden, vilket för övrigt skedde under uppseendeväckande former.[2] Vid detta tillfälle gällde det dock en sektbildning av mer tillfällig natur, och såväl de bakomliggande orsakerna som de yttre formerna för sakramentsförvaltningen voro andra än 1848. När separatisterna detta år började hålla egna nattvardsgångar, innebar alltså deras handlingssätt något väsentligt nytt.

Enligt en uppgift av prosten i Nederluleå, J. A. Englund, var Per

---

denna sak. Jfr t. ex. hans skrivelse i ärendet till KB i Vb 19/4 samma år. JK:s registratur.

[8] Svea hovrätts utslag i brottmål 26/11 1850; Högsta domstolens prot. 7/7 1851 och dess koncept för samma datum. RA.

[9] Se t. ex. de till Svea hovrätts rannsakningsakt nr 577 år 1852 hörande handlingarna. RA.

[1] Holmgren, s. 292 f.

[2] Ibdm.

Ersson den som först började utdela nattvarden bland separatisterna.[3] Detta skulle under den första tiden ha skett i största hemlighet. Huruvida Englunds uppgift, som återges av andra författare, är riktig har ej kunnat fastställas.[4] Den motsäges av en artikel i Norrbottens-Posten år 1849, där Riström framställes som den egentlige initiativtagaren, och där det uppges, att Per Ersson ännu avhöll sig från att utdela nattvarden.[5]

I varje fall ägde de första allmänt kända separatistiska nattvardsgångarna rum under julhelgen 1848.[6] Johan Riström hade då rest ned till Skellefteå och utdelat nattvarden bl. a. i byn Lund, där han följande år skulle bosätta sig.[7] Nathanael Lindqvist, som enligt nyssnämnda artikel i Norrbottens-Posten kallats och ordinerats av Riström, hade samtidigt meddelat sakramentet i kyrkstaden vid Piteå landsförsamlings kyrka. Vid dessa och den följande tidens fria nattvardsgudstjänster följde man givetvis ritualen i 1693 års handbok. Vanligen förelästes även någon predikan av Luther, varvid föreläsaren under läsningens gång brukade göra fria kommentarer i anslutning till det lästa. Vid psalmsången användes 1695 års psalmbok. Hela gudstjänsten kom alltså att i huvudsak motsvara en fullständig högmässa enligt svenska kyrkans äldre ritual.[8]

---

[3] Englund, Den norrbottniska separatismen. Teologisk tidskrift 1879, s. 90 f.

[4] Se t. ex. Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 308.

[5] Norrbottens-Posten 20/10 1849.

[6] Jfr ovan s. 172.

[7] Genom köp hade Riström 24/1 1849 förvärvat en hemmansdel i nämnda by. Skellefteå häradsrätts dombok 9/4 1850. VNDA.

[8] Ang. tillvägagångssättet vid de av Lindqvist hållna nattvardsgudstjänsterna, se C. Læstadius till KB i Nb 28/6 1849. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849. RA. — En av de bästa skildringarna av en separatistisk nattvardsgudstjänst finnes införd i Skellefteå Tidning 27/4 1849, där en av Riströms sammankomster avses. Det heter här bl. a. :»Då Nattvardsgången skulle börjas, frambars af And. Jonsson i Klutmark ett bräde eller längre bänk, som rymde sex personer (troligen medgaf ej utrymmet någon längre, i anseende till den samlade folkmängden) hvarefter Riström placerade sig framför bordet, läste utur gamla handboken såsom vanligt till Nattvardsgäster, och förkunnade dem Herrans frid. And. Jonsson såsom en slags kyrkvärd frambar en tallrick med oblater och en stops flaska, såsom det syntes ifylld med vin, hvarefter sex personer framträdde, föllo på knän och anammade brödet och vinet, som Riström utdelade med vanliga välsignelser, såsom vid allmänna Gudstjensten. Fyra duklag, sex i hvartdera infann sig på beskrefne sätt, och den 25:te personen, som stannade efter, men hade ej rum vid sista duklaget, blef lika delaktig såsom de föregående. Under tiden afsjöngos psalmer utur gamla Psalmboken och någon utgångsvers, hvarmed andakten slutades för den gången.»

Såsom framgått av det föregående drabbades både Riström och Lindqvist snart av åtal för sin sakramentsförvaltning. Separatistledaren i Luleå-bygden, Per Ersson, åtalades först sedan han vid nyårstiden 1852 utdelat nattvarden åt några trossyskon i byn Harads i Överluleå församling.[9] I hemförsamlingen Nederluleå undgick han åtal för otillåtet handhavande av nattvardens sakrament. Att han ej före 1852 skulle ha utdelat nattvarden måste dock betecknas som mycket osannolikt. När åtalet äntligen följde, berodde det kanske på att pressen uppmärksammat hans förseelse i ett bestämt fall, och att denna därför ej kunde lämnas opåtalad.[1]

Beträffande igångsättandet av sakramentsmålen har det sitt intresse att något närmare fixera justitiekanslerns roll. I likhet med vad som bestämdes i kungliga brevet den 15 dec. 1762, hade dennes utlåtande tidigare under 1800-talet ofta inhämtats, innan åtal anställdes på grund av lekmannadop.[2] Såsom i föregående avsnitt påvisades, hade det emellertid under 1840-talet förekommit, att vederbörande lokala myndigheter ej ansett sig behöva utverka justitiekanslerns medgivande vid åtal för lekmannadop.[3] Därvid hade ej heller de centrala myndigheterna krävt, att justitiekanslern tillfrågades. I samband med en förfrågan om åtal för omdop av en vuxen person år 1847 synes dock justitiekanslern ha betraktat det som självklart, att hans tillstånd inhämtades.[4]

När i början av 1849 rapporterna angående de separatistiska nattvardsgångarna och övriga i samband därmed stående lagbrott började inkomma, förefaller det, som om myndigheterna till en början varit tveksamma, hur dessa frågor skulle handläggas. Då justitiekanslern i februari 1849 besvarade en förfrågan angående åtal mot N. Lindqvist för bl. a. otillåten sakramentsförvaltning, ansåg han uppenbarligen ej, att denna sak föll utanför hans befogenhetsområde, utan infordrade kompletterande upplysningar.[5] Av en något senare daterad skrivelse till landshövdingeämbetet i Umeå beträffande Riströms och den tidi-

---

[9] Överluleå häradsrätts dombok 6/10 1852. Avskrift i just.rev:s utsl.handl. nr 567, 1/5 1855. RA. Harads blev senare kyrkby i Edefors församling. Bygdén 1, s. 224 f.

[1] Norrbottens-Posten 17/1 1852. Art. slutar med följande fråga: »Huru länge skola vederbörande blunda för sådana villoandar, och oordningar?»

[2] Jfr ovan s. 74 ff.

[3] Jfr ovan s. 170.

[4] JK till KB i Nb 30/7 1847. JK:s registratur. RA.

[5] JK till KB i Nb 6/2 1849. JK:s registratur. Jfr KB i Nb till JK 15/1 1849 jämte bifogade skrivelser. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849. RA.

gare nämnda Anders Jonssons förseelser synes emellertid framgå, att justitiekanslern då ansåg, att utdelande av nattvarden genom lekman borde följas av åtal, men att avgörandet därvidlag låg hos de lokala myndigheterna.[6]

Jämfört med justitiekanslerns nyssnämnda skrivelse ter sig det några månader senare lämnade medgivandet, att landshövdingeämbetet i Norrbotten finge föranstalta om åtal mot N. Lindqvist och hans anhängare som en inkonsekvens.[7] Inkonsekvensen får möjligen sin förklaring därav, att en tillförordnad justitiekansler, nämligen T. H. Bergstedt, fungerade vid tiden för skrivelsens avlåtande. Tänkbart är också, att svaret vid det senare tillfället var betingat av ärendets tidigare behandling.

Emellertid blev den uppfattning beträffande sakramentsmålens handläggning, som gjorde sig gällande i fråga om åtalet mot Riström och Anders Jonsson, snart den förhärskande. Läsarna själva voro visserligen angelägna, att 1762 års bestämmelse skulle tillämpas, men de lokala myndigheterna ansågo sig i fråga om sakramentsförseelser ej behöva infordra justitiekanslerns medgivande för anställande av åtal.[8] När någon gång med stöd av kungliga brevet den 15 dec. 1762 förfrågan i ett sådant fall gjordes hos justitiekanslern, svarade denne, att vederbörande hade rätt att väcka åtal utan att dessförinnan inhämta tillstånd.[9] Nyssnämnda kungliga brev ansågs uppenbarligen endast vara tillämpligt i fråga om konventikelmål.[1]

Om sakramentsmålens uppkomst gäller vidare, att någon enskild ämbetsman knappast kan göras ansvarig. Så demonstrativt som separatisterna i Piteå och Skellefteå uppträdde, hade det med hänsyn till religionslagstiftningen i allmänhet varit underligt, om de sluppit åtal. De prästerliga instansernas hållning får i stort sett närmast karakteriseras som återhållsam. Den bland prästerna som mest ivrade för att

---

[6] JK till KB i Vb 19/4 1849. JK:s registratur. Jfr KB i Vb till JK 8/1 och 28/3 1849. JK:s ink. handl. nr 32, 15/1 1849. RA.

[7] JK till KB i Nb 31/8 1849. JK:s registratur. RA.

[8] Se t. ex. Skellefteå häradsrätts dombok 16/5 1850. VNDA.

[9] Se t. ex. KB i Nb till JK 29/4 1852 samt JK till KB i Nb 12/5 1852. JK:s ink. handl. nr 143, 7/5 1852 resp. JK:s registratur. RA.

[1] I t. ex. JK:s ink. diarium 23/2 1853 utsäges direkt, att häradshövdingen L. O. Boström uppfattat saken på detta sätt. Justitiekanslern hade, av svarsskrivelsen att döma, intet att invända i fråga om tolkningen av bestämmelserna. JK till L. O. Boström 19/4 1853. JK:s registratur. RA.

få läsarna fällda, var kyrkoherde Nordlander i Skellefteå.[2] Det är möjligt, ehuru långt ifrån säkert, att han genom sitt inflytande bidrog till att Riström, i motsats till de övriga separatistledarna, ådömdes straff enligt konventikelplakatet.[3] Kyrkoherde Grape i Piteå däremot förhöll sig påfallande passiv.[4] Domkapitlet slutligen avlät i dessa frågor endast några rutinmässigt avfattade skrivelser.[5]

Naturligtvis var dock inte bara Nordlanders utan även Grapes inställning till väckelsen fortfarande starkt negativ. Den senares passivitet hade icke sin grund i någon nyvunnen övertygelse om den milda läsarpolitikens företräden framför den hårda. Den var i stället en resignerad passivitet, orsakad av övertygelsen att prästernas motstånd mot söndringstendenserna var meningslöst, så länge de ej fingo det stöd av myndigheterna, som de gällande religionsbestämmelserna förutsatte.[6] Grape hyste den uppfattningen, att de fria nattvardsgångarna voro det slutliga resultatet av den alltsedan Sylvanders dagar förda religionspolitiken. Samma mening gav Nordlander uttryck åt i en samma år utkommen skrift.[7]

Huvudspörsmålet i fråga om sakramentalmålen var emellertid, hur läsarnas lagöverträdelser skulle bedömas. Någon bestämmelse, som direkt avsåg nattvardsförvaltning av lekmän av den art som förekommit bland läsarna fanns ej. I dopmålet mot Anders Jonsson i Klutmark hade missgärningsbalkens första kapitel och andra paragraf tillämpats.[8]

---

[2] Se t. ex. N. Nordlander till HD 2/1 1849. HDM Skellefteå. HLA; N. Nordlander till KB i Vb 6/2 1849. Skellefteå häradsrätts dombok 10/10 1849. VNDA.

[3] Se ovan s. 187 ff. Ett studium av de till ämnet hörande handlingarna tyder närmast på att utgången skulle ha blivit densamma även utan Nordlanders medverkan. En jämförelse med handlingarna i det lindqvistska målet synes utvisa, att konventikelåtalet mot Riström i väsentlig mån möjliggjorts genom landshövdingeämbetets målmedvetna tillämpande av konventikelbestämmelserna.

[4] Se t. ex. I. Grape till HD 28/12 1848. HDM Piteå. HLA; I. Grape till KB i Nb 8/1 1849. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849. RA.

[5] HDP 24/1 och 14/2 1849. HLA.

[6] I. Grape till KB i Nb 8/1 1849. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849. RA.

[7] (Nordlander), Äro de så kallade »Nyböckren» werkligen orsaken till de separatistiske Läsarnes i Norr- och Westerbotten »förtwiflade belägenhet?», s. 8 f. — Denna skrift utgjorde ett bemötande av kyrkoherden i Arvidsjaur, G. Westerlunds kort förut utgivna Några ord om Läsarnes i Norr- och Westerbotten nu warande tillstånd och hufwudorsaken till deras förtwiflade belägenhet. Såsom »huvudorsak» angavs här de nya böckerna.

[8] Jfr ovan s. 170 f.

Enligt denna skulle den som av lättsinnighet bedrev »gäckeri med gudstjänsten, Guds ord och sakramenten» böta femtio daler. Vid detta tillfälle hade dock hovrätten varit av annan mening än häradsrätten och Kungl. Maj:t och förklarat, att gäckeri ej kunde anses ha varit förhanden.[9]

Redan tidigare i norrlandsväckelsens historia hade det förekommit, att ansvar yrkats enligt gäckeriparagrafen. År 1828 instämdes med åberopande av denna paragraf »dansaresektens» upphovsman Nils Andersson inför Luleå häradsrätt.[1] Nils Andersson, som förrättat barndop och utdelat nattvard under direkt anstötliga former, fritogs emellertid av såväl under- som överrätt från anklagelsen att ha drivit gäck med sakramenten.[2] Givetvis förelåg långt mindre anledning att tillämpa gäckeriparagrafen mot separatisterna från åren omkring 1850 än mot Nils Andersson och hans anhängare. Trots detta yrkades bestraffning enligt denna bestämmelse i samtliga de mål, som voro föranledda av separatisternas fria nattvardsgångar.

Att separatisternas nattvardsförvaltning kom att bedömas enligt gäckeriparagrafen torde närmast få ses mot bakgrund av högsta domstolens utslag i dopmålet mot Anders Jonsson.[3] Justitiekanslern synes ha varit av den uppfattningen, att det här var fråga om likartade förseelser, och att samma bestämmelser därför borde tillämpas. I målen mot Skellefteå-läsarna åberopade också åklagaren vid flera tillfällen det nyss nämnda utslaget såsom prejudicerande.[4]

Särskilt belysande för hur man bland läsarna och i de olika rättsinstanserna bedömde gäckerifrågan äro handlingarna i målet mot Nathanael Lindqvist och Piteå-separatisterna.[5] I häradsrätten dömdes Lindqvist och tjuguen andra läsare för gäckeri med nattvarden till femtio dalers böter.[6] De bötade dessutom tio daler för sabbatsbrott.

[9] Ibdm.

[1] Hasselberg, Nils Andersson och »dansaresekten» i Luleå och Råneå 1815—30. Luleå stifts julbok 1937, s. 80.

[2] Ibdm s. 84 f.

[3] Jfr t. ex. den i justitiekanslersämbetet gjorda blyertsanteckningen på skrivelsen från KB i Vb till JK 28/3 1849. Se även övriga handlingar i JK:s ink. handl. nr 32, 15/1 1849. RA.

[4] Se t. ex. L. Holmgren till Kungl. Maj:t 21/2 1851. Just.rev:s utsl.handl. nr 795, 7/7 1851. RA.

[5] Handlingarna finnas sammanförda i JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849 och i just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA.

[6] Piteå häradsrätts dombok 10/11 1849. Avskrift i just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA.

Läsarna, som hos Svea hovrätt överklagade häradsrättens utslag, framhöllo, att hänsyn måste tagas till den avsikt, som låg bakom deras handlingssätt.[7] Någon tanke att lättsinnigt driva gäck med sakramentet hade de ej haft. Den lättsinnige, framhöllo de, visade alltid bekymmerslöshet i fråga om de eviga tingen och undvek vanligen att begagna salighetsmedlen, försåvitt icke yttre omständigheter tvingade därtill.

I motsats härtill hade separatisternas uppsåt varit att rätt begå nattvarden. Enligt deras övertygelse kunde detta på grund av villolärorna i de nya böckerna och prästernas förkunnelse ej längre ske i församlingskyrkan. Eftersom dessutom Luther anbefallt att taga avstånd från de lärare, som förkunnade en falsk lära, och i stället utse andra, hade separatisterna ansett sig både berättigade och förpliktade att taga det steg de tagit. Deras nattvardsfirande hade försiggått under djupt allvar och på ett värdigt sätt.

Svea hovrätt tog fasta på separatisternas argument, att någon avsikt att bedriva gäckeri med sakramentet ej förelegat.[8] Hovrättens ledamöter synas grundligt ha satt sig in i ärendet, och frikännandet följde först sedan handlingarna cirkulerat dem emellan.[9]

Överklagandet av hovrättens utslag är intressant såtillvida, som det ej kom från den lokale åklagaren utan företogs på order av justitiekanslern von Koch genom en kanslist i justitiekanslersexpeditionen.[1] Det är i någon mån ägnat att förvåna, att von Koch visade så stort intresse för att få separatisterna fällda. Möjligen handlade han i enlighet med givna direktiv. Som en ren rutinsak torde hans order ej få betraktas. I alla händelser måste de synpunkter, som framfördes i överklagelseskriften tillmätas stor betydelse, då de utan tvivel återspegla den mening i frågan, som man på högsta ort hyste.

Kanslisten A. L. Frykholm, som fått uppdraget att överklaga hovrättens utslag, framhöll, att även om separatisternas handlingssätt ej direkt kunde hänföras till vad som i allmänhet innefattades i ordet

---

[7] N. Lindqvist m. fl. till Svea hovrätt 18/12 1849. Just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA. Enligt anteckning på inlagan till hovrätten var den skriven av Johan Riström. Framställningen vittnar dock om, att en betydligt mer skrivvan hand än Riströms fört pennan. Antagligen har Riström ombesörjt anskaffandet av skrivare och troligen även angivit riktlinjerna för innehållet.

[8] Svea hovrätts utslag i brottmål 6/12 1850. RA.

[9] Svea hovrätts krim.prot. 14/3 och 6/12 1850. RA.

[1] N. S. von Koch till A. L. Frykholm 11/3 1851. Just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA.

gäckeri, innebar det dock ett grovt missbruk av nattvarden.[2] Detta sakraments »helgd och höga betydelse» måste nämligen enligt Frykholms mening lida av att sakramentet handhades av vem som helst eller utdelades enligt annan ordning än den i lag fastställda.

Frykholm påminde även om att den som oskriftad ginge till nattvarden bötfälldes enligt tredje kapitlet, femte paragrafen missgärningsbalken samt kungliga förklaringen den 23 mars 1807.[3] Så mycket mer borde en nattvardsceremoni, som anställts av en »i allo obehörig person» och vid en i lag uttryckligen förbjuden sammankomst, betraktas som olaglig. Liksom i andra fall, där ej fullt tillämplig ansvarsbestämmelse fanns, borde även nu den bestraffning tillgripas, som enligt lagen skulle utdömas för närmast jämförliga förseelse. Frykholm underströk vikten av att särskilt i detta fall straff utmättes, då det vore angeläget att sätta en gräns för separatisternas samhällsvådliga avsöndring från församlingens gudstjänst- och sakramentsgemenskap. Här uttalades alltså tydligt den uppfattningen, att tvångsåtgärder vore lämpliga som medel mot religiös söndring.

Separatisterna lämnades tillfälle att yttra sig över Frykholms inlaga och vände sig därvid särskilt mot hans uttalande, att när nattvarden utdelades av andra än de vigda ämbetsbärarna eller enligt en ej i lag fastställd ordning, detta närmast vore jämförbart med vad som i lagen benämndes gäckeri med sakramentet.[4] De framhöllo, att när Jesus instiftade nattvarden, vilket skedde icke i det »till gudstjänst rikt utsirade templet utan uti ett gement hus», och han därvid gav befallning att framgent utdela brödet och vinet, avsåg han därvid icke blott vissa ämbetsbärare utan Jesu lärjungar överhuvud. Sakramentet kunde alltså enligt separatisternas mening ej vanhelgas enbart därigenom att det ej förvaltades av prästvigda.

Bland de bibelställen som ytterligare anfördes till stöd för lekmännens rätt att handha de olika prästerliga ämbetsfunktionerna var första Petri brevs andra kapitel, där det talas om de kristna såsom ett konungsligt prästerskap. Just detta bibelord åberopades ofta av separatisterna.[5] Trots att alltså enligt separatisternas mening varje troende

---

[2] A. L. Frykholm till Kungl. Maj:t 11/3 1851. Just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA.

[3] Ang. tidigare rättegångar enligt dessa bestämmelser, se ovan s. 84 ff.

[4] N. Lindqvist m. fl. till Kungl. Maj:t 14/6 1851. Just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA.

[5] Jfr t. ex. Ristrom, Underdånig Beswärsskrift inlemnad till Herr Stats-Rådet

kristen hade rätt till prästämbetet, tillbakavisades Frykholms antydan, att i separatisternas församlingar vem som helst kunde få inneha ämbetet. För den yttre ordningens skull ansågo nämligen även separatisterna, att särskilda församlingsföreståndare borde utses.[6]

Emellertid fastställde högsta domstolen med ändring av hovrättens beslut häradsrättens utslag.[7] Myndigheterna intogo alltså i detta mål samma hållning som i dopmålet mot Anders Jonsson och Anna Greta Hedberg, där hovrätten även varit av annan mening än häradsrätt och högsta domstol.[8] Motiveringarna voro också i stort sett desamma.

De övriga mål som föranletts av separatisternas fria nattvardsgångar blevo i allt väsentligt paralleller till det lindqvistska. Sålunda dömdes Johan Riström och Anders Jonsson i februari 1850 att böta femtio daler vardera för gäckeri med sakramenten.[9] I maj samma år dömdes tolv personer i Skellefteå, som mottagit nattvarden av Johan Riström till samma bötesbelopp.[1] Endast Per Ersson och ytterligare fem separatister i Norrbotten, vilka åtalats inför Överluleå häradsrätt, befriades från ansvar, emedan rätten ansåg, att gäckeri i lagens mening ej varit förhanden.[2]

I fråga om målens handläggning i de högre instanserna gäller för övrigt genomgående, att Svea hovrätt upphävde häradsrätternas beslut, när dessa inneburo fällande dom enligt första kapitlet andra paragrafen missgärningsbalken.[3] Högsta domstolen däremot undanröjde i dessa fall lika konsekvent hovrättens utslag under framhållande, att gäckeri-

---

öfwer Ecclesiastik-Ärenderna i Stockholm, s. 6; J. Riström m. fl. till Kungl. Maj:t 1/5 1851. Just.rev:s utsl.handl. nr 795, 7/7 1851. RA.

[6] Se även i föregående not anförda beläggställen.

[7] Högsta domstolens prot. 10/5 1852 och dess koncept samma datum. RA.

[8] Se ovan s. 170 ff.

[9] Skellefteå häradsrätts dombok 23/2 1850. VNDA. — Utslaget beträffande gäckeriförseelsen avkunnades alltså vid samma tillfälle som domen föll mot Riström i det förut behandlade konventikelmålet.

[1] Skellefteå häradsrätts dombok 16/5 1850. VNDA.

[2] Överluleå häradsrätts dombok 28/6 1853. Avskrift i just.rev:s utsl.handl. nr 567, 1/5 1855. RA. — Häradshövdingen L. O. Boström hade i en tidigare, halvofficiell skrivelse till justitiekanslern framhållit, att separatisternas nattvardsgångar enligt hans mening ej borde föranleda åtal enligt gäckeriparagrafen, utan att de i stället borde bedömas enligt konventikelplakatet. L. O. Boström till JK 15/2 1853. JK:s ink. handl. nr 84, 23/2 1853. RA. Någon hänsyn till denna framställning tog justitiekanslern uppenbarligen ej.

[3] Svea hovrätts utslag i brottmål 26/11 och 3/12 1850 samt 13/12 1853. RA.

paragrafen här borde tillämpas.[4] I fråga om Per Ersson och hans anhängare, vilka frikänts i såväl häradsrätt som hovrätt, utdömdes samma bötesbelopp som mot separatisterna i Piteå och Skellefteå.

I de sist antydda rättegångarna blev, liksom i rättegången mot N. Lindqvist och hans anhängare, debatten om de tillämpliga lagrummen samtidigt en debatt, huruvida hänsyn skulle tagas till den avsikt, som låg bakom de åtalade handlingarna. Separatisterna själva och de som förordade friande dom ansågo, att eftersom någon avsikt att driva gäck med sakramenten ej förelegat, kunde separatisterna ej heller fällas till ansvar enligt gäckeriparagrafen. Motsidan däremot gjorde gällande, att man ej fick bedöma saken efter den avsikt, som läsarna haft eller påstått sig ha haft. Det avgörande var den faktiska handlingen, och denna kunde, såsom man såg saken, ej bedömas på annat sätt än som gäckeri med sakramentet.

Något förvånande är onekligen, att hovrätten så konsekvent följde sin linje. Sedan högsta domstolen i ett fall upphävt hovrättens utslag, kunde man ju ha väntat, att hovrätten i ett senare helt likartat fall skulle ha tagit hänsyn till den tolkning av bestämmelserna, som högsta domstolen förklarat sig anse vara den riktiga. Vad som ligger bakom högsta domstolens och hovrättens olika ståndpunktstagande är svårt att klarlägga. En förklaring vore, att majoriteten bland ledamöterna haft olika inställning i religionsfrihetsfrågan. Att påvisa att så varit förhållandet torde emellertid vara praktiskt taget omöjligt redan av den anledningen, att de enskilda medlemmarnas åsikter härutinnan endast i några fall kunna säkert beläggas.

För övrigt gäller beträffande de omfattande handlingarna i de här behandlade sakramentsmålen, att de skäl separatisterna själva redovisade till försvar för sitt handlingssätt i allt väsentligt voro upprepningar och variationer av de motiv, som tidigare framförts t. ex. i Per Erssons separatistiska programförklaring år 1843 och i Riströms separationsförklaring år 1848. Särskilt Riström gjorde sig stor möda att med stöd av bibeln och Luthers skrifter framlägga så många argument som möjligt för lekmännens rätt att på vad rum som helst utöva de funktioner, som sedan gammalt tillkommit de vigda ämbetsbärarna. Att

[4] Högsta domstolens prot. 7/7 1851, 30/8 1854 och 1/5 1855 samt dess koncept för samma data. Handlingarna till de olika utslagen finnas i just.rev. Beträffande målet mot Johan Riström och Anders Jonsson, se dessutom JK:s ink. handl. nr 32, 15/1 1849 samt beträffande målet mot Per Ersson, JK:s ink. handl. nr 143, 7/5 1852. RA.

han därvid närmast uppträdde till försvar för sin egen och norrlandsseparatisternas sak är uppenbart. Särskilt tydligt kommer detta till synes, när han i ett sammanhang över temat »det som i världen var ringa och föraktat, det utvalde Gud» anlägger en social aspekt och jämför Jesu och hans lärjungars samhällsställning med läsarnas.[5]

En fråga återstår: I vilken utsträckning drabbades separatisterna av åtal för sina nattvardsgångar? Är det med andra ord möjligt att bestämma den verkliga omfattningen av dessa? Redan vid ett flyktigt studium av källmaterialet visar det sig, att åtskilliga utöver de fyrtiotvå personer, som enligt den föregående framställningen bötfällts för deltagande i de fria nattvardsgångarna, måste ha deltagit i dem.

Särskilt belysande är en inlaga från kronolänsmannen C. Læstadius i juni månad år 1849.[6] Inlagan avser närmast förhållandena i Piteåbygden, men den är med säkerhet tillämplig även på situationen i Luleå- och Skellefteå-bygderna. Den insändes, sedan justitiekanslern genom landshövdingeämbetet bl. a. infordrat namnuppgift på de personer, till vilka Lindqvist föregående juldag utdelat nattvarden.[7] Länsmannen, som av alla tecken att döma gjort noggranna undersökningar, uppgav namnet på tjugufem personer, beträffande vilka det med säkerhet konstaterats, att de deltagit i nattvardsgångarna. Han framhöll därvid svårigheten att få fram namnuppgifterna. Efter vad han hört berättas, skulle »ett vida större antal» än de personer han kunnat namngiva ha mottagit nattvarden av Lindqvist. Denne hade »hela tiden efter sistlidne julhögtid» hållit sina nattvardsgudstjänster. Læstadius uppgav, att dessa gudstjänster hållits inte bara i kyrkbyn utan även i olika byar ute i socknen. I kyrkbyn hade till och med ett särskilt hus inköpts för ändamålet och upplåtits åt Lindqvist. De separatister, som drabbades av åtal, utgjorde alltså en minoritet och de nattvardsgångar, som beivrades, ett fåtal av dem som höllos.

Anledningen till det antydda förhållandet låg främst däri, att det ej fanns någon effektiv förordning mot lekmännens sakramentsförvaltning. Hur ineffektiv även den så kallade gäckeriparagrafen var fram-

---

[5] J. Riström till Skellefteå häradsrätt 15/5 1850. Skellefteå häradsrätts dombok 16/5 1850. VNDA.

[6] C. Læstadius till KB i Nb 28/6 1849. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849. RA.

[7] JK till KB i Nb 6/2 1849. JK:s registratur. KB i Nb till JK 6/7 1849. JK:s ink. handl. nr 46, 22/1 1849. RA.

går tydligt t. ex. i målet mot Johan Riström och Anders Jonsson. Trots att Riström åtalats, för att han vid »åtskilliga» sammankomster utdelat nattvarden, ådömdes han ej större bötesbelopp än Anders Jonsson, vilken endast meddelat Riström nattvarden, när denne själv officierade. Bötesbeloppet 50 daler var också jämförelsevis obetydligt i förhållande till den bötessumma på 200 daler, som Riström samtidigt ålades utgiva för otillåtna sammankomster.[8]

Att Riström trots upprepade förseelser ej fälldes till högre bötesbelopp, än som var stadgat för en enkel förseelse, sammanhängde med att en redan lagförd person ej kunde dömas för en ny lagöverträdelse av samma art, innan det tidigare målet var slutgiltigt avgjort. Förhållandet illustreras genom ett åtal, som väcktes mot Riström vid vårtinget 1851, alltså strax innan utslaget i det nyssnämnda målet föll, och som av häradsrätten avgjordes, sedan detta utslag fallit.[9] Åklagaren yrkade nytt ansvar mot Riström, emedan han fortsatt sina nattvardsgudstjänster, trots att han av häradsrätten dömts för gäckeri med nattvarden. Häradsrätten fritog emellertid från nytt ansvar, emedan de åtalade förseelserna begåtts, innan högsta domstolens utslag i den redan pågående rättegången fallit.[1] Det framhölls, att om de nya lagöverträdelserna anmälts till Kungl. Maj:t före det slutliga avgörandet av den tidigare pågående rättegången, skulle Riström ändå inte ha kunnat ådömas högre böter, än som skedde.

De separatistiska församlingsföreståndarna kunde alltså för endast 50 daler eller 16 riksdaler och 32 skillingar banko utdela nattvarden och även förrätta dop under den ofta flera år långa tid som åtgick, innan ett mot dem anställt sakramentsmål slutgiltigt avgjorts.[2] Motsvarande förhållande gällde naturligtvis även för deltagarna i de fria nattvardsgångarna. Det var mot bakgrunden av dessa omständigheter, som den bemärkte Piteå-separatisten Johan Sjöberg fyra år efter de första separatistiska nattvardsgångarna kunde meddela F. G. Hedberg, att sakramentet i den församling han tillhörde brukade utdelas, så snart någon framställde önskemål därom, och att även den som på grund av sjukdom eller ålderdomssvaghet ej förmådde deltaga i de offentliga

---

[8] Högsta domstolens koncept 7/7 1851. RA.

[9] Skellefteå häradsrätts dombok 23/4 1851. VNDA.

[1] Ibdm 24/3 1852. Protokollsutdrag finnas i Svea hovrätts rannsakningsakt nr 577 år 1852. RA.

[2] Det ovan nämnda bötesbeloppet avsåg även ett av Riström förrättat barndop.

nattvardsgångarna hade möjlighet att undfå nattvarden, som då meddelades enskilt.[3]

Vad som här sagts om gäckeriparagrafens ineffektivitet får dock ej fattas så, att de utdömda böterna voro helt verkningslösa. Även ett så blygsamt belopp som 50 daler kunde för en och annan vara omöjligt att uppbringa. Denne fick i så fall avtjäna böterna med fjorton dagars fängelse på vatten och bröd. Johan Sjöberg berättade i det nyssnämnda brevet, att flera bland de bötfällda Piteå-separatisterna nödgats träda i häkte, emedan de ej förmått komma ut med bötesbeloppet. En del separatister hade återgått till gemenskapen med kyrkan, emedan de fruktade nya rättegångar. Bland de övriga hade det till och med framkommit förslag om att nattvardsgångarna tills vidare skulle hållas i hemlighet, ett förslag som dock avvisades såsom oförenligt med Guds ord.

De källor, som anförts för att visa omfattningen av separatisternas nattvardsgångar, ha huvudsakligen avsett Piteå- och Skellefteå-bygderna. I fråga om Luleå-bygden är materialet i detta avseende mindre upplysande. De allmänna uppgifter, som finnas angående Per Erssons verksamhet, tyda dock på att den fria nattvardsförvaltningen varit vanlig även där.[4] Det är ej osannolikt, att Per Ersson åtminstone tidtals hemlighållit separatisternas nattvardsgångar. Den av J. A. Englund lämnade uppgiften skulle därigenom få sin förklaring.[5] Sannolikt har även den jämförelsevis passiva hållning, som kyrkoherde Calwagen och de lokala myndigheterna intagit gentemot separatisterna, bidragit till att dessas sakramentsförvaltning ej blev speciellt uppmärksammad.

Med hänsyn till vad som anförts är det emellertid icke möjligt att utifrån materialet beträffande de separatistiska nattvardsgångarna erhålla någon säker uppfattning angående antalet deltagare. Ej heller kan man förutsätta, att alla de läsare, som av religiösa skäl uteblevo från nattvardsgudstjänsterna i kyrkan, deltogo i de separatistiska nattvardsgångarna. Johan Sjöberg uppgav år 1852 i sitt brev till Hedberg, att den separatistiska församlingen i Piteå bestod av omkring 100 personer. Även om de separatistiskt sinnade voro väsentligt flera i de båda övriga separatistiska huvudbygderna, torde hela antalet deltagare i de separatistiska nattvardsgångarna vid 1850-talets mitt knappast ha överstigit tusentalet.

---

[3] J. Sjöberg till F. G. Hedberg 21/10 1852. LEFA.

[4] Se t. ex. Norrbottens-Posten 17/1 1852.

[5] Jfr ovan s. 189 f.

3. Separatisternas hållning i fråga om dopet.

Såsom framgått av det föregående var dop av lekman enligt 1693 års handbok med åtföljande, av präst förrättad, frivillig dopbekräftelse det första steget i läsarnas avståndstagande från svenska kyrkans dop. Det andra steget togs, när läsarna vägrade dopbekräftelse enligt 1811 års handbok, varvid myndigheterna anbefallde tvångsbekräftelse.[6]

Den tidigare påvisade svårigheten att avgöra, när ett i dopboken såsom nöddop antecknat dop haft separatistisk bakgrund, gäller även det här behandlade tidsskedet.[7] Beträffande Skellefteå utgöra brandskadorna i dopboken fortfarande ett hinder för varje någorlunda säker slutsats. Såväl i Piteå som i Luleå stegrades enligt dopböckerna nöddopsfrekvensen under åren 1848—1855.[8] Några slutsatser i fråga om separatismens utveckling är det dock ej möjligt att draga av denna stegring.

Om man nämligen undersöker nöddopsanteckningarna i t. ex. Piteå landsförsamlings dopbok, finner man, att de byar, där nöddopsprocenten var störst, i regel lågo långt från församlingskyrkan. Till de byar, vars nöddopsfrekvens under hela perioden 1848—1855 med mer än tio procent översteg procenttalet för hela församlingen, hörde byarna Blåsmark och Rosvik.[9] Särskilt i Blåsmark voro de flesta år praktiskt taget samtliga dop bekräftade nöddop. I kyrkbyn Öjebyn och i Pitholm däremot var under samma tid procenttalet genomgående mer än tio procent lägre än hela församlingens procenttal.[1] På dessa platser kunna nöddopen t. o. m. sägas ha varit sällsynta.

Nöddopsanteckningarna för andra byar och under andra år än de här anförda peka i samma riktning: Det var i regel i de från kyrkan längst

---

[6] Se ovan s. 121 ff. Givetvis kunde ej tvångsbekräftelse komma i fråga i de fall, då prästerna vägrade att betrakta ett fullständigt dop enligt 1693 års handbok såsom nöddop.

[7] Se ovan s. 81, not 4, och s. 167 f.

[8] I Piteå landsförsamling, där nöddopen 1844—47 utgjorde resp. 16, 23, 29 och 24 procent av hela antalet dop, voro procentsiffrorna 1848—55 resp. 29, 37, 32, 46, 40, 43, 48 och 47. I Nederluleå voro motsvarande siffror för åren 1844—47 9, 8, 8 och 12 och för åren 1849—55 9, 9, 10, 15, 22, 23 och 20. Decimalerna äro ej angivna. Dopböckerna finnas i resp. PKA och NKA.

[9] Även i byarna Porsnäs, Sjulsmark, Håkansö o. a. voro nöddopen jämförelsevis talrikt förekommande.

[1] Piteå landsförsamlings dopbok. PKA.

bort belägna byarna, som nöddöpandet förekom flitigast.[2] Den gjorda iakttagelsen förstärkes ytterligare av nöddopsanteckningarna från 1860-talet. Från och med år 1861 markerades endast de på grund av barnets dödsfall eller föräldrarnas separatistiska inställning obekräftade dopen. Det visar sig nu, att det ojämförligt största antalet separatistiska dop påträffas just i Öjebyn och Pitholm, där nöddopsprocenten var mycket låg.[3] Det är alltså uppenbart, att även om en del av nöddopen varit föranledda av en separatistisk inställning, kan man ej enbart utifrån en ökning av antalet nöddop sluta till en förstärkning av de separatistiska tendenserna.

Frågan får ytterligare belysning vid en jämförelse med nöddopsanteckningarna i Nederluleå församlings dopbok. Från år 1861 angåvos särskilt de fall, där föräldrarna på grund av separatistisk inställning vägrade dopkonfirmation. Trots att antalet antecknade nöddop såsom påvisats här var väsentligt lägre än i Piteå landsförsamling, förekommo väsentligt fler separatistiska dop.[4]

Likartade iakttagelser beträffande nöddopen och nöddöpandet kunna göras även i andra församlingar.[5] Nöddopsfrekvensen var alltså i väsentligt högre grad beroende av lokala eller liknande förhållanden än av religiösa motsättningar. Och även om separatisterna bevisligen brukat »nöddöpa» sina barn på grund av misstro mot 1811 års handbok,

[2] Nöddopsprocenten i Piteå landsförsamling har beräknats för tiden 1810—74. Undersökningen byavis har omfattat samma år. Att detaljerat redogöra för dessa undersökningar är i detta sammanhang ej av nöden.

[3] Under tiden jan.—maj 1865 antecknades dock även de vanliga nöddopen, vilka fortfarande voro talrikt förekommande. — Antalet separatistiska dop var lågt: högst ett tiotal per år under 1860-talet. Som jämförelse kan nämnas, att i slutet av 1850-talet de vanliga nöddopen utgjorde omkring 200 på en födelsesiffra av omkring 400 pr år.

[4] Huruvida det verkliga antalet nöddop också varit lägre kan ifrågasättas men behöver ej här bli föremål för utredning. — Antalet separatistiska dop utgjorde under 1860-talet i genomsnitt omkring 20 pr år och nöddopen ungefär 80 pr år. Den årliga totala födelsesiffran var under samma tid ca 300 med någon nedgång i slutet av decenniet. Beräkningen av nöddopsprocenten har i fråga om Nederluleå omfattat åren 1810—70.

[5] I Arvidsjaur var nöddöpandet mycket vanligt och betraktades även av prästerskapet som en normal företeelse. I en ämbetsberättelse från 1836 heter det bl. a.: Barndop förrättas härstädes merendels sålunda: »ärlige och christelige personer gifva barnen nöddop hemma, hvarefter de confirmeras af prest i kyrkan». G. Westerlunds berättelse 2/8 1836. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA. — Dessa nöddop antecknades tidtals endast undantagsvis i dopboken. Se t. ex. Arvidsjaurs församlings dopbok för åren 1828—35. HLA.

är det oftast, bl. a. i anledning av den olika praxis som tillämpades vid nöddopens antecknande, omöjligt att i de särskilda fallen ge belägg härför.[6]

På grund av de anförda skälen kan man ej förutsätta separatistiska dop i andra fall än när särskilt angivits, att dopen haft separatistisk karaktär, eller när man på annat sätt kan sluta sig till detta. Sådana dop ha i Piteå landsförsamling ej kunnat påvisas under det här behandlade skedet. Dopboken innehåller ingenting härom, och några rättegångar föranledda av lekmannadop ha ej påträffats. På grund av de nära förbindelserna mellan separatisterna i Piteå, Luleå och Skellefteå vågar man dock såsom säkert förutsätta, att i stort sett samma doppraxis rått, och att separatisterna även i Piteå brukat »nöddöpa» sina barn enligt det äldre ritualet. Att de aldrig skulle ha vägrat dopbekräftelse i enlighet med 1811 års handbok under de år, som här komma i fråga, förefaller även osannolikt.

I Nederluleå församling, där under perioden 1844—48 sju tvångsbekräftelser påträffats, har dopboken för åren 1849—55 anteckning endast om fyra sådana fall, därav tre år 1849 och ett år 1851. Anledningen till nedgången är osäker. Att den dock icke berodde på någon separatistisk avmattning framgår redan av den separatistiska kraftutveckling, som satte in just i början av 1850-talet i samband med de fria nattvardsgångarna. Uppenbarligen har det förhållit sig så, att de separatistiska dopen ej noterats under de följande åren. Detta antagande bestyrkes också av att när år 1861 ny dopbok togs i bruk, antecknades med ens nitton separatistiska dop under ett år.

Några rättegångar anställdes dock ej i Nederluleå på grund av de fria lekmannadopen. Däremot blev detta fallet i Skellefteå. Det är också genom dem samt genom handlingarna i ett annat viktigt dopmål, som den separatistiska dopproblematiken under dessa år får sin huvudsakliga belysning.

Ett av dopmålen handlades och avgjordes i samband med det förut behandlade målet mot Johan Riström och Anders Jonsson för otillåtet

---

[6] Dessutom är det ej säkert, att separationsyttringarna i samband med ett dop alltid framgå av dopboken. Till och med i en så noggrant förd dopbok som Sorsele församlings finnas dop, som på grund av konfirmationsvägran lett till åtal, utan att detta antecknats. De i denna församling på 1840-talet förekommande omdopen ha vanligen ej heller angivits. Se t. ex. Sorsele församlings dopbok ang. Johan Froms 5/11 1825 och Pehr Königssons åren 1840—45 födda barn. HLA.

handhavande av nattvardens sakrament.[7] Det gällde ett barn till inhysemannen Samuel Hedberg i byn Lund, vilkens hustru redan år 1849 dömts till böter, emedan hon låtit döpa sitt barn enligt det äldre ritualet.[8] Johan Riström, som varit dopförrättare, ådömdes enligt missgärningsbalkens första kapitel och andra paragraf femtio dalers böter för denna och andra sakramentsförseelser, som han gjort sig skyldig till.[9] Barnets moder, Anna Greta Hedberg, som ombett Riström att döpa barnet, dömdes liksom år 1849 till samma bötesbelopp som dopförrättaren enligt bestämmelsen angående delaktighet i brott. Någon tvångsbekräftelse eller något tvångsuttagande till omdop ägde i detta fall ej rum, då barnets fader hos kyrkoherde Nordlander begärde att få sitt barn döpt enligt 1811 års handbok.[1]

Samma dag som häradsrättens utslag i målet mot Johan Riström och Anna Greta Hedberg föll, avgjordes ett likartat mål mot bonden Johan Grönlund i Ersmark, som själv enligt det äldre ritualet döpt sitt barn, sedan han dessförinnan bett kyrkoherde Nordlander förrätta dopet enligt detta ritual.[2] Straffet blev även i detta fall femtio dalers böter.[3] Dessutom skulle Grönlund betala kostnaderna för barnets befordrande till dopet genom kronobetjäningen.

I båda dessa mål fritog hovrätten de anklagade från ansvar, varefter högsta domstolen med upphävande av hovrättens utslag fastställde häradsrättens dom.[4] Rättegångarna blevo alltså paralleller till det år 1849 avgjorda dopmålet och utgöra ytterligare belägg för meningsskiljaktigheterna mellan Svea hovrätt och högsta domstolen i fråga om gäckeriparagrafens tillämpning i sakramentsmål. Utgången får ses mot bakgrund av den ståndpunkt, som de högre instanserna var för sig redan intagit, och torde ej nämnvärt ha påverkats av parternas argumentering i överklagelseakterna.

Besvärshandlingarna äro av intresse främst genom de ytterligare synpunkter i gäckerifrågan, som genom dem framkommo. Grönlund byggde vid sin bevisföring på det faktum, att han till skillnad från Anna Greta

---

[7] Skellefteå häradsrätts dombok 23/2 1850. VNDA.
[8] Ibdm 15/5 1849. VNDA.
[9] Ibdm 23/2 1850. VNDA.
[1] Ibdm 10/10 1849. VNDA.
[2] Ibdm 23/2 1850. Målet hade tidigare förevarit 16/5 och 3/11 1849.
[3] Ibdm 23/2 1850.
[4] Svea hovrätts utslag i brottmål 26/11 resp. 11/10 1850 samt högsta domstolens prot. 7/7 resp. 17/6 1851. RA.

Hedberg själv döpt sitt barn.[5] Han framhöll, att han såsom fader enligt bl. a. 5 Mos. 6: 7 var satt till »lärare och predikant» för sina barn. För att styrka sina rättigheter och skyldigheter i detta hänseende åberopade han även konventikelplakatets ord, att föräldrar och husfäder böra i sina hus lära och undervisa barn, anhöriga och tjänstefolk.

Grönlund försökte sedan visa, att när han döpt sitt barn, hade han endast fullgjort en skyldighet, som åvilade honom i egenskap av kristen fader. Läroämbetet var nämligen kyrkans förnämsta ämbete. Att handhava dopet var en lägre uppgift än att förkunna ordet. Denna från Luther hämtade tankegång möter f. ö. ofta i separatistiska skrifter och inlagor under dessa år. Att tillämpa gäckeriparagrafen på en lekmans handhavande av ordets förkunnelse kunde ej komma ifråga. Alltså menade Grönlund, att det också vore orimligt att tillämpa denna paragraf i fråga om ett lägre ämbete, som i nödfall kunde få handhavas t. o. m. av en kvinna.[6]

Ytterligare ett av de argument som framfördes förtjänar att anföras. Åklagaren, kronolänsmannen Ström, hade när han överklagade hovrättens dom hänvisat till utslaget den 27 febr. 1849, om vilket han med rätta framhållit, att det gällde ett »alldeles likartat» mål.[7] Grönlund bemötte ej Ström direkt men hänvisade i sin tur till att regeringen i utslaget den 9 jan. 1822 ej ansett dop, förrättat av barnets fader enligt 1693 års handbok, för gäckeri.[8] I detta utslag hade Kungl. Maj:t även beträffande sådant dop uttalat, att läsarna ej borde förföljas för sin övertygelse utan upplysas och rättas genom faderliga råd och förmaningar.[9] Grönlund framhöll nu, att den förevarande rättegången stred emot de på regeringsformens sextonde paragraf stödda grundsatser, som kommit till uttryck i det nyssnämnda utslaget år 1822. Argumentet var onekligen väl funnet, ty att lekmannadopen bedömdes mildare 1822 än 1849 och de närmaste åren därefter är ovedersägligt.

Emellertid bidrogo flera omständigheter till att varken rättegångarna eller tvångsbekräftelserna kunde få någon större omfattning. Vad som

---

[5] J. Grönlund till Svea hovrätt, ink. 6/4 1850, samt till Kungl. Maj:t 7/4 1851. Just.rev:s utsl.handl. nr 676, 17/6 1851. RA. I dessa utslagshandlingar äro även övriga akter i målet sammanförda.

[6] J. Grönlund till Kungl. Maj:t 7/4 1851.

[7] J. Ström till Kungl. Maj:t 28/12 1850.

[8] J. Grönlund till Kungl. Maj:t 7/4 1851.

[9] Se s. 288 f.

redan framhållits angående gäckeriparagrafens ineffektivitet i sakramentsmål gällde givetvis även dopmålen. Dessutom visade det sig snart, att de vidtagna tvångsåtgärderna ej avskräckte läsarna från ytterligare förseelser. Härtill medverkade kanske i någon mån hovrättens hållning. Den omständigheten, att en så betydande juridisk auktoritet genomgående fritog separatisterna från anklagelserna för brott mot gäckeriparagrafen, måste hos dem ha stärkt känslan, att deras sak ej var alldeles hopplös, samtidigt som den även gjort övriga myndigheter tveksamma. Att i större utsträckning taga kronobetjäningen till hjälp för att befordra barn till det kristna dopet torde slutligen genom själva åtgärdens art ha väckt betänkligheter. Situationen belyses genom de åtgärder, som från hösten 1851 vidtogos ifråga om ett flertal lekmannadop.

I Skellefteå Tidning för den 24 jan. 1851 hade införts ett meddelande från Johan Riström till pastorsämbetet i Skellefteå angående ett av honom förrättat barndop.[1] Riström uppgav i meddelandet, som införts på hans egen begäran, att han den 15 dec. föregående år »med rent och obemängt vatten» och i den treeniges namn döpt en dagsgammal son till Johan Grönlund i Ersmark, varjämte han meddelade barnets namn. Hans mening var uppenbarligen den, att barnet efter det av honom förrättade dopet borde antecknas i dopboken såsom döpt.

Till Riströms meddelande var fogad en förklaring av Grönlund själv, i vilken han avrådde pastorsämbetet från att, såsom tidigare skett, taga kronobetjäningen till hjälp för att omdöpa ett barn, som redan undfått ett rätt kristligt dop. Tonen i Grönlunds förklaring var aggressiv. Det förefaller, som om såväl Grönlund som Riström hämtat frimodighet av Svea hovrätts strax förut fällda utslag i de mot dem pågående sakramentsmålen. I alla händelser var det sätt, på vilket de bringade det sist inträffade lekmannadopet till allmänhetens kännedom, utmanande.

Emellertid hade myndigheterna inga möjligheter att i detta fall utdöma särskilt straff. Såväl Riström som Grönlund voro redan under tilltal för otillåten sakramentsförvaltning. Innan de pågående rättegångarna mot dem avgjorts, kunde de följaktligen ej ytterligare bestraffas.[2] Något försök i den riktningen gjordes ej heller.

I denna situation hade väl tvångsbekräftelse varit den närmast till hands liggande åtgärden. Det fick dock tills vidare anstå även med detta. I stället togs ett annat anmärkningsvärt initiativ. Den 19 okt.

[1] Skellefteå Tidning 24/1 1851 och 21/2 1851. Allvar och Skämt 1/2 1851.

[2] Jfr ovan s. 199 f.

1851 kallades Grönlund och åtta andra läsare inför kyrkorådet i Skellefteå kyrkas sakristia.[3] Av dessa stod utom Grönlund även skräddaren V. A. Gelin i Norrböle, som tidigare mottagit nattvarden av Riström, under åtal.[4] Om samtliga uppgavs, att de ej ämnade låta konfirmera sina barns nöddop.

Av det vid kyrkorådssammanträdet förda protokollet framgår, att separatisterna själva döpt eller låtit döpa sina barn enligt det fullständiga ritualet i 1693 års handbok. Åtminstone en del av dem hade i likhet med Grönlund inlämnat dopsedlar till pastorsämbetet med begäran, att deras barn måtte såsom döpta antecknas i dopboken. Flera av läsarna hade, innan deras barn döptes av lekman, hos Nordlander anhållit, att denne måtte utföra dopakten enligt den gamla handboken.

Tyvärr ger ej kyrkorådsprotokollet något absolut entydigt besked, huruvida Nordlander ansett, att separatisternas barn borde döpas om, eller om det vore tillräckligt med dopbekräftelse. På flera ställen i protokollet finnas uttalanden, vilka tydligt synas utvisa, att Nordlander endast syftat till dopkonfirmation.[5] Å andra sidan finnas uttalanden, som peka i annan riktning. Sålunda heter det, att omdop skulle förrättas, för den händelse nöddopet ej skett på föreskrivet sätt.

Vad som menades med nöddop på föreskrivet sätt är ej fullt klart. Prosten Nils Ström ansåg på sin tid, att ett dop, förrättat av lekman utan att fara för barnets liv förelåg, ej kunde betraktas som nöddop.[6] Av Nordlanders uttalanden synes framgå, att han ej delade denna uppfattning. Å andra sidan har han uppenbarligen varit rigorösare än t. ex. kyrkoherde Calwagen i Nederluleå, när det gällde att bedöma, vilka lekmannadop som endast behövde konfirmeras.[7]

Vilken mening Nordlander än hyst beträffande de särskilda fallen av separatistiska dop, råder emellertid ingen tvekan om själva huvudsyftet: Han ville förmå separatisterna att göra eftergifter i fråga om dopritualet i 1811 års handbok. Nordlander framhöll, hur motbjudande det

---

[3] Utdrag ur protokollet vid detta tillfälle finnes i HDM Skellefteå. HLA.

[4] Skellefteå häradsrätts dombok 16/5 1850. VNDA.

[5] På s. 3 i det anförda protokollsutdraget heter det om separatisterna bland annat: »Om de än efter gamla Dopformuläret sjelfve döpt eller låtit döpa sina barn, så borde dock det dopet af presten bekräftas och det var just den bekräftelsen, som de hade försummat att låta i behörig ordning verkställa». — Jfr även Widén, Bidrag till kännedom om »Läsare-sällskapet» i Skellefteå, s. 17.

[6] Se ovan s. 74.

[7] I Nederluleå ha några omdop ej kunnat påträffas under de här behandlade tidsavsnitten.

var att behöva anlita kronobetjäningen för att få barn framburna till dopet. Eftersom läsarna numera ansågo, att även barn som blivit döpta enligt den nya handboken kunde vinna saligheten, hade kyrkoherden hoppats, att läsarna så småningom skulle börja rätta sig efter gällande bestämmelser. Det var av denna anledning, som han ej tidigare vidtagit strängare åtgärder. Sådana kunde dock i längden ej undvikas, om separatisterna framhärdade i sitt trots.

Läsarna visade sig ej heller nu villiga till några eftergifter. På grund av deras aggressiva hållning förklarade Nordlander till slut, att det vore ändamålslöst att vidare samtala med dem i denna fråga, helst som han dessutom av erfarenhet visste, att de voro oemottagliga för skäl. Vid sammanträdets slut ålades läsarna att frambära sina nöddöpta barn till prästerskapet för dopbekräftelse eller, i händelse nöddopet ej skett på föreskrivet sätt, för omdop.

Att separatisterna skulle finna sig i kyrkorådets åläggande var ej att vänta. De ingåvo i stället till domkapitlet ett överklagande, där de på över sex foliosidor utvecklade sina synpunkter.[8] Bland annat vände de sig emot att Nordlander åberopat Nya testamentet som argument mot lekmannadöpandet. Nordlander hade vid sammanträdet med läsarna i kyrkorådet framhållit, att Jesus endast befallt sina lärjungar, »sina särskilt utkorade sändningabud, sina första präster», att gå ut i hela världen för att döpa och lära. Denna rättighet tillkom däremot ej vem som helst av hans bekännare. Nöddöpandet var en av den kristna kyrkan senare i nödfall medgiven åtgärd, som under alla förhållanden borde följas av prästerlig dopbekräftelse.

Gentemot detta hänvisade separatisterna till Stefanus, som, trots att han endast var utvald att göra tjänst vid borden, även framträdde som förkunnare. De framhöllo vidare, att »lekmannen» Filippus predikade och döpte, utan att apostlarna fördenskull ansågo, att han bedrev »gäckeri med sakramentet». Det var ej heller i detta fall tal om någon »apostolisk dopbekräftelse», långt mindre om något »omdöperi». För övrigt hade Jesus själv, enligt separatisternas mening, direkt avvisat tanken, att apostlarna ägde några ämbetsprivilegier framför övriga lärjungar. Som stöd härför åberopades Mark. 9: 38 ff.

Sedan domkapitlet infordrat kyrkoherde Nordlanders utlåtande över separatisternas besvär, fastställdes kyrkorådets beslut.[9] Läsarna över-

[8] V. A. Gelin, J. Löfqvist m. fl. till HD 15/11 1851. HDM Skellefteå. HLA.
[9] HDP 23/12 1851 och 28/1 1852; N. Nordlander till HD 13/1 1852. HDM Skellefteå. HLA.

klagade nu hos Kungl. Maj:t men ledo nederlag även där.[1] Det förefaller, som om de flesta av dem till slut fört sina barn till prästerskapet för att slippa betala kostnaden för kronobetjäningens anlitande.[2]

Även om ytterligare material angående separatisternas dopförrättningar under det här behandlade tidsskedet skulle kunna påträffas, torde det ej väsentligt ändra den här tecknade bilden. Sammanfattningsvis gäller alltså om dessa dop, att de genomgående skett i enlighet med ritualet i den äldre handboken. Med större eller mindre motvillighet från föräldrarnas sida befordrades sedan barnen till prästerlig dopkonfirmation. Omdop voro jämförelsevis sällsynta. Endast i ett begränsat antal fall förekom tvångsbekräftelse och rättegång.[3] Beträffande prästerskapets hållning gäller vidare, att läsarna blevo mer hårdhänt behandlade i Skellefteå än i Piteå och Luleå.

4. Separatisterna och den kyrkliga vigseln.

Domkapitlets meddelande till kyrkoherde Grape i Piteå år 1848, att pastorsämbetet i ett då aktuellt fall ägde rätt att utfärda lysning till äktenskap för en separatist, trots att han under fem års tid avhållit sig från nattvarden, synes ha uppfattats såsom prejudicerande.[4] Även inom övriga församlingar i Norrbotten och Västerbotten brukade av alla tecken att döma lysning i likartade fall beviljas. Från Skellefteå finnes visserligen exempel på att lysning vägrats separatister, vilka på många år ej gått till nattvarden, men denna vägran motiverades då främst med den dåliga kristendomskunskap, som den kvinnliga kontrahenten vid förhör visade sig äga.[5]

[1] Statsrådsprot. eckl. 25/8 1852. Handlingarna i målet äro sammanförda i eckl.dep:s handl. 25/8 1852. RA. Se även V. A. Gelin m. fl. till HD 4/6 1852, HDM Skellefteå, samt HDP 12/5, 23/6, 21/7, 4/8 och 22/9 1852. HLA.

[2] N. Nordlander till Kungl. Maj:t 13/7 1852. Eckl.dep:s handl. 25/8 1852. RA.

[3] Med detta stämmer också uppgifterna i Widén, Bidrag till kännedom om »Läsare-sällskapet» i Skellefteå, 16 f. Ibdm ss. 17—31 har Widén återgivit ett samtal angående dopet, som han hållit med en namngiven separatist, J. Granström i Östanbäcken. Den subjektivt färgade framställningen gör ej separatisterna rättvisa men är belysande för de starka motsättningarna mellan dem och prästerskapet. Ang. J. Widén, se Bygdén 1, s. 368.

[4] Jfr ovan s. 166 f.

[5] (Nordlander), Äro de så kallade »Nyböckren» werkligen orsaken till de separatistiske Läsarnes i Norr- och Westerbotten »förtwiflade belägenhet?», s. 7. Se även N. Nordlander till KB i Vb 6/2 1849. Skellefteå häradsrätts dombok 10/10 1849. VNDA.

Annorlunda blev förhållandet, när personer, vilka ej konfirmerats och därför heller aldrig begått nattvarden, anhöllo om lysning. De gjorda framställningarna kunde då ej bifallas.[6] Vederbörande separatister ingingo trots detta i vissa fall äktenskap genom ett slags separatistisk vigsel, vilken dock ej officiellt erkändes.[7] Antalet sådana äktenskap var ej särskilt stort. Det förekom nämligen ofta, att även kända separatisters barn konfirmerades och gingo till nattvarden en gång, varigenom de erhöllo de medborgerliga rättigheter, för vilka nattvarden utgjorde en förutsättning.[8]

Trots att alltså flertalet separatister vigdes genom kyrklig vigsel, blev vigselfrågan ett betydelsefullt konfliktämne i de separatistiska striderna. Den kan emellertid ej slutbehandlas i detta arbete, då de flesta av de separatistiska äktenskapen ingingos efter 1855.[9] Det till tiden före detta års utgång hörande materialet ger dock en uppfattning av det väsentliga i själva problemläget.

Hösten 1854 inkom till Härnösands domkapitel en inlaga, författad av den senare kände separatistledaren Jonas Bodell och undertecknad av separatister från Skellefteå, Luleå, Grundsunda och Sidensjö.[1] Undertecknarna framförde klagomål över att de separatister, som ej konfirmerats och gått till nattvarden i svenska kyrkan, vägrades lysning till äktenskap. Inlagan remitterades till pastorsämbetet i Skellefteå för yttrande.[2] Detta avgavs av dåvarande pastorsadjunkten där, J. Widén, och befordrades senare till trycket.[3] Separatisternas inlaga och Widéns bemötande av den återspegla meningsbrytningarna i vigselfrågan mellan separatister och prästerskap.

En huvudsynpunkt i separatisternas inlaga var, att prästerskapet ej

---

[6] Widén, Bidrag till kännedom om »Läsare-sällskapet» i Skellefteå, s. 35 f.

[7] Fellström, Från fromhetslivet i skelleftebygden, s. 108 ff.

[8] Det antydda förhållandet kan givetvis även ha berott på att barnen ej delade sina föräldrars uppfattning.

[9] Jfr Fellström, Från fromhetslivet i skelleftebygden, s. 109 ff.

[1] J. Abrahamsson m. fl. till HD 19/8 1854. Avskrift i Svea hovrätts krim. besvärshandl. nr 406, 2/6 1856. RA. Inlagan finnes avtryckt i Widén, Bidrag till kännedom om »Läsare-sällskapet» i Skellefteå, s. 4 ff. — Ang. Bodells författarskap, se Widéns, av Bodell ej emotsagda, uttalanden i Norrbottens-Posten 23/2 och 12/4 1856. Ångermanlänningarnas medverkan får ses mot bakgrund av de genom Johan Riström med dem inledda förbindelserna, till vilka vi återkomma.

[2] HDP 27/9 1854. HLA.

[3] Widén, Bidrag till kännedom om »Läsare-sällskapet» i Skellefteå.

med fog kunde åberopa kyrkolagen som stöd för sitt handlingssätt. Det hävdades, att prästerna genom sin lysningsvägran »råkat i strid med andan och bokstaven i samma lag, då den i 11 kap. 2 § stadgar, att den, som ej kan med gott samvete gå till Herrans heliga nattvard eller ock är av någon sådan anfäktning besvärad, att det ej är rådligt släppa honom därtill, han må ej tilltalas eller därför såsom okristen anses och medfaras».[4] Enligt separatisternas mening måste hänsyn tagas till denna paragraf, när man bedömde bestämmelsen i kyrkolagens femtonde kapitel och elfte paragraf, att ingen finge trolovas, som ej kunde katekesen och begått Herrens nattvard. Eftersom lagen ej kunde tänkas innehålla en motsägelse, måste den senare bestämmelsen fattas så, att endast den, som på grund av bristfällig kristendomskunskap icke borde begå nattvarden, ej heller kunde anses behörig att ingå äktenskap.

Widén inlade en bestämd och utförligt motiverad gensaga mot denna bevisföring. Han ansåg, att den åberopade bestämmelsen i kyrkolagens elfte kapitel ej vore tillämplig på separatisterna redan av den anledningen, att de genom sitt uppträdande och hela sin livsföring ådagalade, att det för deras vidkommande ej kunde vara fråga om verklig samvetsnöd.[5] Gentemot påståendet, att lagen blott krävde ett visst mått av kristendomskunskap av den som önskade ingå äktenskap, framhöll Widén, att »praktisk religiositet» enligt lagens mening vore ett lika oundgängligt krav. »Blotta tillvaron av en missgärningsbalk» ådagalade detta.[6] För övrigt ägde ej separatisterna så goda kunskaper, som de själva ville göra gällande.[7] Visserligen förtjänade en del ibland dem någorlunda gott vitsord, om man blott skulle döma efter »myckenheten av vad de ur bibeln och kristliga böcker inhämtat». Men hänsyn måste enligt Widéns mening tagas även till arten av de inhämtade kunskaperna, så att man prövade, om dessa voro »ens med trona». Ur den synpunkten kunde separatisternas kristendomskunskap ej bedömas på annat sätt än såsom oförsvarlig.

Som sammanfattning på de gjorda anmärkningarna mot separatisternas önskemål om rätt till vigsel utan föregående nattvardsgång i svenska kyrkan anförde Widén, att de i själva verket hade anhållit om

---

[4] Jfr de av Pehr Pehrsson från Pålmark anförda synpunkterna. Se ovan s. 166 f.

[5] Widén, Bidrag till kännedom om »Läsare-sällskapet» i Skellefteå, ss. 12—31 och 34—41, där förf. med konkreta exempel söker visa, att separatisterna beträffande levnaden i allmänhet ej utmärkte sig framför övriga församlingsmedlemmar.

[6] Ibdm ss. 41—43.

[7] Ibdm ss. 31—34.

rätt till ingående av borgerligt äktenskap.[8] Gentemot ett sådant äktenskap ställde Widén det kristliga äktenskapet och försvarade i samband därmed de av separatisterna kritiserade förhållandena angående äktenskaps ingående. Tankegången var i korthet följande:

Människan är »av naturen religiös». Religionens art och tendens är att genomtränga hela människan. Varje tanke, ord eller handling, som ej står under kristendomens inflytande, är inte bara okristlig utan även naturstridig. Detta äger sin tillämpning även på äktenskapets ingående.

Eftersom staten är en mänsklig företeelse, är även den, på motsvarande sätt som människan, religiös till sitt begrepp. Dess representanter äro, såsom utgörande överheten, satta att vaka över allt mänskligt. Staten måste alltså, försåvitt den vill handla i enlighet med sin art, även vaka över att äktenskapet ingås på ett kristligt sätt. Detta blir möjligt endast genom att de fordringar, som göra äktenskapet till ett kristligt äktenskap, fixeras. Nattvarden är enligt bibeln anbefalld varje kristen. Det är därför fullt följdriktigt, när staten oeftergivligen fordrar, att de som ämna ingå äktenskap skola ha begått Herrens heliga nattvard. Den handlar därigenom »i högsta måtto kristligt». Separatisternas begäran, att nattvarden ej vidare skulle krävas av dem som önskade ingå äktenskap, är däremot »gudlös» och »antikristlig».[9]

Då staten fordrar nattvardsgång för inträde i äktenskap, blir den logiska följden, att den även måste bestämma, av vem den skall förvaltas, och vilket ritual som därvid skall komma till användning. Varje nattvardsgång som skett enligt annat ritual och genom andra än de av staten godkända sakramentsförvaltarna måste betraktas som ogiltig.[1] Separatisterna kunde därför ej med fog åberopa sina egna nattvardsgångar, när de önskade utfå lysning till äktenskap.

Widén upptog även till bemötande separatisternas påstående, att de, när nattvarden gjordes till villkor för ingående av äktenskap, tvingades att mottaga nattvarden, försåvitt de ej voro villiga att avstå från ett officiellt erkänt äktenskap. Han betonade, att lagen ej stadfäst något tvång. Om någon hyste samvetsbetänkligheter med avseende på nattvarden, kunde denne få tid på sig att överväga sitt själstillstånd. När fråga var om sådana, som avhöllo sig från nattvarden men ej ansågo sig behöva någon bättring, hade lagen anvisat en annan möjlighet, näm-

---

[8] Ibdm s. 43 ff.
[9] Ibdm s. 47 .
[1] Ibdm s. 47 f.

ligen bannlysning och landsflykt. Widén framhöll, att även den senare möjligheten var »äkta kristlig».[2]

Slutligen erinrade Widén själv om ytterligare en utväg, nämligen celibatet. Under förevarande omständigheter ansåg han sig kunna tillråda denna utväg och trodde sig därvid ha givit ett »fullt kristligt» råd.[3] Separatisterna kunde ej invända, att avståendet från äktenskapet vore en alltför svår uppoffring. En kristen vore nämligen skyldig att till och med offra livet för sin övertygelse.

Härnösands domkapitel förklarade efter att ha tagit del av Widéns utlåtande, att pastorsämbetet i Skellefteå varit »lagligen berättigat och förpliktat» att vidtaga de av separatisterna överklagade åtgärderna.[4] Några av läsarna överklagade beslutet hos hovrätten, som infordrade yttrande över besvären från Härnösands domkapitel och från pastorsämbetet i Skellefteå.[5] Läsarna utvecklade i sin besvärsskrift ytterligare sin uppfattning, att nattvarden ej finge göras till en betingelse för världsliga förmåner, och framhöllo, att såvitt kyrkolagen skulle tolkas i överensstämmelse med kristendomens grundsanningar, kunde den ej tydas så som de prästerliga instanserna gjort. Kyrkoherde Nordlander, i vilkens yttrande Härnösands domkapitel instämde, ansåg däremot, att kyrkolagens innebörd på den omtvistade punkten vore fullt klar, och att alltså nattvardens begående vore en nödvändig förutsättning för lysning till äktenskap.

Några månader senare företog hovrätten ärendet till prövning och fann därvid ej skäl att ändra det överklagade beslutet.[6] Separatisternas stort upplagda försök att lösa vigselfrågan på ett för dem själva tillfredsställande sätt hade därmed misslyckats. Såsom Fellström påpekat, torde det kunna anses säkert, att separatisternas framställning i denna

---

[2] Ibdm s. 48 f. Bevisföringen hämtades ur Luk. 10: 10 f. om hur Jesus anbefallde sina lärjungar att lämna den plats, där de ej blevo mottagna. På samma sätt borde staten och den enskilde skiljas åt, om de ej kunde bibehålla enheten. Det åvilade därvid minoriteten att draga bort.

[3] Ibdm s. 49 f. Som stöd åberopades Matt. 19: 12 och 1 Kor. 7.

[4] HDP 4/4 1855. HLA.

[5] O. Huss m. fl. till Svea hovrätt 10/5 1855, N. Nordlander till Svea hovrätt 21/2 1856 samt HD till Svea hovrätt 5/3 1856. Svea hovrätts krim. besvärshandl. nr 406, 2/6 1856. RA. Jfr Wäktaren 16/5 1855.

[6] Svea hovrätts utslag i brottmål 2/6 1856. RA.

sak samt händelserna i samband därmed bidragit till att aktualisera frågan om civiläktenskapet.[7]

5. Separatisternas fortsatta strävanden att reglera förhållandet till kyrkan.

Samtidigt som separatisterna efter de första separatistiska nattvardsgångarna i fråga om gudstjänstliv och sakramentsförvaltning uppträdde alltmer självständigt, fortsatte de sina bemödanden att finna en lösning på det ännu oklara förhållandet till kyrkan. Det mest påtagliga resultatet av dessa strävanden blev en till Kungl. Maj:t i början av år 1851 insänd framställning från Piteå.[8] Dessutom tillkom ytterligare en inlaga, undertecknad av de tre separatistiska huvudledarna Johan Riström, Per Ersson och Nathanael Lindqvist.[9] Denna vann dock ej officiellt beaktande. Särskilt den förra inlagan måste betraktas mot bakgrunden av relationerna till den finske prästen Fredrik Gabriel Hedberg.[1]

När Hedbergs förbindelser med radikalläsarna i övre Norrland började är osäkert. Ovisst är också huruvida Hedberg i väsentlig mån påverkats av väckelserörelserna på den svenska sidan av Bottenhavet. Newman har antagit, att Hedberg redan i början av 1840-talet mottagit impulser därifrån.[2] I varje fall har Hedbergs 1845 utgivna skrift Pietism och Christendom, där han bröt med pietismens gärningslära, gjort honom till ett känt namn i Sverige.[3] Ternström utsatte den för en mycket omild kritik, men hos många av de norrländska läsarna och separatisterna blev den bättre mottagen.[4] Isynnerhet hälsingeläsarna intogos av beundran för den frispråkige finske prästmannen.[5] Men även radikalläsarna i övre Norrland, för vilka den öppna brytningen med

---

[7] Fellström, Från fromhetslivet i skelleftebygden, s. 108.

[8] J. Hedqvist, C. F. Hedqvist m. fl. till Kungl. Maj:t 21/1 1851. Eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

[9] Inlagan, som var daterad 29/11 1850, finnes refererad i riksdagsprot. 1850—51, prästest. 3, s. 322.

[1] Om F. G. Hedberg, se Schmidt, Fredrik Gabriel Hedberg.

[2] Newman, »Hedbergianismen» i Sverige, s. 10. Jfr också Gerhardsson, Samlade Skrifter, s. 76.

[3] (Hedberg), Pietism och Christendom.

[4] Nordisk Kyrkotidning 1846, s. 117 ff. et passim samt Wennerström, Fredrik Gabriel Hedberg, hans lif och werksamhet, s. 189 ff. samt 192 ff.

[5] Newman, »Hedbergianismen» i Sverige, s. 40 ff.

kyrkan vid denna tid blev alltmer aktuell, hade fått ögonen riktade på honom. Själv synes han, bl. a. genom Nordisk Kyrkotidning, ha tagit del av deras tidigare inlagor till Kungl. Maj:t, Per Erssons »Christeliga Anmärkningar» osv.[6]

Emellertid anhöll Johan Riström i juli månad år 1849 i ett brev till Hedberg om dennes uttalande bl. a. angående de strax förut påbörjade fria nattvardsgångarna.[7] Att Riström nu vände sig till Hedberg kan ha varit föranlett av att Hedbergs tidskrift Evangelisten, som började utkomma 1849, ingett separatisterna förhoppningar att i Hedberg få en förkämpe för sin sak.[8] Redan i andra numret påbörjades en artikelserie, betitlad Evangelii herrliga embete, vilken i hög grad måste ha tilltalat separatisterna.[9]

Några månader senare avsände Hedberg från Finland det begärda utlåtandet, till vilket också fogats uttalanden av en del andra finska prästmän.[1] Finnarna ställde sig praktiskt taget helt på de separerandes sida. Hedberg upprepade i betänkandet, som genast befordrades till trycket, separatisternas argument för brytningen med den av falsk lära besmittade svenska kyrkan, och bortsett från den elegantare stilen skulle långa stycken av hans utlåtande kunna ha varit hämtade från Per Erssons eller Riströms uppsatser. Hedberg uttalade också sin förhoppning att under påföljande år få sina anmärkningar mot den lindblomska katekesen tryckta i Sverige.[2] Dessa anmärkningar infördes år 1851 i Evangelisten, varvid Hedberg betygade sin anslutning till de synpunkter, som framförts i Per Erssons Christeliga Anmärkningar.[3] Artikeln utgavs år 1892 i Piteå som särskilt tryck.

---

[6] Se t. ex. Hedberg, Werklärans Wederläggning och Evangelii Förswar 1, s. 17 jämfört med hans anonymt utgivna Betänkande, i de Swenska, så kallade separatisternas Sak, s. 9 f.

[7] Riströms brev, som var daterat 21/7 1849, synes ej vara bevarat. Jfr Hedberg, Betänkande, s. 4.

[8] Evangelisten började utkomma år 1849 och redigerades de två första åren av Hedberg. Lundstedt, Sveriges periodiska litteratur II, s. 85 f.

[9] Evangelisten 1849, ss. 51—76.

[1] Att Hedberg själv författat betänkandet framgår utom av innehållet även av ett brev från V. Roslin till F. G. Hedberg 10/11 1849. LEFA. Roslin hade skrivit det parti, som motsvarar sidorna 56—58 i det tryckta betänkandet.

[2] Ibdm s. 18.

[3] Evangelisten 1851, ss. 153—75. »Väl har», förklarar Hedberg på s. 153, »den af Guds Anda upplysta Bonden N. P. Ericsson i sina 'Christeliga Anmärkningar' öfver de nya Böckerna (Umeå 1842) grundligt ådagalagt flera af dessa, den nya Katechesens, villfarelser; men dels torde få hafva aktat derpå, dels skadar det ej,

Även beträffande utväljandet av lekmän till predikanter och sakramentsförvaltare ansåg Hedberg, att separatisterna under förhandenvarande förhållanden voro i sin fulla rätt.[4] Enligt hans mening skulle det dock vara en styrka, om någon präst i svenska kyrkan vore villig att inträda som deras församlingsföreståndare.[5] Hedberg gjorde därvid en intressant jämförelse mellan de svenska separatisterna och de preussiska gammallutheranerna, vilka bildat en frikyrka, då man velat påtvinga dem en ej renlärig gudstjänstordning.[6] Gammallutheranerna befunno sig enligt Hedbergs uppfattning redan från början i ett bättre läge än deras svenska trosförvanter, emedan de haft tillgång till prästerliga ledarkrafter. Hedberg meddelade i detta sammanhang, att han kände till åtminstone en präst inom svenska kyrkan, som kunde tänkas vara villig att ställa sig till separatisternas förfogande. Namnet på denne utsattes ej i det tryckta betänkandet, men de uppgifter som där lämnas om honom visa, att det var fråga om den till baptismen sedermera övergångne Anders Wiberg.[7] Denne hade just tagit tjänstledighet på grund av samvetsbetänkligheter bl. a. i fråga om de nya böckerna.

Emellertid ansåg sig Riström uppenbarligen ej av Hedberg och de övriga finska prästerna ha fått tillräckliga anvisningar, hur han borde handla i den konkreta situation, i vilken han för tillfället befann sig. Han avsände därför ett nytt brev till Finland, vilket synes ha vållat besvär i det hedbergska lägret.[8] En av de i brevet ställda frågorna synes ha gällt värdet av sakramenten, när de förvaltades i den enligt separatisternas mening av falsk lära besmittade svenska kyrkan. Riström lutade åt den uppfattningen, att sakramentens värde då starkt måste ifrågasättas. Hedberg och hans finske ämbetsbroder Roslin ansågo däremot, att »sakramenterna också i den nuvarande förfallna svenska kyrkan rätteligen undfås, då allt beror på Kristi egen instiftelse och in-

---

att sanningen varder upprepad och villfarelsen, om möjligt, än utförligare bekämpad.» Någon anledning att närmare gå in på Hedbergs framställning finnes ej.

[4] Hedberg, Betänkande, s. 20 ff.

[5] Ibdm s. 18 ff.

[6] Ibdm s. 14 ff. Såsom Helander visat, hade den preussiska agendan av år 1822, emot vilken gammallutheranerna opponerade, rönt ett ej obetydligt inflytande från 1811 års svenska kyrkohandbok. Helander, Svenska kyrkohandboken 1811 och preussiska agendan 1822. Från skilda tider. Studier tillägnade Hjalmar Holmquist, ss. 225—46.

[7] Hedberg, Betänkande s. 19 jämfört med Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld III: 1, s. 32 f.

[8] V. Roslin till F. G. Hedberg 2/3 1850. LEFA.

stiftelseord».[9] En annan fråga gällde det svåra problemet angående ämbetsutövningen. Skulle Riström fortsätta som förut och så gång på gång komma i kollision med myndigheterna, eller skulle han tills vidare dra sig tillbaka från sin verksamhet? Roslin var tveksam om svaret men ansåg liksom Hedberg, att den lyckligaste lösningen uppnåddes, om separatisterna kunde bli betjänade av någon ordinerad präst.[1]

Huruvida Riström sökt förmå Wiberg att bli separatistisk församlingsföreståndare är tvivelaktigt.[2] Av Riströms skrifter och inlagor att döma förefaller det, som om Riström ej delat Hedbergs uppfattning angående fördelarna med prästutbildade separatistiska församlingsledare.[3] Riström torde för övrigt ha varit föga angelägen att överlämna ledningen av sin församling i andra händer.

De påvisbara följderna av skriftväxlingen med Hedberg blevo alltså för de mest radikala läsarnas del ej särskilt betydande. Den inledningsvis nämnda inlagan från Riström, Per Ersson och Nathanael Lindqvist tillkom visserligen kort efter det Hedberg avgivit sitt betänkande, men det referat av skrivelsen som finnes i behåll tyder ej på att Hedbergs inflytande varit bestämmande för utformningen.[4] Separatisternas klagomål över att första kapitlet, andra paragrafen missgärningsbalken tillämpades på deras sakramentsförvaltning äro givetvis fullt förklarliga även utan Hedbergs medverkan. Däremot torde det ha varit på grund av Hedbergs anvisning, som Riström satte sig i förbindelse med Wiberg och bad honom ombesörja, att inlagan blev vederbörligen framlämnad.[5]

Större betydelse fick Hedbergs rådgivning för en något moderatare separationsriktning bland läsarna i Piteå. Dessa läsare, som voro tveksamma, huruvida de helt skulle bryta med svenska kyrkan, och som även hyste planer på att framlägga synpunkter i en skrivelse till konungen, hade i januari månad år 1850 skrivit till Hedberg och begärt dennes råd.[6] Hedberg hade uppenbarligen även nu hänvisat till Wiberg.

---

[9] Ibdm.

[1] Ibdm.

[2] Ett brev från Riström till Wiberg i Betelseminariets arkiv, daterat 23/11 1850, innehåller intet därom.

[3] Se t. ex. Riström, Underdånig Beswärsskrift, inlemnad till Herr Stats-Rådet öfwer Ecclesiastik-Ärenderna i Stockholm, s. 6 f.

[4] Jfr riksdagsprot. 1850—51, prästest. 3, s. 322.

[5] J. Riström till A. Wiberg 23/11 1850. Betelseminariets arkiv. Brevet finnes refererat i riksdagsprot. 1850—51, prästest. 3, s. 324 f.

[6] J. Sjöberg till A. Wiberg 23/5 1850. Betelseminariets arkiv. Sjöberg förklarar

I varje fall gjorde separatisterna något senare en förfrågan hos denne, huruvida han önskade inträda som deras församlingsföreståndare.[7] Deras framställning var undertecknad av bonden Johan Sjöberg i Pitholm, en av de främsta läsarledarna i Piteå vid denna tid. Wiberg svarade, att han gärna skulle ha antagit kallelsen, om han ej känt sig bunden av sin uppgift bland läsarna i Hudiksvall.[8] Han hänvisade i stället till en ung prästkandidat, Nilsson-Heimer, som emellertid ej heller ville mottaga uppgiften.[9] Därmed förföll saken, sedan separatisterna förhört sig hos Hedberg, huruvida denne kunde ge anvisning på någon för uppdraget lämpad finsk prästman.[1]

Johan Sjöberg och hans anhängare anlitade även Hedberg vid formulerandet av den planerade inlagan till Kungl. Maj:t.[2] Hösten 1850 förelåg inlagan färdig och försedd med 664 underskrifter, vilka uppenbarligen insamlats av Sjöberg.[3] Redan i maj månad hade läsarna på Hedbergs inrådan vänt sig till Anders Wiberg, vilken stod i begrepp att företaga en resa till Stockholm, och bett denne överlämna framställningen till konungen.[4] Emedan en formell korrigering behövde vidtagas, återsändes emellertid framställningen till Piteå, varefter den avlämnades den 27 febr. påföljande år.[5] Den hade då underkastats vissa ändringar även i fråga om innehållet.

---

här direkt, att läsarna lärt känna Hedberg genom dennes skrifter. Brevet är refererat i riksdagsprot. 1850—51, prästest. 3, s. 324. — Jfr även V. Roslin till F. G. Hedberg 2/3 1850. LEFA.

[7] J. Sjöberg till A. Wiberg 23/5 1850. Betelseminariets arkiv. Jfr även J. Sjöberg till F. G. Hedberg 21/10 1852. LEFA.

[8] J. Sjöberg till F. G. Hedberg 21/10 1852. LEFA. — Som Westin påpekat, var Wiberg ej helt främmande för tanken att bli separatistisk församlingsledare i övre Norrland. Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld III: 1, s. 34. Jfr A. Wiberg till F. G. Hedberg 7/5 1850. Newman, »Hedbergianismen» i Sverige, s. 157 ff.

[9] Om A. B. Nilsson-Heimer, se Newman, »Hedbergianismen» i Sverige, s. 61 f.

[1] J. Sjöberg till F. G. Hedberg 21/10 1852. LEFA.

[2] V. Roslin till F. G. Hedberg 2/3 1850. LEFA; J. Sjöberg till A. Wiberg 23/5 1850 och 17/2 1851. Betelseminariets arkiv.

[3] Se referatet i riksdagsprot. 1850—51, prästest. 3, s. 322 f.

[4] J. Sjöberg till A. Wiberg 23/5 1850. Betelseminariets arkiv.

[5] J. Hedqvist, C. F. Hedqvist m. fl. till Kungl. Maj:t 21/1 1851. Eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA. Att den ursprungliga skrivelsen överhuvud är känd sammanhänger med att Anders Sandberg, som fått denna inlaga jämte en del andra handlingar angående läsarna i sina händer, under en debatt i riksdagen ville be-

Det lösningsförslag, som läsarna framförde, innebar kort sagt, att de skulle erhålla präster, som fyllde deras krav på renlärighet, och som betjänade dem enligt de gamla böckerna. Försåvitt dessa önskemål ej kunde bifallas, anhöllo läsarna att få utträda ur »den svenska statskyrkan» och bilda egna församlingar samt välja egna präster. Det utsades därvid tydligt, att lagenligt ordinerade präster avsågs.

Innehållet i läsarnas inlaga överensstämde alltså med de synpunkter, som Hedberg tidigare framfört. Även om undertecknarna först genom brevväxlingen med Hedberg skulle ha kommit på tanken att söka erhålla en prästerlig ledarkraft, får emellertid betydelsen av Hedbergs inflytande ej överbetonas. Läsarna voro alltför självständiga för att okritiskt acceptera de förslag, som förelades dem. De hade för övrigt åtminstone två olika skrivelseförslag att välja på och förmådde även ge en klar motivering för sitt val.[6] Det sagda vinner ytterligare stöd, om man närmare undersöker, vilka läsare som undertecknat inlagan.

Den första iakttagelse man därvid gör, är att ingen av de mer kända läsarna av N. Lindqvists separationsriktning undertecknat petitionen. I sin ursprungliga version innehöll denna en alternativ begäran angående vissa undantagsrättigheter för läsarna i fråga om bruket av de gamla böckerna.[7] Lindqvist var säkerligen ej villig att instämma i ett så moderat krav och torde redan av denna anledning ha känt sig förhindrad att stödja framställningen. Därtill kom att Lindqvist liksom Riström ej synes ha ansett, att det förelegat något behov av bättre kvalificerade församlingsledare.

Men även de moderata läsarna togo i regel avstånd från inlagan. Sjöberg berättade i ett brev till Hedberg om de misshälligheter, som uppkommit mellan honom själv och karduansmakaren L. P. Wåhlin, sedan denne vägrat att underteckna.[8] Wåhlin, vilken får betraktas som det främsta namnet inom den moderata läsarriktningen i Piteå, var villig att stödja önskemålen beträffande de kyrkliga böckerna men tog avstånd från inlagan, därför att den som alternativ upptog kravet på

---

möta en talare, som påstått, att han var illa insatt i läsarfrågorna. Riksdagsprot. 1850—51, prästest. 2, s. 363 och 3, s. 320 ff. Jfr vidare prästest. 10, s. 364.

[6] J. Sjöberg till A. Wiberg 17/2 1851. Betelseminariets arkiv.

[7] Jfr riksdagsprot. 1850—51, prästest. 3, s. 322 f. Läsarnas alternativa begäran upptar i detalj samma önskemål som ett av Wiberg i brev till Hedberg refererat förslag till inlaga. A. Wiberg till F. G. Hedberg 12/7 1850. Brevet är publicerat i Newman, »Hedbergianismen» i Sverige, s. 161 f.

[8] J. Sjöberg till F. G. Hedberg 21/10 1852. LEFA.

utträde ur svenska kyrkan. Enligt Sjöberg fanns det många läsare, vilka i denna sak tänkte och handlade på samma sätt som Wåhlin.

Johan Sjöberg var enligt egen uppgift den drivande kraften bakom inlagan.[9] Beträffande separationen från kyrkan var han länge tveksam. Han hyste uppenbarligen ej så starka betänkligheter som Riströn ifråga om sakramentens giltighet, när de handhades i enlighet med 1811 års handbok.[1] Först när svaret på den gjorda framställningen dröjde, tog han steget fullt ut och blev separatist.[2] Många av de 664 undertecknarna synas ha varit ännu tveksammare än Sjöberg. Denne berättade i ett brev till Anders Wiberg, att åtskilliga, som undertecknat inlagan i dess första version, sedan ångrade sig och ströko sina namn.[3] Sjöberg förmodade, att ännu fler skulle draga sig undan, om tillstånd lämnades att bilda en fri församling och det på allvar bleve fråga om separation.

Piteå-läsarnas inlaga till Kungl. Maj:t år 1851 representerade alltså endast en mellangrupp inom Piteå-väckelsen, som visserligen var avgjort radikalare än »kyrkläsarna», men som å andra sidan ej gick så långt i radikalism som de lindqvistska separatisterna. Inom denna grupp intog Johan Sjöberg en klar ledarställning. Den självständighet, som Sjöberg ådagalade både i förhållande till Wåhlin och till Lindqvist, gör det sannolikt, att han accepterat Hedbergs skrivelseförslag främst därför, att det överensstämde med den uppfattning, som han själv redan hyste.[4] Troligen var det också framför allt av den anledningen, som han tog fasta på Hedbergs förslag att försöka knyta en präst som ledare till den separatistiska församlingen.

---

[9] Ibdm.

[1] J. Sjöberg till F. G. Hedberg 23/5 1850. Betelseminariets arkiv.

[2] Sjöberg gick till nattvarden i församlingens kyrka t. o. m. år 1850. Piteå landsförsamlings husförhörsbok 1843—53, 2: 459. PKA.

[3] J. Sjöberg till A. Wiberg 17/2 1851. Betelseminariets arkiv.

[4] Angående Sjöbergs förhållande till Lindqvist, se t. ex. J. Sjöberg till F. G. Hedberg 21/10 1852. LEFA. — Sjöberg skrev ej sina brev med egen hand. Jfr hans namnteckning på inlagan till Kungl. Maj:t 21/1 1851. Breven ge dock intryck av att i allt väsentligt återspegla hans personliga uppfattning.

Femte kapitlet

AVGÖRANDENA I FRÅGA OM DE KYRKLIGA BÖCKERNA OCH LEKMÄNNENS SAKRAMENTSFÖRVALTNING 1851—1855

Den föregående framställningen har visat, att den radikala väckelsens särart yttrade sig på framför allt två sätt. Dels togo läsarna i handling avstånd från kyrkans gudstjänstliv och sakramentsförvaltning, och dels sökte de genom en rad framställningar hos myndigheterna få förhållandet till kyrkan reglerat på ett för väckelsen tillfredsställande sätt.

De rättegångar som följde på separationsyttringarna i fråga om gudstjänst och sakrament ha redan behandlats. Sedan separatismen spritt sig till andra landsändar, blevo emellertid kraven på en bestämmelse, som bättre än den gamla gäckeriparagrafen kunde tillämpas på läsarnas handlingssätt, allt starkare. Den s. k. sakramentallagens tillkomst år 1855 innebar ett försök att skapa en sådan bestämmelse.

Det s. k. »läserimålets» avgörande den 29 april 1853 innebar, att läsarnas framställningar angående de nya böckerna under åren 1844—51 besvarades. Dessutom avgjordes vid detta tillfälle en rad konventikelärenden, vilka stodo i samband med väckelserörelserna på andra håll i landet. Redan vid 1853—54 års riksdag fördes emellertid frågan om de kyrkliga böckerna åter fram. Händelseförloppet i samband med de även för norrlandsseparatismens fortsatta historia viktiga avgörandena 1853 och 1855 har ägnats ingående uppmärksamhet av Newman, vilkens framställning och forskningsresultat dock oundgängligen måste omprövas. Särskilt gäller detta beträffande avgörandet den 29 april 1853.[1]

[1] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, ss. 334—80.

1. Avgörandet angående de kyrkliga böckerna den 29 april 1853.

Den första anmärkning som bör riktas mot Newmans framställning om läserimålets uppkomst och avgörande är, att den ger en missvisande bild beträffande norrlandsseparatismen. Newman redogör först för läserimålets uppkomst, varvid han inledningsvis tar fasta på Henrik Reuterdahls uttalande, att detta mål ursprungligen var norrländskt, men att det senare fått »tillökningar» från Uppland, Västmanland och Dalarne.[2] Han skildrar så i anslutning till en redogörelse i Wäktaren den norrländska upptakten, varvid en rad sakramentsmål, bl. a. de ovan behandlade rättegångarna mot Johan Riström och Nathanael Lindqvist, omnämnas.[3] Därefter följer en redogörelse för den »tillökning», som läserimålet fick från Uppland och Västmanland samt från Dalarne.[4] Läserimålets avgörande behandlas i slutavsnittet, varvid även redogöres för utslaget beträffande norrlandsseparatismen.[5]

Läsaren måste nödvändigt få den uppfattningen, att det förefunnits ett bestämt samband mellan rättegångarna mot Riström och Lindqvist samt utslaget den 29 april 1853. Så var emellertid ej fallet. Detta utslag hade ingenting att göra med nyssnämnda rättegångar. Läserimålets uppkomst i vad det avsåg övre Norrland sammanhängde i stället med läsarnas ansökningar angående främst rätten att få använda de gamla böckerna.[6] Dessa frågor ha också behandlats av Newman, ehuru i annat sammanhang.[7]

Omständigheterna i samband med besvarandet av läsarnas ansökningar samt de skiftande meningar, som därvid gjorde sig gällande, ha i Newmans i allmänhet utförliga framställning endast ofullständigt berörts.[8] Då emellertid frågan om de nya böckerna utgjorde separatisternas huvudargument mot samgåendet med kyrkan, måste det anses väl motiverat att något närmare uppmärksamma själva avgörandet i denna

---

[2] Jfr Reuterdahl, Memoarer, s. 339.

[3] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, ss. 334—36.

[4] Ibdm ss. 336—57 samt 357—65.

[5] Angående norrlandsseparatismen, se ss. 367—369.

[6] Detta förhållande, som framgår redan av Reuterdahls Memoarer, s. 320 och 339, kommer tydligt till synes i statsrådsprot. eckl. 29/4 1853. RA.

[7] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, ss. 298—313.

[8] Ibdm ss. 311—13. Jfr s. 367 f.

fråga, som efter att länge ha varit aktuell på allvar togs upp vid 1850—51 års riksdag.[9]

Ett lösningsförslag gavs genom en av prosten A. A. Grafström i Umeå väckt motion.[1] Med hänsyn till de separatistiska söndringarna, särskilt i Norrland, föreslog Grafström, att arbetet med den planerade katekesupplagen skulle påskyndas samt vidare en kommitté tillsättas för omarbetning av handboken och psalmboken. Även om söndringarna ej enbart voro orsakade av missnöjet med de nya böckerna, ansåg Grafström det angeläget, att man åstadkom rättelse på de punkter, där separatisternas klagomål voro befogade.

I prästeståndet voro meningarna beträffande Grafströms motion delade. Prosten J. M. Almquist i Skärstad ansåg, att det fanns ett enklare sätt att dämpa oron i Norrland, än det Grafström föreslagit, nämligen att giva läsarna tillstånd att använda de gamla böckerna.[2] Grafström själv menade, att en sådan lösning endast skulle öka söndringen.[3] Bland hans meningsfränder befann sig komministern i Klara församling i Stockholm, J. W. Beckman.[4]

Det jämförelsevis största intresset tilldraga sig i detta sammanhang de synpunkter, som Anders Sandberg framförde.[5] Sandberg medgav, att de av Grafström föreslagna åtgärderna voro önskvärda. Enligt hans mening var dock läget i Norrland så kritiskt, att genomgripande åtgärder ofördröjligen måste vidtagas. Han framförde därför ett eget förslag, som han önskade få behandlat i samband med Grafströms motion. I huvudsak hade detta samma syfte som de moderata Västerbottens-läsarnas framställning år 1848 och var alltså även i enlighet med Sandbergs tidigare framförda synpunkter. Förslaget innebar, att den gamla katekesen skulle få användas jämte den nya vid konfirmationsundervisningen, att den gamla handboken skulle få användas vid dop och skriftermål, när någon så önskade, samt att den gamla psalmboken skulle användas vid gudstjänsten vid sidan av den nya.

Som stöd för sin uppfattning åberopade Sandberg erfarenheterna

[9] Jfr Rodén, Norrlandsläsarnas kamp mot »de nya böckerna». Frideborg 1936, ss. 94—101.

[1] Riksdagsprot. 1850—51, prästest. 2, s. 266 ff. Jfr Helander, Den liturgiska utvecklingen i Sverige 1811—1894, s. 43 f. samt Arvastson, Den Thomander-Wieselgrenska psalmboken, s. 120 ff.

[2] Riksdagsprot. 1850—51, prästest. 2, s. 356 f.

[3] Ibdm s. 357.

[4] Ibdm s. 361 f.

[5] Ibdm s. 358 ff.

från den församling, där han tjänstgjorde. När den wallinska psalmboken 1837 skulle tagas i bruk, gjorde församlingsborna så kraftigt motstånd, att det befanns lämpligt att vid gudstjänsten endast sjunga de psalmer, som stodo i båda psalmböckerna. Genom den gjorda eftergiften hade emellertid motviljan mot den nya psalmboken så avtagit, att denna psalmbok enligt Sandbergs mening snart skulle kunna allmänt begagnas. På motsvarande sätt förhöll det sig med 1810 års katekes. Ännu när Sandberg år 1832 tillträdde pastoratet, undervisades barnen i flera hushåll efter den gamla katekesen. Så småningom övergick man dock allmänt till den nya. Sandberg förklarade sig anse, att den uppkomna separatistiska oron skulle dämpas, om prästerskapet vid införandet av de nya böckerna i församlingarna handlade i enlighet med de synpunkter han framfört och därvid bemötte läsarna med välvilja och förståelse.

Grafströms motion remitterades till prästeståndets pastoralavdelning och avgjordes sedermera i samband med läsarnas förut nämnda framställningar.[6] Innan det slutliga avgörandet fälldes, hade emellertid ytterligare synpunkter och lösningsförslag framkommit. Särskilt två yttranden förtjäna uppmärksamhet, nämligen dels ett memorial, avgivet av justitiekanslern N. S. von Koch och dels ett utlåtande från prästeståndets pastoralavdelning, författat av H. Reuterdahl.[7] Det sistnämnda utlåtandet hade avgivits, sedan Kungl. Maj:t den 10 jan. 1851 hänskjutit läsarnas dittills inkomna framställningar angående de nya böckerna till prästeståndet och detta den 25 jan. överlämnat frågan till pastoralavdelningen.[8] Genom senare remisser ålades prästeståndet att yttra sig även beträffande övriga till ärendet hörande handlingar, däribland von Kochs nyssnämnda memorial.[9]

Olikheterna mellan von Kochs och Reuterdahls yttrande grundade sig på deras olika uppfattning angående det lämpligaste sättet att behandla separatismen. von Koch ansåg, att de rättsliga åtgärder mot separatisterna, som han själv för ordningens skull ofta hade ansett sig böra förorda, endast hade verkat för tillfället. Det ondas rot hade man

[6] Ibdm s. 363.

[7] JK:s memorial 24/1 1851. JK:s registratur. RA. Past.avd:s betänkande finnes i riksdagsprot. 1850—51, prästest. suppl., ss. 25—71. Angående Reuterdahls författarskap, se REUTERDAHL, Memoarer, s. 321.

[8] Riksdagsprot. 1850—51, prästest. 3, s. 4.

[9] JK:s memorial remitterades till prästeståndet 1/2 1851. Remissen till pastoralavdelningen av samma memorial gjordes 12/2. Riksdagsprot. 1850—51, prästest. 3, s. 328 f.

ej, enligt von Kochs mening, på detta sätt kommit åt. Han ville därför i sitt memorial försöka angiva de bakomliggande orsakerna för att sedan kunna rekommendera något varaktigt botemedel.

Reuterdahl däremot förklarade, att han vid avfattandet av pastoralavdelningens utlåtande »trott sig böra hava för ögonen mera vad som kunde befinnas vara rätt och med vår kristliga kyrkas ordning överensstämmande, än vad som kunde leda till ett onekligen mycket önskvärt ändamål, den norrländska religionsorons stillande och de missnöjdas återgång till kyrkan». Han ansåg, att man på detta sätt, åtminstone i längden, skulle vinna mer än genom »principlösa eftergifter».

Mot bakgrund av dessa förutsättningar låta sig såväl von Kochs som Reuterdahls var för sig intressanta utlåtanden förstås. von Koch antydde i sitt memorial inledningsvis sin uppfattning angående läseriets allmänna orsaker. Eftersom läseriet i allmänhet var mest utbrett i folkrika församlingar samt i församlingar med stort ytinnehåll, där den andliga vården ofta var otillräcklig, ansåg von Koch, att läseriet väsentligen hade sin grund i ett icke tillfredsställt religiöst behov, som förts på avvägar genom okunnigheten. För att motverka läseriet föreslog han därför bl. a., att man skulle öka antalet präster i de berörda församlingarna samt höja såväl prästerskapets bildningsnivå som folkbildningen i allmänhet.

I den förhandenvarande situationen ville emellertid von Koch — och detta framhöll han vara den egentliga anledningen till att han tagit till orda — peka på en speciell orosanledning, nämligen de s. k. nya böckerna. Även om missnöjet med dessa ej var den egentliga orsaken till söndringen, togs det åtminstone som förevändning för brytningen med kyrkan. Under en resa i Norrland hade von Koch funnit, att i flera församlingar, där prästerna, visserligen mot författningarnas bokstav, under vissa förhållanden tillåtit begagnandet av de gamla böckerna, hade lugnet återvänt. I andra församlingar åter, där prästerna handlat mera i enlighet med gällande bestämmelser, hade klyftan mellan läsare och präster alltmer vidgats, så att på flera håll öppen brytning inträtt. De åtal, som väckts mot separatisterna, syntes ej i någon nämnvärd grad ha verkat avskräckande.

De gjorda erfarenheterna hade befäst von Koch i hans länge hysta övertygelse, att separatisternas återgång till kyrkan i väsentlig mån skulle befordras, om de finge tillstånd att under vissa förhållanden använda de gamla böckerna. Ett sådant tillstånd vore också förenligt med

både rättvisa, billighet och klokhet. Regeringsformens sextonde paragraf borde i detta fall äga sin tillämpning. Det gällde ju endast övergång från vissa antagna kyrkliga böcker till andra. För enighetens skull borde man kunna visa fördragsamhet, vore det så mot fördomen, i de fall då den kunde anses ofarlig.

von Koch medgav, att ett eventuellt användande av de gamla böckerna vid sidan av de nya skulle medföra vissa tekniska svårigheter. Dessa uppvägdes dock av bestämda fördelar. Prästerskapet behövde t. ex. varken blunda för avvikelserna från gällande lag eller anbefalla åtal mot sina församlingsbor. von Koch ansåg det därför med stöd av vad han anfört motiverat att framföra följande förslag:

De som på grund av missnöje med de s. k. nya böckerna skilt sig från svenska kyrkans gudstjänst- och sakramentsgemenskap skulle först undervisas och förmanas av prästerskapet i sin församling. Om detta ej hade någon verkan, skulle anmälan göras hos vederbörande kontraktsprost. Denne ägde i sin tur efter infordrat yttrande förordna, att i den församling, där söndringen inträffat, varannan söndag under en tid av fem år endast sådana psalmer skulle sjungas vid gudstjänsterna, som funnos i båda psalmböckerna. Kontraktsprosten skulle också bestämma ett visst antal söndagar och andra tillfällen, då separatisterna kunde undfå nattvarden enligt 1693 års handbok. Vidare skulle barndop få förrättas enligt det äldre dopritualet. Rapport angående verkningarna av de vidtagna åtgärderna skulle årligen insändas till Kungl. Maj:t genom domkapitlet.

Enligt von Kochs uppfattning behövde ej bestämmelserna vid de nya böckernas antagande inge betänkligheter mot hans förslag. Antagandet av den nya handboken var enligt kungliga brevet den 7 mars 1811 närmast föranlett av den allmänna språk- och kulturutvecklingen. Avsikten var för ingen del att förändra bekännelsen eller det väsentliga i gudstjänsten. Beträffande psalmboken kunde det med skäl ifrågasättas, om icke enligt kungliga breven den 29 jan. 1819 och den 27 juni 1829 den gamla psalmboken bort bibehållas i de församlingar, där man ej »samtligen» beslutat antaga den nya. Det kungliga brevet angående katekesens införande kunde slutligen enligt von Kochs mening ej tolkas såsom innebärande något förbud att använda den äldre katekesförklaringen vid ungdomens undervisning.

von Kochs förslag kan sägas vara en variation av de synpunkter beträffande läsarnas liturgiska frihet, som tidigare framförts av bl. a. Ternström, Sandberg och Thomander, och som läsarna själva begärt

att få beaktade i de förut behandlade inlagorna från 1848 och 1851. Det har här refererats jämförelsevis utförligt, bl. a. emedan det exemplifierar, hur väckelsemännens krav på ökad liturgisk frihet kunde vinna stöd även i sådana liberala kretsar, där man ej var direkt förankrad i väckelsen.

Att Reuterdahl utifrån sina, ovan antydda, förutsättningar skulle skriva ett utlåtande av helt annan karaktär än von Kochs var naturligt. Reuterdahl uppehöll sig endast obetydligt och i förbigående vid orsakerna till den separatistiska oron och gav sig i stället i kast med att bemöta separatisterna i den huvudsakliga tvistefrågan, nämligen renlärigheten i de nya böckerna. Han framhöll inledningsvis, att norrlandsseparatismen i likhet med herrnhutismen ensidigt betonade den gudomliga nåden på helgelsens bekostnad.[1] Även om enligt evangelisk-luthersk uppfattning nåden vore en förutsättning för helgelsesträvandena, finge den ej drivas så, att dessa åsidosattes.

För att belysa norrlandsläseriets antinomistiska ensidighet anförde Reuterdahl F. G. Hedbergs Pietism och Christendom samt hans tidskrift Evangelisten.[2] Reuterdahl ansåg nämligen, att den dogmatiska särarten bättre kom till synes i utförliga skrifter, som avgivits »till förklaring och försvarande av separatisternas meningar» än i deras egna officiella framställningar. Det kan diskuteras, huruvida detta var det bästa sättet att vinna klarhet beträffande läsarnas åsikter. Reuterdahl hade emellertid rätt i att det fanns ett omisskännligt antinomistiskt drag hos norrlandsseparatismen liksom däri att betydande likheter i dogmatiskt avseende förefunnos mellan den finske prästmannen och de ledande norrländska separatisterna.

Efter den inledande dogmatiska karakteristiken av separatismen följde så ett bemötande i detalj av kritiken mot de nya böckerna.[3] Att närmare gå in på detta utförliga bemötande, i vilket separatisternas beskyllningar för falsk lära punkt för punkt tillbakavisades och härleddes ur deras antinomistiska grundinställning, kan här ej komma ifråga. Huruvida deras anmärkningar ur luthersk renlärighetssynpunkt voro fullt så obefogade, som Reuterdahl ville påstå, torde dock med skäl kunna ifrågasättas.

Sedan emellertid Reuterdahl funnit de argument läsarna åberopade

---

[1] Riksdagsprot. 1850—51, prästest. suppl., s. 36 ff.

[2] Ibdm s. 38 f.

[3] Ibdm ss. 40—53.

som motiv för sina krav ohållbara, ansåg han sig också böra avvisa själva kraven.[4] Att de gamla böckerna skulle återinföras till allmänt bruk vore sålunda omotiverat, särskilt som endast en liten grupp medborgare gjort framställning härom. Efter en ingående argumentering avvisades också läsarnas alternativa begäran angående den ökade liturgiska friheten, för den händelse en återgång till de gamla böckerna skulle avvisas. I samband därmed gjorde sig Reuterdahl mycken möda att vederlägga justitiekanslerns förslag. Han ansåg det av både praktiska och principiella skäl oriktigt, att i samma kyrka flera handledningar för undervisning, kyrkliga förrättningar och gudstjänst offentligt begagnades. Särskilt starka måste betänkligheterna bli mot att ha två auktoriserade dopordningar och två avlösningsformulär. Värdet av den på detta sätt eventuellt uppnådda enheten kunde också ifrågasättas, då spänningen under alla förhållanden skulle fortsätta inom kyrkan, så länge olika böcker användes.

Som ett ytterligare alternativ hade läsarna anhållit om tillstånd att utträda ur kyrkan och bilda egna församlingar.[5] Även denna anhållan avstyrktes, bl. a. emedan någon verklig anledning till ett sådant utträde ej funnes, och det dessutom skulle strida mot den förhandenvarande borgerliga och kyrkliga ordningen. — Till frågan om en omarbetning av de kyrkliga böckerna ställde sig däremot Reuterdahl och pastoralavdelningen mindre avvisande.[6] Även om man förnekade, att de voro direkt irrläriga, framhölls dock att de på vissa punkter kunde tolkas i pelagiansk och semipelagiansk riktning, och att de även buro spår av sin tids brist på teologisk insikt och djupare kyrkligt sinne. En revision av katekesen och handboken förordades därför, medan däremot revisionen av psalmboken av bl. a. praktiska skäl tills vidare borde få anstå.

Reuterdahl förordade alltså på varje punkt ett avstyrkande av läsarnas önskemål. Beträffande omarbetningen av katekesen och handboken betonades, att den motsvarade ett utbrett önskemål inom prästerskapet, och att det främst var på grund härav, som den tillstyrktes. Reuterdahl var dock ej blind för de vådor, som avslaget innebar. I slutet av utlåtandet heter det nämligen, att pastoralavdelningen ej gjorde sig någon förhoppning, att enhet genast skulle nås. För den händelse separatis-

---

[4] Ibdm ss. 53—62.
[5] Ibdm ss. 62—64.
[6] Ibdm ss. 64—69.

terna framhärdade i sin avsöndring från kyrkan, borde enligt pastoralavdelningens mening rättsliga åtgärder tillgripas.

von Kochs och Reuterdahls yttranden kunna sägas ha givit uttryck åt de två huvuduppfattningar, som gjorde sig gällande vid handläggningen av läsarnas framställningar angående de kyrkliga böckerna. Att Reuterdahls mening skulle vinna den största anslutningen i prästeståndet kunde förutses. Efter en utdragen debatt, där den ene talaren efter den andre uttryckte sin tillfredsställelse över pastoralavdelningens yttrande, och där i huvudsak endast Sandberg tillkännagav en avvikande uppfattning, gjorde ståndet pastoralavdelningens yttrande till sitt.[7] Det hjälpte sedan inte mycket, att teologiska fakulteten i Uppsala — till Reuterdahls och kronprins Karls stora förtret — förordade en vidgad liturgisk frihet för separatisterna.[8] När det kungliga brevet kom, innehöll det i sammanträngd form de synpunkter, som kommit till uttryck i pastoralavdelningens av Reuterdahl författade yttrande.[9]

Mot bakgrund av ärendets tidigare behandling måste utgången sägas ha varit den mest naturliga. Ute i församlingarna voro givetvis läsarna i minoritet, och flertalet av befolkningen torde ej ha hyst nämnvärt intresse för en återgång till de gamla böckerna. Såväl inom riksdagens prästestånd som bland prästerskapet i allmänhet motsvarade avslaget på läsarnas ansökningar utan tvekan, vad det ojämförliga flertalet tänkte. För den händelse frågan hade blivit föremål för behandling även i de tre världsliga ståndena, hade väl meningsbrytningarna blivit skarpare, men även då hade man sannolikt kommit fram till samma beslut. Därtill kommer, att konungen, som dock ej stod helt oförstående för läsarnas önskemål, ej synes ha tillmätt frågan den vikt, att han mer bestämt velat uppträda till försvar för en vidgad liturgisk frihet.[1] Slut-

[7] Riksdagsprot. 1850—51, prästest. 10, ss. 361—401. — Ärkebiskop af Wingård förklarade i ett skriftligen avlämnat yttrande, att han gav betänkandet sitt odelade bifall. »Får Svenska Kyrkan olyckligtvis tillåtne Dissenter», framhöll han bland annat, »så skall man, såsom i England skett, glömma att vörda de gemensamma sanningarne, för att fejda för eller emot de omtvistade. Och med detsamma faller Kyrkan i lägervall, det Gud afvände!» Ibdm s. 361 f.

[8] Utlåtandet finnes bland eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA. Det var närmast föranlett av Orsa-läseriet men tog fasta även på förhållandena inom svenska kyrkan i stort. Enligt Th. Annerstedt var det författat av L. A. Anjou. Th. Annerstedt till H. Reuterdahl 25/12 1854. Bref till Henrik Reuterdahl, utgifna af Gustaf Aulén, s. 18. Se vidare NEWMAN, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 363 ff. jämte anfört material.

[9] Kungl. Maj:t till HD 29/4 1853. Härnösands domkapitels cirkulär nr 58, § 1.

[1] Jfr REUTERDAHL, Memoarer, s. 320.

ligen var det ej utan betydelse, att den alltmer inflytelserike kronprins Karl bestämt motsatte sig en eftergift för läsarnas önskemål.[2]

2. Kungliga brevet den 29 april 1853 som konventikelbestämmelse. Henrik Reuterdahls roll.

Frånsett utslaget beträffande norrlandsläsarnas framställningar angående de kyrkliga böckerna innebar beslutet den 29 april 1853 även, att avgörande fattades angående åtal och varning i flera andra aktuella mål. Sålunda skulle åtal för otillåtna religionssammankomster anställas mot de läsare i Orsa socken, vilka antingen upplåtit rum för eller anstiftat de där hållna otillåtna andaktsövningarna.[3] Åtal skulle på samma grunder även anställas mot körsnärerna D. Forssell från Stockholm och P. F. Hejdenberg från Örebro. I en del andra fall finge åtal anställas endast för den händelse vederbörande på nytt bröt mot konventikelbestämmelserna.[4]

Newman har starkt framhävt Reuterdahls avgörande betydelse vid fattandet av dessa och övriga delbeslut i det stora läserimålet. Reuterdahl framställes såsom den, vilken i realiteten haft avgörandet i sina händer, och i vars fria val det legat att fria eller fälla.[5] Newman har vidare framhållit, att det »nya och uppseendeväckande» i Kungl. Maj:ts ställningstagande till läseriet den 29 april 1853 låg däri, att läsarna under åtalshot varnades för nya överträdelser av konventikelplakatet.[6] Genom att de nya direktiven skulle ha haft en allmän syftning, inneburo de »signalen till en åtalskampanj i det förlegade konventikelplakatets tecken, vartill landet aldrig tidigare sett något motstycke». Såväl i Norrland och Dalarne som annorstädes i riket blevo många fiskaler och domare under de närmaste åren upplärda »till verkliga specialister på religionsmål».[7] I ett annat sammanhang kompletterar Newman dessa uttalanden med att framhålla, att avgörandet år 1853 faktiskt satte 1762

---

[2] Se t. ex. Sondén, Biskop A. F. Beckman, s. 142 och 153 f. — Såväl konungen som kronprinsen voro närvarande vid beslutets fattande. Statsrådsprot. eckl. 29/4 1853. RA.

[3] Statsrådsprot. eckl. 29/4 1853. RA.

[4] Ibdm.

[5] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 365 ff.

[6] Ibdm s. 371.

[7] Ibdm s. 373 ff.

års kungliga brev ur spelet, och att myndigheterna därefter med en viss rätt kunde »anse sig dispenserade från föreskriften att hänskjuta alla frågor om åtal för konventikelbrott till justitiekanslerns avgörande.»[8]

Om Newmans slutsatser äro riktiga, var givetvis utslaget i läserimålet ett även för norrlandsseparatismen i högsta grad betydelsefullt avgörande, alldeles frånsett det i och för sig betydelsefulla avslaget på framställningarna angående de kyrkliga böckerna. För att kunna avgöra hur därmed förhåller sig, är det nödvändigt att något närmare taga de olika delutslagen i betraktande.

Ett av de viktigaste delavgörandena gällde Orsa-läsarna.[9] För den fria sakramentsförvaltning, som bland dem förekommit, hade åtal kunnat anställas utan inhämtande av särskilt tillstånd. Detsamma hade varit fallet, när de oskriftade begått nattvarden i kyrkan. I dessa avseenden skedde alltså handläggningen i enlighet med en praxis, som tidigare tillämpats i övre Norrland. Beträffande läsarnas konventikelförseelser hade bestämmelserna i kungliga brevet den 15 dec. 1762 följts. Omedelbart sedan justitiekanslern erhållit anmälan om de otillåtna sammankomsterna, hade han börjat infordra de vidare upplysningar i ämnet, utan vilka åtal ej kunde anställas. När klagomål inkommo från församlingsborna i Orsa, att myndigheterna ej med tillräcklig kraft tillämpade lag och förordningar, kunde justitiekanslern förklara, att han före den dag klagomålen avgivits ej erhållit något meddelande om att de personer, som vederbörligen varnats, begått förnyad överträdelse. Han försäkrade dock, att så snart sådant meddelande inkommit, skulle han ej underlåta att vidtaga sina åtgärder.

Någon direkt framställning om att konventikelplakatet i detta mål måtte komma till användning gjordes sedan ej av justitiekanslern, men detta förhållande hade sin grund i omständigheter av formell art, vilka i sin tur voro betingade av den specialvisitation, som på Reuterdahls initiativ företogs, innan von Koch slutgiltigt hunnit handlägga ärendet.[1] Avsikten med visitationen var bland annat att införskaffa ytterligare upplysningar och meddela förnyade varningar åt separatisterna.[2]

---

[8] Ibdm s. 385.

[9] För det följande, se främst JK:s memorial 29/11 1852. JK:s registratur. Finnes även bland eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

[1] JK:s memorial 19/4 1853. JK:s registratur. Finnes även bland eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

[2] Västerås domkapitel till Kungl. Maj:t 16/3 1853. Eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

Om man jämför handläggningen av konventikelmålet mot Orsaläsarna med handläggningen av de likartade mål, som förekommit i övre Norrland, finner man, att överensstämmelse rådde på alla väsentliga punkter. I båda fallen tillämpades kungliga brevet den 15 dec. 1762. I båda fallen ansåg man vidare, att varning borde meddelas, innan åtal anställdes. När det gällde Norrland, stödde man sig därvid framför allt på kungliga breven den 23 mars 1838 och den 24 maj 1844. I båda fallen gällde slutligen åtgärderna de personer, som varit sammankomsternas ledare samt de, vilka för sammankomsterna upplåtit rum. I sistnämnda avseende åberopades beträffande Norrland i främsta rummet bestämmelsen den 24 maj 1844.

Skillnaden låg främst däri, att i fråga om Orsa-läsarna en del specialåtgärder, bland annat den nyssnämnda visitationen, ansågos behövliga.[3] Även om dessa åtgärder ej vidtagits, hade dock utgången med säkerhet blivit ungefär densamma. I stort sett kan man alltså säga, att konventikelmålet mot Orsa-läsarna handlades och avdömdes enligt samma bestämmelser som andra konventikelmål vid denna tid.

Samma förhållande gällde även beträffande det andra åtalsbeslutet, vilket avsåg Forssell och Hejdenberg. Visserligen hade dessa ej erhållit så uttryckliga varningar som Orsa-läsarna. Men med hänsyn till det utmanande sätt, på vilket de båda körsnärerna uppträdde, förvånar ej heller detta åtal.[4] Medan den av Kungl. Maj:t anbefallda visitationen pågick i Orsa, infunno sig Forssell och Hejdenberg och höllo talrikt besökta sammankomster. Genom kronobetjäningen, som påminde dem om att deras sammankomster stodo i strid med konventikelplakatet, tillsades de att omedelbart lämna församlingen. Innan detta skedde, höllo de emellertid ytterligare en talrikt besökt andaktsövning.

Även i de fall, då regeringen beslöt att först efter förnyad förseelse låta anställa åtal, var dess åtgärd uppenbarligen främst föranledd av de gällande bestämmelserna. Läsarna i Älvdalen, vilka till skillnad från läsarna i Orsa sluppo undan med åtalshot, hade tidigare ej erhållit så uttrycklig varning som dessa.[5] Detsamma kan sägas om den kände väckelsepredikanten Oscar Ahnfelt. Å andra sidan hade dock Ahnfelt år

---

[3] Jfr Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, ss. 362—65 jämte anfört material.

[4] Se härom JK:s memorial 22/4 1853. JK:s registratur samt eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA. Erforderliga prästbevis hade dock även i detta fall infordrats av justitiekanslern.

[5] Jfr JK:s anförda memorial 19/4 1853.

1851 av landshövdingen i Västmanlands län meddelats varning för överträdelse av konventikelplakatet, varjämte han bedrivit en så omfattande verksamhet, att det närmast förvånar, att han slapp åtal.[6] Möjligen sammanhängde detta förhållande med att han ej gjort sig känd för direkt irrlärighet. En man som kyrkoherden i Östervåla, J. Dillner, uttalade sig också i ett infordrat yttrande mycket positivt om Ahnfelts verksamhet.[7]

De läsare som tilldelats varning behandlades vid förnyad överträdelse helt i enlighet med gällande praxis. Som exempel kan nämnas, att när Oscar Ahnfelt i maj och juni 1853 hållit nya sammankomster och rapport därom inkommit till justitiekanslern, anbefallde denne åtal enligt konventikelplakatet såväl mot Ahnfelt som mot dem, vilka upplåtit rum för hans sammankomster.[8] Något senare påbjöds på samma grunder åtal mot läsarna i Älvdalen.[9]

Efter vad som sålunda anförts angående delutslagen i det stora läserimålet, kunna vissa slutsatser dragas. Det finns för det första ingenting i de omfattande handlingarna till avgörandet den 29 april 1853, som tyder på att detta avgörande avsåg fler läsare, än de som för tillfället voro anklagade. Utslaget mot dessa läsare, antingen de skulle åtalas eller blott varnas, innebar vidare ingenting »nytt och uppseendeväckande» utan var i stort sett i enlighet med den läsarpolitik, som följts åtminstone sedan tiden för Oscar I:s trontillträde. I de olika delutslagen förutsattes genomgående, att kungliga brevet den 15 dec. 1762 fortfarande skulle äga giltighet. Härav följer också, att det icke är möjligt att betrakta regeringsbeslutet den 29 april såsom utslag av en speciellt reuterdahlsk läsarpolitik.

När beslut fattades i det stora läserimålet, vägde alltså av alla tecken att döma religionsbestämmelserna, i den mening de under den närmast föregående tiden tolkats, väsentligt tyngre än Reuterdahls personliga önskan att se dessa bestämmelser tillämpade. Efter rättegångarna mot Pehr Westberg i Umeå år 1846 och mot Johan Riström några år senare

[6] Angående varningen, se JK:s memorial 23/6 1851. JK:s registratur samt eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA. Om Ahnfelts verksamhet, se NEWMAN, Gemenskaps- och frihetssträvanden, ss. 336—57.

[7] Jfr O. Ahnfelt till Kungl. Maj:t, odat., ink. 1/7 1851. Eckl.dep:s handl. 29/4 1853. RA.

[8] JK till KB i Krist. 15/6 1853. JK:s registratur; JK:s ink. handl. nr 214, 14/6 1853; Jfr JK:s ink. diarium för sistnämnda datum. RA.

[9] JK till L. J. Leksell 21/7 1853. JK:s registratur; JK:s ink. handl. nr 254, 14/7 1853. Jfr JK:s ink. diarium för sistnämnda datum.

ter sig åtalsbeslutet mot Orsa-läsarna som det enda konsekventa.[1] De senare voro på intet sätt mindre kompromitterade än de nämnda norrlänningarna. Newman måste alltså sägas ha betydligt överdrivit Reuterdahls möjligheter att göra sin personliga uppfattning gällande.

Att Reuterdahl själv låtit påskina, att hans insats varit av avgörande betydelse för målets utgång är givetvis ej tillräckligt bevis för att det i verkligheten förhållit sig så.[2] Som jämförelse kan här kronprins Karl nämnas. Även dennes uttalanden kunna lätt ge intryck av att han betytt mer för läserimålets avgörande än som i själva verket kan ha varit fallet.[3]

Det återstår emellertid att undersöka, huruvida avgörandet den 29 april 1853 rent faktiskt fick den allmänna betydelse för handläggningen av konventikelmålen på olika håll i landet, som Newman gjort gällande. Även om 1762 års kungliga brev tillämpades i de ovan nämnda fallen, är ju därmed inte sagt att så överallt skedde. Rent allmänt är det heller ingenting, som hindrar, att en bestämmelse vid tillämpningen får en strängare tolkning än vad som ursprungligen avsetts.

Till stöd för påståendet att regeringsbeslutet i läserimålet betydde signalen till en intensiv åtalskampanj mot läsarnas konventiklar, anför Newman en rad belägg.[4] Främst hänvisar han till en passus i Västra Göinge härads dombok för den 3 mars 1854, där åklagaren i ett mål mot Ahnfelt talar om »1726 års förnyade kungl. plakat». Newman menar, att detta syftar på bestämmelsen den 29 april 1853 och framhåller, att man på sina håll i kraft av det »förnyade» konventikelplakatet kunde utnyttja den korta frist, som återstod, innan förbudet mot konventiklar upphävdes, till en »sannskyldig klappjakt» på läsarna och deras ledare.

Häremot skall endast invändas, att i förevarande fall uttrycket »1726 års förnyade kungl. plakat» åsyftar den 1726 tillkomna förordningen och endast denna. Saken blir fullt klar, om man jämför det av Newman åberopade domboksutdraget med den mer korrekt avfattade stämningen i samma mål.[5] Ansvar yrkades här enligt »Kungl. Maj:ts förnyade pla-

---

[1] Jfr ovan s. 177 ff. och 187 ff.

[2] Reuterdahl, Memoarer, s. 320 f. och s. 339 f.

[3] Sondén, Biskop A. F. Beckman, s. 153.

[4] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 373 f.

[5] Handlingarna i målet finnas sammanförda i just.rev:s utsl.handl. nr 305, 7/3 1859. RA.

kat och förbud av den 12 januari 1726». Detta var exakt beteckningen för det gamla konventikelplakatet.[6] I intet av de »stickprov» Newman ger på de förföljelser, som 1853 års avgörande skulle ha medfört, finnes heller något stöd för antagandet, att detta avgörande inneburit en förnyelse av konventikelplakatet.

Beträffande den ifrågasatta giltigheten av 1762 års kungliga brev efter läserimålets avgörande kunna vissa upplysningar erhållas ur justitiekanslerns inkommande diarier för åren 1853—55.[7] En genomgång av dessa diarier visar, att under nämnda år talrika förfrågningar inkommo, huruvida åtal enligt konventikelplakatet finge anställas. I alla dessa fall måste alltså 1762 års bestämmelse ha uppfattats såsom förpliktande. Anmärkningsvärt är, att justitiekanslern inte vid ett enda tillfälle avvisade de gjorda förfrågningarna som obehövliga. Då detta genomgående skedde beträffande framställningarna om tillstånd att få väcka åtal för sakramentsförseelser, måste justitiekanslern ha ansett, att förfrågningarna i det förra fallet voro nödvändiga.[8] Det förekom för övrigt, att han med direkt hänvisning inte bara till 1762 års kungliga brev utan även till cirkulärskrivelsen den 20 jan. 1837, vilken senare inskärpte nödvändigheten av att iakttaga den förra bestämmelsen, infordrade skriftlig berättelse av vederbörande prästerskap, innan han ansåg sig kunna ge tillstånd till åtal för en begången konventikelförseelse.[9]

Det stora antalet framställningar till justitiekanslern om tillstånd att få anställa åtal enligt konventikelplakatet samt den hållning denne därvidlag intog befäster intrycket, att man i vida kretsar ej uppfattat beslutet den 29 april 1853 som ett upphävande av kungliga brevet den 15 dec. 1762, och att man ej heller på ansvarigt håll avsett att sätta sistnämnda bestämmelse ur funktion.[1] Det av Newman anförda citatet ur Evangelisk Kyrkowän, vilket synes peka i annan riktning, är allmänt hållet och kan i det sammanhang det står ej tillmätas någon av-

---

[6] Jfr t. ex. STIERNMAN, Samling Utaf åtskilliga, tid efter annan, utkomna Kongliga Stadgar, Bref och Förordningar Angående Religion, s. 200.

[7] Diarierna finnas i RA.

[8] Som exempel, se JK till L. J. Leksell 27/5 1854. JK:s registratur. RA.

[9] JK till KB i Kopp. 15/2 1855. Jfr JK:s ink. handl. nr 81, 12/2 1855. RA.

[1] Som vikarier för von Koch fungerade, enl. JK:s registratur, 20/6—24/8 1853: L. Almqvist, 29/5—10/6 1854: T. H. Bergstedt, 27/7—30/9 samma år: C. J. Thyselius och 21/5—30/9 1855: C. J. Thyselius. Av någon betydelse för religionsmålens bedömande ha dessa vikariat i allmänhet ej varit.

görande betydelse, särskilt som det ej bekräftas av andra uttalanden.[2] Tvärtom finnas talrika tidningsuttalanden, vilka peka i rakt motsatt riktning. Som belysande exempel kan anföras en artikel i Wäktaren, tydligen författad av dess redaktör, den i religionsmål mycket initierade J. A. Posse, vilken även besatt juridisk sakkunskap.[3] Det framgår här klart, att bestämmelserna den 15 dec. 1762 och den 20 jan. 1837 ännu år 1854 ägde full giltighet. Artikelförfattaren vill göra gällande, att nämnda förordningar även utgjorde hinder för kronobetjäningen att utan vidare upplösa läsarnas sammankomster, vilket ibland förekommit. Artikeln har föranlett Newman att något modifiera sitt påstående angående 1762 års kungliga brev.

Den allmänna regeln var alltså, att framställning gjordes hos justitiekanslern, innan åtal för en konventikelförseelse väcktes. Hade avvikelser härifrån i någon större omfattning förekommit, skulle detta utan tvivel ha uppmärksammats av väckelsens påpassliga tidningsorgan.[4] Att sedan enstaka fall verkligen förekommo, då de lokala myndigheterna utan föregående förfrågan hos justitiekanslern väckte åtal i ett konventikelmål är troligt.[5] Det är också mycket möjligt, att detta skett just med tanke på beslutet den 29 april 1853. Men detta var i så fall ett uppenbart olagligt förfarande och för övrigt icke något unikt i läseriets historia. Långt tidigare hade det emellanåt förekommit, att bestämmelserna i 1762 års kungliga brev ej iakttagits. Kungliga cirkuläret den 20 jan. 1837 tillkom för att råda bot på sådana försummelser.[6]

---

[2] Evangelisk Kyrkowän 2/11 1853, s. 87; Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 385, not 96.

[3] Wäktaren 25/11 1854. — Om J. A. Posse, se Elgenstierna VI, s. 30. Se även Posses intressanta självbiografi, bif. hans brev till sin blivande hustru Betty Ehrenborg 7/2 1856. X 284, ba 12. UUB. Posse skildrar här upprinnelsen till utgivandet av Wäktaren och lämnar även i övrigt en mängd uppgifter av intresse. Jfr övriga brev från J. A. Posse i X 284, ba 12, samt Lövgren, Katarina Elisabet Posse II, s. 118 och s. 157 ff.

[4] Newman nämner icke heller något exempel på en sådan avvikelse.

[5] Som gränsfall kan målet mot bl. a. Dordlofva Erik Ersson d. ä. vid Orsa häradsrätt år 1853 betraktas. Justitiekanslern hade beordrat åtal mot Forssell och Hejdenberg, vilka hållit sammankomster hos Dordlofva, men därvid ej uttryckligen nämnt denne. Häradsrätten ansåg, att även han i egenskap av husvärd borde åtalas. Hovrätten upphävde sedermera häradsrättens utslag. Jfr Wäktaren 8/3 1854.

[6] Jfr ovan s. 143. Ang. förhistorien till detta cirkulär, se just.rev:s utsl.handl. nr 74, 16/12 1836 samt statsrådsprot. just. 16/12 1836. RA.

Ur norrlandsläseriets historia kan vidare i detta sammanhang nämnas målet mot Piteå-läsarna år 1816 samt mot Johan Riström år 1849.[7]

De slutsatser, till vilka handlingarna i läserimålet föranledde, ha alltså visat sig äga allmängiltighet. Utslaget i målet avsåg endast de förevarande fallen och innebar ej, att de gamla konventikelbestämmelserna försattes ur kraft. Ej heller fingo dessa bestämmelser genom avgörandet i läserimålet någon förändrad innebörd. I stort sett beivrades under den följande tiden endast de fall, där det var fråga om avvikelser från svenska kyrkans lära, eller där någon särskilt misskänd predikant framträdde som förkunnare.[8] C. O. Rosenius, vilken obehindrat fortsatte att hålla sina gudstjänster, kunde också förklara, att det frånsett några få fall, beträffande vilka det föreföll, som om »förföljelsen fördubblade sina ansträngningar», praktiskt taget rådde religionsfrihet i landet.[9]

Mot den så tecknade bakgrunden ter sig utvecklingen i övre Norrland under det här behandlade skedet fullt klar. Läserimålets avgörande år 1853 betecknade på intet sätt något brott i utvecklingen och har överhuvud ej avsatt några märkbara yttre spår. Däremot inträdde paradoxalt nog en betydande stegring i antalet konventikelmål, när konventikelplakatet upphävdes och ersattes med bestämmelsen den 26 okt. 1858.[1] Denna bestämmelse fick också i läsarkretsar beteckningen »det nya konventikelplakatet».[2]

Även om regeringens läsarpolitik under förra hälften av 1850-talet i allt väsentligt var densamma som under den närmast föregående tiden, inträdde dock under dessa år ovedersägligen en skärpning i de rådande motsättningarna. Härtill bidrog bland annat, att så avancerade motståndare till väckelsen som kronprins Karl och Henrik Reuterdahl fingo allt större inflytande, samt vidare att aggressiva väckelserörelser uppkommo på olika håll i landet. Väckelsen ägde dessutom stridbara försvarare i män som H. B. Hammar och L. V. Henschen. Att här

[7] Jfr ovan s. 25 och s. 187 f.

[8] Jfr Wäktaren 25/11 1854.

[9] C. O. Rosenius till R. Baird 16/2 1855. Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld II, s. 114.

[1] Beträffande bestämmelsen 26/10 1858 och dess följdverkningar har jag insamlat och bearbetat ett omfattande material, vilket jag ämnar redovisa i en planerad andra del av detta arbete.

[2] Se t. ex. C. O. Rosenius till E. R. Fairchild 27/11 1858. Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld II, s. 170.

utreda dessa invecklade förhållanden kan ej komma i fråga.[3] Endast på ett par för den följande utvecklingen i övre Norrland betydelsefulla punkter behöver en ytterligare analys göras. Dels kräver det vid 1853—54 års riksdag väckta förslaget angående rätt för dem som så önskade att få använda de gamla böckerna närmare uppmärksamhet.[4] Dels bör också frågan om den så kallade sakramentallagens tillkomst upptagas till behandling.

3. Initiativet till förmån för de så kallade gamla böckerna vid 1853—54 års riksdag.

Ej fullt ett år efter det att norrlandsläsarnas önskemål beträffande de kyrkliga böckerna avvisats genom kungliga brevet den 29 april 1853, väcktes i riksdagen av O. Carlheim-Gyllensköld en motion i syfte att återinföra de gamla böckerna till bruk vid sidan av de nya.[5] Att frågan så snart fördes fram på nytt, sammanhängde väl delvis med att man ej var tillfredsställd med dess handläggning vid föregående riksdag, då den endast var före i prästeståndet. I de kretsar, där man önskade vidgad liturgisk frihet, kunde man möjligen ha anledning hoppas på en annan utgång, om riksdagen samfällt upptoge ärendet till behandling. Genom den nya aktionen är det möjligt att få en uppfattning om den hållning, som man i riksdagens tre världsliga stånd intog till frågan om den liturgiska friheten. Dessutom får man genom debatten i prästeståndet en fullständigare bild av sakläget än genom motsvarande debatt i detta stånd vid 1850—51 års riksdag.

Carlheim-Gyllenskölds förslag gick ut på att när enskilda kristna eller någon församling enhälligt hos Kungl. Maj:t anhöllo att få använda de äldre kyrkliga böckerna, skulle Kungl. Maj:t kunna bifalla den gjorda framställningen. Ett eventuellt bifall skulle dock endast lämnas, om det funnes anledning förmoda, att »samvetsömhet och icke

---

[3] En avhandling om L. V. Henschen och religionsfrihetsfrågan är under utarbetande av lektor Henrik Gladh.

[4] Detta förslag och de därav föranledda riksdagsdebatterna har ur liturgi-historisk synpunkt behandlats i Helander, Den liturgiska utvecklingen i Sverige 1811—1894, ss. 79—83.

[5] Riksdagsprot. 1853—54, ad. 2, s. 318 f. Ang. O. Carlheim-Gyllensköld, se Elgenstierna I, s. 748.

egensinne eller trotsighet» varit bevekelsegrunden. Carlheim-Gyllensköld motiverade sin framställning med att hänvisa till den begränsade valfrihet mellan de gamla och de nya böckerna, som redan tidigare rått. Sålunda hade prästerskapet genom kungliga brevet den 29 jan. 1817 samt genom statssekreterare Nils von Rosensteins meddelande till biskop Almquist den 10 mars samma år anbefallts att undvika varje tvång i samband med katekesens införande.[6] Psalmboken var fortfarande ej påbjuden till ovillkorligt begagnande.

Allmänna besvärs- och ekonomiutskottet, dit motionen remitterades, avstyrkte bifall.[7] Som motiv anförde utskottet önskvärdheten av enhetlighet såväl i fråga om gudstjänsten som religionsundervisningen samt hänvisade till det pågående arbetet med ny katekes och handbok. Mot beslutet reserverade sig emellertid fyra utskottsledamöter, bland vilka främst märktes F. F. Hierta.[8] Hierta medgav önskvärdheten av enhet men endast av en enhet i »anda och sanning». Någon sådan enhet hade ej de nyare kyrkliga böckerna kunnat framkalla. Han framhöll vidare, att även om det ännu ej avslutade katekes- och handboksarbetet skulle visa sig fylla alla anspråk, uteslöte detta ej de äldre böckernas förtjänster. Under sådana förhållanden borde den väckta motionen bifallas.

Därmed är utgångspunkten för debatterna i de olika ståndén angiven. Frågan togs först upp i bondeståndet, där åtta ledamöter, däribland flertalet representanter från Norr- och Västerbotten, uttalade sig mot utskottsbetänkandet, vilket emellertid bifölls utan votering.[9] Argumenteringen var övervägande av allmän karaktär. Det betecknades som en »oskyldig och billig» fordran, att de som så önskade skulle få använda kyrkliga böcker, som redan en gång varit godkända. Kunde man därigenom undvika söndring inom kyrkan, borde önskemålen bifallas.

I borgarståndet, där ärendet därefter förevar, bifölls märkligt nog utskottsbetänkandet utan debatt.[1] Det kan nämnas, att även Henschen anslöt sig till utskottets yrkande. Vad som föranlett, att i detta stånd ingen talesman för en vidgad liturgisk frihet framträdde, kan här ej

---

[6] Jfr ovan s. 37.

[7] Riksdagsprot. 1853—54, ad. 3, s. 72 samt bih. VIII, allm. besv. och ekon.utsk:s betänkande nr 90.

[8] Ibdm. Om F. F. Hierta, se Elgenstierna III, s. 587. Hierta var åren 1865—78 redaktör och ansvarig utgivare för tidningen Wäktaren.

[9] Riksdagsprot. 1853—54, bondest. 5, ss. 109—14.

[1] Ibdm, borg. 3, s. 535.

närmare beröras. Frånvaron av debatt får dock ej tolkas så, att ledamöterna genomgående voro anhängare av liturgiskt tvång.

Det största intresset tilldrog sig debatterna hos adeln och i prästeståndet. Hos adeln inleddes debatten av J. A. Posse, vilken yrkade återremiss av utskottets betänkande.[2] Efter att ha rekapitulerat gången i fråga om norrlandsläsarnas framställningar angående de gamla böckerna sökte Posse, vilken för övrigt personligen föredrog dessa böcker framför de nya, genom en rad argument visa, att liturgisk enhet inom en kyrka ej vore nödvändig.[3] Varken i bibeln eller i urkristendomens historia ägde den något stöd. Augsburgska bekännelsen och Uppsala mötes beslut förutsatte ej heller liturgisk enhet. I Sverige rådde under 1600-talet, framhöll Posse, mycken liturgisk frihet, innan 1693 års handbok blev antagen. När de nya böckerna i början av 1800-talet infördes, anbefalldes visserligen handboken under åtalshot såsom ensamberättigad, men beträffande katekesen och psalmboken förfor man med varsamhet. Eftersom det dessutom ej ens inom den katolska kyrkan varit möjligt att uppnå liturgisk enhet, ansåg Posse, att man borde avstå från alla tvångsåtgärder i syfte att genomföra en sådan enhet.

Posse tillbakavisade även det andra av utskottet anförda skälet för dess ståndpunktstagande. Även om det nya handboksförslaget vore det bästa tänkbara, skulle det säkert förflyta lång tid, innan det bleve antaget. Enligt Posses uppfattning borde man ej under hela denna tid uppehålla den liturgiska enheten med borgerliga straff. Det var hans övertygelse, att enheten i högre grad befordrades, om man gåve tillstånd att använda de gamla böckerna vid sidan av de nya.

I samma riktning som Posse uttalade sig G. F. Liljencrantz och J. M. Palmcrantz.[4] Den sistnämnde fann det obestridligt, att om en församling eller menighet mera uppskattade de gamla kyrkliga böckerna än de nya, kunde detta förhållande ej ändras genom lagbud. Svenska

---

[2] Ibdm, ad. 8, s. 25 ff.

[3] Samma argument mot det liturgiska tvånget, ehuru i utförligare framställning, hade J. H. Thomander kort förut framfört i sin vederläggning av H. Reuterdahls anonymt utgivna skrift Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter. Se Thomander, Om svenska kyrkans och skolans angelägenheter, ss. 48—54. — Ang. Posses uppskattning av de äldre kyrkliga böckerna, se J. A. Posse till F. F. Hierta 22/1 1849. X 284 ba 18. UUB.

[4] Riksdagsprot. 1853—54, ad. 8, s. 29 ff. och s. 32. Om G. F. Liljencrantz och J. M. Palmcrantz, se Elgenstierna IV, s. 645 resp. V, s. 627. Liljencrantz blev 1849 landshövding i Stockholms län. Palmcrantz var godsägare men hade tidigare efter avlagd juridisk examen innehaft en del förordnanden, bl. a. i Svea hovrätt.

kyrkans bestånd äventyrades ej, om man i sådana fall gåve tillstånd att använda de gamla böckerna. Skulle kyrkan komma på obestånd, kunde den i alla händelser ej upprätthållas genom straffbestämmelser.

Försvararna av utskottsbetänkandet framhöllo bland annat det olämpliga i att väcka en ny motion, innan ännu följderna av de redan vidtagna åtgärderna i fråga om handbokens och katekesens omarbetning hunnit visa sig. Vidare ansåg man, att ett användande av olika kyrkliga böcker skulle medföra betydande praktiska svårigheter.[5] Deras mening segrade också, i det att 30 röster avgåvos för utskottsbetänkandet mot endast 10 för oppositionen.[6]

I prästeståndet bifölls utskottets betänkande med 32 röster mot 6.[7] Trots att motståndarna voro fåtaliga, blev debatten livlig. Thomander, som föregående år i polemik med Reuterdahl tagit upp frågan om de kyrkliga böckerna i sin skrift »Om svenska kyrkans och skolans angelägenheter», framförde nu samma synpunkter, som han där givit uttryck åt.[8] Han sökte visa, att liturgiskt tvång var stridande mot bibeln och svenska kyrkans lära. Thomander framhöll även, att Luther utgav flera handböcker »med rättighet för församlingarna att fritt begagna den av dem de helst önskade». Även om liturgisk enhetlighet kunde vara önskvärd, vore det dock än mer önskvärt, att svenska kyrkan icke på grund av stadganden rörande adiafora sönderfölle i stycken. Eftersom även den katolska kyrkan brukade göra eftergifter i liturgiska frågor, kunde också svenska kyrkan utan våda göra sådana eftergifter åt sina renläriga bekännare.

Om Thomander huvudsakligen angripit utskottsbetänkandet ur bekännelsetrohetens synpunkt, tog Anders Sandberg framför allt fasta på de praktiska konsekvenser, som han befarade, att det skulle få.[9] Härom utspann sig en debatt, som ej saknar sitt intresse. Sandberg, som även vid föregående riksdag ivrigt förordade eftergift för läsarnas önskemål angående de nya böckerna, framhöll, att utvecklingen givit honom rätt. Det »ändamålsvidriga» förbudet mot bruket av 1693 års handbok hade endast ökat den splittring, som det var avsett att motverka. Detta förbud måste nu skyndsamt upphävas, om ej den kyrkliga enheten helt skulle gå till spillo. Det gick ej an att vänta, till dess den nya hand-

[5] Se t. ex. uttalandena i adelns protokoll band 8, s. 28 f.
[6] Ibdm s. 34.
[7] Ibdm, prästest. 5, s. 147.
[8] Ibdm s. 121 f., s. 142 och s. 145.
[9] Ibdm s. 125 ff.

boken vore godkänd och antagen. Den befarade vådan av de föreslagna eftergifterna sade sig Sandberg ej kunna inse.[1]

Representanterna från de av separatismen berörda landsändarna framhöllo emellertid uttryckligen som sin mening, att man ej kunde hoppas vinna något genom eftergifter för separatisternas krav. Biskop Fahlcrantz och domprosten Björling från Västerås samt kyrkoherde Nordlander från Skellefteå uttalade sig alla i denna riktning.[2] Nordlander, i vilkens församling separatisterna ännu vid denna tid hade en mycket stark ställning, förklarade, att en eftergift i fråga om de kyrkliga böckerna endast skulle föda nya anspråk.[3] Nordlander motiverade sin uppfattning med sina personliga erfarenheter av läsarnas omedgörlighet och med en hänvisning till väckelsens tidigare historia. Oron hade uppstått redan innan de nya böckerna utkommo och var alltså ej orsakad av tvånget att använda dessa böcker.

I den fortsatta debatten slöt hovpredikanten P. Hasselrot från Skövde upp på Sandbergs sida och åberopade gentemot Nordlander sina erfarenheter från Skara stift samt de intryck han mottagit från sin faders prästerliga verksamhet bland läsarna.[4] Denne hade bemött dem med förståelse och även vunnit deras tillgivenhet. I de församlingar däremot, där man tillgripit laga åtgärder mot väckelsen, hade prästerskapet förlorat allt inflytande över läsarna. Hasselrot fann sina erfarenheter bestyrkta av all historisk erfarenhet. På andens område kunde man ej vinna någon framgång med köttsliga vapen. Förhållandena i Nordlanders pastorat kunde Hasselrot ej uttala sig om, men han förklarade sig

---

[1] Ibdm s. 127 säger Sandberg härom bl. a.: »Om skrift och nattvardsgång förrättas den ena Söndagen efter 1811 års och den andra Söndagen efter 1693 års ritual, der sådant önskas, sådant söndersprånger icke Svenska Stats-Kyrkan. Icke heller skall någon skakning i dess grundvalar förorsakas deraf att föräldrar, som sådant begära, få sina barn döpta efter samma formulär, hvarmed dopet blifvit dem sjelfva meddeladt. Vida betänkligare är det om Kronobetjeningen skall taga de späda barnen från föräldrarne för att låta döpa dem efter nya Handboken: eller om hela menigheter taga sig före att sins emellan utdela den heliga nattvarden och sjelfve döpa sina barn.»

[2] Ibdm s. 130 f., s. 133 ff. och s. 141 f. — Om C. E. Fahlcrantz och C. O. Björling, se Ljungberg, Vesterås stifts herdaminne, s. 6 ff. och s. 9.

[3] Om den av Nordlander s. 135 lämnade sifferuppgiften avser Skellefteå församling, måste den sägas vara alltför låg. Separatisterna voro utan tvivel fler än »50 à 60 personer». Dessutom önskade även många moderata läsare återfå de gamla böckerna.

[4] Riksdagsprot. 1853—54, prästest. 5, s. 136 ff. Om P. Hasselrot, se Cederbom—Friberg, Skara stifts herdaminne 2, s. 287 ff.

ej tro, att separatisterna där skulle kunna återföras till kyrkan med världsliga straff, om det ej gick genom eftergifter.

Vilken uppfattning som var den riktigare kan givetvis diskuteras. Nordlander hade säkert rätt i att separatismen ej kunde elimineras enbart genom eftergifter i fråga om de kyrkliga böckerna. Å andra sidan förhöll det sig dock ovedersägligen så, att tvånget att använda dessa böcker var den direkta anledningen till många konflikter. Såsom tidigare visats brukade läsarna ofta först göra framställning hos prästerskapet om att bli betjänade enligt de gamla böckerna, innan de togo saken i egna händer. — Ej heller hade Nordlander fullt fog för sina ord, när han drog paralleller mellan läsarnas kritik mot vissa postillor under väckelsens genombrottsår och den senare separatistiska kritiken mot de nya böckerna. Visserligen var kritiken i båda fallen framsprungen ur samma dogmatiska grundsyn, men under läseriets första år var det dock långt ifrån fråga om någon fullbordad separatism.

En ytterligare anledning att ej ge vika för läsarnas önskemål var enligt Nordlander deras uppträdande i allmänna levnaden. Samtidigt som de klagade över samvetstvång och förföljelse, kunde deras vandel vara direkt tadelvärd. Överhuvud framställde Nordlander separatisterna i mycket mörk dagar. I vilken mån hans karakteristik var befogad är svårt att avgöra, då den övervägande var hållen i allmänna ordalag. Hasselrot förklarade för sin del, att han i fråga om läsarnas flertal fått en rakt motsatt uppfattning.[5] Att döma av det samlade materialet angående Skellefteå-väckelsen förefaller det också, som om Nordlander generaliserat och kraftigt överdrivit. Det är dock förståeligt, om Nordlander såsom nykterhetsman var irriterad över den hållning flertalet läsare intog i rusdrycksfrågan.

Det förslag om vidgad liturgisk frihet som framfördes vid 1853—54 års riksdag avvisades alltså med stor majoritet av alla fyra ständen. Det kan därför anses såsom säkert, att avslaget på läsarnas framställningar vid riksdagen 1850—51 och i kungliga brevet den 29 april 1853 motsvarade den mening, som det stora flertalet inom riksdagen hyste. Detta förhållande styrker ytterligare vad som tidigare sagts angående Henrik Reuterdahls roll. Reuterdahl var den främste motståndaren till läsarnas krav i fråga om de kyrkliga böckerna, men han bar ingalunda ensam ansvaret för att dessa krav tillbakavisades.

De som i motsats till Reuterdahl och riksdagsmajoriteten arbetade

---

[5] Riksdagsprot. 1853—54, prästest. 5, s. 139.

för ökad liturgisk frihet tillhörde merendels väckelsekretsarna eller hade åtminstone anknytning till dem. Någon tvekan om att detta arbete alltsedan 1840-talet till största delen var bestämt av religiösa motiv, råder det sålunda ej. De argument, som anfördes, leda även till samma slutsatser. Påfallande var för övrigt den uthållighet, som man lade i dagen för att nå sitt mål. Trots det nya nederlaget vid riksdagen 1853—54 fördes frågan åter fram vid närmast därefter följande riksmöte.[6]

4. Den så kallade sakramentallagens tillkomst.

Sakramentallagens tillkomsthistoria och närmaste följdverkningar har tidigare behandlats av bland andra Ernst Newman.[7] Dennes framställning behöver emellertid i vissa avseenden kompletteras, om sakramentsförseelsernas bedömande i övre Norrland efter 1855 rätt skall kunna förstås. Den närmaste uppgiften blir att undersöka, i vilken mån den nya bestämmelsens tillkomsthistoria bidrager till att förklara det kända och även av Newman uppmärksammade förhållandet, att sakramentallagen ej fick någon större praktisk betydelse.

Behandlingen av separatisternas hållning i fråga om dop och nattvård har visat, vilken omstridd fråga tolkningen av första kapitlet, andra paragrafen missgärningsbalken var. Ingen av de intresserade parterna torde ha varit tillfredsställd med denna bestämmelse. För separatisterna och deras försvarare tedde det sig absurt att utdöma världsligt straff för kristna kulthandlingar, särskilt som det i regel ej var fråga om någon avvikelse från svenska kyrkans lära. På motståndarsidan däremot ansåg man, att gäckeriparagrafen ej var tillräckligt effektiv och önskade strängare straffbestämmelser.

När den fria sakramentsförvaltningen vann utbredning även i Hälsingland och Dalarne, fick tvistefrågan om de tillämpliga lagrummen så stor aktualitet, att dess lösning ej längre kunde uppskjutas. Härtill medverkade även, att baptistisk åskådning alltmer började vinna insteg i vissa separatistiska kretsar, varigenom den fria sakramentsförvaltningen ej längre blev enbart en fråga om handbokens renlärighet.[8] Vid

[6] Se härom Helander, Den liturgiska utvecklingen i Sverige 1811—1894, ss. 99—108.

[7] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 436 och ss. 440—51.

[8] Baptismen nämnes eller antydes dock i jämförelsevis liten utsträckning i protokollen från frågans behandling vid 1853—54 års riksdag och behöver därför ej ägnas särskild uppmärksamhet i denna framställning.

1853—54 års riksdag avgåvos två motioner, vilka representerade de två antydda huvuduppfattningarna vid bedömandet av läsarnas sakramentsförseelser. L. V. Henschen motionerade om en förklaring av första kapitlet, andra paragrafen missgärningsbalken, som skulle omöjliggöra denna paragrafs tillämpning i sådana fall, där det ej var fråga om gäckeri i ordets egentliga mening.[9] Samtidigt väckte f. d. skräddaråldermannen K. F. Spångberg i Stockholm förslag om att konventikelplakatet skulle ersättas med en bestämmelse, att den som utan att vara präst predikade, utdelade sakramenten eller eljest utförde prästerliga förrättningar, skulle första gången erhålla varning i konsistorium, andra gången dömas till straffarbete i sex månader och tredje gången fällas till livstids straffarbete.[1] Spångberg förordade alltså en avsevärd skärpning av straffbestämmelserna för religionsmål.

Även under frågans fortsatta behandling i riksdagen bröto sig meningarna mycket skarpt mot varandra. En mängd olika åsiktsnyanser framkommo, men i stort sett var det mellan de två olika huvuduppfattningarna, som striden stod. Innan dessa meningsbrytningar närmare behandlas, torde det vara motiverat att för överblickens skull antyda den yttre gången av ärendets handläggning.

Henschens och Spångbergs motioner remitterades till lagutskottet, vars betänkande i ärendet avgavs den 31 maj 1854.[2] Utskottet föreslog en ny författning, enligt vilken varje icke prästman, vilken i annat fall än som var särskilt medgivet utdelade nattvarden, skulle böta 100 riksdaler. Var och en som av sådan person mottog nattvarden skulle bötfällas med 16 riksd. 32 sk. På grund av återremiss från de två högre ständen ändrades detta förslag i ett senare utlåtande från lagutskottet.[3] Man uppgav här tanken på en särskild, ny bestämmelse. I stället skulle den omtvistade andra paragrafen i missgärningsbalkens första kapitel erhålla ändrad lydelse och tillämpas både i fråga om gäckeri i gammal mening och i fråga om sakramentsförvaltning av lekmän. Böter skulle utdömas först efter föregången varning. Även detta förslag blev föremål för livlig debatt i ständen men godkändes. Den nya lagen fastställdes av Kungl. Maj:t genom beslut den 7 mars 1855.[4]

---

[9] Riksdagsprot. 1853—54, borg. bil., s. 443 f.

[1] Ibdm s. 367 ff.

[2] Riksdagsprot. 1853—54, bih. VII: 1, lagutskottets betänkande nr 35.

[3] Ibdm, lagutskottets betänkande nr 50.

[4] Sv. förf.saml. 1855, nr 32, s. 1.

Oppositionen mot det nya lagförslaget kom till uttryck redan vid frågans behandling i lagutskottet. Mot dess första betänkande reserverade sig fyra utskottsledamöter, nämligen J. A. Posse och E. H. Carleson från adeln, J. J. Nordström från prästeståndet och G. F. Asker från borgarståndet.[5] Av dessa reserverade sig Carleson och Asker, även när det andra betänkandet avgavs.[6] Samtliga ansågo, att förseelser av den art det här var fråga om ej borde beläggas med världsligt straff. Det förefanns alltså en betydande minoritet inom utskottet, som bestämt tog avstånd från den religionslagstiftning, som utskottsmajoriteten förordade.

Framför allt ge emellertid debatterna i de olika ständen, vid vilka även de nyssnämnda reservanterna yttrade sig, en uppfattning om de rådande meningsskiljaktigheterna. Ett av de mer intressanta uttalandena under debatten om lagutskottets första betänkande gjorde Erik Sparre, inflytelserik ledamot av lagutskottet och ivrig talesman för en sträng religionslagstiftning.[7] Gentemot oppositionen framhöll han behövligheten av det nya lagstadgandet, varvid han motiverade sin ståndpunkt med att hänvisa till den olika uppfattning vid bedömandet av läsarnas sakramentsförseelser, som olika domstolar visat sig hysa.[8]

Sparre gav även en förklaring till det under debatten påtalade förhållandet, att lagutskottet föreslagit större straffsats för sakramentsförvaltning genom lekmän än som var stadgat för gäckeri av lättsinnighet enligt första kapitlet, andra paragrafen missgärningsbalken. Enligt Sparres mening förelåg härvidlag samma skillnad, som i allmänhet förefanns mellan överlagd och oöverlagd brottslighet. Som jämförelse hänvisade Sparre till första paragrafen i missgärningsbalkens första kapitel, där det stadgades angående smädelse mot Gud, Guds ord och sakramenten.

---

[5] E. H. Carleson blev efter en del smärre förordnanden fiskal i Svea hovrätt 1847, assessor där 1850 och justitieråd 1860. Åren 1874—75 var han justitiestatsminister. Avled 1884. Sv. biogr. lex. 7, s. 441 ff. Om J. J. Nordström, se Helander, Kyrkolagsförslaget 1873, s. 40 f. jämte anförd litteratur. Nordström var född i Åbo och flyttade 1846 till Stockholm, där han blev riksarkivarie. Avled 1874. — G. F. Asker blev 1849 borgmästare i Jönköping och 1861 landshövding i Gävleborgs län. Död 1897. Sv. biogr. lex. 2, s. 367 ff.

[6] Reservationerna finnas bifogade resp. betänkanden.

[7] Om E. J. Sparre, se Elgenstierna VII, s. 416 f. Sparre blev 1850 assessor i Svea hovrätt och 1858 landshövding i Älvsborgs län. Han bevistade alla riksdagar under tiden 1844—86 och fungerade i många år som lagutskottets ordförande. Död 1886.

[8] Riksdagsprot. 1853—54, ad. 8, s. 400 f.

Dödsstraff var här fastställt för den som handlade med berått mod, under det att vederbörande slapp undan med 50 dalers böter, försåvitt brottet begåtts av lättsinne.

Vidare kunde enligt Sparre de höga straffsatser, som lagutskottet föreslagit, motiveras med hänvisning till ytterligare en omständighet, som lagtuskottet även tagit hänsyn till. Om man stannat vid samma bötesbelopp, som var stadgat för gäckeri, nämligen 16 riksd. 32 sk. för nattvardens utdelande, skulle ett »litet obetydligt tillskott» av deltagarna ha räckt för att täcka böterna.[9] Det var enligt Sparres mening angeläget att på något sätt hindra separatisternas så vanliga nattvardsgångar, men man fick därvid se till, att man inte fastställde en så obetydlig straffsats, att den bland läsarna väckte löje.[1]

Hos adeln kulminerade kritiken mot strävandena att skapa en tillämplig straffbestämmelse beträffande separatisternas sakramentsförvaltning först under debatten om lagutskottets omarbetade betänkande. Arvid Ribbing ställde strävandena att genomföra den ifrågasatta lagändringen i motsats till Gustav Vasas, Gustav II Adolfs och Karl Johans insatser för tros- och samvetsfriheten.[2] Enligt hans uppfattning vore det enda förnuftiga i förhandenvarande situation att lämna läsarna liturgisk frihet. Efter Ribbing framförde en rad talare, bland andra P. R. Tersmeden och G. F. Liljencrantz, liknande synpunkter.[3] Hur jämn styrkefördelningen var mellan utskottsbetänkandets anhängare och dess motståndare framgår av röstsiffrorna vid omröstningen om betänkandet, vilket antogs med 24 röster mot 22.[4]

Även i borgarståndet förefanns en mycket stark opposition mot lagutskottets lagändringsförslag, vilket här fick 22 röster mot oppositionens 14.[5] Bland motståndarna märktes utskottsreservanten Asker samt

---

[9] Ibdm s. 401.

[1] Ibdm s. 404.

[2] Ibdm 15, s. 21 ff. Om Arvid Ribbing, vilken 1828 blev häradshövding i Tveta, Mo och Vista i Jönköpings län, se ELGENSTIERNA VI, s. 304 f.

[3] Ang. debatten i dess helhet, se riksdagsprot. 1853—54, ad. 15, ss. 20—43. — P. R. Tersmeden, som åren 1853—67 var medarbetare i Aftonbladet, bevistade en lång rad riksdagar. Se ELGENSTIERNA VIII, s. 235. Tersmeden utgav efter riksdagens slut en i religionsfrihetsvänlig anda hållen översikt över de religiösa frågornas behandling vid riksdagen. (TERSMEDEN), Blick på de kyrkliga frågornas behandling af 1854 års ständer.

[4] Riksdagsprot. 1853—54, ad. 15, s. 43.

[5] Ibdm, borg. 6, s. 653.

L. V. Henschen.[6] I bondeståndet däremot antogs betänkandet utan debatt.[7]

Av prästeståndet anslöt sig det stora flertalet till den av lagutskottets majoritet uttalade uppfattningen beträffande bekämpandet av lekmännens fria sakramentsförvaltning.[8] Det exakta styrkeförhållandet går ej att fastställa, då några röstsiffror ej föreligga. Den huvudsakliga debatten fördes redan vid behandlingen av det första utskottsbetänkandet, varvid bl. a. Anders Sandberg och J. H. Thomander samt vidare prosten Linnarsson och hovpredikanten Hasselrot uttalade sina betänkligheter i fråga om den religionspolitik, som lagutskottet förordade.[9]

Den ivrigaste motståndaren mot de religiösa tvångslagarna var vid detta tillfälle liksom vid så många tidigare debatter i prästeståndet Anders Sandberg. Han betraktade det nya lagförslaget som ett led i strävandena att bevara kyrkans enhet.[1] Just ur denna synpunkt var det emellertid enligt Sandbergs mening synnerligen olyckligt. Om det antogs, kunde resultatet inte bli något annat än raka motsatsen till vad man avsett.

Sandberg stödde sitt antagande med att hänvisa till den närmast föregående utvecklingen. Personer, som gärna skulle ha kvarblivit i sakramentsgemenskap med kyrkan, om de blott blivit betjänade enligt 1693 års handbok, hade utestängts från nattvarden av den anledningen, att de ej ville mottaga avlösningen efter 1811 års handbok. Föräldrar, som enträget anhållit att få sina barn döpta enligt den äldre handboken, hade avvisats. När de motsatte sig dop enligt det nyare ritualet, hade kronobetjäningen anlitats. Trots tvångsåtgärderna hade emellertid söndringen endast ökat. De som i sista hand framkallat denna söndring voro alltså de, som velat tvinga människor att mot sin övertygelse använda de nya böckerna.

Åtgärderna mot separatisterna voro enligt Sandbergs mening så mycket orimligare, som de gamla böckerna i över hundra år varit i bruk inom svenska kyrkan och de dessutom av många teologiska auktoriteter ansågos renlärigare än de nya. De av läsarna framställda önskemålen

---

[6] Ang. debatten i dess helhet, ibdm ss. 643—53.

[7] Ibdm, bondest. 8, s. 184.

[8] Ibdm, prästest. 9, ss. 424—28.

[9] Ibdm 5, ss. 399—417. — Om G. Linnarsson, se Cederbom—Friberg, Skara stifts herdaminne 1, s. 359 f.

[1] Se Sandbergs yttranden i riksdagsprot. 1853—54, prästest. 5, s. 402 f. och s. 415 ff. samt 9, s. 425 ff.

beträffande bruket av dessa böcker borde därför såsom mycket rimliga ha bifallits. Då hade också möjligen den enhet kunnat bevaras, som man nu genom okloka åtgärder gick miste om.[2]

Sammanfattningsvis kan alltså konstateras, att förslaget till nya straffbestämmelser mot lekmännens sakramentsförvaltning utsattes för hård kritik från en betydande minoritet inom riksdagen. Bortsett från bondeståndet hade förslagets anhängare en övertygande majoritet endast i prästeståndet. Det är uppenbart, att detta förhållande redan från början måste ha gett den nya lagen en mycket svag ställning. Inte minst betydelsefullt torde ha varit att under riksdagsdebatterna så många jurister togo avstånd från den föreslagna straffbestämmelsen.

Att sakramentallagen fick så liten praktisk betydelse, sättes av Newman i visst samband med den mildring i regeringens religionspolitik, som enligt Newman inträdde, sedan L. A. Anjou i mars månad 1855 blivit ecklesiastikminister.[3] Några vägande bevis för att regeringen vid denna tid i mer påfallande grad ändrat hållning, har Newman ej gett. Hur härmed förhåller sig kan avgöras först efter en genomgång av religionsmålen från 1855 och de närmaste åren därefter. — Vidare framhåller Newman i detta sammanhang betydelsen av de efter 1853—54 års riksdag företagna opinionsyttringarna för en försonligare religionspolitik. Att dessa varit av stor betydelse är ofrånkomligt. Dessutom måste emellertid stor hänsyn tagas till de meningsskiljaktigheter, som framkommit under riksdagsdebatterna om den nya lagen, och som gingo tillbaka på meningsbrytningarna beträffande den gamla gäckeribestämmelsen.

I vilken mån sakramentallagens tillkomst påverkade de väster- och norrbottniska separatisternas möjligheter till egen sakramentsförvaltning, samt i vilken utsträckning denna lag kom att tillämpas kan endast belysas i samband med en utförlig framställning av separatismens historia i övre Norrland efter år 1855.

---

[2] Bland dem som i motsats till Sandberg talade för en straffbestämmelse mot lekmännens sakramentsförvaltning, kan kyrkoherden i Skellefteå Nils Nordlander nämnas. Nordlander betecknade separatisternas handhavande av sakramenten som ofog, föranlett av »uppstudsighet och trots», och ansåg det »lika önskvärt som nödvändigt» med en bestämmelse i förebyggande syfte. Uttalandet visar, att Nordlander fortfarande höll fast vid sin gamla uppfattning angående det lämpligaste sättet att motverka separatismen. Riksdagsprot. 1853—54, prästest. 5, s. 404. Jfr ovan s. 133 ff.

[3] Newman, Gemenskaps- och frihetssträvanden, s. 458 ff.

Sjätte kapitlet

HÄMMANDE FAKTORER

Separatismens genombrott med hänsyn till det faktiska förloppet samt arten och omfattningen av separationsyttringarna har i det föregående behandlats. Det har därvid framgått, att många läsare stannade kvar i den kyrkliga gudstjänst- och sakramentsgemenskapen, trots att de i fråga om de nya böckerna delade separatisternas kritiska uppfattning. Enligt kyrkoherde Nordlander i Skellefteå uppgick hela antalet läsare i Luleå, Piteå och Skellefteå år 1849 till i runt tal 5 000, dvs. mellan 15 och 20 procent av hela folkmängden. Av dessa utgjorde separatisterna »knappt en fjärdedel».[1] Att uppgiften i fråga om separatisterna är ungefär riktig torde få anses säkert. Förmodligen hade Nordlander ganska riktigt bedömt även de övriga läsarnas antal, även om det naturligtvis var vanskligare att bestämma, vilka som skulle räknas till dem. Styrkeförhållandet mellan de båda läsarriktningarna förblev sedan under en följd av år i stort sett detsamma.

Orsakerna till att separationsriktningen fick så jämförelsevis ringa omfattning ha delvis kommit till synes i den föregående framställningen. Uppgiften blir närmast att ytterligare söka bestämma, varför de kyrkotrogna läsarna i så hög grad behöllo sin numerära överlägsenhet. Carl Olof Rosenius' inflytande kommer därvid särskilt i betraktande.

1. Carl Olof Rosenius' inflytande.

Carl Olof Rosenius' avvisande hållning till de separatistiska strävandena är känd. Att hans ställningstagande ej varit utan betydelse är uppenbart.[2] Han åtnjöt stort förtroende i många väckelsekretsar. Re-

[1] (Nordlander), Äro de så kallade »Nyböckren» werkligen orsaken till de separatistiske Läsarnes i Norr- och Westerbotten »förtwiflade belägenhet?», s. 8.

[2] Inom forskningen råder i allmänhet enighet om att Rosenius' inflytande be-

dan under ungdomsåren hade han trätt i förbindelse med läsarna i de församlingar, där hans fader tjänstgjorde som präst, och han var tidigt ett känt namn även i andra församlingar.[3] Förbindelserna uppehöllos genom brevväxling och resor och vidgades efterhand.

Bland de församlingar, där Rosenius' inflytande var särskilt stort, kan Lövånger söder om Skellefteå nämnas. Här liksom i Skellefteå-bygden verkade den tidigare nämnda Maja Lisa Nilsdotter i Rosenius' anda. Rosenius satte stort värde på läsarna i denna församling och uppehöll sig gärna där.[4] I Piteå-bygden, där Rosenius' fader var uppvuxen, och där Rosenius själv tillbringat sina barndomsår, hade han även sedan gammalt många anhängare. De stora åhörarskaror som han samlade, när han ett par år efter separationens genombrott besökte denna bygd, tyder också på att hans inflytande där var betydande.[5] L. P. Wåhlin, den inflytelserike ledaren för den moderata väckelseriktningen i Piteå, var Rosenius' personlige vän och stod genom en ganska flitig brevväxling i förbindelse med honom.[6] Wåhlin ivrade av alla tecken att döma för spridningen av Rosenius' tidskrift Pietisten, vars distributör han var.[7]

Det anseende som Rosenius åtnjöt bland läsarna i Umeå-bygden återspeglas i ett brev från Rosenius till Fredrik Gabriel Hedberg efter ett besök i Norrland sommaren 1849. Rosenius berättar bland annat om den stora tillslutning, som hans sammankomster haft. »Tänk dig», skriver han, »en så liten stad, och sex à sju kristliga handelsmän, sedan hantverkare, män och kvinnor, äkta lutherska, evangeliska kristna. Visst var där inne mycket, ja större delen, från landet, från tre à fyra socknar samlade, då jag nu var där; men tänk dig en sammankomst av

---

gränsat separatismens utbredning. Se t. ex. Westin, Den svenska frikyrkorörelsens förutsättningar. De frikyrkliga samfunden i Sverige, s. 40; Rodén, Norrlandsläsarnas kamp mot »de nya böckerna». Frideborg 1936, s. 103.

[3] (Moberg—Sandell), Teckning af Carl Olof Rosenii lif och werksamhet, s. 1 ff. et passim.

[4] Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 114 och s. 351.

[5] C. O. Rosenius till (J) S(jöber)g 20/12 1852. (Moberg—Sandell), Teckning af Carl Olof Rosenii lif och werksamhet, s. 201 ff. Se även C. O. Rosenius till R. Baird 2/11 1854. Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld II, s. 108 ff.

[6] Se breven från C. O. Rosenius till L. P. Wåhlin. Bernhard Wadströms manuskriptsamling.

[7] C. O. Rosenius till L. P. Wåhlin 20/3 1849. Bernhard Wadströms manuskriptsamling.

minst 500 personer — uti och omkring ett stort rymligt handelshus. Där läste vi tre dagar å rad, fyra à fem timmar i sänder.»[8] Bland de av Rosenius åsyftade »handelsmännen» märkes i främsta rummet den tidigare nämnde G. T. Saedén, vilken i ej ringa grad synes ha bidragit till att Pietisten vann ingång i bygdens läsarkretsar.[9] — Även i Luleåbygden vann Rosenius allt fler och fler anhängare.[1]

Redan de gjorda antydningarna angående Rosenius' förbindelser med övre Norrland motiverar en något närmare analys av hans argument i de separatistiska stridsfrågorna. Utförligast har Rosenius avhandlat separationsproblemet i en artikel i Pietisten år 1849, vilken samtidigt utgjorde svar på en förfrågan från några läsare.[2] Rosenius betygade i detta svar inledningsvis sin samhörighetskänsla med separatisterna i fråga om det väsentliga i deras religiösa tro. Han förklarade också, att han i huvudsak var ense med dem i fråga om felen i de kyrkliga böckerna. Han gick därjämte med på att befogad kritik kunde riktas mot många prästers lära och liv.[3]

Enligt Rosenius' mening hade emellertid dessa förhållanden förlett separatisterna till felaktiga slutsatser. Såsom tidigare nämnts hade separatisterna, bland annat med åberopande av bibelordet »drager icke uti främmande ok med de otrogna» etc., förklarat sig skyldiga att lämna en kyrka, som enligt deras mening icke längre var någon rätt kyrka. Då de därjämte själva menat sig tillhöra den sanna kyrkan, hade de ansett sig äga rätt att utse församlingsledare, som bland annat handhade sakramenten.[4] — Rosenius invände häremot, att separatisterna ej gjort tillbörlig skillnad mellan den yttre, synliga kyrkan och den osyn-

[8] C. O. Rosenius till F. G. Hedberg 12/8 1849. Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld 1, s. 144. — Brevet, som Hedberg tydligen låtit sin ämbetsbroder Roslin taga del av, gjordes av denne till föremål för starkt ironiska anspelningar. V. Roslin till F. G. Hedberg 10/11 1849. LEFA. Rosenius hade uppenbarligen — säkerligen utan att avse det — förargat finnarna, när han efter den entusiastiska skildringen av Umeå-väckelsen längre fram i brevet berättade om sitt besök hos Hedbergs avsevärt fåtaligare anhängare i Hudiksvall.

[9] Jfr Ekman, Den inre missionens historia, s. 736. Ang. övriga mer bemärkta företrädare för väckelsen i Umeå stad, se ovan s. 174 f., not 2.

[1] Jfr den av signaturen P. F. (Jonas Bodell) författade art. i Norrbottens-Posten 24/1 1855.

[2] Pietisten 1849, ss. 136—43 och 153—59. Rosenius hade redan tidigare under året i sin tidskrift gjort ett uttalande mot separatismen, varjämte han år 1851 skrev en uppmärksammad art. Pietisten 1849, ss. 29—32 resp. 1851, ss. 55—64.

[3] Ibdm 1849, s. 139.

[4] Se ovan s. 124.

liga. Han hänvisade till Jesu liknelse om noten i havet och förklarade, att den rena församlingen aldrig kunde utskiljas från den blandade.[5] Detta innebar ej, att man skulle acceptera den yttre församlingens brister. Det var angeläget att i möjligaste mån eliminera dem. Men detta borde ej ske genom utträde ur församlingen utan genom verksamhet inom församlingens ram.

Givetvis ansåg dock ej Rosenius, att en kristen alltid och under alla förhållanden borde kvarstå i den församling som han tillhörde. Om ordet och sakramenten öppet förvanskades, borde givetvis utträde ske. Enligt Rosenius' uppfattning hade svenska kyrkan ej gjort sig skyldig till någon sådan förvanskning.[6] Att de nya böckerna antagits, och att många prästers förkunnelse ej var renlärig ändrade intet i detta förhållande. Man fick nämligen ej förblanda kyrkans lära och läroinnehållet i vissa för tillfället antagna kyrkliga böcker. Dessa böcker hade ej antagits, emedan man önskade införa en ny och mot bekännelseskrifterna stridande lära. Tvärtom hade man på ansvarigt håll varit av den uppfattningen, att de nya böckerna överensstämde med kyrkans bekännelse.

Förföljelserna från vissa prästers sida mot läsarna, som dock voro renläriga bekännare av svenska kyrkans lära, inneburo ej heller, att kyrkan såsom sådan avfallit från sin bekännelse. Det brukade aldrig anföras såsom brottsligt, att läsarna förkunnat evangelium i enlighet med kyrkans symboliska böcker, utan det brottsliga hade antingen uppgivits bestå i avvikelse från dem eller i något brott mot den gällande ordningen.[7] För övrigt fanns det även präster inom svenska kyrkan, som insågo och erkände bristerna i de nya böckerna.

I fråga om sakramenten kunde det vidare enligt Rosenius ej med fog göras gällande, att de förlorade sin kraft och verkan genom det sätt, på vilket de handhades i svenska kyrkan. Det avgörande var, att de väsentliga beståndsdelarna, nämligen instiftelseorden och elementen, bevarats oförvanskade.[8] Vad ritualet för övrigt innehöll var av mindre betydelse. Rosenius ansåg ej heller, att den av separatisterna starkt kritiserade frågan ur konfirmationsritualet »erkännen I denna lära vara gudomlig sanning» etc. behövde bereda några större bekymmer. Om man blott skilde mellan kyrkans lära och tillfälliga förklaringar av denna

---

[5] Pietisten 1849, s. 139 ff.
[6] Ibdm s. 141 f.
[7] Ibdm.
[8] Ibdm s. 153 f.

lära, var det uppenbart, att den som besvarade denna fråga med ja icke bekände sig till någon felaktig förklaring av svenska kyrkans lära utan till dess oförfalskade bekännelse.

Slutsatserna voro under sådana förhållanden för Rosenius' del givna: det förelåg ingen anledning att skilja sig från svenska kyrkan. De av separatisterna ofta anförda bibelorden om att icke draga i främmande ok med de otrogna och om fåren, som icke följa den främmande rösten, ägde enligt Rosenius icke tillämpning i förevarande fall.[9] Man kunde mycket väl fly främmande röster och kätterska människor, även om man stod kvar i den yttre kyrkans gemenskap, i vilken alltid måste finnas både levande och döda medlemmar.[1] Jesus själv utgick ej heller ur den judiska gudstjänstgemenskapen, trots att han i många stycken var oppositionell. För övrigt var det ej möjligt ens för separatisterna att helt undgå att draga i ok med otrogna.

Sedan Rosenius avvisat separatisternas argument för utträdet ur svenska kyrkan, riktade han också sin kritik mot de fria församlingsbildningarna och lekmännens sakramentsförvaltning.[2] Han sökte därvid påvisa, att separatisterna missförstått de uttalanden av Luther, som de särskilt brukade stödja sig på. Sålunda hade de felaktigt uppfattat ett ställe ur Luthers epistelpostilla, där det framhålles, att varje kristen genom tron är »en andelig präst och konung», som har rätt att predika, bedja och utdela sakramenten.[3] Rosenius menade, att separatisterna här ej beaktat den skillnad Luther gör mellan »det andliga prästerskapet» och det »utvärtes ämbetet». Någon rätt för vem som helst att bekläda det utvärtes ämbetet hade Luther ej förordat.

Vidare hade separatisterna enligt Rosenius' mening felaktigt tolkat ett av dem ofta anfört ställe ur skriften om påvens makt och överhöghet.[4] Det framginge av sammanhanget, att det överhuvud ej varit fråga om folkets makt att välja och ordinera präster utan endast om de rättigheter, som tillkommo de underordnade prästerna i en församling, för den händelse biskoparna visade sig vara kättare. Meningen var alltså

[9] Ibdm s. 154 f.

[1] I denna fråga ger Rosenius i ett brev till Johan Riström 26/11 1851 en utförlig argumentering med utgångspunkt från I Kor. 5: 9—13. (Moberg—Sandell), Teckning af Carl Olof Rosenii lif och werksamhet, s. 199 ff.

[2] Pietisten 1849, s. 155 ff.

[3] Luther, Kyrkopostilla, 1840, del III, s. 38. Jfr Riström, Underdånig Beswärsskrift, inlemnad till Herr Stats-Rådet öfwer Ecclesiastik-Ärenderna i Stockholm, s. 6.

[4] Jfr ovan s. 124, not 6.

endast den, att församlingen genom sina övriga präster kunde ordinera nya präster, när biskoparna ej ville göra det.[5]

På sistnämnda punkt blev Rosenius snart motsagd av F. G. Hedberg i hans betänkande till försvar för de svenska separatisterna.[6] Enligt Hedbergs mening var separatisternas tolkning den riktiga. Rosenius vägrade att ingå i öppet svaromål, men meningsutbytet med Hedberg fortsattes per brev.[7] — Givetvis hade det ej undgått Rosenius' uppmärksamhet, att Luther i en del sammanhang synbarligen uttalat sig till förmån för lekmännens rätt att själva insätta präster. Rosenius ansåg dock, att dessa uttalanden voro så jämförelsevis fåtaliga, att man ej behövde tillmäta dem någon större betydelse.[8] Skillnaden mellan Hedbergs och Rosenius' tolkning låg också främst däri, att Hedberg fäste större avseende än Rosenius vid de utsagor av Luther, där lekmännens rätt att i nödfall utan prästerlig medverkan insätta präster hävdades.[9]

Separatisterna ansågo alltså, att kravet på prästvigning saknade stöd både i bibeln och i Luthers skrifter. De synas ej heller vid denna tid genom någon särskild invigningsakt ha brukat insätta sina egna församlingsföreståndare.[1] Rosenius däremot höll före, att prästvigningen var mer än ett människobud, och att den grundade sig på »Guds heliga ordning».[2] Folket ägde väl rätt att kalla lärare men ej att inviga dem. Beträffande nattvarden ansåg Rosenius vidare, att dess handhavande av andra än prästvigda stred både mot ordet och kyrkohistorien.[3]

Att närmare avgöra, i vilken utsträckning läsarna i de olika läsarbygderna läto sig övertygas av Rosenius' artiklar i Pietisten, är natur-

---

[5] Pietisten 1849, s. 157.

[6] Hedberg, Betänkande, s. 24 ff.

[7] C. O. Rosenius till L. P. Wåhlin 8/3 1850. Bernhard Wadströms manuskriptsamling. Wåhlin hade föreslagit Rosenius att bemöta Hedberg i Pietisten. Rosenius föredrog att se tiden an. Han framhöll, att Hedberg »ofta svävat till vägs» och sedan ändrat sig. — Se vidare C. O. Rosenius till F. G. Hedberg 12/7 1850. Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld I, s. 149 ff.

[8] Ibdm s. 153.

[9] Ang. Luthers ämbetsuppfattning, se vidare Hök, Luthers lära om kyrkans ämbete. En bok om kyrkans ämbete, s. 142—179.

[1] Pietisten 1849 s. 155 och Ristrom, Underdånig Beswärsskrift, inlemnad till Herr Stats-Rådet öfwer Ecclesiastik-Ärenderna i Stockholm, s. 9.

[2] Som stöd åberopade Rosenius 1 Tim. 4: 14, 2 Tim. 1: 6 och 2: 2 samt Tit. 1: 5 och vidare galaterbrevkommentaren, första kapitlet. Pietisten 1849, s. 157.

[3] Pietisten 1849, s. 155 f. Jfr C. O. Rosenius till F. G. Hedberg 12/7 1850. Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld I, s. 153 f.

ligtvis ej möjligt. De som tagit steget över till separatismen voro väl i regel så fasta i sin övertygelse, att de ej läto sig rubbas. Gentemot Rosenius kunde de ju också åberopa Hedberg. Denne hade till sitt tidigare nämnda betänkande i den separatistiska frågan fogat ett bihang, bestående av utdrag ur Luthers verk och bekännelseskrifterna, som kunde åberopas till stöd för separatisternas övertagande av de prästerliga ämbetsfunktionerna.[4] Dessa utdrag infördes senare till större delen i Hedbergs tidskrift Evangelisten, varjämte de bifogades en av Anders Wiberg författad förklaring, som i slutet av år 1850 ingavs till Hudiksvalls rådstuvurätt av några separatister i Hälsingland, vilka anklagats för gäckeri med gudstjänsten och nattvarden.[5] Sammanställningen var väl känd i de norrländska läsarkretsarna och har uppenbarligen bidragit till att intensifiera debatten i de separatistiska frågorna.[6]

I alla händelser måste de av Rosenius framförda synpunkterna ha gjort intryck på de läsargrupper, som voro tveksamma i fråga om förhållandet till svenska kyrkan. I själva verket torde hans sedermera omtryckta uppsatser i den separatistiska frågan under decennier ha varit bestämmande för många läsares inställning.[7] Ännu år 1881 förklarade en separatistisk tidskrift, att Rosenius var den »klippa», varpå hans efterföljare grundade sina påståenden.[8] Samma tidskrift fann det ännu vid denna tid motiverat att göra hans uttalanden till föremål för en utförlig vederläggning.[9]

2. Bristen på kompetenta ledare.

Även om Rosenius' avvisande hållning gentemot separatismen blev av stor betydelse för den norrländska väckelsens fortsatta utveckling

[4] Hedberg, Betänkande, ss. 32—55.

[5] Evangelisten 1850, ss. 74—84; (Wiberg), Förklaring afgifwen inför Hudiksvalls Rådstufwurätt, ss. 21—34.

[6] Det kan bl. a. nämnas, att bihanget bifogades en av Johan Riströms överklagelseakter till Kungl. Maj:t. Riström använde sig därvid av ett särtryck ur Wibergs förklaring. Den åsyftade överklagelseakten var J. Riströms m. fl. skrivelse till Kungl. Maj:t 1/5 1851. Just.rev:s utsl.handl. nr 795, 7/7 1851. RA.

[7] (Moberg—Sandell), Teckning af Carl Olof Rosenii lif och werksamhet, s. 183 ff. och ss. 185—97.

[8] Den Lutherske Protestanten 1881, s. 22.

[9] Ibdm 1880, ss. 88—96, 104—112; 1881, ss. 10—16, 22—32 och 39. Betecknande nog infördes i samband med vederläggningen av Rosenius även det ovannämnda bihanget i Wibergs version. Ibdm 1881, ss. 40—48 och 56—64.

såsom en till övervägande delen inomkyrklig rörelse, fanns det emellertid också andra faktorer, som påtagligt begränsade separatismens utbredning. Det ovan omnämnda brevet från Johan Sjöberg till Fredrik Gabriel Hedberg visar detta.[1] Brevet ger en inblick i de svårigheter, som separatistförsamlingen i Piteå i början av 1850-talet hade att kämpa med. Sjöberg framhåller därvid, utom de rättsliga åtgärder, som vidtagits i samband med de fria nattvardsgångarna, avsaknaden av en församlingsföreståndare, som på ett tillfredsställande sätt kunde förkunna ordet och handhava övriga ämbetsuppgifter. Många togo enligt Sjöberg avstånd från den separatistiska församlingen på grund av föreståndarens bristande kompetens. Upplysningen är intressant, och det torde vara motiverat att undersöka, i vilken mån ledarfrågan i Piteå och i de övriga separatistbygderna kan ha varit till hinder för separatismens framgång.

Missnöjet med separatisternas ledare i Piteå-bygden, Nathanael Lindqvist, synes i ej obetydlig grad ha stått i samband med hans bristande skolbildning. Sammanhanget i Sjöbergs brev tyder på att man ansåg, att bristerna i församlingsledningen endast kunde avhjälpas, om man erhölle en församlingsledare med högre formell kompetens. Naturligtvis förutsattes därvid, att den som skulle inträda som ledare för församlingen också skulle vara en meningsfrände.

Att Lindqvists skolunderbyggnad var ytterst bristfällig är också ställt utom allt tvivel. Han kunde skriva sitt namn men heller inte så mycket mer.[2] Som förkunnare var han av alla tecken att döma ganska svag. Överhuvud ger han intryck av att ha varit en jämförelsevis obetydlig person. Därtill kom att han i egenskap av »inhyseman» tillhörde det lägsta socialskiktet.

Att dessa omständigheter skulle medföra särskilda svårigheter, sedan brytningen med kyrkan inträtt, ligger i öppen dag. Att hålla konventikel var en jämförelsevis enkel sak. Här hade läsarna också den gamla byabönsinstitutionen att falla tillbaka på. Att på ett värdigt sätt anställa nattvardsgång var redan väsentligt svårare. I motsats till Nils Anderssons separationsriktning på 1820-talet synas separatisterna dock nu ha lyckats undvika att uppträda direkt anstötligt. Men givetvis blevo formerna många gånger primitiva. Som oblater fick man använda rån eller

[1] J. Sjöberg till F. G. Hedberg 21/10 1852. LEFA.

[2] N. Lindqvist till Piteå häradsrätt 6/10 1849. Piteå häradsrätts dombok 30/10 1849. HLA; N. Lindqvist till Svea hovrätt 18/12 1849. Just.rev:s utsl.handl. nr 635, 10/5 1852. RA.

annat bröd. I brist på nattvardskalk fick man nöja sig med dricksglas.[3] Det säger sig självt, att det t. ex. för självmedvetna bönder måste ha krävts en stark tro på det berättigade i separatismens sak för att deltaga i en nattvardsgång under förhållanden som här antytts.[4]

De som hörde till den inomkyrkliga läsarriktningen hade det i många avseenden lättare. »Kyrkläsarna» undgingo många av de obehag, som en konsekvent separatistisk inställning förde med sig. De stodo i en religiös gemenskap, som både var väsentligt större än separatisternas, och som även omfattade fler personer i aktad samhällsställning.[5] De visste därjämte med sig, att de handlade i överensstämmelse med vad en så erkänd auktoritet som Carl Olof Rosenius förklarat vara bibliskt och lutherskt.

De iakttagelser som här gjorts med utgångspunkt närmast från förhållandena i Piteå-bygden äga sin motsvarighet även på andra håll. Separatisternas ledare i Skellefteå-bygden, Johan Riström, var väl i flera avseenden Lindqvist överlägsen, men ej heller han var någon mer betydande ledargestalt. Detsamma gäller om separatistledaren i Luleå-bygden, Per Ersson. Kyrkoherden i Nederluleå, J. A. Englund, vars uppsatser om läseriet röja god förtrogenhet med väckelserörelserna i övre Norrland, ansåg också, att de nämnda separatistledarna saknade större betydenhet.[6] Johan Ternströms omdöme om dem, vilket i viss mån pekar i annan riktning, måste med hänsyn till det förefintliga källmaterialet sägas sämre överensstämma med verkligheten.[7]

Sålunda vittna Riströms många inlagor, av vilka åtminstone en del måste vara egenhändigt nedskrivna, om författarens ytterst bristfälliga

---

[3] H. P. Aurén till HD 25/4 1854. HDM Sidensjö. HLA. Här omtalas en av Johan Riström hållen nattvardsgång.

[4] Till dem som togo anstöt även i rent yttre bemärkelse av separatisternas sakramentsförvaltning hörde Gerhard Gerhardsson. »Om de blott handlade efter sundt förnuft», förklarade han i en av sina uppsatser, »så läto de icke omdöpa sig eller taga nattvarden av torpare och inhyseshjon.» GERHARDSSON, Samlade Skrifter, s. 76.

[5] Den tidigare nämnde karduansmakaren L. P. Wåhlin, vilken kan sägas ha varit det främsta namnet bland de moderata läsarna i Piteå, var rådman och blev senare vice häradshövding samt tillhörde även borgarståndet vid 1856—58 års riksdag. MILLQVIST, Svenska riksdagens borgarstånd 1719—1866, s. 151.

[6] ENGLUND, Den norrbottniska separatismen. Teologisk tidskrift 1879, s. 99. Ang. Englund, som var kyrkoherde i Nederluleå åren 1870—1914, se BYGDÉN 2, s. 217 ff.

[7] Nordisk Kyrkotidning 1849, s. 29.

skolunderbyggnad. Vad Per Ersson beträffar, skulle det möjligen kunna göras gällande, att hans »Christeliga Anmärkningar» och hans tidigare flera gånger omnämnda artikel i Nordisk Kyrkotidning år 1843 vittna om ett ej ringa mått av kunnande. Häremot kan invändas, att det ingalunda är säkert, att Per Ersson i dessa fall givit framställningen dess slutgiltiga form. Det var mycket vanligt, att läsarna anlitade koncepist vid utarbetandet av sina skrifter och inlagor. Såsom framgått av det föregående gällde detta även Per Ersson.[8] Man kan alltså ej utifrån de nämnda tryckalstren draga några som helst slutsatser om Per Ersson som skribent. Under sådana förhållanden är det mest sannolikt, att Per Ersson i detta hänseende ej var överlägsen Riström.

Naturligtvis voro även de mest framträdande allmogeledarna inom den moderata väckelseriktningen »olärda män». En jämförelse mellan å ena sidan Lindqvist, Per Ersson och Riström och å andra sidan t. ex. Olof Palmgren före studietiden samt Gerhard Gerhardsson och Anders Larsson, vilka ej haft bättre utbildningsmöjligheter än de förstnämnda, utfaller dock ingalunda till separatisternas förmån.[9] Att de kyrkotrogna läsarledarna i stort sett ägde den större personliga resningen, torde också de flesta bedömare vara ense om.[1]

Även i de församlingar, där separatismen var av jämförelsevis mindre betydelse än i Skellefteå, Piteå och Luleå, rådde det en påfallande brist på dugande ledare. I Arvidsjaur, där under lång tid någon nämnvärd separatistisk oro ej försports, aktiverades de kvardröjande men så gott som utplånade separatistiska tendenserna ungefär samtidigt med det separatistiska genombrottet i kustförsamlingarna.[2] Att det här förelåg ett samband är uppenbart. Riström gjorde också då och då resor till församlingen, varvid han predikade och utdelade nattvarden.[3]

[8] Se ovan s. 155.

[9] Jfr Nordberg, Olof Palmgren; Gerhardsson, Samlade Skrifter; Englund, Om det Vesterbottniska »Nyläseriet». Teologisk tidskrift 1889, s. 166 ff.; Ahnqvist, Anders Larsson i Norrlångträsk.

[1] Anders Larssons inflytande var starkast i Skellefteå-bygden och Gerhard Gerhardssons i Burträsk, dit han år 1828 inflyttat. Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 100 och 106 ff. Gerhardsson företog dock allt emellanåt resor till Skellefteå. Vid ett sådant besök år 1849 gjorde han ett uppmärksammat framträdande på en av Riströms sammankomster, varvid han öppet uttalade sig mot separatismen. Skellefteå Tidning 13/4 1849. Ang. Gerhardssons religiösa utveckling och särprägel, se Lodins nyssnämnda arbete, s. 99 ff.

[2] C. N. Fjellström till HD 11/7 1852. HDM Arvidsjaur. HLA.

[3] Ang. Riströms verksamhet i Arvidsjaur, se vis.prot. Arvidsjaur 10/2 1850. Arvidsjaurs kyrkoarkiv. HLA. I samband med ett besök år 1853 hade Riström

De fåtaliga anhängarna hörde i regel hemma i de från kyrkan avlägset belägna byarna, särskilt i församlingens norra del. Den mest bemärkte bland dem var en krononybyggare, Anders Larsson från Moskosel, vilken även uppträdde som sakramentsförvaltare.[4] Några möjligheter att giva en separatistisk inriktning åt väckelsen i övrigt i församlingen hade denne man uppenbarligen icke. Pastor G. Westerlund, vilken tjänstgjorde i församlingen åren 1831—45 och väl närmast får karakteriseras som »läsarpräst», hade stärkt läsarnas förtroende för kyrkan.[5] När Rosenius under en predikoresa i lappmarken år 1838 besökte Arvidsjaur, uttryckte därvarande läsare sin tillfredsställelse med såväl prästen som prästfrun, vilken senare de karakteriserade som »en av de våra».[6] Året efter de första separatistiska nattvardsgångarna uttalade Westerlund i en av trycket utgiven och mycket uppmärksammad skrift sin förståelse för separatisternas handlingssätt men vädjade samtidigt till dem, som ännu voro tveksamma, att ej taga några förhastade steg.[7]

I de norr om Luleå belägna församlingarna Råneå och Nederkalix vann separatismen före år 1855 endast i mycket ringa omfattning insteg, även om Per Ersson efter allt att döma företog predikoresor dit.[8] Någon person i ledarställning kan man knappast tala om bland separatisterna i dessa församlingar, förrän Lars Olof Nilsson från Småträsk

bl. a. utdelat nattvarden till en man, som en tid därefter begick självmord. I den insända rapporten liksom även i pressen sattes det inträffade i visst samband med Riströms verksamhet, vilken ansågs ha befordrat mannens religionsgrubbel. Arvidsjaurs häradsrätts dombok 4/2 1854 samt därtill hörande handlingar. Piteå domsagas arkiv; Umeå-Bladet 7/1 1854. Att döma av vad som framkom vid ärendets behandling i häradsrätten, förefaller det dock ej, som om Riström med fog skulle kunna lastas för det inträffade. Arvidsjaurs häradsrätts dombok 4/2 1854 och 3/2 1855. Piteå domsagas arkiv.

[4] Ang. Anders Larssons sakramentsförvaltning, som här ej behöver närmare beröras, se C. N. Fjellström till HD 11/7 1852. HDM Arvidsjaur; HDP 25/8 1852. HLA; JK:s ink. handl. nr 264, 7/9 1854; JK till J. P. Ekstedt 12/9 1854. JK:s registratur. RA.

[5] Se ovan s. 88.

[6] (Moberg—Sandell), Teckning af Carl Olof Rosenii lif och werksamhet, s. 20.

[7] (Westerlund), Några ord om Läsarnes i Norr- och Westerbotten nu warande tillstånd och hufwudorsaken till deras förtwiflade belägenhet, s. 40 f. Westerlund ansåg, att prästerna borde ha rätt att i förekommande fall använda de gamla böckerna. S. 36 ff.

[8] Norrbottens-Posten 14/2 1852; J. Dahlberg till Ev. Fosterlandsstiftelsen 6/4 1857. EFA.

år 1857 definitivt övergick till separatismen.[9] Denne var ej skrivkunnig och tillhörde liksom de allra flesta av sina anhängare det lägsta socialskiktet.[1] Såsom ledare för den moderata väckelsen framträdde här kyrkoherden i Råneå, J. Dahlberg, som sedermera blev ombud för Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.[2]

Redan av vad som anförts torde det ha framgått, att ingen av separatisternas ledare hade förutsättningar att i någon högre grad bli ett samlande namn. Även om separatisterna i de olika bygderna då och då trädde i kontakt med varandra, kunde därför förbindelserna i regel ej upprätthållas och stärkas. Belysande är i detta hänseende Johan Riströms verksamhet bland de så kallade »anniterna» i norra Ångermanland.[3] Trots att denna verksamhet snart avbröts, då Riström såsom passlös återsändes till hemorten, saknades ej förutsättningar för fortsatta förbindelser.[4] Man märker dock ej mycket härav. De avbrutna relationerna förklaras endast delvis av att en del av de ångermanländska meningsfränderna efter en tid övergingo till baptismen.[5] Den väsentligaste anledningen låg utan tvivel i Riströms bristande personliga förutsättningar.

Det skall dock medges, att Riström i detta fall hade stora svårigheter att bemästra. När han kallades till Ångermanland, skedde det på initiativ av en grupp inom annitismen, som stod i oppositionsställning till sektens ledare, »mor Anna».[6] Denna grupp önskade börja egen nattvardsförvaltning men ansåg kanske, att »mor Anna» i egenskap av

---

[9] J. Dahlberg till Ev. Fosterlandsstiftelsen 2/1, 6/4, 20/5 och 3/10 1857. EFA.

[1] En syster till Lars Olof Nilsson var den i samband med Nils Anderssons sektbildning sorgligt ryktbara Maja Kajsa Modig. Råneå husförhörsbok 1799—1815. Jfr Hasselberg, Nils Andersson och »dansaresekten» i Luleå och Råneå 1815—30. Luleå stifts julbok 1937, s. 75 ff.

[2] Jfr Dahlbergs brev i EFA.

[3] Beträffande annitismen i Ångermanland hänvisas till T(irén), Skriftwäxling mellan Läsare och en Prest; Englund, Ytterligare bidrag till historien om de andliga rörelserna i Norrland. Teologisk tidskrift 1872, ss. 69—84; H(ör)n(ell), En kort berättelse om »Mor Annas» lif och werksamhet; Herlenius, Anniterna i Ångermanland. Från ådalar och fjäll 1925, ss. 76—110.

[4] Angående Riströms återsändande med fångskjuts, se hans art. »Personlig frihet i Swerige». Evangelisk Kyrkowän 1856, s. 6 f.

[5] Jfr Herlenius, Anniterna i Ångermanland. Från ådalar och fjäll 1925, s. 88 ff.

[6] H(ör)n(ell), En kort berättelse om »Mor Annas» lif och werksamhet, s. 20.

kvinna var olämplig som sakramentsförvaltare. Själv synes hon också ha hyst vissa betänkligheter. Man vände sig därför till Riström, vilkens skrifter synas ha varit kända även bland anniterna och sannolikt bidragit till att radikalisera deras väckelsegren.[7] Riström kom på detta sätt redan från början att stå i skarpt motsatsförhållande till sektens ledarinna, som behöll ett stort antal av sina tidigare anhängare.[8]

Det är alltså uppenbart, att separatismen i fråga om personliga resurser befann sig i ett väsentligt sämre läge än den moderata väckelsen, samtidigt som rörelsen efter den fullständiga brytningen med kyrkan hade större svårigheter att bemästra. Den ende bland de separatistiska förgrundsgestalterna, som klart insåg de olägenheter ledarbristen förde med sig, var Johan Sjöberg i Pitholm. Det är också ställt utom allt tvivel, att det skulle ha varit av den största betydelse för separatismens vidare utveckling, om han lyckats i sina bemödanden att avhjälpa denna brist och en man av t. ex. Wibergs kapacitet ställt sig i ledningen för rörelsen.

---

[7] Ibdm samt art. »Några ord om Separatismen i Norra Ångermanland». Dilettanten 9/11 1854. Enligt Bygdén 2, s. 219 var art. författad av J. A. Englund. — Hur annitismen ursprungligen fått sin separatistiska inriktning kan ej i detta arbete närmare utredas. Det förefaller dock, som om man inom tidigare forskning tillmätt impulserna från Västerbotten alltför stor betydelse. Sålunda framhåller Englund och efter honom Herlenius det radikaliserande inflytande, som utövats av bonden Lars Andersson från Dalkarlså i Bygdeå, vilken besökte Ångermanland 1837 och 1845. Några ullspinnerskor, som uppehöllo sig där några år under 1830-talet, skulle också ha verkat i radikaliserande riktning. Englund, Ytterligare bidrag till historien om de andliga rörelserna i Norrland. Teologisk tidskrift 1872, s. 71 ff.; Herlenius, Anniterna i Ångermanland. Från Ådalar och fjäll 1925, s. 78 ff. Även om de nämnda läsarna skulle ha polemiserat mot prästernas förkunnelse och stärkt misstroendet mot de nya kyrkliga böckerna, torde de ej ha varit särskilt separatistiskt sinnade. Att Lars Andersson ej var radikalläsare framgår av protokollet vid visitationen i Bygdeå 13/8 1835. LDA. Överhuvud fanns ej något »till separatism syftande» läseri i Bygdeå vid denna tid. Uppgiften om ullspinnerskorna är för allmänt hållen för att tillåta några bestämda slutsatser. Det mest sannolika är, att ej heller de voro radikalläsare. Att deras betydelse för annitismens uppkomst ej kan ha varit särskilt stor framgår även av Gladh, En roparerörelse i Ångermanland på 1830-talet. KÅ 1945, s. 221. Kanske hörde de kvinnor från Sävar församling, vilka omnämnas i en rapport till HD år 1835, till samma läsargrupp. Jfr det i Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 116, not 142 nyttjade materialet.

[8] Ang. Riströms verksamhet i Ångermanland, se vidare JK:s ink. handl. nr 122, 4/5 1854, nr 157, 1/6 1854 och nr 169, 20/4 1855 samt JK:s registratur 12/5 1854 och 27/4 1855; Se även just.rev:s utsl.handl. nr 733, 17/6 1856. RA.

3. Den separatistiska rörelsens obestämda konturer.

Vid bestämmandet av de orsaker, som kunna förklara separatisternas svårigheter att hävda sig i konkurrensen med de kyrkotrogna läsarna, bör slutligen skillnaden mellan de båda läsarriktningarna i fråga om grundsyn och målsättning något beröras. Ehuru denna fråga ej särskilt ägnats uppmärksamhet i de föregående kapitlen, har det dock rent allmänt påvisats, att såväl de radikala som de moderata läsarna i stort sett hade samma evangeliska grundsyn, men att de förra hade en starkare antinomistisk inriktning, och att de mera bestämt togo avstånd från de nya kyrkliga böckerna.[9] Uppgiften blir här att något utförligare beskriva de antydda olikheterna och att i samband därmed draga de slutsatser, som kunna anses befogade.

Vad den antinomistiska inställningen beträffar, faller det därvid snart i ögonen, att de separatistiska ledarna ej representerade någon enhetlig linje. Johan Sjöberg, som efter sin övergång till separatismen alltmer blev den dominerande separatistledaren i Piteå-bygden, framhöll år 1852 beträffande Nathanael Lindqvists förkunnelse, att den icke brukade innehålla något om hur »det fördolda livet i Kristus» förhölle sig »under kamp och strid».[1] Enligt Sjöberg hade detta kommit många av Lindqvists åhörare att misstänka, att han icke ägde »något verkligt trosliv».

Uttalandet berör otvivelaktigt en viktig olikhet mellan de båda läsarledarna. Sjöberg, vilken i den separatistiska frågan stod Hedbergs uppfattning nära, befann sig, när det gällde förhållandet mellan lag och evangelium, mera på den linje som de moderata läsarna i församlingen representerade. Att han velat ge lagen större utrymme än Lindqvist ansåg sig böra göra får i varje fall anses säkert.[2] Lindqvist, som vanns för separatismen i samband med Per Erssons verksamhet i Piteå i början av 1840-talet, delade av det bevarade materialet att döma i stort sett dennes mer utpräglade antinomistiska uppfattning. Med ett visst berättigande skulle man kunna säga, att olikheten mellan å ena sidan Sjöbergs samt å den andra Lindqvists och Per Erssons uppfattning an-

[9] Se t. ex. s. 180.

[1] J. Sjöberg till F. G. Hedberg 21/10 1852. LEFA. — Separatisterna i Piteå kallades senare helt enkelt »sjöbergare». Englund, Den norrbottniska separatismen. Teologisk tidskrift 1879, s. 309.

[2] Se även C. O. Rosenius till J. Sjöberg 20/12 1852. (Moberg—Sandell), Teckning af Carl Olof Rosenii lif och werksamhet, s. 201 ff.

gående den plats, som lagen borde ges i förkunnelsen, motsvarades av meningsskiljaktigheterna mellan Rosenius och Hedberg i samma fråga.[3]

Johan Riströms uppfattning beträffande förhållandet mellan lag och evangelium överensstämde mer med Per Erssons och Lindqvists än med Sjöbergs. Åtminstone gällde detta det tidsskede, som denna avhandling omspänner. Dock hade Riström i fråga om adiafora en mer »lagisk» syn än Per Ersson.[4] — En olikhet av för den följande utvecklingen större betydelse låg däri, att Riström i sin förkunnelse och i sin argumentering i övrigt i högre grad än Per Ersson stödde sig direkt på Nya testamentet.[5] Belysande är i detta hänseende en inlaga till Svea hovrätt. Riström vänder sig i denna inlaga emot ett påstående i häradsrättens protokoll, enligt vilket Riström och hans anhängare skulle ha gjort gällande, att 1693 års handbok vore den enda rätta och den enda som stämde överens med Guds ord. Riström förklarade gentemot detta, att de åtalade separatisterna ansågo »Kristi egen ritual för den enda rätta».[6] Enda anledningen till att separatisterna använde den gamla handboken var, att denna handbok i motsats till den nya ej stod »i uppenbar strid med Frälsarens egen ritual».

Riströms jämförelsevis starka betonande av bibeln torde i någon mån få ses mot bakgrund av den lokala religiösa miljö, varur han framgått. Riströms broder, den tidigare nämnde Lars Riström, framhöll även såsom påvisats starkt bibelordet gentemot annan uppbyggelselitteratur.[7] Även om den andliga släktskapen mellan de båda bröderna ej alltför mycket får betonas, är det dock tydligt, att man kan finna beröringspunkter dem emellan, som bidraga till att förklara de redan omkring år 1850 tydligt skönjbara olikheterna mellan Johan Riström och Per Ersson.

De olikheter som kunnat konstateras mellan de separatistiska huvudledarna ägde också sin motsvarighet bland de kyrkotrogna läsarna. L. P. Wåhlin i Piteå, Anders Larsson och Maja Lisa Nilsdotter i Skellefteå-bygden samt G. T. Saedén i Umeå representerade alla en evan-

[3] Brandt, Carl Olof Rosenius. KÅ 1914, s. 375 ff.; Schmidt, Fredrik Gabriel Hedberg, s. 162 f.

[4] Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 74, och Norrbottens-Posten 14/2 1852 (betr. Per Ersson) samt Nordisk Kyrkotidning 1843, s. 195 (betr. Johan Riström).

[5] Se t. ex. Englund, Den norrbottniska separatismen. Teologisk tidskrift 1879, s. 93.

[6] J. Riström m. fl. till Svea hovrätt 10/6 1852. Just.rev:s utsl.handl. nr 1011, 30/8 1854. RA.

[7] Se ovan s. 173.

gelism, som närmast är att jämföra med Rosenius'.[8] Denna »rosenianska» riktning omfattade kanske den större delen av de kyrkotrogna läsarna. Men det fanns bland dessa läsare också många med tydlig antinomistisk inriktning. I främsta rummet märktes här de så kallade »lindströmianerna», uppkallade efter bröderna Johan Peter och Carl Olof Lindström, vilka huvudsakligen verkade i Bjurholm och angränsande församlingar i södra Västerbotten.[9]

Den äldre av bröderna, Johan Peter Lindström, vilken tidigare nämnts i samband med väckelsen i Vännäs församling, inflyttade på 1820-talet till Bjurholm från Kalvträsk i Burträsk församling och synes snart därefter ha börjat sin predikoverksamhet.[1] Redan i början av 1830-talet företog han predikoresor till Vännäs och sannolikt även till andra omkringliggande församlingar.[2] På 1840-talet hade han ett stort antal anhängare och har av alla tecken att döma utövat ett djupgående inflytande.[3]

I fråga om förhållandet mellan lag och evangelium företedde Johan Peter Lindström betydligt större likheter med en man som Per Ersson än med Rosenius. Nådesförkunnelsen dominerade i påfallande hög grad, samtidigt som »den dagliga bättringen» endast blev föremål för negativt intresse.[4] Även i levnaden praktiserade Lindström en »evangelisk frihet», som väckte mycken anstöt.[5] I detta avseende gick han längre än Per Ersson och de övriga separatistledarna.

Carl Olof Lindström, vilkens verksamhet började något senare än broderns, satte än djupare spår i bygdens fromhetsliv än denne.[6] Hans

---

[8] Se ovan s. 252 f. samt Lodin, Carl Olof Rosenius i unga år, s. 246 ff. och Ekman, Den inre missionens historia, s. 736.

[9] Ang. J. P. Lindström och C. O. Lindström, se Ekman, Den inre missionens historia, s. 733 ff.; (O. R. Markgren), Bjurholms församlings historia, s. 42 ff. P 1. Bjurholms kyrkoarkiv; Ang. J. P. Lindström finnes ett fylligt material i eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[1] (O. R. Markgren), Bjurholms församlings historia, s. 42. P 1. Bjurholms kyrkoarkiv.

[2] E. Nilssons intyg 15/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[3] Se t. ex. O. W. Söderlindhs inlaga 14/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[4] Se t. ex. A. C. Jonsdotters inlaga 23/1 1844. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[5] Se t. ex. G. U. Nordström till pastorsämbetet i Vännäs 25/12 1843. Eckl.dep:s handl. 24/5 1844. RA.

[6] Ekman, Den inre missionens historia, s. 733. — Enligt H(ör)n(ell), En kort berättelse om »Mor Annas» lif och werksamhet, s. 19, hade Lindström även besökt anniterna i Ångermanland, varvid han tydligen opponerat mot att »mor Anna» såsom kvinna framträdde som förkunnare. Även om han därigenom skulle

verksamhetstid blev också väsentligt längre. Ehuru hans antinomism ej var fullt så utpräglad, gavs helgelsen även i hans förkunnelse ett mycket begränsat utrymme. Detsamma gällde hans åsiktsfrände Hans Fredriksson, som under nära ett halvt sekel hade ett mycket stort inflytande bland läsarna i Vännäs och Umeå socknar.[7] Att dessa läsare måste ställa sig avvisande gentemot Rosenius och hans tidskrift Pietisten säger sig självt.[8]

Bland de genomgående kyrkotrogna läsarna i Umeå-bygden kan man utom de nämnda huvudriktningarna urskilja ytterligare väckelsetyper, ehuru konturerna på grund av det sparsamma materialet äro otydliga. Läsarna i Röbäck utanför Umeå tillhörde en sådan särriktning.[9] En annan grupp kan närmast sägas ha tillhört den fromhetsriktning, inom vilken Gerhard Gerhardsson var det främsta namnet. J. A. Englund nämner som representanter för dessa läsare bl. a. bröderna C. och H. Österlund från Ostnäs i Sävar församling samt Carl Pehrsson från Bäcksjön i Umeå landsförsamling.[1] Olikheterna mellan de båda sistnämnda grupperna voro sannolikt ej alltför betydande.

Det har alltså redan av den föregående kortfattade översikten kunnat konstateras, att gränserna mellan separatisterna och de kyrkotrogna läsarna i dogmatiskt hänseende voro i hög grad flytande. Det tidigare påvisade förhållandet, att separatisterna representerade en mer utpräglad antinomism, har styrkts men ingalunda visat sig gälla utan inskränkning. De sjöbergska separatisterna i Norrbotten voro t. ex. ej så utpräglade antinomister som de kyrkotrogna lindströmianerna i Västerbotten.

I fråga om motståndet mot de nya kyrkliga böckerna var gränsen mellan den separatistiska och den kyrkotrogna väckelseriktningen klarare, än när det gällde den antinomistiska inställningen. Icke heller i

---

ha medverkat till uppkomsten av en mot »mor Anna» oppositionellt inställd grupp inom annitismen, avsåg han säkerligen ej att befordra den separatistiska hållning, som snart skulle komma att utmärka även denna grupp.

[7] Om Hans Fredriksson, se Ekman, Den inre missionens historia, s. 734, och Paul Peter Waldenströms minnesanteckningar 1838—1875, s. 221 ff.

[8] Ibdm. Ekman uppger, att Rosenius artiklar i Pietisten år 1844, »Något om Helgelsen» samt »Om köttets dödande» ansågos innehålla en för samvetena oroande »ny laglära».

[9] Ang. dessa läsare, se (Moberg—Sandell), Teckning af Carl Olof Rosenii lif och werksamhet, s. 6 och s. 97.

[1] Englund, Om det Vesterbottniska »Nyläseriet». Teologisk tidskrift 1889, s. 180.

detta avseende var dock skillnaden alltför stor. Även många »kyrkläsare» engagerade sig ivrigt i kampen mot de nya böckerna och gjorde liksom separatisterna framställningar till regeringen i syfte att eliminera de olägenheter, som bruket av nämnda böcker för dem medförde. De moderata läsarnas hållning belyses ytterligare av en konflikt i psalmboksfrågan, som år 1849 utbröt i Piteå landsförsamling. En kort redogörelse för denna strid och dess bakgrund är här på sin plats.

I den föregående framställningen har läsarnas opposition mot 1819 års psalmbok ägnats endast obetydligt utrymme. Kritiken mot psalmboken var ej heller av tillnärmelsevis samma betydelse och tilldrog sig icke på långt när samma uppmärksamhet som kritiken mot handboken. Förklaringen till detta förhållande låg delvis däri, att handbokens innehåll på ett helt annat sätt än psalmbokens var aktuellt för varje enskild. Dop, nattvardsgång osv. kunde ingen undandraga sig utan att råka i konflikt med lagarna. Och eftersom den nya handboken var ovillkorligt påbjuden, kunde heller ingen undgå att komma i kontakt med denna handboks ritual.[2] Att sjunga ur nya psalmboken kunde man lättare undvika. Därtill kom ett förhållande, som för utvecklingen i väckelsebygderna blev av den största betydelse. Enligt bestämmelserna vid den wallinska psalmbokens införande erfordrades sockenstämmobeslut, för att denna psalmbok skulle kunna antagas i en församling. Såväl i Piteå som i Nederluleå och Skellefteå lät man det också under en lång följd av år förbli vid det gamla. Säkerligen var det det starka läsarinslaget i dessa församlingar, som därvid gjorde sig gällande.

Under sådana förhållanden var det ganska naturligt, att oppositionen mot den wallinska psalmboken länge i stort sett uteblev. En förändring inträdde först år 1835, när i samband med biskop Franzéns visitationer den nya psalmboken infördes till bruk i gudstjänsten vid sidan av den gamla.[3] Denna åtgärd kunde ej förhindras, då den ej fordrade beslut av församlingen. Den utlöste emellertid såsom vi sett stor oro.

I fortsättningen skulle psalmboksfrågan komma att utvecklas på olika

[2] Enskilda präster kunde dock, när särskild begäran framställdes, ibland på eget bevåg använda den gamla handboken, utan att detta beivrades. Se t. ex. (Westerlund), Några ord om Läsarnes i Norr- och Westerbotten nu warande tillstånd och hufwudorsaken till deras förtwiflade belägenhet, s. 35; JK:s memorial 24/1 1851. JK:s registratur. RA; J. Dahlberg till Ev. Fosterlandsstiftelsen 6/4 1857. EFA.

[3] Se ovan s. 121, s. 128 f. och s. 132 f. Ang. det försök, som gjordes vid 1828—30 års riksdag, att få den wallinska psalmboken allmänt antagen, se Arvastson, Den Thomander—Wieselgrenska psalmboken, s. 3 ff.

sätt i de olika läsarbygderna. I Nederluleå synas några allvarligare försök att införa 1819 års psalmbok såsom ensamberättigad psalmbok vid gudstjänsten icke ha gjorts. Anledningen var säkerligen, att kyrkoherde Calwagen i denna liksom i andra konfliktfrågor helst undvek strid med läsarna. I Skellefteå däremot antogs den wallinska psalmboken till uteslutande bruk redan år 1836. Striden var dock hård, och kyrkoherde Nordlander synes in i det sista ha betraktat utgången som oviss.[4] I Piteå slutligen gjordes år 1839 ett försök att vid sockenstämma få igenom ett beslut i samma riktning, men saken förföll på grund av det motstånd, som restes mot förslaget.[5]

Tio år senare gjordes i sistnämnda församling ett nytt försök att avskaffa den gamla psalmboken vid gudstjänsten. Den 19 aug. 1849 upplästes i Piteå landsförsamlings kyrka en kungörelse angående prostvisitation, som skulle hållas i församlingen i början av nästkommande månad.[6] Intet sades vid detta tillfälle om att psalmboksfrågan skulle upptages till behandling. Särskilt som visitationen inföll under för jordbrukarna bråd tid, kan man antaga, att läsarna icke mött upp alltför mangrant. Emellertid väcktes vid kyrkostämman i samband med visitationen ett förslag, att i fortsättningen endast den nya psalmboken skulle användas vid gudstjänsten. Beslutet, som var avsett att träda i kraft första söndagen i advent samma år, fattades utan opposition.[7]

När man tar del av handlingarna i denna sak, får man ett starkt intryck av att sockenstämmobeslutet möjliggjordes genom den överrumplingstaktik, som här uppenbarligen användes, och som för övrigt hade sina paralleller på andra håll i riket vid ungefär samma tid.[8] Läsarnas protester läto ej heller vänta på sig. I oktober månad inkom till domkapitlet ett överklagande, som upptog en förteckning på 1869 personer, vilka önskade behålla den gamla psalmboken.[9] Mot beslutet vid kyrkostämman anfördes bland annat, att antalet närvarande varit ringa, dels

---

[4] Ibdm s. 14 ff.

[5] I. Grape till HD 24/12 1849. HDM Piteå. HLA.

[6] Kungörelsen, som var undertecknad av kontraktsprosten N. Nordlander, finnes i avskrift i HDM Piteå. HLA.

[7] Vis.prot. Piteå landsförsamling 2/9 1849. LDA.

[8] Kyrkoherden Anders Sandberg i Madesjö anför liknande fall från Kalmar stift. Riksdagsprot. 1845, prästest. 10, s. 144.

[9] J. Ericsson m. fl. till HD 21/10 1849. HDM Piteå. HLA. — I den angivna siffran äro i många fall även barn och tjänstefolk inräknade. Antalet vuxna personer, som instämt i framställningens syfte, torde kunna uppskattas till i runt tal 1000 personer.

beroende på den bråda tiden, dels också på att i kungörelsen angående stämman ingenting nämnts om psalmboken. »Och vem», hette det, »kunde således ana, att fråga skulle uppstå härom?» För övrigt hade flera avlägsnat sig vid stämmans början, emedan de varit okunniga om vilket viktigt beslut, som förestode.

Klagandena, av vilka enligt uppgift endast en var separatist, gåvo även en allmänt hållen motivering för sitt missnöje med den wallinska psalmboken, varvid de som stöd för sin uppfattning åberopade uttalanden ur Pietisten och Nordisk Kyrkotidning.[1] De medgåvo, att denna psalmbok var överlägsen den gamla i fråga om »rim och meter», men framhöllo dess underlägsenhet i fråga om lärans renhet. »Vi», yttrade de fortsättningsvis, »som önska att hava vår umgängelse i himmelen, akta icke stort denna världens vishet och konst, då den icke är förenad med en sann och oskrymtad gudsfruktan.»

Sedan parterna lämnats tillfälle att yttra sig[2], föll utslaget vid domkapitlets sammanträde den 8 maj 1850[3]. Med stöd av kungliga brevet den 29 jan. 1819 upphävdes det överklagade beslutet, emedan det felaktigt fattats vid kyrkostämma i stället för vid sockenstämma. Egendomligt nog synas varken läsarna eller prästerna ha erinrat sig denna bestämmelse. Om så varit fallet, borde inte så mycken diskussion ha behövt uppstå beträffande denna relativt självklara fråga.

Emellertid visar den här refererade konflikten, att även de moderata läsarna kunde visa prov på stor bestämdhet i striden om de kyrkliga böckerna. Kyrkoherde Grapes uttalande, att det framför allt var de separatistiskt sinnade, som ivrade för att få beslutet i psalmboksfrågan upphävt, får upptagas med en viss kritik.[4] Läsarna själva voro angelägna att betona, att överklagandet ej var ett initiativ från separatisterna.[5] Att det ojämförliga flertalet av dem som stödde besvärsskrivelsen också voro moderata läsare är säkert. Naturligtvis fanns det bland dessa de som ansågo, att det här gällde en angelägenhet av jämförelsevis underordnad betydelse, men att många tillmätte frågan om de kyrkliga böckerna stor vikt är ställt utom allt tvivel.

---

[1] Johan Sjöberg, som undertecknat inlagan, hade ännu ej tagit steget över till separatismen.

[2] HDP 31/10 1849 och 23/1 1850; A. Christophersson m. fl. till HD 22/12 1849, I. Grape till HD 24/12 1849, N. Nordlander till HD 28/12 1849 och O. Olofsson m. fl. till HD, odat., ink. 4/5 1850. HDM Piteå. HLA.

[3] HDP 8/5 1850. HLA.

[4] I. Grape till HD 24/12 1849. HDM Piteå. HLA.

[5] J. Ericsson m. fl. till HD 21/10 1849. HDM Piteå. HLA.

Den separatistiska och den kyrkotrogna läsarriktningen företedde alltså ej särskilt stora olikheter i de avseenden, vid vilka separatisterna i regel fäste avgörande vikt. Det är därför förståeligt, om flertalet »kyrkläsare» ansågo, att dessa olikheter ej utgjorde tillräcklig anledning att övergå till separatismen. Vad särskilt kampen mot de nya kyrkliga böckerna beträffar, synes det ha varit en utbredd uppfattning bland dessa läsare, att möjligheterna till framgång snarare minskades än ökades, om de gjorde gemensam sak med separatisterna, vilka för övrigt i vissa hänseenden, såsom beträffande den kyrkliga vigseln, ofta ej förmådde iakttaga full konsekvens.

Till detta kom att separatisterna i sin förkunnelse och verksamhet företedde rent negativa sidor, vilka ej på samma sätt voro utmärkande för de kyrkotrogna läsarna. Sålunda voro separatisterna i påfallande hög grad polemiskt inriktade. Till och med deras gudstjänster urartade ej sällan till dispyter i lärofrågor med häftiga utfall mot oliktänkande. De läsare, som önskade en »varmare» och innerligare gudstjänstgemenskap, hade därför ingen anledning att uppsöka dessa sammankomster. Utan tvivel förlorade också separatisterna många anhängare just på grund av sin polemiska hållning.[6]

Vidare kan nämnas, att separatisterna helt saknade intresse för hednamissionen, som vid denna tid vann allt fler anhängare bland de moderata läsarna.[7] De impulser, som strömmade in från den engelska fromhetsvärlden, togo separatisterna till skillnad från många moderata läsare likaledes avstånd ifrån.[8] Liksom tidigare voro de negativt inställda till praktiskt taget all annan uppbyggelselitteratur än Luthers skrifter, de äldre kyrkliga böckerna och Sions sånger.[9] Även härutinnan voro

[6] Enligt en uppgift av C. O. Rosenius berodde Anders Wibergs ovillighet att inträda som separatisternas ledare bland annat på deras som Rosenius uttryckte det hårda och stolta oefterrättlighet. C. O. Rosenius till F. G. Hedberg 12/7 1850. Westin, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld 1, s. 154.

[7] Jfr Sundkler, Svenska Missionssällskapet och Luleå stift. Luleå stifts julbok 1935, särskilt s. 143 ff. En hel rad av de moderata läsare, vilka mött i det föregående, voro varma missionsvänner.

[8] I övre Norrland förmedlades dessa impulser bland annat av Pietisten.

[9] Bruket av Sions sånger visar, att separatismen alltjämt behöll sin herrnhutiska prägel. Detsamma gällde dock även de kyrkotrogna läsarna, och det är med säkerhet icke möjligt att påvisa, att de herrnhutiska impulserna haft någon direkt betydelse för uppkomsten av en separatistisk riktning inom norrlandsläseriet. Dessa impulser ha därför i detta arbete ej ägnats särskild uppmärksamhet. Angående herrnhutismens betydelse för norrlandsläseriet i dess helhet, se ovan s. 4 och s. 8 f.

de moderata läsarna ofta mer positiva. Åtminstone gällde detta de Rosenius närstående väckelsekretsarna. Separatismen isolerades på detta sätt, trots att den i fråga om grundåskådning och målsättning var föga särpräglad, i mycket hög grad från det övriga fromhetslivet, något som också återverkade på dess möjligheter att vinna nya anhängare.

Vad som anförts angående den separatistiska rörelsens konturlöshet låter sig väl förenas med den föregående framställningen av de separatistiska tendensernas framväxt. Det har påvisats, att dessa tendensers uppkomst och utveckling i de olika bygderna föranletts av ett flertal ofta tillfälligt och lokalt betingade faktorer, och att de separatistiska söndringarna i olika församlingar kunde ha en mycket olikartad bakgrund. Med en så komplicerad uppkomsthistoria är det ej ägnat att förvåna, att den separatistiska rörelsen fick obestämda konturer.

SUMMARY

Introduction:

The Background of the Separatistic Tendencies.

The separatism of Norrland is the oldest of the separatistic movements of Sweden. It originated from the revivals arising in the upper part of the Province of Norrland during the first years of the 19th century. Its adherents were commonly called "Readers" *(läsare)*. These Readers were not in any relation of open antagonism to the clergy of the Swedish State Church, but nevertheless they gave rise to an inner tension in religious life. As a matter of fact, their fundamental attitude was purely evangelical, whereas the message of the State clergy was often stamped by the neology and rationalism of the age. Moreover, the Readers revealed an early tendency of holding services of their own.

Even during the first decade of the revival, the latent tension broke out into vehement disputes in the various Reader localities. There were mainly three accusations of a serious character brought up by the State clergy against the Readers. They were partly accused of criticizing the clergy for heresy, partly for having transgressed the regulations of the conventicle in force, and partly for departing from the neologically coloured Catechism of 1810. The first of these conflicts broke out in 1811 in the parish of Piteå. Of special severity was the antagonism of the district of Skellefteå, where after 1816 there was a permanent state of controversy between revivalism and the clergy.

The origin of the conflict was highly dependent on the attitude displayed by individual clergymen and other local officials. Some clergymen were of the opinion that the accusations of false teaching by the Readers were not much to mind. Others brought in their complaints to the cathedral chapter, or tried in other ways to obtain redress. The divine services of the Readers were also judged differently with respect to individual cases. This being possible depended on the special conditions prevailing in this part of Sweden with its great distances. The inhab-

itants of remote villages had through exceptional provisions been allowed to hold village services on Sundays. On these occasions a farmer read aloud the sermon of the day from a book of homilies, and hymns were sung. The meetings became illegal if the reader made any comments of his own, or if he read at a meeting outside the limits of his native village, or if people from other villages attended. Prior to this Readers' movement, however, there was a tendency to hold too rigorously to these stipulations. Nor was it always so easy, in individual cases, to draw a demarcation line between what was permitted and prohibited. Finally, the regulations concerning the introduction of the new catechism were given different interpretations. No definite time was fixed for this, but it was understood that the transition to the new text-book should occur gradually.

In this situation it turned out to be of the greatest importance that, after about the year 1816, the Government applied a very tolerant policy in religious matters. By a royal charter of December 15th, 1762, requiring permission from the Supervisor-Controller of the Administration of Justice before causing legal action to be brought about in delicate cases on religious matters, direct intervention by the Government was made possible. Whenever representations were made during these years to prosecute the Readers, the Government always demurred. In a royal charter of Jan. 29th, 1817, it was furthermore maintained that whoever desired to use the new catechism still retained this permission. Immediately after this, it was pointed out that arraigning Readers before court should be avoided. The chief representative of this policy, no doubt supported by Crown-Prince Charles John, was the Attorney General, J. G. Turdfjaell.

The peak of the endeavours by the Government to mitigate the antagonism of upper Norrland in religious matters by employing a mild religious policy was the so-called Sylvander Commission of 1819. The leader of the Commission, Supreme-Court Judge J. Sylvander, was as strong an adherent of mild policy as Turdfjaell. During his visit to Norrland there was clear evidence of the antagonism between Sylvander's view concerning how the Readers should be dealt with, on the one hand, and the opinions of the clergy at Skellefteå as well as those of the Provincial Governor, and of certain secular officials of the locality, on the other.

Chap. 1.

The Formation of the Separatistic Tendencies, 1820—1830.

That by his proceedings of 1819 and subsequent years Sylvander reduced the harshness of this religious antagonism, is a fact that may no doubt be taken for granted. On the other hand, he did not succeed in abolishing it. Nor did he expect, during his brief visit, to be able to bring about complete unity. Moreover, according to his opinion, a necessary condition of appeasement was that his endeavours were loyally supported by the clergy. In this respect, Sylvander maintained that he had not received the support he had a right to expect. Such distinct separatistic tendencies as soon appeared, however, concerned only a minority of Readers, being mostly localized to the district of Skellefteå, where Abram Abramsson and Nils Boström were the most outstanding radical Readers, and to Sorsele, where Johan From was the leader of the movement.

The increased radicalism of the Readers revealed itself mainly in opposition to the sacraments when administered in accordance with the Church Service Book of 1811. When this service book was introduced it was resolved that it should "serve as an irrevocable and immutable example to be followed". Any deviation from its fixed ritual was prohibited under penalty. The Readers, being keenly disappointed with the new baptismal ritual and other matters, tried to convince the clergy to baptize their children in accordance with the old service book. Being refused, they baptized their children themselves in conformity with this book. The Readers then often acceded to a ratification of their baptism according to the Service Book of 1811. But it was not seldom that they regarded this christening as emergency baptism requiring rebaptism. If the Readers were opposed to the latter procedure, the children to be christened were taken by assistance of the sheriff's officers to the clergyman. Furthermore, in these cases the local authority often demanded legal prosecution. The Government tried as long as possible to avoid legal action, but finally conceded to the prosecution of such Readers as persisted in their practice in spite of warnings.

The cases of baptism by laymen in Skellefteå and Sorsele which were dealt with by the authorities during the eighteen twenties were not especially numerous. In all, seventeen are known. In addition there are also cases of baptism by laymen in accordance with the Church Service Book of 1693. Legal cases concerning baptism, however, grew more

and more rare towards the end of the 1820's. Abram Abramsson belonged to those who persisted in their radical attitude.

The growing tendencies towards separatism also manifested themselves in a repudiation of the Holy Communion of the State Church. To obtain any reliable information as to the number of Readers who had ceased attending Holy Communion for religious reasons, however, is a hopeless task since, in most cases, it is impossible to find the cause of an individual's absence from the Lord's Supper. Nor did any intervention from the part of the authorites occasion their nonattendance. Among the foremost men of the Readers, Nils Boström was the first to stay away from the Holy Communion of the State Church. Apart from a communion service of about the year 1827, the last one attended by him was in 1823. Like most Readers, he was formerly a very faithful communicant. The total number of those refusing to attend Holy Communion in the parish of Skellefteå may, judging from communion lists, be estimated as amounting to approximately one or two hundred towards the end of the 1820's. Among well-known radical Readers adhering to the Holy Communion of the State Church was Johan From of Sorsele.

From source material available it appears that, in the 1820's, the Government held to its earlier policy of religious tolerance. A good illustration of this policy is, among other things, presented by the Royal Charter of Jan. 9th, 1822, by which the so-called Conventicle Act was practically invalidated as far as upper Norrland was concerned. According to this decree, the Readers had a right to hold religious meetings, provided they did not do so in the vicinity of a State church and simultaneously with a public service there. However, a minor number of such meetings did occur, in spite of everything, but the Government forbore taking legal measures.

The friendly policy of the Government towards the Readers was also expressed in its discussion of the Bill of 1824 concerning a new conventicle law. This bill, which was advanced by the Church-Law Committee, agreed with a report presented by the clergy at the Riksdag of 1823. That the question was taken up on this occasion was evidently due to the wide-spread dissatisfaction among the clergy with the earlier policy regarding the Readers. In their bill the Church-Law Committee advocated, as far as essentials were concerned, a greater increase of the severity of the former penal regulations. This was, however, rejected by the Government. Events in connection with the origin and repudiation

of this bill reveal, as plainly as anyone can desire, the differences of opinion prevailing between the Government and the majority of the clergy concerning the most suitable policy towards the Readers.

As to how far the attitude of the spiritual and the secular authorities towards this revival was of importance to its modification and radicalization is difficult to judge. However, it appears as if the policy of tolerance towards the Readers was superior when it was a matter of managing problems created by the revival. A similar tendency is also to be found in the fact that revivalism mostly retained its moderate trend in parishes where Readers were treated with tolerance by the State Church clergy and the local authorities. On the other hand, separatistic tendencies had their greatest extension in parishes where revivalism met with the most relentless opposition.

Chap. 2.

The Intensification of the Separatistic Tendencies, 1830—1844.

At the beginning of the 1830's, the separatistic tendencies had noticeably weakened. Soon, however, a new period of separatistic dominancy set in. This pursued different courses in the various Reader districts, and must partly also be viewed against the background of conditions of a different character. Thus the movement in Sorsele was in immediate connection with the ecstatically coloured preaching of a settler's wife, Greta Sofia Mårtensdotter. This woman who was, moreover, closely related to Lars Levi Laestadius, made her first noted public appearance at a divine service in the State Church at Sorsele on Midsummer Day, 1837. Immediately after this, her followers began baptizing their children themselves according to the old Church service book, and furthermore discontinued partaking of the Holy Communion of the State Church. They even went so far as to hold separate meetings simultaneously with those of the State Church in one of the accomodation-buildings near the church.

A particular feature of the radical Readers' movement in Sorsele was their so-called rebaptism. For, as a rule, they rebaptized those children who had been baptized by the State Church clergy according to the Service Book of 1811. This practice was based on the belief that a baptism incorrectly administered was null and void. The reasons for the repudiation of the services and sacramental fellowship of the Church of

Sweden were, as a matter of fact, largely the same in Sorsele as in other districts of the revival movement.

The separatistic divergencies of the Sorsele Readers were mildly judged by the authorities. However, the children who had been baptized according to the old ritual were, as had previously occurred, taken by the assistance of the sheriff's officers to the clergy of the State Church to receive baptism according to the new Church-ritual. Some other measures were also adopted. Thus, holding meetings at the time of the divine services of the State Church finally resulted in legal prosecution, the Readers being fined, in the first instance, for holding illegal meetings and for breaking the Sabbath. However, the case was withdrawn after a few years, the Readers meanwhile having changed their opinion. The reason for abandoning their separatistic attitude may partly have been due to the fact that their first strain of exaltation was gradually dying down. But it was no doubt also connected with the sympathetic tolerance displayed by the clergy of this State-Church parish.

In the district of Luleå the development took another turn. Here the separatistic tendencies were gradually intensified, and in 1844 they showed no trend of growing weaker. As regards the underlying causes, there was a distinct difference, the conflicts during the 1830's between the clergy and the Readers of Luleå perhaps constituting the most important reason for the increasing spread of the radical movement. It was during these very years that two of the most prominent leaders of the separatistic movement in Upper Norrland, Per Ersson and Johan Riström, were developing into separatistic consciousness.

About the year 1840, Per Ersson published a notable writing against the new Church-books, which seems to have been of great importance to the propagation of separatistic ideas. In 1843 he wrote an article in the *Nordisk Kyrkotidning* ("The Scandinavian Church Paper") in which he presented a detailed motivation of his separatistic attitude. About the same time, Johan Riström refused to have a baptism, administered by him according to the old ritual, confirmed according to the ritual of 1811. The clergy of this parish agreed to regarding christenings performed in conformity with the old ritual as emergency baptisms, and at first the Readers did not directly object to the new service manual being used when confirming these baptisms. As to the separatistic tendencies in other respects, it may be stated that, in this parish, the number of those refusing to partake of Holy Communion amounted in 1844 to about a couple of hundred. Since 1839, inclusive, both Per

Ersson and Johan Riström had discontinued participating in the Communion of the State Church.

In the district of Piteå separatism attained its greatest development somewhat later than in the adjacent parish to the north. In the former locality it was to a remarkably high degree the result of Per Ersson's activity. The actual break-through seems to have occurred at the end of 1842, or the beginning of 1843. — Also in the district of Skellefteå the influence of Per Ersson was strongly felt, contributing in a high degree to the progress of separatism here at the outset of the 1840's. Also Johan Riström visited the parish and furthered the spread of separatistic ideas. The activity of the two separatistic leaders was greatly facilitated by the fact that they were able to connect up with the separatistic tendencies surviving from the 1820's. The antagonism between revivalism and the clergy, which was again intensified about the year 1835, after having relaxed during the 1820's and the beginning of the 1830's, also seems to have advanced separatistic propaganda.

Among the parishes where the Readers' movement was of a moderate trend, that of Lövånger, south of Skellefteå, may be mentioned. Here as well as in the parish of Sorsele the relation between the Readers and the clergy was good. Of great importance to the continued development of the revival was its close relationship with Carl Olof Rosenius who, by correspondence as well as personal visits, kept alive the connection with the circles of the revival in this parish. Considering the Readers' attitude of faithfulness towards the Church, one might have expected them to have been treated with lenience by the secular authorities too. This was, however, not the case. On the contrary, they took vigorous action against the conventicles of the Readers, and at the same time they even tried to bring about a change in the regulations pertaining to conventicles. The measures adopted by G. A. Montgomery, Governor of the Province of Västerbotten, are of special interest in this connection.

Chap. 3.

The Immediate Preliminaries to the Separation, 1844—48.

During 1844—48 several representations were made to His Majesty's Government with a view to finding, in a legal way, a solution to the problem which had arisen. Now the principal demand was the abolish-

ment of the new Church books. Thus, in 1844, a petition was sent in, signed by representatives of the radical Readers of Skellefteå, Piteå, and Luleå. The grounds for the attitude adopted by the petitioners were in the main the same as those presented earlier in the above-mentioned book by Per Ersson, and in his article in the *Nordisk Kyrkotidning* of 1843. The Readers declared that, in case their petitions were not granted, they would feel compelled to secede from the Church of Sweden by means of a public declaration.

However, it was to take many years before their petition — submitted, among other places, to the parishes in question as well as to the cathedral chapters of Härnösand, Uppsala, and Lund — would be answered. Nor did the patience of the Readers endure very long. Even before the statements of the vicars in question had become known, the Readers submitted a new petition having more radical requirements than the former. Now they requested to be allowed to organize separate congregations with ministers of their own as well as their own administration of sacraments. These requests were refused, however, without the Readers being informed of the rejection. In the month of May, 1848, Riström then announced that he and his followers could no longer remain in a church teaching false doctrines. Moreover, on their own initiative they had already elected leaders for their congregations, who, among other duties, were to administer the Lord's Supper to them.

At the same time as the radical Readers made these representations to the authorities, their separatistic attitude also manifested itself in their religious worship. The number of noncommunicants increased. At the same time another problem arose. Those Readers who had not for some length of time attended communion were in some instances refused banns of marriage. The Cathedral Chapter, however, was obviously of the opinion that a publication of banns might be granted in such cases. As to baptisms according to the Service Book of 1693, the same conditions were on the whole prevalent as earlier. Of special interest was a law suit against a Reader from the rural congregation of Skellefteå who had refused to allow the rechristening of his child, baptized according to the ritual of 1693. He was sentenced to fines according to the first chapter and second paragraph of the Penal Code, or the so-called Profanation Paragraph, which during subsequent years was to be diligently applied in offences against the sacraments.

Also in some other respects, e. g. the use of the Catechism of 1810, there were vehement clashes of opinion. Finally, it may be mentioned

that the Readers were, as earlier to a great extent, at liberty to assemble for private devotion. By a Royal Charter of the 24h of May, 1844, however, certain restrictions turned up with respect to the former license of holding conventicles.

A comparison between the extreme separatists and the moderate ones in revivalism indicates that the difference between these two trends was one of degree. The new church books were rejected by both, mainly for the same reasons. Their fundamentally evangelical views were largely identical, even if, as a rule, the separatists were more pronounced antinomians. The difference consisted chiefly in the fact that the radical Readers drew more far-reaching conclusions from the fundamental view held in common. Thus the separatists demanded that the use of such church books as were criticized should be prohibited completely, threatening to separate from the Church if this requirement was not fulfilled. The moderate Readers, on the contrary, submitted an alternative proposition aiming at special provisions in case their main proposal should be rejected. Moreover, the radical Readers were as a rule severer in their criticism of conditions prevailing within the State Church.

Chap. 4.

The Completed Separation, 1848—1855.

At the end of 1848 the radical Readers took the step completing their separation from the State Church. It was during the Christmas of that year that the first separatistic Communion services publicly known were held, the ritual of 1693 being then used. At these as well as at subsequent Communion services, which were as a rule held simultaneously with the services of the State Church, devotional books by Luther were generally read aloud, free comments being made by the reader on each paragraph in the course of reading. At the singing, the old Hymnal of 1695 was used. Thus the whole service mainly corresponded to the complete divine service of the Church of Sweden according to the old ritual.

In all the law-suits brought up against the separatists for holding free communion services, the above paragraph against the profanation of sacred things was quoted. According to this paragraph, anyone who wantonly mocked the divine service, the Word of God, and the sacraments should be fined fifty "daler" (= old Swedish dollars). The

Readers pleaded, however, that the above paragraph was not applicable in their case as they had no intention of deriding sacred things. As a rule, however, the Readers were pronounced guilty in the Lower and the Supreme Court, whereas they were acquitted in the second instance. With regard to one of the prosecutions for holding an illegal communion service, even fines were imposed according to the Conventicle Act.

Only a minority of Separatists were subjected to prosecutions, and only a few of the communion services held were prosecuted by law. The reason for this was the fact that a person already prosecuted could not be sentenced on account of a new offence of the same kind until the earlier case had been definitely concluded. Thus, for the comparatively modest fine of fifty daler the leader of a separatistic congregation could celebrate Holy Communion and even administer baptisms during the long time — often several years — it took before an earlier case against him had been definitely concluded. A corresponding condition also existed in the case of those who took part in free communion services. The fines imposed, however, were not altogether without effect. Even such a modest sum as fifty daler could be impossible for some to raise. These were then given a penalty of two weeks imprisonment on water and bread.

After the separatists had taken the administration of Holy Communion into their own hands, the free communion services became the most important cause of conflict between the State Church and the separatistic movement. But dissension became manifest also in other respects. Most separatists had their children baptized according to the Service Book of 1693. In some cases these baptisms were followed by a compulsory ratification, or compulsory rebaptism, and occasionally even by prosecution. As regards the solemnization of marriage by the State Church, the antagonism was still further aggravated. When separatists not confirmed wanted to be married, their banns could not be published. In spite of this, some parties were married according to some kind of separatistic marriage ritual, which, however, was not officially recognized. The number of such marriages was not great. It happened rather frequently that even children of well-known separatists were confirmed and attended Holy Communion once, whereby they received their civil rights, a prerequisite of which was participating in Holy Communion at least once. In 1854 the separatists submitted a written protest to the Cathedral Chapter of the Diocese of Härnösand against the fact that banns were not published for such Readers as due

to religious reasons had not been confirmed. However, this petition was of no effect.

At the same time as the separatists, after the first free communion services assumed a more and more independent position in respect to the services of the State Church and her administration of the sacraments, they also continued their efforts at finding a solution to the problem of their obscure relation to the Church of Sweden. The most tangible results of these efforts was a petition from Piteå to the Government in the beginning of 1851. Furthermore, an additional one was submitted, which was signed by the three principal leaders of the separatistic movement, Johan Riström, Per Ersson, and Nathanael Lindquist. This, however, did not receive official recognition.

In the petition first mentioned the Readers expressed their desire to obtain clergymen who filled their demands on orthodoxy, and who ministered unto them in accordance with the old church-service books. In case these wishes were not granted the undersigners requested to be allowed to leave the Church of Sweden, form congregations of their own, and choose their own clergy. In this connection it was clearly expressed that legally ordained clergymen were desired. The petition was written by the Finnish clergyman, Fredrik Gabriel Hedberg, who at this time was in connection with many of the Swedish separatists, and who also largely shared their views. The contents of the petition were also in agreement with the views formerly advanced by Hedberg.

However, it must not be presumed that the undersigners accepted the petition proposed by Hedberg without any criticism whatever. They only represented an intermediate group of the revival, who, although more radical than the moderate Readers, did not, on the other hand, go as far in separatism as the real separatists. Thus, it must be assumed that they had given their support to the petition principally for the reason that it was in agreement with their own views.

Chap. 5.

Decisions in Respect to Church Books and the Administration of the Sacraments by Laymen, 1851—1855.

The petitions by the Readers regarding the Church Books were transacted by the Government on Apr. 29th, 1853. The latter's resolution implied that the requests of the petitioners, presented during the

course of many years, were rejected. The outcome no doubt corresponded to what the majority expected in this matter. However, there were even those who insisted on greater freedom in liturgical matters, holding that the separatists should at least be granted certain exceptional privileges. Among these we may mention the Attorney General of that time, N. S. von Kock, J. H. Thomander, later bishop of Lund, and others. Among those contrary were especially H. Reuterdahl, later archbishop, who was supported by Crown-Prince Charles. The differences of view were clearly expressed when the question came up before the clergy at the Riksdag of 1850—51.

Apart from the resolution regarding the petition by the Norrland Readers with respect to the Church books, that of April 29th, 1853, also involved a decision regarding prosecutions and warnings in several other actual cases. In earlier investigations it has been asserted that the resolution had a general object in view, and that the new Royal charter was the signal for an intensive campaign of prosecutions against the conventicles of the Readers. However, this was not the case. The old regulations were in all respects applied, even during the years subsequent to 1853. This did not prevent an aggravation of the prevailing antagonism in religious matters during these very years.

It is also interesting in this connection to note the attempts made at producing a regulation more suitable than the old paragraph against profanation when prosecuting separatists for their free administration of the sacraments. To the separatists and their defenders it seemed absurd to inflict secular punishments for Christian cult acts. The opponents, on the other hand, considered the paragraph of profanation not to be sufficiently effective, and called for severer penalties. The questions having been discussed at the Riksdag of 1853—54, where the differences of opinion in this matter sharply collided, the new law, commonly called the Sacramental Law, was sanctioned on the 7th of March, 1855. The much disputed second paragraph of the second chapter of the Penal Code was now changed, and was to be applied both with respect to mockery, in the proper sense of the word, as well as to the administration of sacraments by laymen. The new law, however, was subjected to severe criticism, thus having very little practical significance.

Chap. 6.

Retarding Factors.

Compared wtih the moderate tendency of revivalism, separatism gained no great expansion. It is difficult to give any definite figures in this connection. In the 1850's the total number of separatists in Upper Norrland may have amounted to between one and two thousand. Even in parishes where separatism had its greatest expansion, the Readers faithful to the Church seem to have been three or four times as numerous as the separatists. When judging the causes of this fact, one must no doubt take into consideration the influence exerted by Carl Olof Rosenius. His words were full of weight in many districts of revivalism in Norrland, and great importance was evidently attached to his consistent attitude of reservation towards all separatistic trends. His arguments were greatly spread through the periodical "The Pietist" *(Pietisten)*.

The absence of competent leaders also appears to have been a retarding factor of very great significance. All the principal leaders of the separatistic movement were without elementary education, being barely able to write. Neither was any of them, as far as can be judged, a religious personality of any importance. It is against the background of this condition that one has to see the efforts made in securing educated clergymen for separatistic activity. These endeavours were without success, but they would undoubtedly have been of great importance to the spread of separatism if they could have been realized. Perhaps the movement would then to a greater extent also have been able to win adherents from outside the lower strata of society, from where at first it received its greatest number of recruits.

In addition to this we have the undefined limits between separatism and the moderate Readers as far as the aims of each are concerned. In general it may be said that the separatists represented a more pronounced antinomism; but, on the other hand, it is not difficult to find instances of Readers faithful to the Church who, more than many separatists, gave greater prominence to the Gospel than to the Law. As to the service books of the State Church, the separatists were no doubt more radical, but also in this matter many of the moderate Readers would adopt a position differing very slightly from that of the separatists. Thus it must essentially be due to opposition from moderate

Readers that the Hymn-Book of 1819 could not be introduced as the sole hymnal in many places until after several decades.

Under these conditions the highly polemic character of the separatistic movement was an obvious weakness. The majority of non-dissenting Readers revealed comparatively less interest in polemic questions and doctrinal controversy at the same time as they more strongly emphasized that which is the heart of religion. The difference between these two trends of the Readers' movement will, however, not be fully elucidated until the investigation of the next period of the history of the separatism of Norrland.

BILAGA

Några viktigare kungliga brev rörande läseriet i övre Norrland.[1]

Kungl. Maj:t till HD 29/1 1817. HLA.

Carl etc. Vår ynnest etc. Af den anledning att till Vårt justitiæcanzlersembete domhafvanden i Skellefteå tingslag af Vesterbottens län, häradshöfdingen A. M. Kjellerstedt, inkommit med anmälan om ett af länsmannen Nils Clausén Nilsson hos häradsrätten derstädes anhängigt gjordt religionsmål, rörande yrkadt ansvar å åtskillige personer af allmogen uti de till Skellefteå närmast belägne socknar, för det att de dels uplåtit sina hus för oloflige sammankomster till svärmande religions- och andagtsöfningar, dels slike sammankomster bevistat, har till Oss justitiæcanzlersembetet härom med underdåning berättelse inkommit, jemte förmälande huruledes ifrågavarande svärmerianhang syntes egenteligen hafva tillkommit genom en, efter den af ärkebiskopen doctor Lindblom omarbetade nya catechesens påbudne utgifvande till församlingarnes bruk, innom Luleå socken väckt och vidare spridd upmärksamhet å religionsämnen, utmärkande sig genom yttradt misstroende och obehörige omdömen om prästerskapets lärosätt, deras vid undervisningen nyttjade böcker, och deribland i synnerhet den med språk utur en ny bibelversion försedde nya cathechesen.

Sedan Vi häruppå under den 12 junii sistledit år funnit för godt i nåder befalla att ofvanberörde till häradsrätten instämde mål rörande åtal för oloflige religionssammankomster ej borde vidare fullföljas, men att ärendet i anseende till dess beskaffenhet och de åtgärder som i anledning deraf kunde vara af nöden, skulle, med hvad dertill hörde, genom Vår ecclesiastiqueexpedition Oss vidare i underdånighet föredragas, och Vi således, efter det I Biskop Almquist blifvit i nåder anbefalld, att i afseende på beskaffenheten af de upkomne villomeningarne och det såkallade svärmeriet Eder yttra och uplysningar meddela, samt till följe deraf afgifvit utlåtande med bifogande af prostarne Genbergs och Ströms anföranden i detta ämne, så hafve Vi i nåder låtit detta alt hos Oss i ytterligare behörigt öfvervägande komma, och dervid pröfvat ingen annan åtgärd böra härutinnan för det närvarande äga rum, än att I med sorgfällighet tillsen, det prästerskapet tillåter hvar och en, som det åstundar att få nyttja den förra eller med

[1] Felaktigt stavade person- och ortnamn ha korrigerats. I fråga om stor och liten bokstav har nutida skrivsätt tillämpats.

Svebilii förklaring försedde Lutheri cateches, samt att denna äfven måtte hälst bibehållas och brukas intill dess all fördom emot den nya af ärkebiskopen doctor Lindblom omarbetade catechesen kan betagas, äfvensom prästerskapet jämväl, då den nya catechesen nyttjas i synnerhet i anseende till de derstädes införde, enligt den nyare bibelöfversättningen förändrade skriftens språk, iagttager all försigtighet och tjenlig upmärksamhet, viljande Vi för öfrigt genom statssecreteraren för Vår ecclesiastiqueexpedition låta särskildt meddela Eder, Biskop Almquist, närmare underrättelse om Våre nådige afsigter. Och Vi befalle Eder etc.

Kungl. Maj:t till KB i Vb 9/1 1822. Just. rev:s registratur. RA.

Carl Johan etc. Vår ynnest etc. Sedan I uti underdånig skrifvelse af den 30 junii 1820, med anledning af hvad Vårt nådiga bref till Eder af den 20 januarii samma år innefattar, i afseende på det i Skellefteå socken varande så kallade läsaresällskapet, i underdånighet anmält, att en samling af nämnde sällskap anträffats den 18 junii 1820 i kyrkostaden under det ottesången förrättades, och att söndagen den 25 i samma månad läsarne, i stället att bevista den allmänna gudstjensten i kyrkan, hållit enskilda andagtsöfningar hos en bonde i Kusmarks by, der flere, med förbifarande af kyrkan, sig inställt; hvarefter och sedan Vi, i anledning af berörde anmälan, låtit infordra underdånig förklaring af de läsare, som under ottesången varit församlade, I ytterligare i underdånighet tillkännagifvit, att under ottesången å fjerde böndagen, den 24 september samma år, och å första böndagen, den 11 mars 1821, läsarne hade varit till enskild andagts förrättande samlade i kyrkostufvan invid kyrkan; i sammanhang hvarmed Vår tillförordnade justitiæcanzler i underdånighet anmält, att domcapitlet uti Hernösand uti skrifvelse den 12 sistlidne september, under åberopande af kyrkoherden doctor Ströms memorial, tillkännagifvit, dels att inhysesmannen och skräddaren Jonas Lindblom från Storkåge by, efter det hans barn blifvit vederbörligen döpt, företagit sig att samma barn sedermera hemma hos sig, efter det gamla formulairet, omdöpa, och dels, att de så kallade nya läsare fortfara att ifra emot presterskapets lärosätt samt den nya psalmboken och catechesen; äfvensom att domcapitlet sedermera uti skrifvelse den 7 november gifvit vid handen, huruledes prosten och pastorn i Arieploug, Nils Sundelin inberättat, att en bonde vid namn Johan Ericsson From i Gargnäs by af Sorsele lappmarksförsamling, hvilken gjort sig känd såsom medlem af det så kallade läsaresällskapet, icke allenast vägrat, att låta sitt barn döpas efter det i nya handboken föreskrifne formulaire, utan ock varit nog djerf, att sjelf förrätta barnets dop; så hafve Vi låtit detta ärende hos Oss i nådigt öfvervägande komma; och hafve Vi, som icke vilje, att läsaresällskapet skall för sin öfvertygelse förföljas, men igenom faderliga råd och förmaningar uplysas och rättas, samt alfvarligen förehållas sin förbindelse, att icke störa församlingens öfrige innevånare i deras gudstjenst, eller undandraga sig de pligter samhällsordningen och den antagna trosbekännelsen föreskrifva, härmed velat förständiga Eder

om denna Vår nådiga afsigt samt anbefalla Eder förehålla de så kallade läsare, att den frihet till enskilda sammankomster och andagtsöfningar, som blifvit dem i nåder beviljad, varit en följd blott af Vår nådiga benägenhet, att icke vilja tvinga någons öfvertygelse eller samvete, och af Vår förhoppning och förväntan, att misstag och villfarelser med tiden samt genom en bättre insigt och tilltagande kunskap i den sanna evangeliska läran skulle efter hand rättas och försvinna; men, att det öfverseende, hvarmed läsarne således blifvit behandlade, ålägger dem också en ökad förbindelse, att noggrant iagttaga de vilkor, hvarunder en sådan frihet blifvit dem i nåder förunnad, och att de satser, de till sitt försvar anfört och yrkat, på det nogaste innebära samma förbindelser, emedan en sann tro icke utan gerningar kan bevisas; emedan ett christeligt lefverne fordrar agtning för gällande lagar och samhällsordning, samt noggrant undvikande af allt, som för andra leder till förargelse eller störande af deras andagt och den lagliga gudstjenstens helgd och anseende; samt att således, när de till sitt försvar yrka på en christelig frihet i kraft af den satsen: dömmer icke, så skolen I icke varda dömde, böra de också inse, att samma rätt gäller för dem, som ej dela deras öfvertygelse; att det således icke är dem tillåtet, att åsidosätta den vördnad de böra visa för den allmänna gudstjensten, eller att fördöma de läror eller framställningssätt som för dem icke äro behagelige; men att de böra i tysthet underkasta sig de trosläror deras fäder bekänt, samt de af lagarne och samhällsordningen stadfästade andagtsöfningar; och ifall de vilja derutöfver samla sig till vidare andagtsöfning eller enskild upbyggelse, bör sådant ske på de tider och ställen, då allmän gudstjenst icke är för hand. I följd häraf vilje Vi, att de så kallade läsare böra ytterligare alfvarligen erindras, att icke under allmän gudstjenst hålla sine sammankomster, utan då begifva sig i kyrkan och med församlingen deltaga i den allmänna andagtsöfningen; samt att de af samma skäl vid dop och salighetsmedlens bruk, böra underkasta sig den ritual, som uppå riksens ständers begäran och med deras enhälliga bifall blifvit af Kongl. Maj:t antagen och påbuden. Vi förmoda, att desse och dylike föreställningar, med tolamod och foglighet framstälde och ofta förnyade, skola enär de understödjas af ett redligt och agtningsvärdt förhållande hos lärare och prästerskap, efterhand göra tillräckeligt intryck och vinna allmänt förtroende, samt vilje för det närvarande icke vidtaga strängare åtgärder; men derest det oagtadt, läsarne skulle fortfara, att hålla sine sammankomster under gudstjensten, egen I att vidtaga tjenlige anstalter till deras åtskiljande. Vi befalle Eder etc.

Kungl. Maj:t till KB i Vb 23/3 1838. Just.rev:s koncept (i ser. kungl. koncept). RA.

Carl Johan etc. Vår ynnest etc. Sedan Vi, angående det så kallade läsaresällskapet i Vesterbotten, genom nådig skrifvelse den 9 januari 1822, bland annat, förordnat, att, i fall läsarne ville, utöfver de af lagarne och samhällsordningen stadfästade andagtsöfningar, samla sig till vidare undervis-

ning eller enskild upbyggelse, borde sådant ske på de tider och ställen där allmän gudstjenst icke vore förhand, utan ålåge dem då att begifva sig i kyrkan och med församlingen deltaga i den allmänna andagtsöfningen; och Vi dervid tillika, under förmodan att tjenliga föreställningar med tålamod och foglighet framställde och ofta förnyade, skulle efter hand göra tillräckligt intryck och vinna förtroende, i nåder förklarat Oss för det då närvarande icke vilja vidtaga strängare åtgärder, men att, i händelse, det oagtadt, läsarne fortforo att hålla sina sammankomster under gudstjensten, ägden I att vidtaga tjenliga anstalter till deras åtskiljande; — så hade, under den sedermera förflutne tiden, Vår i sistnämnde hänseende gifne nådiga befallning väl blifvit, vid förekomne tillfällen, med mer och mindre svårighet, tillämpad; men som numera inträffat, att å första söndagen i adventet, sistlidet år, under det 4de böndagens högmässotjenst i Sorsele kyrka firades, åtskillige läsare varit samlade till enskild andagtsöfning uti ett å kyrkovallen beläget hus, och hvilka, med undantag af en enda, enständigt, och under åberopande af den satsen »att man mera borde lyda Gud än menniskor», vägrat efterkomma kronobetjeningens uprepade anmaningar att åtskiljas; hafven I begärt Vår nådiga föreskrift, huru vid slike fall i framtiden bör förhållas, dervid I trott Eder böra underdånigst föreslå, att ej mindre ägarne till det hus där omförmäldte sammankomster hållits, än ock alla de personer, hvilka hädanefter på anmaning vägra att aflägsna sig från dylike sammankomster, måge få till landskansliet inkallas för att erhålla föreställningar och, vid förnyad öfverträdelse, lagligen tilltalas.

Vid underdånig föredragning häraf, hafve Vi funnit godt till berörde Eder underd. hemställan på det sätt lemna bifall, att så väl ägarne till det hus, hvarest läsaresällskapets sammankomst, under fjerde böndagen nästlidet år, vid Sorsele kyrka hållits, som de läsare, hvilka hädanefter visa gensträfvighet att aflägsna sig från dylika otillåtna sammankomster, må inkallas till förhör vid landskansliet, för att tjenliga varningar och föreställningar meddelas; äfvensom att de läsare, hvilka i sistnämnde afseende begå förnyad öfverträdelse, böra, under iagttagande af derom gällande särskilta stadganden, inför domstol lagligen tilltalas; hvilket Vi härmed velat till svar och underdånig efterrättelse i nåder meddela. Vi befalle etc.

Kungl. Maj:t till HD 10/12 1842. HLA.

Carl Johan etc. Vår ynnest etc. Sedan Vi rörande det så kallade läsaresällskapet i Vesterbottens län, dels genom nådig skrifvelse den 9 januari 1822 bland annat i nåder förordnat, att, i fall läsarne ville, utöfver de af lagarne och samhällsordningen stadfästade andaktsöfningar, samla sig till vidare undervisning eller enskild uppbyggelse, sådant borde ske på de tider och ställen, der allmän gudstjenst icke vore för hand och att, derest läsarne fortfore med sammankomsters hållande under gudstjensten, Vår befallningshafvande ägde vidtaga tjenlige anstalter till deras åtskiljande, dels och under den 23 mars 1838 i nåder föreskrifvit, att de läsare, hvilka derefter visade gensträfvighet att aflägsna sig från dylika sammankomster, skulle

inkallas till förhör vid landscancelliet för att erhålla tjenlige varningar och föreställningar, äfvensom att de läsare, hvilka i sistnämnde hänseende beginge förnyad öfverträdelse, borde, under iakttagande af derom gällande särskilte stadganden, inför domstol lagligen tilltalas: så har landshöfdingeembetet i Västerbottens län, medelst skrifvelse den 28 nästlidne maji, hos Oss underdånigst anmält, hurusom under den sednaste förflutna tiden läseriet inom Löfångers socken i berörde län antagit en betänkligare beskaffenhet, i det nio särskilta större folksamlingar under februari, april och maji månader detta år egt rum på åtskilliga ställen och flera dagar fortfarit, dervid, jemväl å helgedag under offentlig gudstjenst, föreläsningar och tolkningar af den heliga skrift blifvit utaf upgifne personer anställde; i anledning hvaraf och då genom dylika sammankomster, der straffdomar skola uttalas mot olika i religionsfrågor tänkande, allmogen ej allenast förvillades, utan jemväl förlorade en dyrbar tid, som borde på mera ändamålsenligt sätt användas, landshöfdingeembetet underdånigst hemställt och föreslagit, att det genom Vårt ofvan omförmälte nådiga bref den 23 mars 1838 meddelade förrberörde stadgande jemväl måtte få iakttagas i afseende å sammankomster å helgfria dagar, derest Vi icke skulle finna för godt att, utan sådan omgång, hädanefter tillåta lagligt åtal; varande af landshöfdingeembetet tillika anmäldt: att, enligt upgift, åtskillige större sammankomster för religionsföreläsningar skola egt rum med presterskapets vetskap, och deribland någon söndag sistlidne april månad i Fjälbyn under det offentlig gudstjenst förrättades i Löfångers kyrka; att vacancepredikanten C. O. Sondell skall bevistat nämnde sammankomst; samt att, då dylik sammankomst derefter blifvit hållen i Selets nära kyrkan belägna by en söndag, likväl efter gudstjensten, och påföljande måndag, Sondell sistnämnde dag öfvervarit densamma och medhaft den åt hans undervisning för första nattvardsgången anförtrodde ungdom; och har landshöfdingeembetet slutligen i underdånighet tillkännagifvit, att, jemte öfrige vidtagne åtgärder, underrättelse blifvit Eder meddelad om förenämnde upgift rörande presterskapet, samt att bemälte embete genom kungörelse den 6 förlidne maji månad åtvarnat Löfångers sockens innevånare att icke tillåta eller bevista ifrågavarande sammankomster, vid den påföljd Vårt förenämnde nådige bref stadgar.

Till åtlydnad af Eder meddelad nådig befallning att infordra underdåniga yttranden från presterskapet i Löfångers församling samt dermed jemte eget utlåtande i ämnet till Oss inkomma, hafven I under den 30 sistlidne september till Oss insändt berörde yttranden af kyrkoherden i Löfånger, prosten Olof Lindforss och ofvannämnde vacancepredikant Sondell; varande af den sistnämnde upgifvet: att han uppå begäran af några läsare och med pastors tillåtelse lördagsaftonen den 16 april infunnit sig i Fjälbyn, der drängen Olof Jonsson från Uttersjön påföljande söndagsförmiddagen kl. 10, i närvaro af några personer, samt efter afsjungande af N^ro 10 i Sions sånger och hållen morgonbön, företog läsning ur Luthers kyrkopostilla och Nya testamentet, med förklaring öfver det sålunda förelästa, derunder åter några Psalmer ur Sions sånger sjöngos, och hölls kl. 1/2 till 9 på aftonen bön, hvarefter de tillstädesvarande åtskiljdes; att Sondell tillåtit de honom anförtrodda nattvardsbarn bevista en sammankomst söndagsefter-

middagen den 24 april i Selet, men var sjelf frånvarande i embetsförrättning, samt att måndagsmorgonen den 25 april, då barnen icke voro samlade på det vanliga rummet, utan inställt sig vid sammankomsten, Sondell, uppå begäran af de närvarande föräldrarne, tillåtit barnen öfvervara sammankomsten till aftonen kl. 6; och skulle ändamålet med Sondells närvaro vid läsarnes sammankomster varit att efterhöra, huruvida någon vilsefarande lära af dem bragtes å bane; innehållande åter den förklaring prosten Lindforss afgifvit, att Sondells besök i Fjälbyn den 16 april, i upgifven afsigt att skilja en lärotvist, ägt rum med samtycke af bemälde prost, hvilken icke hade sig bekant, det någon större läsaresammankomst skulle i Fjälbyn inträffa, emedan, derest han sådant afvetet, Sondell icke fått resan företaga; äfvensom att Sondells vistelse med nattvardsbarnen på läsaresammankomsten i Selet skett utan förklarandens vetskap och kännedom.

Af Edert i ämnet afgifne underdåniga utlåtande hafve Vi, bland annat, i nåder inhemtat: att, efter det landshöfdingeembetet i Vesterbottens län den 19 förlidne maji månad hos Eder gjort anmälan om läsaresammankomsterne i Löfånger, I den 25 i samma månad förordnat contractsprosten magister Johan Risberg att i nämnde församling hålla visitation, i följd hvaraf bemälde contractsprost, hvilken redan den 17 i nyssnämnde månad besökt Löfångers socken, till inhemtande af uplysningar rörande förhållandet, vidare den 24 förlidne juli berörde visitation verkstält, dervid församlingens presterskap yttrat, att, derest med detsammas vetskap några olagliga sammankomster ägt rum, deraf likväl icke borde eller kunde dragas den slutföljd, att till desamma presterskapet lemnat bifall och tillåtelse; att ehuru I ansågen andaktsöfningar i enskilta hus i allmänhet tjenliga att befrämja christelig upbyggelse och i Hernösands stift, der mångenstädes en stor del af församlingen bor på flere mils afstånd från kyrkan, husliga möten till gemensam gudstjenst varit af ålder vanlige och oumbärlige medel till sabatens helgande, vissa vilkor likväl för dessa sammankomster borde iakttagas, nemligen: att de icke må hindra bevistandet af den allmänna gudstjensten; att de ej anställas på söknedagarne om ej möjligen lördagsaftonen; samt att de inskränkas till bön, sång och läsning af en postilla, utan att någon får upträda såsom lärare, eller att i anledning af det, som läst är, någon förklaring eller tvist om läran och tydningen af skriftens ord må dervid ega rum; att, vidkommande presterskapets i Löfånger och särskildt vacancepredikanten Sondells förhållande vid ifrågavarande tillfälle, blott den sednare syntes felaktig, och på dubbelt sätt, i det han under offentlig gudstjenst bevistat läsarnes sammankomst samt låtit nattvardsbarnen deltaga i denna för dem i mera än ett afseende otjenliga andaktsöfning och dermed förenade undervisning; samt att, hvad angår läsarne, I, Biskop Franzén, vid besök i Löfånger hört de bästa vitsord om deras upförande af trovärdige män, församlingens pastor och domaren i orten; äfvensom vid samtal med läsarne hos dem icke kunnat förmärkas något svärmiskt eller med en sann christendom oförenligt, jemte det de förklarade sig nöjde att vid sine sammankomster iakttaga ofvanstående dem förelagde vilkor.

Detta, jemte Vårt justitiecanzlersembetes i ämnet infordrade underdåniga utlåtande, hafve Vi i nåder låtit Oss föredragas, samt, med bifall till bemälte

embetes underdåniga hemställan, velat i nåder anbefalla Eder tillse, att, så vidt lagligen ske kan och på Eder ankommer, från sådane församlingar, i hvilka så kallade läsare finnas, de prestmän flyttas, som visat böjelse att sjelfve i läseriet deltaga, och att andra ditsändas, som förena sann uplysning med varm religionskänsla och lycklige predikogåfvor samt således kunna intaga den plats i församlingen, presterskapet rätteligen tillkommer; hvaremot sådane yngre prestmän, hvilka deltagit uti eller främjat läseriet, helst böra anställas att tjenstgöra under stiftets utmärktare äldre församlingslärare, genom hvilkas kunskaper och nit de förstnämnde må kunna återföras till ett värdigt utöfvande af deras presterliga kall.

Meddelande Eder detta till svar och behörigt iakttagande låte Vi genom Vårt justitiedepartement till Vår befallningshafvande i Vesterbottens län afgå nådig skrifvelse angående de åtgärder, som på bemälte befallningshafvande ankommer att vidtaga; hvarmed Vi befalle Eder etc.

Kungl. Maj:t till HD 24/5 1844. HLA.

Oscar etc. Vår ynnest etc. Sedan I till Vår befallningshafvande i Vesterbottens län öfverlemnat dels åtskilliga handlingar angående de uppträden, hvilka inom Vännäs socken blifvit begångna af de så kallade nyläsare, dels ock ett af contractsprosten N. Nordlander afgifvet memorial beträffande desse läsares beteende i Skellefteå socken, med begäran af Eder, att Vår befallningshafvande måtte i afseende derå vidtaga erforderliga åtgärder, samt bemälde Vår befallningshafvande den 9 sistlidne mars berörde handlingar till Vårt justitiæcanzlersembete insändt, så har sistnämnde embete, uti underdånigt memorial af den 13 innevarande månad, dessa handlingar jemte ytterligare i ämnet infordrade upplysningar till Oss ingifvit, hvaraf hufvudsakligen inhemtas: att sedan vice pastorn O. W. Söderlindh i Vännäs socken hos contractsprosten J. Risberg anmält, huruledes läseriet derstädes under sednare tiden antagit egenskap af ett förvillande svärmeri, förenadt med sidvördnad och förakt för predikoembetet och dess tjenare, hvilka ej sällan störtes i utöfningen af sina embetsgöromål och förolämpades med tillvitelser för irrlärighet, äfvensom att läsarne härtill synnerligast förleddes af en byavis kringfarande person vid namn J. P. Lindström, och att läsarne, som, utom vid nattvardsgångar, sällan besökte kyrkan, deremot höllo enskilda sammankomster flere söcknedagar å rad, dervid både husbönder, barn och tjenstefolk sig inställde; så hade ej allenast contractsprosten Risberg hänskjutit målet till Eder pröfning och laglikmätiga behandling, utan ock Söderlindhs medhjelpare, S. M. adjuncten N. A. Flodstedt ytterligare hos Eder anmält, att vid religionssamtal och förhör läraren ofta blifvit afbruten med rop af »orätt»! »falsk lära»! och att, då läsarne någon gång besökte kyrkan, de icke deltaga i kyrkosången och aldrig öfvervara altartjensten, samt att vid en större sammankomst ofvannämnde Lindström och hans anhang så i ord som handling Flodstedt förolämpat, i anledning af hvilka angifvelser I förordnat contractsprosten, magister A. A. Grafström att kyrkovisitation i Vännäs församling anställda, vid hvilken

bonden Johan Peter Lindström, angifven såsom stiftare och ledare af läsaresecten, jemte erkännande det han under allmänna gudstjensten hållit religionssammankomster, yttrat, att kyrka och gudstjenst vore öfverflödiga; att presterskapets lära och lefverne vore falska; att han ville ställa sig konungens bud till efterrättelse, endast så vidt de ej stridde mot Guds bud, samt att han i psalmboken och catechesen hört och sett saker, som voro rakt stridande mot Guds ord; hvarjemte Flodstedt uppgifvit vid visitationen, att åtskillige bönder vid läsaresammankomster tolkat och utlagt det heliga ordet; att, till bestyrkande häraf, åtskilliga bevis blifvit till contractsprosten Grafström aflemnade, innehållande upplysningar, hurusom vid 2ne communionsförhör adjuncten Flodstedt blifvit afbruten och störd af åtskillige personer, under påstående att hans förklaring vore origtig; att vid en läsaresammankomst, der Söderlindh och Flodstedt sig infunnit, Lindström med äreröriga tillmälen dem förolämpat, och tillika skuffat Flodstedt; att vid en dylik sammankomst, juldagen den 25 december förmiddagen, Lindström i en mängd personers närvaro hållit föreläsningar och förklaringar under psalmers afsjungande utur gamla psalmboken, dervid uti ett angränsande rum bränvin blifvit utdeladt; att påföljande dag, annandag jul, en läsaresammankomst egt rum, då Lindström yttrat, att kyrkan borde nedrifvas eller uppbrännas, samt att vid flera andra tillfällen åtskilliga otillbörliga yttranden blifvit fällda; att rörande läsarnes uppträdande och förhållande inom Skellefteå socken contractsprosten Nordlanders till Eder afgifna memorial innehölle: att den nya sect af läsare, som under sednare tiden der uppstått, samlades för att ransaka de s. k. nya böckerna, catechesen, psalmboken och kyrkohandboken, som de påstodo innehålla falsk lära; att secten egentligen uppkommit, sedan en bonde vid namn Anders Jonsson i Klutmark, som fått kännedom om en af Nils Peter Ersson i Luleå utgifven critik öfver nämnde böcker, till församlingen inkallat denne, som genom sitt svärmiska förhållande åter uppväckt den nästan försvunna secterismen, hvarjemte en annan dylik predikant, vid namn J. Riström, blifvit af Anders Jonsson hemtad till socknen; anhållande prosten Nordlander att sådane åtgärder måtte vidtagas, hvarigenom dessa svärmare hindrades från ytterligare kringstrykande och kunde befordras till ansvar efter lag för sina kränkande utlåtelser om kyrka och presterskap, äfvensom för sina otillbörliga och olofliga sammankomster; att sedan kronolänsmannen i Skellefteå, J. Ström till Vår befallningshafvande inberättat, det han hos bonden Lundgren i Lunds by anträffat J. Riström från Luleå socken, sysselsatt att bland en större folksamling uppläsa åtskilliga artiklar utur de s. k. kyrkotidningarne, dervid påstående att falsk lära af presterskapet predikades, Vår befallningshafvande infordrat yttrande i ämnet af contractsprosten Nordlander, som jemte sin förra berättelse uppgifvit, att Riström hållit religionssammankomster i Kusmark, Ersmark och Lunds by, samt att, ehuru han blifvit tillsagd att aflägsna sig från socknen och ställt borgen derför, att han, inom 24 timmar efter med honom hållet förhör, skulle begifva sig derifrån, han likväl qvarstannat 4 dagar samt derunder föranstaltat sammankomster uti flera byar norr i socknen; att dessutom blifvit till Vår befallningshafvande utaf kronolänsmannen H. Löfroth i Umeå inberättat,

att söndagen den 11 februarii under gudstjänsten en dylik sammankomst egt rum hos bonden Olof Jonsson i Ersmark, dervid nybyggaren P. Westberg från Långbränna hållit föreläsning och uttydning; och hade slutligen Vår befallningshafvande, af justitiæcanzlersembetet anmodad att upplysa, huruvida vid de tillfällen, då dessa sammankomster egt rum under allmän gudstjenst, åtgärder blifvit vidtagna i öfverensstämmelse med föreskrifterna i kongl. brefven den 9 januarii 1822 och den 23 mars 1838, tillkännagifvit, att underrättelse om berörde sammankomster icke erhållits förr än efteråt, hvadan åtgärder ej kunnat vidtagas till de församlades åtskiljande eller de motsträfviges inkallande till varning; hvarjemte Vår befallningshafvande förmält, dels att då tid och ställe för sammankomsterna sorgfälligt döljas och förtigas, det vore svårt och nära omöjligt för den af många andra tjenstegöromål öfverhopade kronobetjeningen inom glest bebodda districter att i tid upptäcka sammankomsterna, helst de rent sinnade och tänkande sällan eller aldrig ville yppa hvad de derom hafva sig bekant, för att undvika läsarnes fördömelser och befarade hämnd, dels ock att jemväl söndagen den 24 sistlidne mars, efter gudstjensten, en ny sammankomst egt rum i Böleå by, der nybyggaren P. Westberg från Långbränna hållit föreläsningar för mer än hundrade personer; hvarförutan Vår befallningshafvande uti sin till justitiæcanzlersembetet den 9 sistlidne mars aflåtna skrifvelse hemställt att då de undantagsstadganden, hvilka medelst högstberörde kongl. bref särskildt i afseende å läsarne inom Vesterbotten blifvit meddelte, icke ledt till det dermed åsyftade ändamål, och nödigt vore, det lagarna blefvo behörigen tillämpade och efterlefde, helst erfarenheten ådagalagt att varningar och föreställningar icke verkat till rättelse, utan öfverseendet fastmera syntes hafva föranledt till större sjelfsvåld och motsträfvighet, justitiæcanzlersembetet måtte utverka återkallandet af det för läsarne i Vesterbotten beviljade undantag från de allmänt i riket gällande författningar, eller att, om nådigt bifall härtill för det närvarande ej kunde vinnas, nödige ansedde och af Vår befallningshafvande föreslagna åtskilliga föreskrifter i berörde hänseende då måtte varda i nåder meddelade.

För egen del har justitiæcanzlersembetet i underdånighet anfört, att då för tillfället mindre syntes vara fråga om tillåtelse till anställande af åtal emot de personer, hvilka deltagit i de redan hållna ifrågavarande sammankomsterna för andaktsöfningar, än fastmera derom, att med ändring af föreskrifterna i Kongl. brefvet den 23 mars 1838, andra åtgärder måtte vidtagas till förekommande af dylika oordningars förnyande, så ansåge väl justitiæcanzlersembetet sig icke tillhöra att med ärendet taga omedelbar befattning, men trodde dock vara sin pligt att hos Oss i underdånighet anmäla berörde förhållanden till det afseende Vi i nåder funne desamma förtjena; hemställande i underdånighet att, om Vi skulle täckas göra någon ändring i hvad genom högstberörde nådiga bref redan är vordet stadgadt, densamma måtte inskränkas dertill att, enär olofliga sammankomster till andaktsöfningar hållits å de tider, då allmän gudstjenst i kyrkan varit förhand, såväl de personer, hvilka tillåtit sådana sammankomster i deras hus, som ock de, hvilka dervid såsom predikare eller föreläsare uppträdt, må, äfven om försök till de församlades åtskiljande förut icke skett eller någon

motsträfvighet att sig derifrån aflägsna icke kan dem tillvitas, inkallas till förhör å landscanzliet, för att tjenliga varningar och föreställningar meddelas, hvarefter, i händelse af förnyade öfverträdelser, med dem skulle förfaras på sätt högstberörde nådiga bref vidare innehåller; hvarjemte justitiæcanzlersembetet i underdånighet föreslagit, att det bör på vederbörande ankomma att, om personer finnas obehörigen inom länet kringstryka eller, vid ifrågavarande eller andra dylika sammankomster, något sådant i ord eller gerning förefallit eller ytterligare förekommer, som förnärmar andras rätt eller annorledes emot lag strider, vidtaga de åtgärder, som af omständigheterna påkallas och med lag finnas förenliga.

Detta ärende hafve Vi Oss föredragas låtit, och för godt funnit i nåder gilla hvad justitiæcanzlersembetet sålunda i underdånighet föreslagit och hemställt; hvilket Vi Eder, i hvad på Eder åtgärd ankommer, till egen och vederbörandes underdåniga efterrättelse härigenom i nåder meddele; befallande Eder etc.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Otryckta källor.

Riksarkivet (RA).

Statsrådsprotokoll i justitieärenden 1814—17, 1819—20, 1822—26, 1830, 1836—38, 1851.
Statsrådsprotokoll i ecklesiastikärenden 1810, 1825, 1844, 1846, 1849, 1852—53.
Justitiedepartementets registratur 1842.
Justitiedepartementets handlingar 1842.
Ecklesiastikexpeditionens registratur 1817, 1819.
Ecklesiastikdepartementets registratur 1842—44.
Ecklesiastikdepartementets inkommande diarium 1846.
Ecklesiastikdepartementets handlingar 1843—44, 1846, 1852—53.
Protokollsutdrag från justitierevisionen 1816, 1820, 1838.
Justitierevisionen:
Högsta domstolens protokoll 1817, 1826, 1849, 1851—52, 1853—55.
Justitierevisionens registratur 1822, 1826, 1837.
Justitierevisionens koncept (i ser. kungliga koncept) 1838.
Justitierevisionens koncept (cit. Högsta domstolens koncept) 1849, 1851—52, 1853—55.
Besvärsdiarier 1810—20, 1822, 1824.
Utslagshandlingar 1817, 1824—26, 1830, 1836, 1838, 1849, 1851—52, 1854—56, 1859.
Justitiekanslersämbetets arkiv:
Registratur 1812, 1816—20, 1822—25, 1836, 1838, 1840, 1842—47, 1849, 1851—55.
Inkommande diarier 1810—20, 1823, 1829—30, 1841—42, 1845, 1853—55.
Inkommande handlingar 1816—17, 1822—26, 1836, 1842, 1845, 1847, 1849, 1852—55.
Kyrkolagskommittén 1823 m. m.
Acta Ecclesiastika 153.
Brev till J. A. von Hartmansdorff.
L. O. Boströms självbiografiska anteckningar. (Mikrofilm.)
Svea hovrätts arkiv:
Kriminella protokoll 1850.
Utslag i brottmål 1826, 1847—48, 1850, 1853, 1856.
Rannsakningsdiarier 1820—30, 1843.
Rannsakningsakter 1847, 1852.

Kriminella besvärshandlingar 1848, 1856.
Renoverade domböcker, Norrbottens län, 1810, 1816, 1823.

Kungliga Biblioteket (KB).

Vf 103: 22. P. Königssons m. fl. inlaga 1838.
Brev till A. af Kullberg.

Svenska Akademiens arkiv (SAA).

Brev till F. M. Franzén.

Uppsala universitetsbibliotek (UUB).

F 830 b. Brev till N. von Rosenstein.
G 323 e. Brev till C. F. af Wingård.
T 259 a. E. Abr. Almquists Dagboksanteckningar, concept m. m.
X 257 e. J. Dahlbergs dagbok.
X 284 ba 12. Brev till Betty Posse.
X 284 ba 18. Brev till F. F. Hierta.
Holger Nilssons acta-samling.[1]

Lunds universitetsbibliotek (LUB).

Brev till J. H. Thomander.

Göteborgs stadsbibliotek (GSB).

N. J. Ekdahl, Försök til beskrifning (karakteristik) öfver läseriet i Norrland.
Brev till J. Wætterdahl.
Brev till P. Wieselgren.

Linköpings stifts- och landsbibliotek (LiSB).

Brev till J. A. Lindblom.
Brev till J. Wætterdahl.

Härnösands domkapitels arkiv (HDA).

Visitationer i lappmarken. Lycksele-Örträsk 1788—1866.
Visitationer i lappmarken. Lycksele, Malå, Stensele, Sorsele, Tärna 1723—1899.

Härnösands landsarkiv (HLA).

Härnösands domkapitels arkiv:
Protokoll (HDP) 1811, 1814—1815, 1820—24, 1827, 1830, 1835—38, 1842—44, 1846, 1848—52, 1854—55.
Kungliga brev 1817, 1842, 1844.
Manualhandlingar (HDM) 1811—54.

[1] En del av de i acta-samlingen ingående avskrifterna ha under arbetet med denna avhandling använts som arbetsexemplar. Citering har givetvis alltid skett efter originalhandlingarna. Något tidigare outnyttjat material innehåller samlingen ej.

Norrbottens läns landskanslis arkiv:
Brevkoncept 1814—16.
Inkommande brev 1815—16.
Strödda handlingar till supplikdiariet 1814—16.

Kyrkoarkiv:

Arvidsjaur:
Dopbok 1773—1848.
Visitationshandlingar 1812—84.

Lycksele:
Visitationshandlingar 1714—1847.

Nederluleå:
Husförhörsbok 1832—42.
Dopböcker 1800—22, 1822—43.

Norsjö:
Vigselbok 1811—48.

Piteå landsförsamling:
Husförhörsböcker 1826—33, 1835—43.
Dopböcker 1804—15, 1816—25, 1826—36.
Vigselbok 1806—30.

Råneå:
Husförhörsböcker 1799—1814, 1816—27.
Dopbok 1796—1819.

Skellefteå landsförsamling:
Husförhörsböcker 1771—1801, 1810—18, 1818—26, 1826—36, 1836—43.
Dopböcker 1789—1802, 1818—30, 1831—47.

Sorsele:
Husförhörsböcker 1782—90, 1790—1817, 1817—28, 1830—40, 1840—46.
Dopbok 1814—43.
Kyrkorådsprotokoll 1824—25.
Bouppteckningar, Umeå tingslag, 1703—20, 1803—09.
Skellefteå häradsrätts domböcker 1816, 1822, 1827—30.
Lycksele häradsrätts domböcker 1825—27, 1840—43.

Luleå domkapitels arkiv (LDA).

Visitationshandlingar:
Bygdeå 1835.
Nederluleå 1835.
Piteå landsförsamling 1835, 1849.
Skellefteå landsförsamling 1835.
Sorsele 1838.

Bjurholms kyrkoarkiv.

P 1. (O. R. Markgren), Bjurholms församlings historia.

Nederluleå kyrkoarkiv (NKA).
Husförhörsbok 1843—52.
Dopböcker 1844—60, 1861—70.
N: 1. I. Nordmark till Svea hovrätt jan. 1814.

Piteå landsförsamlings kyrkoarkiv (PKA).
Husförhörsbok 1843—53.
Dopböcker 1837—51, 1852—60, 1861—74.

Skellefteå landsförsamlings kyrkoarkiv (SkKA).
Husförhörsbok 1843—52.
Dopbok 1848—59.

Sorsele kyrkoarkiv (SoKA).
Husförhörsbok 1847—53.

Piteå domsagas arkiv.
Arvidsjaurs häradsrätts dombok 1854—55.

Västerbottens norra domsagas arkiv (VNDA).
Skellefteå häradsrätts domböcker 1849—52.

Betelseminariets arkiv.
Brev till A. Wiberg.

Evangeliska Fosterlandsstiftelsens arkiv (EFA).
Brev från J. Dahlberg.

Lutherska Evangeliföreningens arkiv, Helsingfors (LEFA).
Brev till F. G. Hedberg.

Landshövdingskan Ellen Hagen, Stockholm.
Brev till L. P. Wåhlin. (Ingå i Bernhard Wadströms manuskriptsamling.)

Tryckta källor och anförd litteratur.

Anjou, A., Kongl. Svea Hofrätts presidenter samt embets- och tjenstemän 1614—1898. Biografiska anteckningar. Eksjö 1899.
Ahnqvist, M. J., Anders Larsson i Norrlångträsk. Stockholm (1942).
Arvastson, A., Den Thomander-Wieselgrenska psalmboken. Stockholm 1849. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia. 21.)
Aulén, G., (utg.) Bref till Henrik Reuterdahl. Stockholm 1915.
Biografiskt lexikon. XVI, XVII, XXIII. Uppsala 1849. Örebro 1857.
Bohlin, T., Eric Abraham Almquist. Stockholm 1945.

Brandt, G., Carl Olof Rosenius. (KÅ 1914.)
Bygdén, L., Hernösands stifts herdaminne. 1—4. Uppsala och Stockholm 1923—28. (Cit. Bygdén.)
Cederbom, L. A. och Friberg, C. O., Skara stifts herdaminne 1850—1930. 1—2. Stockholm 1928—31.
Cederlund, W., Långvikens glasbruk. (Norrbotten 1940.)
Concordia Pia. Umeå 1842.
Edquist, C., Läseriet i skelleftebygden under 1800-talet. Stockholm 1917.
——, Zakarias Lindmark. Stockholm 1911.
E(kman) C. O., Anmärkningar wid det på Konungens befallning författade och af trycket år 1828 utgifna Förslag till Kyrko-Lag etc. Göteborg 1829.
Ekman, E. J., Den inre missionens historia. 2. Stockholm 1898.
Elgenstierna, G., Den introducerade svenska adelns ättartavlor. I—IV, VI—VIII. Stockholm 1925—34. (Cit. Elgenstierna.)
Enequist, G., Övre Norrlands storbyar i äldre tid. (Ymer 1935.)
Englund, J. A., Den norrbottniska separatismen. (Teologisk tidskrift 1879.)
——, Om det Vesterbottniska »Nyläseriet». (Teologisk tidskrift 1889.)
——, Ytterligare bidrag till historien om de andliga rörelserna i Norrland. (Teologisk tidskrift 1872.)
Ericsson, N. P., Christeliga Anmärkningar öfwer de hufwudsakligaste falska lärosatser, som finnas i den nya Catechesen, Psalmboken och Kyrkohandboken. Umeå 1842.
Fehrman, D., Carl Fredrik af Wingård såsom biskop öfver Göteborgs stift. I—II. Lund 1908—12.
Fellström, K. A., Från fromhetslivet i skelleftebygden. Skellefteå 1947.
——, Från kyrkbacken. Skellefteå 1950.
Forssberg, I., En prästerlig kontrovers med Max. Ven. Consistorium i Härnösand. (Forum Theologicum 1949.)
Franzén, F. M., Herdabref i Hernösands stift 1832. Stockholm 1833.
Förslag till Kyrko-Lag och Ordning för Swenska Församlingen, På Konungens befallning af dertill särskilt utsedde Comiterade författadt och af trycket utgifwet. Stockholm 1828.
Gerhardsson, G., Samlade Skrifter. Umeå 1877.
Gladh, H., En roparerörelse i Ångermanland på 1830-talet. (KÅ 1945.)
Grape, I., Svenska Lappmarkens herdaminne. Umeå 1853.
——, Upplysningar rörande det så kallade Läsare-Sällskapet i Några Norr- och Westerbottens Församlingar men förnämligast i Skellefteå. Härnösand 1821. (Cit. Grape.)
Hasselberg, C. J. E., Nils Andersson och »dansaresekten» i Luleå och Råneå 1815—30. (Luleå stifts julbok 1937.)
Hedberg, F. G., Betänkande, i de Swenska, så kallade separatisternas Sak. Skellefteå 1850. (Cit. Hedberg, Betänkande.)
(——), Pietism och Christendom. Umeå 1845.
——, Werklärans wederläggning och Evangelii Förswar 1. Helsingfors 1847.

Helander, D., Den Lindblomska katekesen. Stockholm 1947. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia. 14.)
——, Den liturgiska utvecklingen i Sverige under 1800-talet. I. Lund 1934. (Lunds univ. årsskr. N. F., Avd. I. Bd 29: 2.)
——, Den liturgiska utvecklingen i Sverige 1811—1894. Stockholm 1939.
——, Kyrkolagsförslaget 1873. Lund 1931. (Lunds univ. årsskr. N. F., Avd. I. Bd 27.)
——, Svensk psalmhistoria. Stockholm 1946.
——, Svenska kyrkohandboken 1811 och preussiska agendan av år 1822. (Från skilda tider. Studier tillägnade Hjalmar Holmquist. Stockholm 1938.)
Herlenius, E., Anniterna i Ångermanland. (Från ådalar och fjäll 1925.)
——, Erik-Jansismen i Sverige. Uppsala 1897.
Hippel, O., Kyrkolagskommittén 1824—1846. Göteborg 1914.
——, Religionsfriheten och den sextonde paragrafen regeringsformen. (Teologiska studier, tillägnade Erik Stave. Uppsala 1922.)
Holmgren, J., Norrlandsläseriet. Studier till dess förhistoria och historia fram till år 1830. Stockholm 1948. (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia. 19. Cit. Holmgren.)
Hoppe, G., Vägarna inom Norrbottens län. Uppsala 1945. (Geographica. 16.)
Härnösands domkapitels cirkulär 1800—15, 1816—44, 1845—74.
Hök, G., Luthers lära om kyrkans ämbete. (En bok om kyrkans ämbete. Stockholm 1951.)
H(ör)n(ell), J., En kort berättelse om »Mor Annas» lif och werksamhet. Härnösand 1884.
Kongl. placater, resolut., förordn. och påbud m. m. 1809. I.
Kyrko-Handbok — — — antagen wid Riksdagen i Stockholm År 1809. Norrköping 1811.
Kyrko-Lagen af 1686 och Kongl. Förordningen, huru med Rättegång i Dom-Capitlen förhållas skall, af den 11 Februari 1687, samt Författningar, som dem upplysa, förklara, ändra eller tillöka etc. Uppsala 1845.
Landshövdingarnas femårsberättelser. 1822, 1828.
Læstadius, P., Journal. Stockholm. 1831.
——, Fortsättning af Journalen. Stockholm 1833.
Liedgren, E., Neologien, romantiken, uppvaknandet 1809—1823. Stockholm 1946. (Svenska kyrkans historia 6: 2.)
Lindblom, J. A., Doct. Mårt. Luther's Lilla Cateches, med Förklaring af Doct. Ol. Swebilius. Omarbetad af J. A. Lindblom. Örebro 1833.
Ljungberg, P. A., Vesterås stifts herdaminne. Ny följd 1800—1880. Örebro 1880.
Lodin, S., Carl Olof Rosenius i unga år. Stockholm 1933.
Lundstedt, B., Sveriges periodiska litteratur. II. Stockholm 1896.
Lundström, H., Recension av Fehrman, D., Carl Fredrik af Wingård såsom biskop öfver Göteborgs stift. I—II. Lund 1908—12. (KÅ 1910.)
——, (utg.) Tvänne bref från år 1815 angående det s. k. Norrlandsläseriet. (KÅ 1908.)

Luther, M., Kyrkopostilla. I: 1. Stockholm 1828.
——, Kyrkopostilla. III. Lund 1840.
Låstbom, A. Th., Swea och Götha Höfdinga-Minne. I. Uppsala 1842.
Löfgren, N., Katarina Elisabet Posse. II. Stockholm 1914.
Millqvist, V., Svenska riksdagens borgarstånd 1719—1866. Stockholm 1912. (Skrifter utgifna af personhistoriska samfundet. 5.)
(Moberg, A.—Sandell, L.), Teckning af Carl Olof Rosenii lif och werksamhet, hans wänner tillegnad. Stockholm 1868.
Naumann, E., Justitiekanslersembetet. (Historiska studier tillägnade Ludvig Stavenow. Stockholm 1924.)
Nelson, G., Den västsvenska kristendomstypen. (1). Dess uppkomst och första utvecklingsskede. Stockholm 1933.
Newman, E., Gemenskaps- och frihetssträvanden i svenskt fromhetsliv 1809—1855. Lund 1939.
——, »Hedbergianismen» i Sverige. Åbo 1931. (Acta academiae aboensis. Humaniora. VIII.)
Nilsson, H., Kyrkstadsliv omkring 1800. Några anteckningar. (Festskrift till Carl J. E. Hasselberg. Fornvårdaren. 4. 1931—32.)
Nordberg, A., Byabönen genom tiderna. (Luleå stifts julbok 1942.)
——, En gammal norrbottensbygd. Anteckningar till Luleå sockens historia. 1—2. Lund 1928. (Norrbottens läns hembygdsförenings skriftserie. 1.)
——, Folkundervisningen i äldre tider, särskilt Norrbottens. (Norrbottens-Kurirens julnummer 1909.)
——, Församlingsliv i Norrbotten under 1600- och 1700-talet. (KÅ 1934.)
——, Olof Palmgren. En norrbottnisk läsarechef. Stockholm 1936.
——, Separatister och separatism i Nederluleå omkring mitten av 1800-talet. (Luleå stifts julbok 1939.)
(Nordlander, N.), Äro de så kallade »Nyböckren» werkligen orsaken till de separatistiske Läsarnes i Norr- och Westerbotten »förtwiflade belägenhet?». Sundsvall 1849.
Olsson, B., Kalmar stifts herdaminne. 1, 3. Kalmar 1951, 1948.
Pleijel, H., Bibeln i svenskt fromhetsliv. En historisk översikt. Lund 1941. (Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen. 20.)
——, Katekesen som svensk folkbok. En historisk översikt. Lund 1942. (Skrifter i teologiska och kyrkliga ämnen. 22.)
Protokoll, hållit vid prästmötet i Piteå den 6, 7 och 8 julii 1819. Härnösand 1820.
(Reuterdahl, H.), Svenska kyrkans och skolans ifrågavarande angelägenheter. Stockholm 1853.
——, Ärkebiskop Henrik Reuterdahls memoarer. (Utg. av L. Weibull.) Lund 1920. (Cit. Reuterdahl, Memoarer.)
Riksdagsprotokoll:
Protocoll, hållna hos Högvördiga Prest-Ståndet vid Urtima Riksdagen i Stockholm, År 1815. 3.
Protocoll, hållna hos Högvördiga Preste-Ståndet vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, År 1823. 1, 6. 7.

Högvördiga Preste-Ståndets Protokoll vid Urtima Riksdagen i Stockholm, Åren 1844—45. 10, 12.

Högvördiga Preste-Ståndets Protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, Åren 1850—51. 2, 3, 10, suppl.

Protocoll, hållna hos Höglofliga Ridderskapet och Adeln vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, Åren 1853—54. 2, 3, 8, 15.

Högvördiga Preste-Ståndets Protokoll vid Lagtima Riksdagen i Stockholm, åren 1853—54. 5, 9.

Protocoll, hållna hos Vällofliga Borgare-Ståndet, vid Lagtima Riksdagen i Stockholm 1853—54. 3, 6, bil.

Hedervärda Bonde-Ståndets Protokoller vid Lagtima Riksdagen i Stockholm år 1853—54. 5, 8.

Bihang till Riks-Ståndens Protocoll 1853—54. VII: 1, VIII.

Ristrom, J., Förklaring, ingifwen till Kongl. Maj:t af åtskilliga s. k. Läsare i Norr- och Westerbottens Län, i anledning af de, mot dem, äfwen hos Kongl. Maj:t utaf Hernösands Konsistorium, och Prostarne i Skellefteå, Piteå, med fleres, år 1845 gjorda anmärkningar och beskyllningar etc. Piteå 1847.

——, Underdånig Beswärsskrift, inlemnad till Herr Stats-Rådet öfwer Ecclesiastik-Ärenderna i Stockholm. Skellefteå 1848.

Rodén, N., Herrnhutismen i Norrland. (KÅ 1938.)

——, Norrlandsläsarnas kamp mot »de nya böckerna». (Frideborg 1936.)

——, Resebrev från Adolph Sten till Herrnhut. (KÅ 1943.)

Sandewall, A., Till frågan om herrnhutismens betydelse för norrlandsläseriets uppkomst. (KÅ 1948.)

——, Lars Levi Læstadius och Sorsele-läseriet. (KÅ 1950.)

Schmidt, W. A., Fredrik Gabriel Hedberg. Helsingfors 1948. (Helsingfors, Lutherska litteraturstiftelsen, svenska publ. 1.)

Schubert, F. W. von, Die Leser in Nord-Schweden. (Archiv für alte und neue Kirchengeschichte. 4. Leipzig 1820.

——, Resa genom Sverige. (Övers.) 2. Stockholm 1825.

——, Sweriges Kyrko-Författning och Lärowerk. I—II. (Övers. av A. Z. Pettersson.) Lund 1822—25.

Schück, H., Den svenska förlagsbokhandelns historia. I—II. Festskrift författad på uppdrag av P. A. Norstedt & Söner i anledning av dess 100-årsjubileum, Stockholm 1923.

Sondén, P., Biskop A. F. Beckman. Stockholm 1931.

Sondén, P. A., Öfwersigt af de till Kongl. Kyrkolagscomitéen inkomne utlåtanden öfwer Förslag till Kyrkolag och Ordning för Swenska församlingen, Stockholm 1828. (Theologisk Quartalskrift 1838.)

Stiernman, A. A. von, Samling Utaf åtskilliga, tid efter annan, utkomna Kongliga Stadgar, Bref och Förordningar Angående Religion. Stockholm 1744.

Styffe, C. G., (utg.) Samling af instructioner för högre och lägre tjenstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland. Stockholm 1852.

Sundkler, B., Svenska Missionssällskapet och Luleå stift. (Luleå stifts julbok 1935.)
Svebilius, O., Enfaldig Förklaring öfwer D. Martin Lutheri Lilla Cateches. Stockholm 1796.
Svensk författningssamling 1833, 1837, 1855.
Svenskt biografiskt lexikon 2, 7. Stockholm 1920, 1927.
Tegnér, El., Ur Esaias Tegnérs papper. Stockholm 1882.
(Tersmeden, P. R.), Blick på de kyrkliga frågornas behandling af 1854 års ständer. Uppsala 1855.
Thomander, J. H., Om svenska kyrkans och skolans angelägenheter Stockholm 1853.
T(irén), O., Skriftwäxling mellan Läsare och en Prest. Sundsvall 1846.
Trolle-Wachtmeister, H. G., Anteckningar och minnen, i urval ordnade och utgifna af Elof Tegnér. 1—2. Stockholm 1889.
Ugla, S., (utg.) Samling Af Kongl. Maj:ts Bref och Förklaringar. III. Stockholm 1776.
Paul Peter Waldenströms Minnesanteckningar 1838—75. Samlade och ordnade av Bernhard Nyrén. Stockholm 1928.
Wedberg, B., Konungens högsta domstol 1809—1844. Stockholm 1940.
Wennerström, L. A., Fredrik Gabriel Hedberg, hans lif och werksamhet. Helsingfors 1896.
(Westerlund, G.), Några ord om Läsarnes i Norr- och Westerbotten nu warande tillstånd och hufwudorsaken till deras förtwiflade belägenhet. Piteå 1849.
Westin, G., Den svenska frikyrkorörelsens förutsättningar. (De frikyrkliga samfunden i Sverige. Stockholm 1934.)
——, George Scott och hans verksamhet i Sverige. I. Stockholm 1929.
——, Lutheraner, anglikaner, reformerta. Uppsala 1935.
——, Ur den svenska folkväckelsens historia och tankevärld. I—III: 1. Stockholm 1930—33.
(Wiberg, A.), Förklaring afgifwen inför Hudikswalls Rådstufwurätt den 16 Dec. 1850 af några för gäckeri med Gudstjensten och Altarets hel. Sakrament anklagade personer jemte ett Bihang innehållande ytterligare upplysningar i ämnet. Uppsala 1851.
Widén, J., Bidrag till kännedom om »Läsare-sällskapet» i Skellefteå. Sundsvall 1855.
Widenmark, J. D., Tal hållit vid herr majoren Jonas Turdfjælls jordfästning — — — den 30 augusti 1812. Stockholm 1813.
Wijkmark, H., Samuel Ödmann. Stockholm 1923.
Wilskman, S., Svea rikes ecclesiastique verk. I. Örebro 1781.
Vleugel, E., Ett örike. (Västerbotten 1926.)

Tidningar och tidskrifter.

Aftonbladet 1845.
Allvar och Skämt 1851.
Den Lutherske Protestanten 1880—81.

Dilettanten 1854.
Ens Ropandes Röst i Öknen 1853.
Evangelisk Kyrkowän 1853, 1856.
Evangelisten 1849—51.
Hernösands-Posten 1843—44, 1849.
Hernösands Stifts Tidningar 1821, 1823.
Läsning för folket 1838—39.
Norden 1862.
Bihang till Norden 1861.
Nordisk Kyrkotidning 1842—46, 1849.
Norrbottens-Posten 1847, 1849, 1852, 1855—56.
Norrlands-Posten 1837.
Pietisten 1849, 1851.
Post- och Inrikes-Tidningar (Inrikes-Tidningar) 1808, 1818—19, 1821.
Skellefteå Tidning 1849, 1851.
Swensk Församlings-Tidning 1820.
Theologisk Quartalskrift 1830, 1838.
Umeåbladet 1849, 1854.
Wester- och Norrbottens Läns nya Tidning 1842.
Wäktaren 1854—55.

PERSONREGISTER

Abrahamsson, J., 211.
Abramsson, A., 37, 53 f., 76—83, 100, 131, 155.
Abramsson, H., 176.
Abramsson, N., 81.
Abramsson, P., 77.
Ahnfelt, O., 233—35.
Ahnqvist, M. J., 32, 34, 38. 41, 43, 49, 54, 65 f., 73, 135, 260.
Alenius, C. F., 78, 82 f.
Alexandersdotter, A. M., 55 f., 66.
Alexandersson, N. J., 45 f., 56, 65 f., 69, 72, 76.
Almquist, C., 22, 90.
Almquist, E. A., 8, 10, 17, 19—23, 30, 32, 36—39, 41, 43—45, 47, 51, 57, 91—94, 123, 135, 240.
Almquist, J. M., 224.
Almqvist, L., 236.
Andersdotter, K., 99.
Andersdotter, M., 84, 87.
Andersson, A., 85, 87, 132.
Andersson, I. J., 70 f.
Andersson, L., 3, 11.
Andersson, L., Dalkarlså, 263.
Andersson, N., 89, 100, 116, 119, 173 f., 189, 194, 258, 262.
Andersson, O., 37.
Andersson, Ö., 155.
Anjou, A., 27 f.
Anjou, L. A., 230, 250.
Annerstedt, Th., 230.
Arndt, J., 32 f.
Arvastson, A., 14, 132, 138, 153, 155, 157, 224, 268.
Asker, G. F., 247 f.
Aulén, G., 230.
Aurén, H. P., 259.

Backlund, J., 149.
Baird, R., 238, 252.
Beckman, J. W., 224.
Berg, G., 85.
Bergenskjöld, E. J., 46, 86, 147.
Bergstedt, T. H., 188, 192, 236.
Bexelius, J., 38, 41 f., 49—52, 62, 64 f., 83, 147 f.
Bjuhr, O., 112, 137, 149 f., 169—71.
Björling, C. O., 243.
Blomdahl, J. U., 30.
Bodell, J., 211, 253.
Bohlin, T., 20.
Boström, L. O., 21, 24, 122, 187, 192, 197.
Boström, N., 73—76, 80—84, 86 f., 89, 100, 131, 135.
Brandell, O., 16—18.
Brandell, P., 16.
Brandt, G., 265.
Burman, O., 21, 113, 173.
Bygdén, L., 16 f. et passim.

Calwagen, P., 121, 125 f., 159 f., 169, 187, 201, 208, 269.
Carleson, E. H., 247.
Carlheim-Gyllensköld, O., 239 f.
Cederbom, L. A., 243, 249.
Cederlund, W., 26.
Christophersson, A. d. ä., 62 f.
Christophersson, A. d. y., 270.
Clausén, J., 129 f.

Clausén, N. d. ä., 33—36, 38, 40, 43 f., 62.
Clausén, N. d. y., 35, 46, 62, 75.
Crusenstolpe, M. J., 49.

Dahlberg, J., 129, 138, 173 f., 261 f., 268.
Dillner, J., 234.
Dyhr, J. O., 42 f.

Edén, N., 174.
Edin, P., 83.
Edquist, C., 7.
Ehrenborg, Betty, 237.
Ekdahl, N. J., 6, 10.
Ekman, C. O., 98.
Ekman, E. J., 141, 177, 253, 266 f.
Ekorn, P. A., 19, 23—28, 30.
Ekstedt, J. P., 261.
Elgenstierna, G., 19, 46, 237, 239—41, 247 f.
Enequist, G., 6.
Englund, J. A., 34, 54, 174, 187, 189 f., 201, 259 f., 262—65, 267.
Enström, A. G., 116, 169.
Ericsson, J., 269 f.
Ericsson, N. P., se Ersson, Per.
Eriksson, C., 177.
Ersson, Dordlofva E., 237.
Ersson, Per, 114, 116 f., 120—27, 129 f., 138—40, 152—57, 159, 161 f., 175 f., 181, 187, 190 f., 197 f., 201, 215 f., 218, 259—61, 264—66.
Eurén, J. P., 90, 118 f.
Eurenius, C., 57, 90.

Fahlcrantz, C. E., 243.
Fairchild, E. R., 238.
Falk, M., 30.
Faxe, A., 147 f., 150 f., 165.
Faxe, W., 158.
Fehrman, D., 97 f.
Fellström, K. A., 4, 89, 211, 215.
Fjellner, A., 113, 115.
Fjellström, C. J., 56, 87.
Fjellström, C. N., 260 f.
Flodstedt, N. A., 176 f.
Flumée, A., 112.
Forsberg, I., 120.
Forssell, D., 231, 233, 237.
Forssell, O., 30.
Franzén, F. M., 105, 120 f., 126, 128—30, 132 f., 135—37, 140, 146, 148, 268.
Fredriksson, H., 177, 267.
Friberg, C. O., 243, 249.
From, J. Ersson, 71—73, 76—82, 84, 100, 102, 115, 127, 204.
Frykholm, A. L., 195—97.
Furtenbach, C. F., 51 f., 62.

Gebhardt, L. H., 175.
Gelin, V. A., 208—10.
Genberg, J., 17, 19, 22 f., 30, 32, 36—39, 41, 43, 57, 90.
Gerhardsson, A., 77—80.
Gerhardsson, G., 34, 37, 50, 54—56, 62, 65, 68, 77, 215, 259 f., 267.
Gerhardsson, N., 37.
Gladh, H., 239, 263.
Glas, M., 175.
Gradin, A., 9.
Grafström, A. A., 104 f., 107, 157, 176, 179 f., 224 f.
Granlund, I. M., 56.
Granström, J., 210.
Grape, I., 31—33, 38, 41—45, 51—56, 62, 65 f., 68, 71, 77, 82 f., 85—87, 91—93, 104, 129 f., 159 f., 167, 172, 186, 193, 210, 269 f.
Grönlund, C., 72, 80, 83, 102 f., 105—07, 111 f., 115.
Grönlund, J., 205—08.
Gustav II Adolf, 248.
Gustav Vasa, 248.

Hambræus, J., 43.
Hambræus, O., 31, 42 f., 45, 77 f.
Hamilton, G. W., 49.
Hammar, H. B., 238.
Hansdotter, S., 71.
Hansson, J., 89.
Hansson, L., 66.
Hartmansdorff, J. A. von, 48 f., 94, 98, 135, 137.
Hasselberg, C. J. E., 194, 262.

Hasselhuhn, H. A., 83.
Hasselrot, P., 243 f., 249.
Hedberg, Anna Greta, 170 f., 197, 205 f.
Hedberg, F. G., 200 f., 215—21, 228, 252 f., 256—58, 264 f., 271.
Hedberg, S., 169, 205.
Hedman, G., 170.
Hedqvist, C. F., 215, 219.
Hedqvist, J., 215, 219.
Hedrén, J. J., 95.
Hejdenberg, P. F., 231, 233, 237.
Helander, D., 12—14, 70 f., 86, 153, 217, 224, 239, 245, 247.
Helledaij, J. D., 109 f.
Henschen, L. V., 238—40, 246, 249.
Herlenius, E., 173, 262 f.
Hermansdotter, B., 85, 87.
Hermansson, M., 66.
Hesselgren, B., 56, 90, 130.
Hierta, F. F., 240 f.
Hippel, O., 63, 91 f., 95, 97 f.
Hofverberg, J. S., 39—42.
Holmgren, J., 3, 5 f., 6, 8, 10, 15, 18, 21, 23, 25—27, 39, 42, 48, 57, 61, 66, 68, 84, 89 f., 172, 189.
Holmgren L., 187, 194.
Holmström, B. O., 101—03, 107 f.
Holmström, H. O., 157.
Hoppe, G., 6.
Huss, O., 214.
Häggblad, J., 91—94.
Häggbom, E. O., 73, 83.
Häggman, J. P., 22, 41.
Häggqvist, F., 179 f.
Högström, P. E., 70 f., 73, 83, 135.
Hök, G., 256.
Hörnell, J., 262, 266.

Ifvardsdotter, S., 113.

Jacobsson, E., 176.
Janzon, J., 157.
Johansdotter, A. »Mor Anna.» 262, 266 f.
Johansson, J., 66.
Johansson, N., 101 f., 107, 109, 113 f.
Jonsdotter, A. C., 266.
Jonsson, A., 112, 138 f., 169—71, 190, 192—94, 197 f., 200, 204.
Jonsson, O., 141 f., 145, 163.

Karl XIV Johan, 28, 46, 49, 67, 96, 137, 147, 248.
Karl XV, 230 f., 235, 238.
Kjellerstedt, A. M., 34, 38, 40 f., 47 f., 51 f., 62, 144.
Klingberg, Greta Catharina, 85—87, 89.
Knorring, L. von, 23—27, 30.
Koch, N. S. von, 178, 188, 195, 225—28, 230, 232, 236.
Kullberg, A. C:son, 94, 97, 137.
Königsdotter, A. G., 113.
Königsson, P., 101—07, 109 f., 112—15, 204.

Læstadius, C., 186, 190, 199.
Læstadius, L. L., 77 f., 101, 110, 115.
Læstadius, P., 66, 69, 71, 81, 83, 88, 127.
Larsdotter, U., 108, 113.
Larsson, A., Moskosel, 261.
Larsson, A., Norrlångträsk, 34, 37, 43, 50, 54—56, 62, 65, 152, 260, 265.
Larsson, A. B., 113.
Larsson, C. P., 177.
Larsson, Johan, 65.
Larsson, Johannes, 113.
Larsson, J. G., 73—76, 78.
Larsson, N., 81, 84, 132.
Leksell, L. J., 234, 236.
Liedgren, E., 12, 14.
Liljencrantz, G. F., 241, 248.
Lindblom, J., 71 f.
Lindblom, J. A., 12, 21 f., 30, 33, 36, 57, 86.
Lindforss, O., 29, 56, 141—43, 146—48, 152.
Lindqvist, N., 155, 172, 190—92, 194—96, 198 f., 215, 218, 220 f., 223, 258—60, 264 f.
Lindström, C. O., 266.
Lindström, J. P., 176 f., 180, 266.
Linnarsson, G., 249.
Ljungberg, P. A., 243.

Lodin, S., 56, 62, 65, 140, 151, 174, 252, 260, 263, 266.
Loskiel, G. H., 51.
Lundberg, J., 122.
Lundgren, J., 139.
Lundstedt, B., 216.
Lundström, H., 98.
Lundström, N., 11, 25, 50, 53.
Luther, M., 32 f., 87, 104 f., 124, 154, 160, 162, 190, 195, 198, 206, 242, 255—57, 271.
Låstbom, A. Th., 43.
Löfqvist. J., 209.
Löfroth, H., 178.
Lövgren, N., 237..
Löwing, A., 122.

Markgren, O. R., 266.
Martin, A., 179.
Melanchthon, Ph., 124.
Millqvist, V., 259.
Moberg, Amy, 151, 252, 255, 257, 261, 264, 267.
Modig, Maja Kajsa, 262.
Montgomery, G. A., 165, 178 f.
Myrenius, A., 43—46, 48, 54—56, 65 f.
Mångberg, P. O., 174 f.
Mårtensdotter, G. S., 101—08, 113—15, 152.
Mårtensson, N., 77 f.

Næsvall, I., 23—25, 29, 56.
Naumann, E., 19.
Nelson, G., 7, 9 f.
Nerman, C. U., 107, 147.
Newman, E., 63, 153, 157, 159—61, 163, 175, 181, 190, 215, 219 f., 222 f., 230—37, 245, 250.
Nilsdotter, B., 99.
Nilsdotter, Maja Lisa, 62, 65, 68, 132—34, 136 f., 140 f., 143, 145, 148—51, 163, 165, 170, 180, 252, 265.
Nilsson, A., 116.
Nilsson, E., 266.
Nilsson, E., Spöland, 176.
Nilsson, H., 24, 26, 298.
Nilsson, H. O., 116, 168 f.
Nilsson, L., 116, 121.
Nilsson, L. O., 261 f.
Nilsson-Heimer, A. B., 219.
Nohrborg, A., 32 f.
Nordberg, A., 3—6, 16, 18, 20—22, 31 f., 117 f.., 128, 280.
Nordlander, N., 132—39, 143, 159—61, 163, 166, 168 f., 171 f., 193, 205, 208—10, 214, 243 f., 250 f., 269 f.
Nordmark, I., 16—22, 32 f., 57.
Nordström, G. U., 266.
Nordström, J. J., 247.
Nordvall. J., 16 f., 23 f., 56.
Noring, C. E., 133, 136, 141, 143 f.
Nygren, J., 128, 155, 186.
Nygren, J. A., 175.

Olofsson, O., 270.
Olofsson, P., 46, 55.
Olsson, B., 94, 156.
Olsson, N., 120.
Oskar I, 78, 159, 165, 234.

Pallasche, O., 127.
Palmcrantz, J. M., 241.
Palmgren, J., 57, 90.
Palmgren, O., 18—22, 24—26, 28, 32 f., 57, 90, 260.
Pehrsson, C., 178, 267.
Pehrsson, J., 75 f.,
Pehrsson, P., 166 f., 212.
Petré, A., 45 f.
Pettersson, A., 8.
Pleijel, H., 5.
Posse, J. A., 237, 241, 247.

Reuterdahl, H., 157, 159, 223, 225 f., 228—32, 234 f., 238, 241 f., 244.
Rhen, G. E., 83, 87 f.
Ribbing, A., 248.
Risberg, J., 16—18, 21, 23, 106, 115, 146—48, 175 f.
Riström, Johan, 116—22, 125—27, 139 f., 152 f., 156 f., 159, 161—63, 166—68, 172 f., 175, 186—93, 195—200, 204 f., 207 f., 211, 215—18, 220 f., 223, 234, 238, 255—57, 259—63, 265.

Riström, Johannes, 119.
Riström, L., 173 f., 265.
Rodén, N., 4, 26, 153, 159, 175, 224, 252.
Rosenblad, M., 30, 36.
Rosenius, A., 3, 56.
Rosenius, C. O., 62, 136, 140 f., 143, 169, 179, 238, 251—57, 259, 261, 264—67, 271 f.
Rosenius, E. A., 179 f.
Rosenstein, N. von, 20, 22, 37, 43—45, 51, 240.
Roslin, V., 216—19, 253.
Rutström, A. C., 9.
Rådahl, Z., 115.

Saedén, G. T., 174 f., 253, 265.
Sandberg, A., 156—58, 175, 219, 224 f., 227, 230, 242, 249 f., 269.
Sandell, Lina, 151, 252, 255, 257, 261, 264, 267.
Sandqvist, E., 155.
Scharin, C. P., 175.
Schildt, M., 175.
Schmidt, G. L. af, 43—46, 48, 50, 62, 72, 79, 85, 101, 108—10, 135.
Schmidt, W. A., 215, 265.
Schubert, Fr. W. von, 4 f., 7, 11, 31, 69, 72.
Schück, H., 4 f.
Schönfeldt, P. G., 179.
Scott, G., 99.
Sehlstedt, H., 29, 56, 90, 119—22, 152.
Sidner, A., 157.
Silfverstolpe, F. O., 162.
Sjöberg, J., 200 f., 218 f., 220 f., 252, 258, 263—65, 270.
Sondell, C. O., 142 f., 146—49, 152.
Sondén, P., 231, 235.
Sondén, P. A., 98.
Sparre, E., 247, 248.
Spångberg, K. F., 246.
Stiernman, A. A. von, 236.
Stolpe, G., 95.
Stråle, N. W., 48 f.
Ström, J., 139, 163, 206.
Ström, N., 29 f., 32—34, 36—44, 50—52, 69, 71, 73—77, 79, 83, 87, 123, 132, 135, 208.
Styffe, C. G., 18.
Ståhlberg, E., 11.
Sundberg, O. M., 25, 27.
Sundelin, F., 115.
Sundkler, B., 271.
Sundqvist, N. P., 155, 159.
Svebilius, O., 86.
Svedelius, J. M., 93.
Svensson, E., 115.
Sylvander, J., 35, 41, 47, 49—56, 61—69, 80, 82, 90 f., 137, 147, 193.
Söderlindh, O. W., 175—77, 266.

Tegnér, El., 26, 97.
Tegnér, Es., 97.
Tellström, C. L., 115.
Ternström, J., 103, 117, 124, 154 f., 158—60, 165, 175, 180, 215, 227, 259.
Tersmeden, P. R., 248.
Thingvall, Chr., 10.
Thingvall, F., 9, 10.
Thomander, J. H., 141, 143, 157—59, 175, 180, 227, 241 f., 249.
Thyselius, C. J., 236.
Thyselius, P., 95.
Tirén, O., 262.
Tollesson, P., 8, 32 f.
Trolle-Wachtmeister, H. G., 19, 26—28, 30, 49.
Turdfjæll, Jacob, 26.
Turdfjæll, Jonas, 26.
Turdfjæll, J. G., 25—30, 34 f., 44—46, 49, 96.

Ugla, S., 19, 143.
Ulfhjelm, C. M., 179.
Unæus, J. M., 140 f.

Wadström, B., 252, 256.
Wætterdahl, J., 22, 25, 27, 42, 49—52, 62, 90.
Waldenström, P. P., 174, 267.
Wallin, J. O., 30, 99.
Wedberg, B., 19, 28, 46, 48 f., 80.

Wennerström, L. A., 215.
Westberg, P., 177—80, 185, 234.
Westerlund, G., 88, 193, 203, 261, 268.
Westermark, J., 188.
Westin, G., 43, 49, 94, 99, 115, 149, 217, 219, 238, 252 f., 256, 271.
Vestin, N. P., 77 f.
Westman, Elisabeth Catharina, 27.
Wiberg, A., 217—21, 257, 263, 271.
Wickner, M., 121.
Widén, J., 208, 210—14.
Widenmark, J. D., 26.
Wieselgren, P., 49, 57.
Wijkmark, H., 22 f.
Wikström, J. A:son, 131.
Wilskman, S., 18.
Vincent, J. W., 179.
Wingård, C. F. af, 92—94, 97—99, 122, 125, 127, 157 f., 180, 230.
Vleugel, E., 6.
Wåhlin, L. P., 220 f., 252, 256, 259, 265.

Ångman, B. O., 72, 83.

Ödberg, C., 176 f.
Ödmann, S., 22 f.
Öhmark, A., 83.
Öhmark, J., 141, 145.
Öquist, U. L., 169.
Östensson, J., 174.
Österlund, C., 267.
Österlund, H., 267.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 111200777

Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska Föreningen
Publications of the Swedish Society of Church History

I. **Kyrkohistorisk Årsskrift.** Årg. 1 (1900)—51 (1951).
Årg. 1 (1900)—44 (1944) [*utom* årg. 1900 och 1907, som äro utsålda] à kr. 4:—, årg. 45 (1945)—49 (1949) à kr. 6:— vid rekvisition direkt hos Föreningens distributör, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala. Årg. 50 (1950) och 51 (1951) i bokhandeln à kr. 12:—; Föreningens medlemmar erhålla den löpande årgången för årsavgiften.

Systematiskt register till Kyrkohistorisk Årsskrift med Bilagor. Årgångarna 1900—1909. Utarbetat av Gustaf Walli. 1910. Kr. 1:—.

Systematiskt register till Kyrkohistorisk Årsskrift. Årgångarna 1910—1935. Utarbetat av Henrik Gladh. 1939. Kr. 2:—.

II. **Skrifter,** *Ny följd* (*New series*)*:*

1. Sven Göransson, Ortodoxi och synkretism i Sverige 1647—1660. Uppsala 1950. Kr. 10:—.
2. Sverker Ölander, Anton Niklas Sundberg före ärkebiskopstiden. Uppsala 1951. Kr. 12:—.
3. Sven Göransson, De svenska studieresorna och den religiösa kontrollen. Från reformationstiden till frihetstiden. Uppsala 1951. Kr. 10:—.
4. Allan Sandewall, Separatismen i övre Norrland 1820—1855. Uppsala 1952. Kr. 14:—.
5. Sven Göransson, Den synkretistiska striden i Sverige 1660—1664. Uppsala 1952.

Vid rekvisition direkt hos Föreningens distributör, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala, erhåller dess medlemmar 30 procents rabatt. Upplagorna äro starkt begränsade.

Pris i bokhandeln 14 kr.